ISTORIA ROMÎNILOR

DIN ARDEAL ŞI UNGARIA

(De la mişcarea luĭ Horea pănă astăzĭ)

:: CU O PREFAŢĂ ::
DESPRE EPOCA MAĬ VECHE

Lecţiĭ ţinute la Universitatea din Bucureştĭ

de

N. IORGA

BUCUREŞTĬ

EDITURA CASEĬ ŞCOALELOR

1915.

ISTORIA ROMÎNILOR

DIN ARDEAL ȘI UNGARIA

(De la mișcarea luĭ Horea pănă astăzĭ)

:: CU O PREFAȚĂ ::
DESPRE EPOCA MAĬ VECHE

Lecțiĭ ținute la Universitatea din București

de

N. IORGA

BUCUREȘTĬ

EDITURA CASEĬ ȘCOALELOR.

1915.

Διότι καὶ τῶν παλαιῶν τὰς ἱστορίας ἀναγινώσκομεν, μὲ ὅλον ὁποῦ εἶναι παρελληλυθότων διήγησεις, ἐπειδὴ καὶ δι' αὐτῶν λαμβάνομεν κάποιον φῶς εἰς τὴν πεῖραν τῶν πολιτικῶν πράξεων.

Pentru care şi cetim istoriile celor vechĭ, cu toate că sînt înşirarea celor trecute, căcĭ şi prin ele căpătăm vre-o lumină pentru cercetarea lucrurilor politice.

(Constantin Cantacuzino Stolnicul către Patriarhul Hrisant Notara ; Iulie 1714.)

MEMORIEĬ SFINTE

A

TINERILOR ROMÎNĬ

CARI AŬ CĂZUT

SUPT STEAGUL UNGARIEĬ

ÎN RĂZBOIUL EUROPEAN

ÎN SPERANŢA

RĂSCUMPĂRĂRIĬ NAŢIUNIĬ LOR.

PREFAȚĂ.

Românii sînt cei mai vechi locuitori ai Ardealului și părților vecine,—afirmăm noi; Românii au venit cîndva, prin secolul al XIII-lea, din Peninsula Balcanică,—susține o școală care, pornind de la un publicist doritor de noutate și lipsit de orice pregătire istorică specială, tipărindu-și opera sensațională supt un pseudonim (Robert Rösler), s'a desvoltat apoi în Ungaria supt înrîurirea unor interese speciale maghiare.

Nu se poate vorbi despre trecutul neamului nostru în Carpații ardeleni și maramurășeni, în văile Crișurilor, Mureșului și Timișului fără să se atingă această chestie, care, dacă pentru știință a ajuns, cum se zice „otioasă", nimic nou neputîndu-se aduce înnainte de adversarii continuității, cari totuși, din alte motive, nu înțeleg a renunța la punctul lor de vedere, continuă să se amestece, ca element de scădere pentru noi și de întărire pentru alții, în polemicele politice.

Această prefață nu caută să presinte toate ideile generale ce se vor găsi în cursul ce se va ține—dacă vor îngădui împrejurările—de la 1-iu Ianuar 1915 înnainte despre viața Românilor ardeleni de la început pănă la răscoala lui Horea. Ea vrea numai să dea lămuririle de nevoie pentru cine iea, astăzi, în mînă această carte.

Aceluia îi putem spune încă de aici că teoria părăsirii teritoriului dacic de către Romîni, timp de vre-o mie de ani, se sprijină pe două credințe, de o potrivă de greșite.

Întăia, că numai aici în Dacia vechiul substrat tracic a fost desnaționalisat de Romani și anume supt forma cuceririi militare a lui Traian, așa încît, dacă, peste Dunăre, se află Romîni pe la anul 1000, ei trebuie să fie veniți de aici. Pe cînd, de fapt, desnaționalisarea pomenită s'a făcut asupra țeranilor traci prin înceata și ne-

contenita pătrundere a ţeranilor romanĭ din Italia, iar Dacia n'a fost decît ultimul punct spre Nord pe care l-a atins această expansiune supt scutul luptătorilor luĭ Traian. Dar administraţia englesă ar putea să plece din Canada, fără ca populaţia de limba englesă de acolo să se iea după dînşiĭ. Tot aşa s'a petrecut cînd Aurelian şi-a retras legiunile din Dacia pe la 271. Orĭ, dacă s'aŭ retras legiunile din Britania, coloniştiĭ romanĭ aŭ plecat şi eĭ de acolo ?

Al doilea, că în Balcanĭ s'ar fi petrecut în ultimele veacurĭ din evul mediu ceva care să îndemne la o trecere spre Nord. Aceste veacurĭ din urmă sînt însă tocmaĭ acelea în care pe malul stîng era dominaţia nomazilor turanicĭ, iar pe cel drept domnià, orĭcum, ordinea de Stat a Ţaratuluĭ bulgăresc.

Fiinţa Romînilor în Ardeal şi părţile vecine din cele maĭ vechĭ timpurĭ o dovedeşte întăiŭ nomenclatura geografică, în care numele de astăzĭ, saŭ vechile nume care se ivesc în documente, sînt slavo-româneştĭ. Nicăirĭ aiurea în Ungaria nu se întîlneşte o asemenea înfăţişare a numelor de rîurĭ — care sînt străvechĭ —, de munţĭ şi de aşezărĭ omeneştĭ, ci pretutindenĭ ni se înfăţişează formaţiunĭ ungureştĭ specifice. Numele vechĭ slave vin toate prin mijlocirea Romînilor. Dacă ar fi altfel, ele ar fi tratate ca acelea din alte părţĭ ale regatuluĭ. Niciĭ într'un cas, Romîniĭ n'aŭ putut aduce în veacul al XIII-lea orĭ în al XIV-lea nume slave, căcĭ eĭ ar fi stabilit maĭ curînd exclusiv nume în legătură cu colonisarea, nume de acelea în —nĭ şi —şti de care se întîlnesc pe ĭot teritoriul naţional.

Aşezarea Saşilor în veacul al XII-lea nu s'a putut face în „pustiul" de care vorbesc documentele şi care era tot aşa de puţin deşert cum e „pustiul" basarabean din documentele de proprietate moldoveneştĭ ale veaculuĭ al XV-lea: de fapt, pustiŭ însemna lipsa uneĭ proprietăţĭ recunoscute de Stat, deci pretextul pentru aşezarea altor locuitorĭ. Cu nevoile lor superioare de cultură, coloniştiĭ de la Rin cereaŭ neapărat o pregătire a terenuluĭ şi un ajutor, pe care numaĭ Romîniĭ îl puteaŭ da. De la dînşiĭ aŭ luat noiĭ stăpînĭ aĭ pămîntuluĭ datinele de plugărie, de creştere a vitelor, şi, dacă nu forma locuinţelor şi curţilor—care a rămas pănă astăzĭ caracteristic germană —, dar îmbrăcămintea şi tot ce e în legătură cu dînsa. Cuvinte săseştĭ n'are ţeranul romîn de loc, pe cînd numărul cuvintelor româneştĭ e foarte mare în dialectele Saşilor, şi el atinge maĭ totdeauna noţiunĭ de cultură elementară. Pe lîngă aceasta ele se deosebesc de la un Ţinut săsesc la altul: de la Sibiiŭ la Braşov şi de la Braşov la Bistriţa: ceia

ce înseamnă că atingerea s'a făcut treptat și deosebit. Astfel s'a făcut însă așezarea *Sașilor, pe cînd venirea,* năvălirea *Romînilor ar fi fost un fenomen unitar, care ar fi adus aceleași cuvinte, și numai pentru noțiuni de războiu, iar, în schimb, țeranul romîn venetic ar fi luat noțiunile de cultură. Să se compare în această privință cuvintele france, germane, în limba francesă, începînd cu* guerre *(war, englezește), și cuvintele grecești în limbile Tatarilor și Turcilor otomani (gümruk, vamă, de la* κομμέρκιον, *capudan,* καπετάνος, *galeongi, etc.).*

Înlăturîndu-se acte vădit născocite în vremi mai nouă, Romînii se găsesc în actele ungurești înnainte de anul 1220, și trebuie să se ție seamă de faptul că mai toate arhivele regatului au perit cu prilejul năvăliriĭ Tatarilor pe la 1250, că n'avem decît aproape numai actele săsești ori actele înregistrate, copiate, intercalate la Curia romană. În nicĭunul din aceste acte nu se constată vre-o imigrare, ci toți cîți apar sînt locuitori vechi, așezați de multă vreme. Ei sînt agricultori, chiar dacă dreptul la pădure înseamnă creștere de turme, cum, de alminterea, făceau și Sașiĭ în aceste „păduri ale Valahilor și Pecenegilor" (adecă Romînilor cari fuseseră înnainte supt stăpînirea acestora). Actul de donație a Oltenieĭ către Cavalerii Ioaniți în 1247 arată de altfel o țară desvoltată supt raportul economic, și aicĭ nu erau decît aceiași Romîni cari se aflau în Ardeal. Și, dacă atunci s'ar fi petrecut venirea de peste Dunăre a Romînilor, am pune două întrebări. Cum de s'a făcut imediat *așezarea lor în sate cu ogoare și morĭ, pășunĭ, pescăriĭ, cu fruntași, cu cnejĭ (=juzĭ) și Voevozĭ, și cum de s'au simțit Romînii îndemnați a trece vadurile tocmai cînd vijelia tătărească străbătea distrugătoare în părțile* de la Nordul *Dunăriĭ? Traducerea unor nume românești de localitate în ungurește și săsește nu trebuie să ne înșele: în Apus se făcea din „Mimars" „Medius-Mars", și diecĭ slavoni de la noĭ prefăceau nu odată în limba documentelor numele obișnuite în popor. Să amintim și prefaceri așa de ciudate ca* Rufa Arbor *pentru Rucăr, în acte mai nouă.*

De alminterea e dovedit că numai în vremea regeluĭ Ștefan, după anul 1000, cele d'întăiu cete ungurești—poate chiar fără a excepta pe grăniceriĭ secuĭ de la hotarul răsăritean al Carpaților—pătrunseră pe valea Murășuluĭ, pe la cetatea slavă a Bălgraduluĭ (=Cetatea-Albă), căreia-ĭ zicem Alba-Iulia, în acest teritoriu, din care au cunoscut „pădurea" munților apuseni, „pădurea regeluĭ", păstrată pentru vînat, din numele unguresc al căreia, „Király Erdély", s'a făcut „Ardealul". Pe urmă numai, *trecîndu-se de hotarele eĭ se ajunse la*

noţiunea de Transilvania, *„ţara de* dincolo *de pădure", cum Ţara-Românească a fost apoĭ „Transalpina", ţara de peste munte. Şi chiar felul acesta de numire nu e unguresc: doar pămîntul de dincolo de Balcanĭ se zicea la Bulgarĭ* Zagora, *nume care ajunse a însemna Bulgaria. Cele d'intăiŭ aşezărĭ ungureştĭ fură numaĭ cetăţĭ:* vár, *în locul* gradurilor *slavone (ruinele lor sînt „grădiştile", care corespund* tîrgoviştilor, *pentru locurĭ neîntărite).*

S'a dovedit că povestea în latineşte despre cucerirea şi aşezarea Ungurilor care se zice: „notariul anonim al regeluĭ Bela" e alcătuită numaĭ la începutul veaculuĭ al XIII-lea şi că la basa eĭ sînt cîntece populare, balade. În această cronică se pomenesc însă lupte şi învoielĭ cu „ducĭ" (adecă Voevozĭ) „valahĭ" şi „bulgarĭ" (după exemplul celor din Împărăţia luĭ Ioniţă, contemporană cu scriitorul). Dacă numele şi faptele ar fi potrivite cu adevărul, am avea de sigur. o mărturie a presenţeĭ maĭ vechĭ a Romînilor în aceste locurĭ, unde aŭ fost aflaţĭ de năvălitorĭ. Dar tocmaĭ păstrarea prin legendă, prin cîntec a acestor amintirĭ, oricît de schimbate, fireşte, în amănunte, arată maĭ mult decît o adevărată mărturie patriotică, şi anume adînca întipărire pe care aceste lupte grele aŭ lăsat-o în sufletul popular al cuceritorilor.

Ardealul a rămas un Voevodat, în margenĭ care nu cuprindeaŭ însă Ţara Oltuluĭ, Ţara Haţeguluĭ şi Ţara Bîrseĭ care decĭ vor fi fost în afară de pămîntul regal. *Caracterul deosebit al acestor Ţinuturĭ se vede din aceia că ele eraŭ desfăcute pentru donaţiĭ: către Teutonĭ (Ţara Bîrseĭ, după 1200), către Domniĭ muntenĭ (Ţara Oltuluĭ, după 1360), precum eraŭ desfăcute (pe la 1250) pentru Ioaniţĭ: ţara Jiiuluĭ (cu Ioan şi Fărcaş), ţara Lotruluĭ (cu Litovoiŭ şi Bărbat), — dar nu şi ţara Haţeguluĭ, — ţara Oltuluĭ (poate pe amîndouă malurile), a luĭ Seneslav din Argeş, apoĭ a luĭ Basarab şi a urmaşilor săĭ. Nicăirĭ decît în Ardeal nu se află, supt coroana Ungarieĭ, un Voevod, ceia ce înseamnă că el a fost* găsit *aicĭ. Rosturile luĭ, „descălecările"* (descensus) *ce le făcea, în activitatea luĭ de judecător şi strîngător de bir regal, sînt cu totul ca ale Voevozilor de dincoace de munţĭ, la începuturile lor.*

Ardeleniĭ şi-aŭ zis Romînĭ ca şi noĭ. Alte neamurĭ aŭ fost Turcĭ şi Tatarĭ, Grecĭ, Nemţĭ, Sîrbĭ, Şcheĭ, Leşĭ, Litenĭ (Litvanĭ). Numele de „Romînĭ" înseamnă însă lipsa uneĭ dominaţiĭ barbare în formă de Stat. *Dar pentru aceasta trebuie ca populaţia romanică ce-l păstra* să fi avut un teritoriu, *să fi avut* înnainte de toate *un teritoriu, iar nu un simplu cîmp de rătăcire.*

II.

Dacă Romînii n'ar fi fost băştinaşi, situaţia lor ar fi fost mai bună, *nu mai rea decît aceia pe care o constatăm în vremuri mai nouă şi pe care o putem urmări în desvoltarea ei necontenit aproape descendentă.*

Să ne gîndim în adevăr la alte populaţii admigrate. La cele care au fost chemate: *Saşii din Ardeal, Germanii, Armenii din Polonia, minierii din Bosnia, ba chiar săteni din Moldova cari au fost colonisaţi în veacul al XVI-lea pe pămînturile regelui polon, la străini aşezaţi în slobozile moldoveneşti şi muntene. Ei au toţi privilegii, largi, solemne, statornice. Aborigenii nu le pot înfăţişa niciodată, chiar dacă, nefiind pe deplin organisaţi politic, nu dau ei asemenea privilegii acelora pe cari-i poftesc la dînşii.*

Dacă o populaţie admigrată a venit de la sine, *ea luptă, distruge ori e distrusă, şi lucrul se pomeneşte în izvoare. Saŭ localnicii admit elementul cel nou şi-i dau imediat şi neapărat o situaţie legală. Astfel Ţiganii, cu Voevozii lor purtînd semne domneşti şi avînd dreptul de viaţă şi de moarte asupra celor ce li eraŭ supuşi,—Ţiganii cari păstrează situaţia lor privilegiată şi în ţerile dunărene şi în Ungaria şi pretutindeni unde se răspîndesc. Astfel Evreii, legaţi pretutindeni de Cămara stăpînitoruluĭ, pe care o hrăniaŭ cu birul lor special.*

Voevozii, cnejii Romînilor n'aŭ fost, ca aceĭ ce aŭ condus pe coloniştii ceĭ noĭ în Polonia mai tărziŭ, şefi de emigranţi, asemenea cu gherebii, *cu* conţii *Saşilor. Altfel ei ar fi avut, ca aceştia, un rost cu mult mai mare şi cu mult mai mic. N'ar fi ajuns stăpînitori de ţară une ori şi, alte ori, simpli birăi, juzi de sat. Dacă-i aflăm în veacul al XIV-lea supt acest aspect, aceasta se datoreşte unor măsuri ale regilor angevini, cari, în dorinţa lor de a stabili aceiaşi ordine în tot regatul, nu coboraŭ la o situaţie mult mai modestă ducĭ degeneraţi, ci, ca Turcii de mai tărziŭ cari aŭ pus, la Galata, Constantinopoleĭ un Voevod care nu mai fusese pănă atuncĭ, întrebuinţaŭ un vechiŭ nume de conducător, care avuse odinioară cu totul alt rost, pentru a şti către cine să se îndrepte în sate pentru a-şi avea veniturile şi ajutorul militar.*

Acest ajutor se cerea de la Romîni. De la Ţigani, de la Evreĭ, nu; de la Saşi numai în margenile locale prevăzute de privilegii. În Ungaria aŭ mai întrat însă Pecenegi, Cumani, Ismaeliţi saŭ Bosormeni, cum întraseră înnainte de aceastu atîţia cavaleri germani. Toţi

fac parte din garda personală a regeluĭ, rămîn simple bande în jurul acestuia, *în această calitate se consumă şi pier. Romînii sînt* iobagĭ, *după o datină care nu e ungurească, ci pecenegă, din vremea uneĭ stăpîniri barbare anterioare; rostul lor e la cetăţi mai ales. Şi în apărarea cetăţilor la noĭ nu se întrebuinţaŭ niciodată elemente admigrate, robite, Tatarĭ de pildă, ci satele vecine, vechile sate din jurul cetăţiĭ care se ridicase.*

Mai tărziŭ, în veacul al XV-lea, Iancu din Inidoara, Ioan Hunyady, unul din aĭ lor, împarte pe Romînii grănicerĭ în Scaune (sedes). *„Scaunele" însă sînt „Scaune de judecată"*, judeţe *prin urmare, întocmai ca judeţele de la noi. Scaunele săseştĭ nu sînt ele însele decît o imitaţie a regimuluĭ românesc, de juzĭ, supt Voevozĭ, care se găsise înnainte.*

Până supt Angevinĭ, până în veacul al XIV-lea, se întîlnesc nobilĭ romînĭ, — să amintim numeroşiĭ „banĭ" din veacul al XIII-lea, cîte un meşter, *„magister", din aceiaşĭ epocă —, cari sînt puşĭ în rosturĭ marĭ şi de încredere: la ocne şi la alte venituri regale. Nobilĭ cumanĭ însă saŭ nobilĭ ţigăneştĭ nu se întîlnesc nicĭ după creştinarea acestor străinĭ. Un popor venetic poate păstra clasele luĭ superioare în organisaţia proprie care i se recunoaşte, dar el nu poate da elemente nobiliare care să rămîie în mijlocul neamuluĭ şi totuşĭ să figureze alăturĭ cu elemente asemănătoare din mijlocul stăpînilor.*

Decăderea elementuluĭ ţerănesc din Ardeal — alcătuit din Romînĭ în cea mai mare parte —, decădere pe care o zguduie revoluţiĭ (cea din 1437 de la muntele Bobîlna, a „Ţaruluĭ Negru" pe la 1520, a luĭ Doja Secuiul îndată după aceasta), se petrece într'o vreme cînd în Europa apuseană clasa rurală tocmaĭ se ridică. Fenomenul acesta se întîlneşte numaĭ în treĭ ţerĭ: Ungaria şi mai ales Ardealul, Principatele româneştĭ şi Polonia (unde se provoacă răscoala socială a Cazacilor în veacul al XVII-lea). Condiţiĭ speciale acesteĭ regiunĭ aŭ hotărît aceasta. Aceleaşĭ *condiţiĭ, — şi oare în Polonia, în Moldova, în Ţara-Românească se apasă străiniĭ, fiindcă sînt străinĭ, nu poporul de jos?*

III.

Încă de la început, Romînii ardelenĭ şi ungurenĭ aŭ făcut parte din aceiaşĭ Biserică cu noĭ, *Biserică a cărĭ existenţă se constată documentar, ca fiind răsăriteană, cu Vlădicĭ, în stare a duce lupte cu catolicismul Teutonilor, Saşilor, Ungurilor, la 1234.*

Nimeni nu pretinde că Romînii ar fi venit din Balcani ca păgîni, ci se admite că ei aduceau cu dînșii creștinismul ortodox. Dacă ar fi fost veneticî, oare clerul catolic ar fi îngăduit această divergență religioasă? Și oare, îngăduind-o, nu s'ar fi căutat a se fixà și o nouă organisație ierarhică, potrivită cu interesele Regatului? Să se gîndească numai cineva la îndelungatele discuții ce se fac în jurul atîrnării religioase a Sașilor și a legăturii decanatelor lor cu episcopia ardeleană, la conflictele, în rîndul întâiu ierarhice, dintre viața religioasă specială a Teutonilor colonisați și între Biserica regelui!

Oricum, măcar în vremea de catolicism ofensiv, prigonitor, a Angevinilor, s'ar fi cheltuit mari silințe pentru a rupe legătura dintre ortodoxia Romînilor de peste munți și a noastră, care ea însăși era săpată de propaganda Dominicanilor și a Franciscanilor. Atîta era hotărît că nu poate fi nobil, fără a face convertirea sa, cel de lege răsăriteană.

Ei bine, nu. Într'o vreme cînd toți Rușii din Polonia își sfințiau preoții în Moldova, până la măsurile ce fură luate la începutul veacului al XVI-lea de regele Sigismund, atîrnarea ierarhică a ortodocșilor ardeleni de noi era absolută. Dacă se fac episcopii ardelene, ele se datoresc Domnilor noștri, cînd își aŭ feude ardelene. Aceia de la Galații Făgărașului poate fi în legătură chiar și cu măsurile de organisare ale lui Vlaicu-Vodă; Ștefan-cel-Mare, căpătînd Ciceul, întemeia în apropiere, la vadul Someșului, episcopia Vadului; presența lui Radu de la Afumați ca stăpîn de moșie la Stremț fu pricina întemeierii episcopiei Geoagiului. De o episcopie de Feleac nu se poate vorbi, ci numai de un Vlădică grec oploșit în acest sat de la porțile Clujului și care-și lăsă urmași la cîștigul său.

Numai calvinismul, cu tendințe energice de Biserică de Stat, încercă să atragă pe Romîni la biserica domnului țerii. Supt Ioan-Sigismund Zápolya, al doilea principe al Ardealului, se încercă, pe la 1560, un superintendent, pe care-l găsim, nu în vechi sălașuri de Vlădici (Vad, Geoagiu), ci în apropiere Capitalei politice. Astfel el putu să se apropie de Scaunul Bălgradului, unde-și avu un popas. Înrîurirea lui Mihai Viteazul îi dădu un caracter permanent și legal, care se întări prin cucerirea Ardealului de Domnul romîn și rămase și pe urmă, ca Mitropolit, fără a putea înlătura alți Vlădici cari se menținea, prin Bihor, prin Maramureș, unde separatismul ierarhic se păstră până în veacul al XVIII-lea.

Calvinismul fusese biruit. Relațiile cu Țara-Românească ale Mi-

tropoliților trecuseră în tradițiile oficiale ale Guvernului ardelean. Prin ele căpătă Vlădica și o însemnătate politică tot mai mare. *care, oprită prin persecuții, supt Iorest, se impuse, cu toate aceste persecuții, prin Sava Brancovici. Numai în părți bănățene, ca în Lugoj, în Caransebeș, reforma se menținu cîtva timp. Impunerea unor programe în sensul calvin pentru fiecare episcop nou rămînea fără nicio urmare reală, un neascultător venind după altul.*

Străbătută de elemente din Principate, ba chiar de elemente grecești, această Biserică ajunse din ce în ce mai mult să fie o formă culturală și politică unitară a Românilor din toate provinciile de peste munți și cea mai strînsă legătură cu viața liberă a Românilor din Principate.

IV.

Atunci veni cucerirea austriacă, pe care o consfinți pacea de la Carlovăț, în 1699.

Împăratul aducea cu el propaganda catolică a Iesuiților. Ea lucră iute și cu succes, înlăturînd resturile calvine din Biserica Românilor și întrebuințînd inferioritatea de situație a clerului român, umilința și nemulțămirile sale pentru a-l cîștiga. Prin actul din 1697 supt Vlădica Teofil, prin cel din 1701 al lui Atanasie se primia unirea cu Roma, precisîndu-se patru puncte capitale de dogmă.

Dar acest episcop unit nu putea să steie în situație de paritate lîngă acela al catolicismului curat și deplin. Alba-Iulia nu putea să încapă canonic doi arhierei rivali. Și acela care nu trecuse cu totul la legea romană nu putea fi, ca Mitropolit, un arhiepiscop. Vlădica se prefăcu deci într'un episcop simplu, și reședința i se mută, la cel d'intăiu pretext bine venit, în Făgăraș, veche reședință de protopopie calvină și centrul Oltului românesc. Apoi de aici el fu adăpostit definitiv într'un simplu sat, precum Armenilor uniți li se dăduse Gherla în condiții asămănătoare de dotație și supraveghere.

Legătura cu țerile noastre era ruptă. În zădar protestă Mitropolitul muntean Teodosie și însuși Vodă Brîncoveanu. Austria nu admitea ca vre-o putere de peste hotare să lucreze, în orice domeniu, pe pămîntul său ardelean. Brîncoveanu fu bruscat și amenințat la cea d'intăiu încercare. Pănă și cărțile ereticilor fură oprite.

O mișcare de împotrivire se datori, nu atîta fanatismului religios, cît instinctului național de apărare. Se făcură și la Petersburg plîn-

gerĭ, care nu rămaseră fără urmărĭ. În jurul unor călugărĭ sîrbĭ (Visarion Sarai), orĭ unor popĭ romînĭ (Sofronie, Nicolae din Balomir) se duse lupta. Ea nu putu smulge altceva decît dreptul pentru episcopul sîrb din Buda de a îngriji și Ardealul (1761), unde patru Vlădicĭ se succedară în această calitate.

Prin aceasta se salvă și partea unită a Romînilor de o confundare cu catolicĭĭ. Caracterul românesc osebit trebui să se afirme tot maĭ mult pentru a împiedeca întinderea desertărilor. Ioan Inochentie Clain, al treilea episcop după Atanasie, deveni un campion al drepturilor românești politice pînă la suferință și exil. Blajul se isolă tot maĭ mult de catolicism, iar aducerea, supt Petru Pavel Aaron, pentru studiĭ, la Viena și Roma a tinerilor clericĭ de aice — Samuil Clain, Gheorghe Șincaĭ, Petru Maior — n'avu urmările prevăzute. Prin Roma bisericească eĭ văzură Roma lui Traian și prin aceasta eĭ se întoarseră cu toțiĭ, foarte recĭ în materie de confesiune, la poporul românesc, pe care se siliră a-l înnălța supt raportul politic la romanitate.

În aceste împrejurărĭ apare cel d'intăiŭ fenomen politic popular la Romînĭĭ de dincolo și numaĭ la dînșiĭ, fără amestec social cu alte națiĭ, ca în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, la răscoala lui Horea, cu care începe acest volum [1].

---

[1] Deocamdată, amănunte pentru epoca schițată pănă aicĭ, în N. Iorga, *Sate și preoțĭ din Ardeal* (în „Noua Revistă Romînă", 1901-2, și aparte, 1902).

Mocan ardelean (Badea Cîrțan).

I.

Înnainte de răscoala luĭ Horea.

E nevoie a se cunoaște întăiŭ situația supt raportul politic a deosebitelor elemente din care se alcătuia dincolo de munțĭ națiunea românească în general în momentul răscoaleĭ luĭ Horea, pe care este bine s'o trecem, ea și multe alte lucrărĭ, din domeniul sentimentelor, din domeniul exagerărilor, care, într'o formă științifică, se întîlnește oarecum și în lucrarea, așa de bună, de almintrelea, a luĭ Nicolae Densușianu, într'o altă formă, care să fie aceia a realităților istorice.

În poporul romîn de dincolo la 1780 nu se poate zice că existaŭ clase bine determinate.

Astfel de clase bine determinate n'ar exista într'un anume sens nicĭ astăzĭ, de oare ce elementele claseĭ conducătoare se recrutează necontenit din țerănime. Clasele ce par a exista astăzĭ sînt cu totul noĭ; aceste clase nu aŭ basele statornice pe care le aŭ clasele aiurea, în măsură bine definită, în situație legală, prin legĭ făcute anume în acest scop. Și astăzĭ clasa care domină „dincolo“ în sens absolut, prin număr, prin valoare, dacă nu prin manifestarea în fiecare moment în viața publică, este tot clasa țerănească. Acelașĭ lucru, natural, în maĭ mare măsură se întîmpla și la 1780.

Cu toate acestea, începuturĭ de osebirĭ sociale, mai mult osebirĭ pe profesiunĭ, pe chemărĭ decît pe clase în adevăratul înțeles al cuvîntuluĭ, asemenea osebirĭ se întîlnesc și atuncĭ. Avem treĭ începuturĭ de osebirĭ de acestea sociale și, înnainte de a

ajunge la țerănime, căreia îĭ revine și meritul și demeritul acesteĭ mișcărĭ, trebuie să vedem cum se înfățișa clerul românesc de atuncĭ și, în al doilea rînd, cum se înfățișa inteligența românească din acel timp. Natural că, în treacăt, vom vorbi și despre rolul pe care putea să-l aibă un slab început de viață orășenească, în legătură cu comerțul și industria, în viața Romînilor de dincolo.

O castă de preoțĭ, o lume clericală n'a existat la frațiĭ noștri din Ungaria niclodată. În ceia ce privește vechea lor viață bisericească, aceasta, care-șĭ are o importanță escepțională, represintînd părțile culminante, visibile, acelea care se pot urmări de un istoric politic, în ceia ce privește decĭ pe preoțiĭ lor, cu protopopĭ, cu Vlădicĭ în frunte, situația lor era a unor oamenĭ nu prea intelectualĭ, țeranĭ trăind în mediu țerănesc, influențațĭ de tendințele și moravurile acestea țerănești. Preoțimea noastră până la începutul veaculuĭ al XVII-lea avea un număr excesiv de restrîns de cărturarĭ.

Aceasta explică, de altfel, și ușurința cu care anumite curente pot să se strecoare și tind să trăiască în această lume de preoțĭ. Foarte mulțĭ din eĭ în veacul al XVIII-lea aveaŭ ca singură învățătură știința pe de rost a unor anumite rugăciunĭ și molitfe. Preotul, care pe lîngă știința cetituluĭ avea și pe aceia a scrisuluĭ, putea să figureze între mariĭ învățațĭ aĭ națiuniĭ. Așa eraŭ împrejurările, și să ne felicităm că era măcar atîta. Din punctul de vedere al spirituluĭ dogmatic nu se puteaŭ cere cunoștințe întinse nicĭ din partea fruntașilor acesteĭ clase ; aceasta explică și ușurința cu care anumite învățăturĭ dogmatice eraŭ primite maĭ mult de formă de fruntașiĭ acesteĭ clase. Era foarte ușor pentru un propagandist să cîștige la confesiunea sa pe cea maĭ mare parte din clerul romîn. De aceia discuțiile dacă eĭ, înnainte de unirea cu Biserica romană, eraŭ orĭ nu eraŭ calvinisanțĭ, nu aŭ absolut niclun rost. Aceasta ar însemna ca și cum s'ar întreba un absolvent de patru clase primare care sînt părerile sale asupra filosofieĭ luĭ Schopenhauer sau asupra ideilor despre istorie ale luĭ Lamprecht.

Decĭ, dacă prin *alte* lucrurĭ decît prin înțelegere aceste lucrurĭ străbătuseră în sufletul lor, adesiunea pe care li-aŭ dat-o nu avea niclun folos. De aceia preoțiĭ,—și eĭ nu eraŭ așa de slabĭ de fire, cum s'ar părea prin cedarea lor imediată față de o propagandă

religioasă străină, nicĭ atîta de stîngacĭ cum s'ar părea în schimbarea uneĭ îndreptărĭ confesionale cu alta,—cari aŭ încheiat la sfîrșitul veaculuĭ al XVII-lea, printr'un act formal, și la începutul veaculuĭ al XVIII-lea printr'un alt act formal aŭ confirmat, în cea maĭ mare parte a lor, am zice: în majoritatea evidentă a acelora cari eraŭ în stare să iea o hotărîre și s'o iscălească, pentru întâia oară un act scris de alianță, nu de contopire, cu altă lege, nu puteaŭ da o valoare teologică acestuĭ act.

Acesta este actul de unire, care act de unire poate să fie încă multă vreme un subiect de discuție pasionată între represintanțiĭ, maĭ ales din cler, aĭ inteligențeĭ Romînilor de dincolo. Lucru foarte regretabil, dar, pe lîngă caracterul acesta regretabil, pasionat, al acesteĭ lupte în jurul valoriĭ actuluĭ de unire cu Biserica catolică și în jurul caracteruluĭ său efectiv și al efectelor sale bune saŭ rele, pe lîngă aceasta, discuția are și o parte folositoare, și anume pentru că scotocește toate punctele acestuĭ eveniment istoric, ceia ce pentru o națiune cum este a noastră, neavînd un interes escepțional pentru lucrurĭ spirituluĭ, face ca problema trecutuluĭ să fie de un interes actual.

Din punctul nostru de vedere, ne interesează actul acesta al Unirĭ numaĭ în ceia ce privește influența pe care a putut-o avea asupra caracteruluĭ politic al preoțimiĭ romîne de ambele confesiunĭ. Actul unirĭ ni putem închipui foarte bine că n'a fost un act de convingere religioasă, căcĭ asemenea acte vin totdeauna dintr'o îndelungată propagandă. O problemă trebuie să fie agitată multă vreme prin scris și prin graiŭ, pentru ca ea să pătrundă în conștiințe și să ajungă a transforma conștiințele acestea în alt sens decît în sensul în care eraŭ îndreptate la început. De fapt, dacă unĭ din protopopiĭ de dincolo și doĭ Vlădicĭ, cari stăteaŭ în fruntea lor în momentul în care se introduce stăpînirea austriacă în Ardeal pe basa tratatuluĭ de la Carlovitz, la 1699, în locul cîrmuirĭ maghiare, prin prinți independenți, se supuneaŭ unor motive de ordin politic. dacă se supuneaŭ și unuĭ îndemn de convenință particulară sau de convenință de clasă, dar eĭ se supuneaŭ, în acelașĭ timp, și în rîndul întîiŭ,—și aceasta este maĭ important pentru noĭ, unor motive de ordin politic general, național. Se supuneaŭ unor motive personale. fiindcă, natural, decît să fiĭ Vlădica Atanasie, care nu porțĭ lanț de aur la gît, care nu eștĭ consilier imperial, care nu eștĭ primit în audiență la Viena, care nu te bucurĭ de aten-

ținuea cercurilor oficiale, care nu ieĭ parte la ședințele dieteĭ ardelene, căruia nu ți se acordă titlurile cele marĭ ale lumiĭ oficiale austriace, e maĭ bine să le capeți pe toate printr'o simplă iscălitură înseilată supt o hotărîre de valoarea dogmatică a căreia nicĭ nu-țĭ daĭ sama. Este o pornire explicabilă din partea cărturarilor uniți de a presinta, dacă nu pe Teofil, care nu este acela care a încheiat definitiv unirea, ci acela care a îndrumat-o numaĭ, măcar pe Atanasie, urmașul său, ca pe o personalitate de valoare. Toate aceste încercărĭ rămîn însă zădarnice. Era un băiat dĕ țeran, care s'a făcut Vlădică aicĭ, dar care a practicat moravurile pe care le văzuse în casa părintească saŭ în lumea satuluĭ de unde plecase ; un om de petrecerĭ, cu lăutarĭ, cu vinurĭ bune la masă, și prin urmare unuĭ astfel de om nu i se poate cere eroismul de a spune : arunc blidul de linte și păstrez tradițiunea noastră bisericească, de care este legată și demnitatea și mîndria noastră națională. Nu trebuie să fim nicĭ prea aspri pentru dînsul, dar nicĭ închinătorĭ față de o morală omenească absolut mediocră.

Iar protopopiĭ cari au iscălit împreună cu dînsul actul se gîndiaŭ fără îndoială și la interesul lor de clasă. Eĭ vedeaŭ ce este popa ungur, calvin, ce este popa săsesc, luteran. Popiĭ aceștia aveaŭ pămînt, aveaŭ venitурĭ garantate de Stat ; prin urmare, alăturĭ de credincioșĭ maĭ bogați decît cum eraŭ credincioșiĭ romînĭ, era și o favorisare, manifestată prin venitурĭ, din partea Statuluĭ. Pe vremea principilor ardelenĭ li se zicea : d-voastră nu sînteți o națiune ; națiunĭ sînt acelea care s'au întemeiat în evul mediu și s'aŭ legat apoĭ prin unirea celor treĭ națiunĭ, „unio trium nationum“, care a servit ca bază a dreptuluĭ public ardelean. D-voastră nu sînteți o națiune, și pentru clerul care nu este al uneĭ națiunĭ, noĭ nu avem nimic. Treceți la calvinism, întrați în națiunea politică ungară—nu li se cerea sacrificiul de limbă; era de ajuns sacrificiul deosebiriĭ confesionale—, și atuncĭ vă veți bucura de toate drepturile pe care le acordăm, acesteĭ națiunĭ, cler și credincioșĭ. Uniĭ *primiaŭ*.

De ce n'aŭ trecut cu toțiĭ în masă, iscălind un act de uniune cu calvinismul ? Răspunsul este foarte ușor de dat. Ba chiar sînt două răspunsurĭ. Unul este că poporul nostru a ținut totdeauna ca anumite forme ale cultuluĭ să fie păstrate ; formele acestea i-au fost nesfîrșit de scumpe. Sînt popoare abstracte care ridică lucrurile concrete la abstracțiile cu care sînt deprinse să trăiască,

dar sînt și popoare care reduc toate abstracțiile la icoanele vieții reale, concrete, cu care sînt deprinse și pentru care sînt făcute a trăi. Un cult fără icoane, un cult fără lucruri visibile nu zicea nimic sufletului poporului nostru. Pe de altă parte, poporul nostru a avut totdeauna scîrbă pentru renegarea sensibilă. Renegarea în materie de idei poate să fie indiferentă pentru cineva care nu a avut de fapt ideile pe care le-a părăsit, cum n'o să aibă niciodată ideile pe care le-a îmbrățișat. Dar este un lucru dureros pentru un popor pe treapta aceasta de cultură, să treacă de la o situație în care *se vede* într'o situație în care nu se mai vede. Și calvinismul cerea curățarea, purificarea de toate urmele eresiei : înlăturarea icoanelor, înlăturarea molitfelor, înlăturarea a tot ceia ce în cursul veacurilor ajunsese să fie mai strîns legat de sufletul Romînului.

În al doilea rînd ar fi trebuit să cedeze principelui Ardealului, căruia locuitorii romîni îi ziceau „Craiu", cum i-au zis și lui Mihai Viteazul în lunile lui de stare în Ardeal. Craiul n'are dreptul de a i se jertfi legea. Acuma însă, la 1699, era Împăratul, la numele căruia înviau amintiri din povești. Toată imaginația poporului nostru a fost plină de icoana Împăratului. Și astăzi chiar, cărturari cari umblă în redingotă, cărturari cari au toată aparența și toate elementele interne ce formează omul cult, la singură noțiunea de Împărat se emoționează. Dar cu cît mai mult elemente din poporul nostru care au trăit mai ales în contact cu viața populară și fără voie au luat o parte din sufletul poporului în ele, puteau fi dispuse să se miște cînd venia vorba de Împărat. Și legea se dă pentru Împărat !

Prin urmare era și motivul acesta cînd se încheie actul Unirii cu Roma. Dar mai erau multe. Alt motiv era tendința instinctivă a unui popor ale cărui puteri au crescut în toate domeniile, și în domeniul cultural, și întru cîtva, în unele părți, și în domeniul economic, tendințele firești ale aceluĭ popor de a se manifesta și în chip politic. Nimic nu poate împiedeca un neam care dispune de avere și cultură de a avea o tendință spre viața politică activă. Nu este nevoie de exemple, dar aceasta se vede în fiecare moment. Că este bine, că este rău, că trebuie să se împiedece sau nu, este altceva, dar cine-și închipue că poate să lase pe cineva a se împărtăși de avere, de cultură, fără ca a doua zi să ceară să iea parte și la viața politică, acela se înșală. Prin

urmare poporul romîn avea nevoia de a se manifesta în viața politică, și nu se putea manifesta.

Pentru toate aceste cause s'a încheiat actul de unire, despre care unii zic că este un act de părăsire a dreptului său național din partea poporului romîn. „Națiune“ însemnează în diferite timpuri lucruri foarte deosebite, și ceia ce e națiunea acum, națiune etnografică, nu avea sens la 1700, cînd în toată lumea „națiune“ însemna alt lucru, însemna: națiunea politică, privilegiată. Astăzi, pentru ca o nație să dovedească altora că există. trebuie să vorbească o limbă, trebuie să aibă un trecut, trebuie să ajungă a represinta în forme superioare de cultură viața sa. Acestea sînt documentele unei națiuni. De aceia, înnainte de a ne întreba : sîntem o națiune, sau nu?. trebuie să ne întrebăm : cultivăm limba noastră, sîntem în stare să represintăm în forme proprii viața noastră? După cum vi s'o părea într'un fel sau într'altul, veți da răspunsul la întrebarea dacă sîntem sau nu o națiune. Pentru filosofii francesi de la 1789, „națiune“ însemna un grup de cîteva mii de oameni la dispositia cluburilor, cari vin și fac scandal în parlament, cerînd libertate, egalitate și fraternitate și amenințînd cu cuțitul ghilotinei naționale francese. Aceasta e o concepțiune absolut inferioară și de o valoare istorică cu totul relativă, de care nu ne ocupăm.

Pentru tot evul mediu și o bună parte a timpurilor moderne, pană s'a ajuns la concepția organică a unei națiuni, pe care nici acum 30 % a oamenilor de Stat n'o au — de aceia fac diplomația pe care o fac și ajung unde au ajuns —, națiunea se documenta prin privilegii. Ungurii aveau privilegiul episcopatului de Alba-Iulia, aveau privilegiile lor de noblețe, — erau o națiune ; Sașii aveau privilegiile lor de întemeietori, de descălecători orășenești și sătești , erau o națiune ; Secuii aveau privilegiul lor de apărători ai granițelor Carpaților într'o anumită direcție , erau o națiune. „Ai carte, ai parte.“ Noi, ca să avem parte, trebuia să avem „carte“. *Actul de unire a fost o carte pentru noi.* Întram printr'un lucru scris în viața națiunilor recunoscute de Imperiu. Și, într'o țară care până astăzi păstrează ceva din principiile monarhiilor veaculuĭ al XV-lea, actele acestea, privilegiile acestea sînt de o însemnata valoare. Toți domnii aceia cari-și închipuie că este destul să aleagă pe un popă oarecare ca Vlădică pentru a face *alături* de dînsul viața politică a poporului

romîn de dincolo, nu pricep nimica. Nu are decît să fi ascultat cineva zece lecțiunĭ de drept public unguresc pentru a ști cît de mult drept medieval se găsește în dreptul acesta, și, de oare ce toțĭ oamenĭĭ culțĭ din Ungaria aŭ învățat acest drept, felul lor de a judeca toate chestiunile va fi tot felul de vedere al oamenilor din veacul al XVIII-lea. Acolo este o țară veche : nu se judecă acolo cum se judecă aicĭ, la noĭ, numaĭ cu lucrurĭ scoase din viața de astăzĭ și din teoriile generale filosofice francese saŭ din dreptul roman.

Prin urmare actul de unire se explică, se legitimează prin această tendință de a se valorifica viața noastră națională pe basa unor privilegiĭ fără de care întrarea în congresul națiunilor ardelene era imposibilă. Dovadă că așa era, că acesta era sensul, este că n'aŭ trecut decît 30—40 anĭ și s'a văzut un Vlădică, Ioan Inochentie Klein, care, ca membru al dieteĭ ardelene, ca represintant politic al poporuluĭ săŭ, a cerut crearea noiĭ națiunĭ politice romîne. N'a izbutit, s'a retras la Roma, a murit acolo ; urmașiĭ săĭ s'aŭ ocupat cu clădirĭ de școlĭ, foarte folositoare fără îndoială, în care nu trăia însă decît spiritul seminariilor și colegiilor iesuite din veacul al XVIII-lea. Nu vreaŭ să critic pe Petru Pavel Aron, întemeietorul acestor școlĭ, care și-a găsit apărătoriĭ săĭ între oamenĭĭ de frunte aĭ Ardealuluĭ ; *trebuiaŭ* școlĭ, dar școala nu folosește prin clasele eĭ, nicĭ prin mijloacele băneștĭ care staŭ la îndemînă, nicĭ prin programe, *nicĭ chiar prin valoarea științifică a profesorilor*. Din punctul de vedere al unei națiunĭ, școala folosește cît spiritul care se desface, cît sufletul care emană din ea Iar din școlile luĭ Petru Pavel Aaron nu ieșia niciun suflet decît iubirea pentru Dumnezeŭ și pentru Împărăteasa Maria-Teresa, la moartea căreia s'aŭ vărsat lacrimĭ dureroase din partea tuturor Romînilor.

Așa dar aspirațiile cleruluĭ format după Unire nu s'aŭ realisat, nicĭ în tabăra unită, nicĭ în tabăra care se desfăcuse de Unire, pentru că făgăduielile făcute de Austriacĭ nu se îndepliniseră, pentru că, și supt raportul financiar și economic, și supt raportul politic, vorbele Împăratuluĭ se dovediseră zădarnice. Preoțimea noastră rămăsese în cea maĭ mare parte o preoțime foarte săracă, foarte incultă și aproape fără niciо împărtășire la viața culturală superioară, însuflețită de un ideal. Ce-am folosi dacă am zice altfel, cînd miĭ de documente ar răsări din toate păr-

ţile ca să ni dovedească adevărul? Un popor se ridică, nu prin ascunderea păcatelor sale, ci, din contra, prin recunoaşterea lor, şi, cu cît va fi mai dureroasă această conştiinţă, cu atît va fi mai puternică tendinţa de a îndrepta starea de lucruri care s'a văzut.

Avem o sumedenie de acte referitoare la preoţimea romînă prin anii 1760-1770, cînd a fost crisa Bisericii ortodoxe, cînd s'a pus întrebarea: Guvernul ardelean va permite oare existenţa unei Biserici româneşti ortodoxe aici, fie în organisarea veche, fie numai ca un episcopat? Natural, s'a zis din partea administraţiei: Noi am făcut o Biserică, una singură; am instalat-o într'un colţişor din Făgăraş; poate că pe urmă s'o mutăm la locul dorit de noi şi cu veniturile curgînd din tesaurul împărătesc, la Blaj; Biserica romînă îşi va avea forma ei ierarhică: una, mai multe nu. Austria era foarte bucuroasă de faptul acesta. Preoţimea unită putea să aibă legături cu catolicismul maghiar—, cum a şi avut, cum, din nenorocire, mai are şi acum, de multe ori prea puternice, căci astăzi este vorba să participe preoţimea noastră la congrese catolice —; dacă însă se formează o Biserică romînă ortodoxă, ea va avea legături, nu cu lumea catolică maghiară, nu cu lumea oficială austriacă, nu cu Tyrnau, cu Buda şi cu Viena, ci cu Principatele romîne, şi erau prea mulţămiţi cîrmuitorii austriaci ai Ardealului de faptul că vechile legături între Biserica ardeleană şi Biserica Ţerii-Româneşti şi a Moldovei fuseseră rupte, că Vlădicii nu se mai sfinţiau la Bucureşti, că nu mai veniau de la noi cărţile de slujbă şi învăţătură dogmatică, că orice pas care s'ar fi făcut dincoace de Carpaţi, ar fi putut să fie interpretat, din punctul lor de vedere, ca un act de trădare, în acelaşi timp religioasă, pentru că se mergea la schismatici, şi politică, pentru că se mergea la Turci. Deci, în anii aceştia de crisă, în cari preoţimea noastră de legea veche se luptă pentru a avea măcar un episcopat, cînd au venit şi misionarii sîrbi, şi mai buni şi mai răi, în vremea cînd lumea ortodoxă se agita pentru crearea unei organisaţii, avem o sumedenie de documente din arhiva celui d'intăiu episcop care s'a dat pentru noi ca şi pentru Sîrbii lui, din Buda, Dionisie Novacovici,—acte păstrate în arhivele din Buda. Nu le-am tipărit, căci unele din ele sînt indecente. Viaţa acesta era atît de grosolană, lipsită, nu numai de bunacuviinţă religioasă, dar şi de orice

Tîrgul din Braşov (pe la 1780).

bunăcuviință umană, încît nu se poate tipări orîce; multe se pot numaĭ întrebuința în oarecare direcție. Din actele acestea resultă că era o luptă învierșunată între popiĭ uniți și ceĭ neuniți; îșĭ smulgeaŭ bisericile unĭ de la alțiĭ, și acela care lua biserica de la cellalt o considera ca o biserică spurcată și trebuia să facă ceremoniĭ pentru sfințirea eĭ. Între preoți și credincioșĭ domniaŭ relațiĭ care, adese orĭ, de o parte, nu puteaŭ servi ca exemplu de decență și, de altă parte, nu eraŭ o dovadă de ascultare în cele duhovnicești. Cutare preot era denunțat că joacă, el saŭ preoteasa luĭ, cu cătanele din sat, și altele. Nicĭ preotul unit, nicĭ preotul neunit însă nu aveaŭ conștiința exactă a deosebiriĭ dintre unul și altul, nicĭ unul, nicĭ altul neavînd o pregătire teologică.

Acesta era clerul de atuncĭ, de la 1780. Clerul acesta nu numaĭ că nu avea o valoare într'un sens general, dar nu avea o valoare nicĭ măcar relativă, față de poporul nostru. El nu era în stare să funcționeze în calitate de conducător al poporuluĭ romîn. Veți zice: dar Vlădica și canoniciĭ luĭ de la Blaj? Este vorba de Vlădica unit, național, nu de Vlădica neunit, care era Sîrb, prin urmare nenațional, și care trăia în împrejurărĭ de o toleranță umilitoare. Lîngă Sibiiŭ, la Rășinarĭ, unde a fost inaugurat monumentul luĭ Șaguna, se văd încăperile unde aŭ locuit episcopiĭ aceștia sîrbĭ, treĭ la număr: locuința aceasta e ca a unuĭ simplu țeran, iar Curtea Vlădicăĭ se alcătuia dintr'un scriitor care-ĭ scria românește, fiindcă el nu știa, și un preot, doĭ, cari stăteaŭ lîngă biroul Prea-Sfințieĭ Sale. Nicĭ nu era episcop de *ceva;* era, pe lîngă toate, și episcop al Romînilor cari nu îmbrățișaseră confesiunea catolică.

Dar noĭ ne gîndim numaĭ la lumea bogată, cultă, cu legăturĭ oficiale, de la Blaj. Lumea aceasta putea ea funcționa la 1780, în momentul criseĭ, ca o lume conducătoare?

Răspunsul este: nu. Ortodoxia are o mulțime de neajunsurĭ. Preotul, trăind încunjurat de familia sa, cu toate neajunsurile acesteĭ familiĭ, poate să nu fie de multe orĭ edificant, în anumite împrejurărĭ, dar lumea s'a obișnuit să deosebească darurile preoțeștĭ, sfinte, de apucăturile preotuluĭ, lumeștĭ. Ortodoxia noastră însă în ceia ce privește clerul, are un mare avantagiu: acest cler crescut și trăit în mijlocul mirenilor, acest cler care este interesat în tot ceia ce privește viața mirenilor, prin întregul viitor al uneĭ familiĭ, de obiceiŭ destul de numeroasă, e cu

mult mai potrivit peutru a juca o misiune națională decît clerul catolic. Clerul catolic pe basa tradiției romane, tinde, de la sine, chiar cînd este numai un cler unit, care primește căsătoria, de și recomandă celibatul și-l impune canonicilor, să se alcătuiască în clasă, în castă. Blajul avea ziduri de cetate, care nu se vedeau. Atîtea inițiative frumoase au plecat din Blaj: Ioan Inochentie Clain a fost cel d'intăiu apărător al drepturilor politice românești; urmașul său a întemeiat școli care trebuiau să se desvolte mai tărziu; mai apoi, Vlădica Maior a plecat cu lacrămile pe obraz din palatul episcopal; din vechiul castel de magnat ungur pe care l-am putea numi palat episcopal, a plecat în pribegie fiindcă n'a putut apăra pe deplin causa poporului său. Dar în general viața de acolo era o viață locală, o viață specială. O viață locală, nu numai în ceia ce privește pămîntul, în ceia ce privește anumite tradiții, care se fixaseră odată pentru totdeauna pe acel pămînt; legați foarte mult de o oficialitate, legați destul de mult de Roma, acești fii de țerani, acești învățători de fii ai țeranilor, cari se grămădiau la școala din Blaj, erau prea puțin țerani ei înșii pentru ca în cugetul lor să se poată înfiripa visul ardelean al naivilor și simplilor, la 1780.

Aceasta era situația clerului nostru în Ardeal. Pe lîngă acest cler mai era o clasă care se ridicase, clasa intelectualilor mireni. Ea se ridicase, fără a face parte dintr'un cler sau dintr'altul, tot din mijlocul țeranilor și tindea să se organiseze; era o clasă de funcționari laici. Acum, din clasa de intelectuali mireni făceau parte și oameni, cari purtau, cu toate acestea, veșmîntul preoțesc, dar cari n'au ajuns niciodată măcar canonici, necum episcopi, și al căror punct de vedere era așa de puțin fixat și așa de puțin interesant în fond, încît ei au putut să critice, făcînd parte din Biserica unită, cu cea mai mare asprime defectele acestei Biserici: casul lui Gheorghe Șincai și lui Petru Maior, al lui Samuil Clain, care, într'un anume moment, a trecut aproape de la Biserica unită la Biserica neunită.

Învățătorii ceri mari ai neamului românesc din Ardeal, de și purtau haina preoțească, fără care n'ar fi putut să capete învățătura și n'ar fi fost în stare să desvolte o activitate culturală și literară,—pe care n'au desvoltat-o laicii, de și aceștia erau mai independenți de tradițiile bisericești decît clericii,—n'au fost niciodată în legătură prea strînsă cu ierarhia bisericească. Ei în-

vățaŭ la școlile din străinătate, unde nu bătea numaĭ vîntul ideilor religioase, și încă maĭ puțin al ideilor profesionale. Întorșĭ în țară, eraŭ în legăturĭ cu Romînĭ din aceia cari nu eraŭ numaĭ Romînĭ; îĭ vedeaŭ pe aceștia alergînd după funcțiunĭ laice, trăind ca niște dregătorĭ aĭ Statuluĭ cu o ocupație laică.

În afară de acești călugărĭ însă și protopopĭ, era decĭ o lume mireană, care, negăsindu-și rostul în viața națională a Romînilor, ce nu era garantată încă, prin recunoașterea noastră ca nație, întraŭ în serviciul unuĭ Stat care din ce în ce maĭ mult devenia interconfesional, pănă să ajungă nereligios și ireligios, și din ce în ce maĭ mult devenia internațional din punctul de vedere german, introducînd lîmba germană ca limbă de școală, ca limbă de Stat fiindcă limba represinta singură forma sufletească internațională în care puteaŭ trăi deosebitele națiunĭ din monarhia habsburgică.

A trăi în funcțiune de Stat pe vremea aceia nu însemna o trădare față de națiune. Ar fi așa ceva în timpul nostru, în care se cere un act de renegare, pe care niclun om nu poate să-l facă. Lipsa de interes pentru viața culturală a poporuluĭ nostru, schimbarea numeluĭ pretind o abdicare de conștiință. Cineva zicea dăunăzĭ: „la noĭ sînt ușile deschise", dar peutru aceasta trebuie maĭ întăiŭ o pregătire, o prefacere, și aceasta este lucrul cel maĭ greŭ pentru omul care are un suflet. Și acesta e casul pentru cineva care, în împrejurările de astăzĭ, ar căuta să facă parte din lumea politică ungară, ce trebuie să fie o lume politică *maghiară*. Atuncĭ nu era așa. Un funcționar era un dregător al Împăratuluĭ, un om al Împăratuluĭ, și, fiindcă țeranul însușĭ se simția al Împăratuluĭ. fiindcă Biserica însășĭ era a Împăratuluĭ, el nu se desfăcea din lumea ideilor fundamentalè ale națiunĭĭ sale.

Se găsiaŭ atîția administratorĭ, atîția judecătorĭ maĭ tărziŭ (Petrŭ Dobra), cari, fără să se desfacă din viața națională românească îndepliniaŭ din bunăvoința Împăratuluĭ și pentru folosul Statuluĭ împărătesc o anumită funcțiune. *Nenorocirea însă era că acești oameni nu puteaŭ să îndeplinească un rol național.* Și aceasta se observă în cursul răscoaleĭ chiar la unul din fruntașiĭ lor, la acela care putea să se destineze și științeĭ și vieții culturale maĭ mult decît oricare altul, la dr. Ioan Molnar von Müllersheim (ceia ce nu înseamnă decît Ion Morariu), care era oculist, vestit doctor de ochĭ, care știa să dea leacurĭ spre a reda vederea bol-

navilor de ochĭ, dar n'a putut reda orbilor politicĭ vederea intereselor lor reale.

Prin urmare nicĭ cercul acesta nu putea funcționa național, dînd o aspirație politică bine definită. Tendințele instinctive ale uneĭ națiunĭ sînt de sigur cea maĭ gravă nenorocire pentru acea națiune care în anumite împrejurărĭ este așa de nenorocită încît nu poate da, prin clasa eĭ suprapusă, aspirațiunĭ superioare culturale saŭ politice, ce trebuiesc neapărat date de *dînsa,* pentru că așa-numitele clase inferioare nu sînt capabile decît de a da o interpretare pasională, tragică, tendințelor instinctive către viața politică. Eĭ bine, s'a văzut în răscoala luĭ Horea această manifestare pasională, care, afară de casurĭ extraordinar de favorabile, știm bine la ce duce: duce la desastrul uneĭ represiunĭ, la urmările de prigonire ale acesteĭ represiunĭ. De aceia nu poate să fie nimic maĭ necesar pentru un popor decît a readuce, fie și cu sila, clasa sa dominantă în margenile nevoilor naționale. Forțat trebuie să fie adusă la locul eĭ, saŭ, altfel, clasa conducătoare să fie înlocuită imediat prin alta, în legătură cu poporul, capabilă de a-l înțelege, de a-l rcpresinta.

Rămînea decĭ clasa țerănească, și atuncĭ, dacă ne punem din punctul de vedere al luĭ Nicolae Densușianu, țeranĭĭ romînĭ aveaŭ la 1780 o nemulțămire socială atît de puternică, încît „revoluția“ trebuia neapărat să se îndeplinească. Și, al doilea, de oare ce apăsătorĭĭ apar în rîndul întâiŭ ca Maghiarĭ, căcĭ Secuiĭ represintaŭ numaĭ o populație de graniță, iar Sașiĭ eraŭ locuitorĭ din orașe, cari aveaŭ și domeniile lor agrare, dar pe dînsele Romînĭĭ aveaŭ o viață cu mult maĭ bună decît pe domeniile aristocrațieĭ ungare,—eĭ bine, mișcarea contra tiranieĭ fedale, ridicarea șerbilor împotriva domnilor usurpatorĭ aĭ pămînturilor, trebuia să se manifeste de la început cu un caracter național bine definit.

Aș recomanda, pentru cine vrea să înțeleagă mișcarea luĭ Tudor Vladimirescu de la 1821, încunjurată de atîtea legende și interpretată într'un chip „național“ atît de puțin inteligent, să studieze mișcarea luĭ Horea, și, pentru cine ar vrea să înțeleagă mișcarea luĭ Horea, s'o studieze pe aceia a luĭ Tudor Vladimirescu. Iar, pentru cine vrea să le înțeleagă maĭ bine pe amîndouă, să studieze toate mișcările populare ale Romînilor din Ar-

deal, și încă mișcările țerănești analoage din vremile corespunzătoare la alte popoare,—cum este mișcarea Sîrbilor împotriva unei anumite oligarhii otomane, iar nicî de cum împotriva Sultanului, care a rămas până la sfîrșit foarte respectat de răsculați.

Ca să înțelegem mișcarea lui Horea, trebuie să ne gîndim decî întâiŭ la deosebitele mișcărî prin care poporul romîn a dovedit în timpurî deosebite aspirațiile și nemulțămirile sale.

Noî avem înnainte de veacul al XVIII-lea două marî mișcărî țerănești în Ardeal și părțile ungurești vecine. Una este aceia de la sfîrșitul domniei regelui și Împărat Sigismund, cealaltă, mișcarea lui Doja, la începutul veaculuî al XVI-lea, care, de și era condusă de un Secuiŭ, de și avea în fruntea sa o mulțime de elemente străine, cuprindea și o mare parte de Romînî, și în legătură cu aceasta am putea pune și mișcarea, ceva mai tărzie, a lui Ioan cel Negru „Țarul Ivan".

Iată ce sînt aceste mișcărî: La sfîrșitul domniei lui Sigismund se poartă o luptă înviersunată împotriva Turcilor Pe vremea aceia o mare parte din țeranii romînî eraŭ șerbî, dar trăiaŭ în anume locurî alțiî, cari se găsiaŭ într'o situație de independență, de importanță militară și, supt raportul moral, aveaŭ toate elementele sufletești, de mîndrie care derivă dintr'un rol militar îndeplinit zi de zi; eraŭ așa-numiții *castrenses* saŭ *iobagiones*, — iobag fiind atuncî un titlu de cinste.

Pentru înlăturarea acesteî primejdiî turcești, părțile apusene din Ardeal căpătaseră o organisație specială. Era încă apropiată vremea cînd din mijlocul acestor funcționarî militarî aî claseî de țeranî romînî se ridicaseră ceî doî Hunyady, Ioan și fiul săŭ Mateî Corvinul, cari, Romînî, și-aŭ părăsit ceva din caracterul lor național ca să joace un rol politic, mai întâiŭ, în Ungaria și, apoî, un rol universal în viața lumiî, luînd rolul de apărătorî aî creștinătățiî împotriva Turcilor. Atuncî, la sfîrșitul domniei lui Sigismund, erau elemente care puteaŭ să răscoale pe Romînî. Este totdeauna periculos pentru o cîrmuire străină, saŭ pentru o apăsare socială, cînd în nația saŭ clasa apăsată există mai multe grade: totdeauna acela care se găsește într'un grad inferior tinde să aibă locul aceluî care stă în gradul superior luî. O parte din Romînî era liberî, puteaŭ să dea căpeteniî împotriva Turcilor, puteaŭ să ajungă uniî din eî guvernatorî în Ungaria,

puteaŭ să hotărască pe care frunte va sta coroana ungară, și atunci se întrebaŭ ceilalți: de ce ei da și noi nu?

Al doilea, niciun popor nu rămîne fără conștiința că un Stat se sprijină pe dînsul, și vin anume ocasii cînd el o poate constata. Starea sufletească a țeranului nostru în momentul de față vine din faptul că a căpătat credința cum că Statul romîn, conservarea și înnaintarea lui, se razimă pe umerii lui, și această credință produce stări sufletești cu urmări incalculabile.

Apoi găsim pe Romînii ce aŭ luptat supt Doja Secuiul, care a fost învins, pus pe scaunul înroșit în foc, cu coroana cea de batjocură și de tortură pe frunte. De ce atunci, și nu altă dată. s'a manifestat iarăși tendința aceasta revoluționară la Romîni? Răspunsul este foarte ușor. Pentru că în vremea aceia armatele ungare eraŭ amenințate în fiecare moment de Turci, pentru că se făcea apel la elementul popular spre salvarea acestor armate. Atunci oamenii și-aŭ dat din noŭ samă că soarta Statului se razimă pe umerii lor și și-aŭ pus din noŭ întrebarea: de ce noi să fim într'un fel și ceilalți să fie într'altfel? Și ei și-aŭ reclamat valoarea politică pe basa însemnătății lor reale în viața Statului și pe basa situației privilegiate acordate unora din ei, pentru serviciile pe care toți le făceaŭ saŭ eraŭ în stare să le facă.

S'a ajuns apoi la epoca aceia de luptă pentru Ardeal, care ține de după 1550 pănă la jumătatea veaculuĭ al XVII-lea. Acum, încă din vremea lui Mihaĭ Viteazul, care a întrat în Ardeal ca domn, un început de răscoală țerănească s'a produs. Orîunde trecea Mihaĭ, lumea satelor se ridica, tăia drumurile și ardea castelele. Mihaĭ Viteazul însă, cu o lealitate perfectă față de Împărat și cu o conștiință deplină a datorieĭ sale față de întreaga populație a uneĭ țerĭ care i se supusese, a împiedecat acest proces.

Dar, maĭ tărziŭ, cînd Gheorghe al II-lea Rákóczy cade victimă a Turcilor, cînd ei așează în loc pe un Romîn, Acațiu Barcsai, pe care pănă la sfîrșit adversarii săĭ politicĭ l-aŭ tratat cu cuvîntul de batjocură de „Valah", în momentul acela țeranii aŭ fost iarăși solicitați să lupte de o parte și de alta. Și aŭ luptat. Iar în sufletul poporuluĭ s'a întărit conștiința de valoarea sa politică.

A maĭ trecut vreme: aŭ venit Austriacii, și împotriva lor s'a

ridicat elementul calvin, elementul unguresc. A fost răscoala lui Francisc Rákóczy, care a stîrnit masele populare ungare pentru causa independenței maghiare în Ardeal și comitatele vecine, causă pe care instinctiv o simțiaŭ că este a lor. S'a dat o luptă îndelungată, la care aŭ participat, cum o recunoaște toată lumea, în foarte largă măsură și Romînii. Și steagurile cucerite de Romînii aceștia se păstrează și acum în cutare biserică maramureșene, steaguri smulse de la dușman în luptă dreaptă. Și această agitație războinică, fără succes, n'a rămas însă și fără urmări.

Și acum încep turburările în contra Uniriĭ, făcute din neghiobia Guvernului austriac, care a lăsat pe Ioan Inochentie Clain să cadă față de intrigile Ungurilor. Pe cînd era posibil ca Romînii să aibă o viață politică a lor, concentrată în mînile episcopului unit, care atîrna mai mult decît oricine de Austriaci, stăpînii țerii aŭ făcut formidabila greșală de a lăsa ca episcopul unit să se închidă în lumea sa bisericească de la Blaj, crezînd că în felul acesta misiunea politică pe care el o părăsia nu va fi reluată de nimeni. Și, atunci, el neputînd s'o lase claseĭ intelectualilor laici, a luat-o adîncul naționl, aŭ luat-o masele populare, —ceia ce nu prevedeaŭ Austriacii. În luptele acestea, cete întregi țerănești încunjuraŭ pe cîte un predicator în folosul vechiĭ tradițiĭ ortodoxe. Popa Visarion Sarai a tîrît după sine întregĭ mulțimĭ de țerani și, după ce se isprăvia în fiecare sat lupta religioasă, țeranii se simțiaŭ pregătiți pentru o altă luptă, de alt fel. Căci omul nu se specialisează pentru *o* singură luptă; dacă este odată pregătit pentru una, cînd va veni ocasia, va ști să-și întrebuințeze pregătirea cîștigată și pentru alta.

Și nu e numaĭ atît. Într'un moment Statul austriac, foarte strîmtorat, neavînd forțele militare necesare ca să ție piept, pe de o parte, înnaintăriĭ Prusieĭ în Germania și, pe de altă parte, revanșeĭ turcești dincoace de Carpați, a căutat forțe militare ieftene. Statul cel maĭ lacom, condus de contabilĭ perfecți aĭ valoriĭ fiscale și militare a supușilor săĭ, a fost Statul austriac. Apelul la Romînĭ a fost însă o lipsă de inteligență din partea administrațieĭ austriace, o lipsă de inteligență maĭ mult decît de orînduială. Un Stat care nu repesinta o nație avînd tendințe spre progres, un Stat care avea de apărat teritoriĭ atît de întinse și, pe lîngă aceasta, și prestigiul coroaneĭ imperiale, un astfel de

Stat, care înțelegea să joace un rol așa de mare cu mijloace umane, mai ales cu mijloace *morale* umane așa de puține și cu mijloace financiare așa de mult întrebuințate, trebuia să se adreseze, în ultima instanță, la populație. Ceia ce a salvat tronul Marieĭ-Teresei aŭ fost cetele acelea de Talpași, de Croați, de Unguri, care încunjuraŭ cu anarhia lor zburdalnică tronul în primejdie al reginei ungare. Și mai departe s'a căutat această întrebuințare a națiunilor supuse pentru scopurile monarhiei, și atunci s'a creat instituțiunea grănicerilor. S'aŭ alcătuit grăniceri pe lîngă Secui și pe lîngă Sîrbi, cari și de mai înnainte eraŭ așezați în număr mare pe pămînturile Habsburgilor, cu privilegii foarte întinse, ca să joace un rol militar.

Și, anume, s'aŭ făcut trei mari grupe de grăniceri romîni: un grup care avea de apărat hotarul către Țara-Românească, pornind de unde isprăviaŭ Secuii, din împrejurimile Brașovului, și întinzîndu-se până în țara Hațegului, până la Porțile-de-Fier. Și astăzi, n'are decît să cutreiere cineva satele din vecinătatea Sibiiului, ca să observe în cultura și în apucăturile oamenilor, în situația lor economică, culturală și bisericească, urmele acestei organisări grănicerești. Căci grănicerii eraŭ soldați, dar stăteaŭ acasă și totuși ei puteaŭ să fie întrebuințați în orice moment; cu alte cuvinte, un lagăr permanent, care ducea în împrejurări obișnuite viața țerănească.

Al doilea grup de grăniceri pornia din regiunile de către Moldova, tot de unde isprăviaŭ Secuii, la Nord, și se întindea până în vecinătatea Maramurășului. Eraŭ, între alte multe, acele sate care aŭ fost botezate de administrație cu numele latine din formula, simpatică nouă: Salve, Romuli, Parva, Nepos.

În sfîrșit era și un grup militar de dragoni, de cavaleri, răspîndit într'o mulțime de locuri.

Organisarea aceasta grănicerească a avut pentru poporul românesc exact același efect pe care-l avusese chemarea la luptă împotriva Turcilor la sfîrșitul domniei lui Sigismund, apoi în urma luptei de la Mohács, și, în veacul al XVII-lea, în momentul crisei ungare. Oamenii aŭ alergat bucuros de pretutindeni și s'aŭ înscris supt steag. De o bucată de vreme, nici nu mai era nevoie, dar tot veniaŭ din toate părțile, cu vechea furie credincioasă a neamului. În general răscoala lui Horea prinse o sumă de țerani de aceștia, cari mergeaŭ la cutare saŭ cutare colonel,

pentru a-i instrui și înscrie în rîndurile grănicerilor. Mișcarea era odată determinată, și țeranii își dădeau seamă că ei pot fi și altceva decît ce fuseseră mai înnainte. În zădar li se spunea că este de ajuns, în zădar observaseră oficialii mărimea primejdiei; mișcarea pornise, și cine-și închipuie că poate să dea drumul zăgazurilor, să pornească valurile unui popor, fără ca aceste valuri să-și cheltuiască toate puterile de mult acumulate în ele, acela nu-și dă seamă de marile fenomene populare.

Ce ar fi putut să scape principatul ardelean, asupra căruia era îndreptată această furie țerănească? Doar un mare războiu împotriva Turciei saŭ împotriva Rusiei. Dar *n'a fost*. Și oprirea aceasta a lăsat întregi puterile, care *aŭ trebuit să-și caute drum în altă parte*.

Aceasta era starea claseĭ țerănești în ajunul revoluției lui Horea. O parte din țerani eraŭ iobagi și doriaŭ să nu mai fie, fiindcă vedeaŭ pe alții că eraŭ, saŭ mai liberi, pe pămînturile săsești, saŭ liberi cu totul, în schimbul uneĭ anumite plăți în bani, pe pămîntul Statului, pe domeniul erariului împărătesc, pe cînd atîția eraŭ în sfîrșit liberați în calitatea lor de grăniceri. Ceĭ cari fuseseră liberi totdeauna supt administrația austriacă, care, cu toate defectele eĭ — le vom vedea —, garantà întru cîtva pacea, liniștea, eraŭ țerani privilegiați, gata să se puie în fruntea uneĭ mișcări pornită de la tovarășii lor de ocupație și de viață rurală, mai nenorociți și mai mulți decît eĭ.

II.

Împăratul și răscoala luĭ Horea.

În cercetarea împrejurărilor revoluționare din 1784 s'a comis greșeala istorică, foarte simplistă, care s'a comis și față de mișcarea luĭ Tudor Vladimirescu, de a vedea în acest fenomen un act de ridicare socială, cu conștiință de clasă, și cu tendință națională, venită dintr'o conștiință generală.

Natural că este foarte comod să se presinte lucrurile așa, însă evenimentele istorice de obiceiŭ aŭ cause mult maĭ complicate și aspecte mult maĭ tulburĭ, maĭ nelămurite de cum crede cineva. A fost *și* așa ceva, dar nu numaĭ atît.

Pe de altă parte, în judecarea mișcăriĭ acesteia a luĭ Horea s'a maĭ săvîrșit și greșeala, care este în legătură cu o anumită direcție politică permanentă în viața Romînilor de peste munțĭ, și astăzĭ poate fi în legătură cu forma cea maĭ recentă pe care o înfățișează această direcție. Romînĭĭ de peste munțĭ aŭ ținut totdeauna la Împărat, saŭ, cum se spune în terminĭ maĭ familiarĭ, la „drăguțul de Împărat“ [1].

În legătură cu această iubire exclusivă, plină de încredere, de adorație către Împărat, care era un fel de continuare a Împă-

[1] V. plîngerea episcopuluĭ Grigorie Maior (Maier) pentru moartea Marieĭ Teresa (3 Decembre 1780): „fostu-ne-aŭ adevărată Împărătească, dară ni-aŭ fost adevărată și maică... Dăruitu-ne-aŭ și pre noĭ, nevredniciĭ, cu toate acestea ce vedeți în Blaj și aiurea prin țară; făcut-aŭ acum nu de mult acolò în lăuntru în cetatea Beciuluĭ pe sama neamuluĭ nostru un Coleghium minunat și biserică maĭ minunată decît aceasta din Blajul nostru“. Se amintesc fundațiile din Sibiiŭ, darea de odăjdiĭ, suma lăsată pe patul de moarte pentru săraciĭ romînĭ (*Studiĭ și doc.*, XII, pop. 292-3, no. XXVIII).

raţilor romanĭ de odinioară, a Împăratuluĭ din basme, povestea, atît de interesantă de la un capăt la altul şi tragică la sfîrşit, a luĭ Horea şi a tovarăşilor săĭ de răscoală se înfăţişează cam aşa:

A fost cîndva un Împărat bun şi niştе Ungurĭ răĭ. Şi Împăraratul acesta bun,—de altmintrelea ca toţĭ Împăraţiĭ, cari aŭ fost şi pot să fie,—Împăratul acesta era gata să acorde Romînilor cele maĭ largĭ concesiĭ politice. Din nenorocire eraŭ Unguriĭ răĭ. Te întrebĭ dacă Împăratul bun este făcut pentru Unguriĭ răĭ saŭ Unguriĭ răĭ pentru Împăratul bun. Eŭ cred că şi una şi alta. Ce ar face Unguriĭ răĭ dacă n'ar fi Împăratul bun? Ar fi revoluţie. Şi ce ar face Împăratul bun dacă n'ar fi Unguriĭ răĭ? Ar fi dreptate naţională. Şi, cum nu întîlnim nicĭ revoluţie, nicĭ dreptate naţională, atuncĭ trebuie să ajungem la conclusia aceasta că, în adevăr, pentru Împăratul bun aŭ fost făcuţĭ Ungurii răĭ tot aşa de mult pe cît pentru Ungurii răĭ a fost făcut Împăratul bun.

Va să zică Împăratul Iosif al II-lea, pe care toată lumea îl cunoaşte, din rolul pe care l-a jucat în istoria universală, ca un iubitor de popor, un duşman al tiranieĭ de clasă, un prieten al şerbilor, un adversar al privilegiilor istorice, un raţionalist filosofic după moda veaculuĭ al XVIII-lea, în sensul luĭ Voltaire, Rousseau, Diderot, Împăratul Iosif al II-lea, care a provocat o nemulţămire generală în toată ungurimea şi o nemulţămire specială în Ţerile-de-Jos autonome, fiindcă era revoluţionar în sonsul acela de a ridica pe ceĭ de jos sus şi pe ceĭ apăsaţĭ de-asupra apăsătorilor, pe ceĭ cari după raţiunea politică trebuiaŭ să însemne ceva, faţă de aceia cari însemnaŭ ceva numaĭ în puterea forţeĭ politice, el, bunul şi dreptul, a vrut să facă acelaşĭ lucru şi în Ardeal. — Eŭ spun povestea. — Şi atuncĭ s'a întîmplat ceia ce se întîmplase şi pe vremea luĭ Ioan Inochentie Clain. Pe vremea aceia Împăratul dăduse ce putea fi maĭ preţios, din mînile sale: diplome. Cîte diplome n'aŭ primit ceĭ de dincolo, din Ardeal, şi tot nu s'aŭ săturat pănă acuma, — nu-şĭ poate închipui cineva! Va să zică Împăratul dăduse diplome, dăduse episcopilor romînĭ lanţurĭ de aur, dăduse titlurĭ de consilier imperial; deschisese uşile dieteĭ ardelene luĭ Clain însuşĭ. Împăratul admitea ca acest represintant al Romînilor să ceară pentru naţia sa egalisarea naţională, primirea la privilegiĭ, împărtăşirea de

situaţiĭ maĭ ridicate, ca şi celelalte naţiunĭ. Era liber Ioan Inochentie Clain să apere interesele poporuluĭ său în Adunarea ardeleană ; nimenĭ nu-l împiedeca, şi chiar, dacă ar fi biruit el, ar fi primit felicitărĭ din partea Curţiĭ. Dar pentru ca el să poată birui nu-ĭ erau de ajuns puterile luĭ. E întocmaĭ cum aĭ deschide uşile peşterĭ lupilor pentru un miel ambiţios! Misiunea aceluia care a deschis uşa nu este să stea de-o parte şi să vadă cum se descurcă mielul cu lupiĭ ca să-ĭ presinte felicitările sale cele maĭ călduroase în casul cînd i-ar mînca pe toţĭ, saŭ condoleanţe din adîncul inimiĭ sale dacă s'ar întîmpla contrariul şi lupiĭ ar porni eĭ să-l mănînce. Aceasta era însă situaţia Vlădicăĭ românesc. Sînt persoane care-şĭ închipuie că Viena nu este inteligentă astăzĭ saŭ că n'a fost inteligentă altă dată. Viena a fost totdeauna foarte inteligentă. A avut tocmaĭ inteligenţa ce-ĭ trebuia pentru naţiunĭ maĭ puţin inteligente saŭ care ştiŭ maĭ puţin să se folosească de inteligenţa lor. *Foarte* inteligentă Viena! Inteligentă fiindcă ştia foarte bine că cine va ieşi din dietă nu va fi naţiunea maghiară, umilită faţă de cealaltă naţiune, ci bietul călngăr romîn, care abia ştia niţel ungureşte, care învăţase o latinească de seminariŭ, care avea ideile politice pe care le putuse căpăta în ceĭ cîţĭva anĭ de zile de învăţătură la o vrîstă înnaintată şi care găsia în jurul luĭ numaĭ duşmanĭ şi niclun prieten. Clain, nereuşind, a plecat la Roma, unde a şi murit. Ce-l priviaŭ însă pe Împărat lucrurile acestea? El era Împărat pentru toate naţiile din Imperiul său. Că unul din aceste „meine Völker" n'a putut să izbutească —, regretabil, dar nu era nimic de făcut. Dacă acest lucru s'ar fi întîmplat şi după trecerea de o jumătate de veac cu ţeranĭ din Ardeal, Împăratul ar fi căutat să-ĭ îndemne la luptă şi ar fi pîndit ceasul cînd să poată aplauda victoria lor. N'aŭ izbutit; natural, aŭ tras eĭ consecinţele. Dar, trăgînd consecinţele învinşiĭ, Împăratul rămînea totuşĭ în lumea luĭ superioară, făcător de dreptate, judecător fără părtenire între deosebitele naţiunĭ, deosebit sprijinitor al causelor populare, al celor săracĭ şi nedreptăţiţĭ de pe lumea aceasta.

Aceasta este legenda, care se menţine cu îndărătnicie, şi în contra căreia mă înscriŭ de la început. Cred că voiŭ dovedi că lucrurile n'aŭ fost tocmaĭ aşa, că, unde a fost bunăvoinţă, n'a fost în acelaşĭ timp şi acţiune în sensul acesteĭ bunevoinţe şi

că din această unire a unei bunăvoinți, pe care o admit ipotetic, cu lipsa de acțiune, aŭ resultat între aĭ noștri încurcăturĭ maĭ marĭ decît dacă n'ar fi fost *nicĭ* bunăvoința.

Dar, pe de altă parte, mă întreb: dacă această bunăvoință exista într'adevăr, Împăratul avea motive s'o manifeste prin cuvinte? Ca să răspundem la această întrebare și ca să nu maĭ silim, cine știe, pe alțĭ țeranĭ în viitor să umble tot așa cu hîrtiĭ împărătești, adevărate saŭ nu, și cu crucĭ blagoslovite de la Viena, spre a termina pe roată, pentru aceasta este bine să urmărim politica austriacă în Ardeal încă de la început.

O greșeală foarte obișnuită este aceia de a vedea toate Statele, toate autoritățile, toate Guvernele supt raportul formeĭ lor politice, fie și supt raportul formeĭ lor naționale, supt raportul, une orĭ, și al formeĭ lor culturale, și nu din punctul de vedere al esenței lor. Fiindcă între *un* Împărat și *alt* Împărat, între o monarhie și altă monarhie, între un Stat european și alt Stat european în orĭce epocă este o foarte mare deosebire. Numele nu sînț acolo ca să ascundă lucrurile, ci, din potrivă, ele îngăduie să *înțelegem* lucrurile pe care le represintă. Cuvîntul, cum s'a maĭ zis, este făcut une orĭ și ca să ascundă ideia, ca s'o facă adese orĭ inutilă; dar orĭcine vrea să înțeleagă lucrul, trebuie să înlăture acest cuvînt, care este une orĭ o formă fără legătură neapărată cu marfa pe care o represintă și maĭ ales cu calitatea mărfiĭ, și trebuie să vadă ce însemnează marfa însăși care se vinde de fapt, orĭ care stă în prăvălie.

Prin urmare ca să înțelegem istoria politiceĭ românești în Ardeal timp de aproape 100 de anĭ, trebuie să ne gîndim la înseși principiile politice ale puteriĭ austriace. În veacul al XVIII-lea existaŭ maĭ multe monarhiĭ în Europa. Monarhiile acestea sămănaŭ în aparență, n'aveaŭ însă același fond, cum nu aveaŭ aveaŭ aceiași origine și, decĭ, nu puteaŭ să aibă aceiași direcție. Cutare monarhie ajunsese să represinte o națiune fără să fi plecat de la cerințele naționale; ajunsese să fie echivalentă, în ceia ce privește rasa, limba, sufletul locuitorilor, cu o națiune. Nu națiunea francesă a întemeiat monarhia luĭ Ludovic al XI-lea și a luĭ Ludovic al XIV-lea, dar la capătul acesteĭ monarhiĭ francese, la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea, la falimentul absolutismuluĭ, de și națiunea se ridică împotriva acesteĭ monarhiĭ, ea re-

presintă, în ceia ce privește calitatea națională a supușilor săĭ, aproape în întregime națiunea francesă. O persoană, o familie, prin urmare o dinastie pot să creeze anumite forme politice cu anumite tendințe, însă de la o bucată de vreme se substituie tendințelor pe care le-aŭ avut eĭ, tendința care se desface din lucrurile însele. „L'homme propose, Dieu dispose." „L'homme propose", de sigur, dar acel Dumnezeŭ care dispune sînt condițiile inexorabile pe care de la o bucată de vreme izbutește a le impune, a le face să biruiască, realitatea.

Anume monarhiĭ aŭ putut de la o bucată de vreme să represinte interese economice în rîndul întâiŭ: Monarhia englesă. Statul la început n'a avut însă tendința economică pe care ajunge s'o aibă pe la jumătatea veaculuĭ al XVII-lea și care represintă în rîndul întâiŭ nevoia de acaparare a tîrgurilor marĭ ale globuluĭ, de dominație asupra Oceanelor și Mărilor lumiĭ întregĭ, de avînt și de triumf al uneĭ rase supt raportul producțieĭ și schimbuluĭ mărfurilor.

Și în monarhia francesă, pe lîngă motive naționale, se maĭ întîlnesc și alte motive care o susțin și o legitimează în ochiĭ omeniriĭ. O legitimează chiar pe vremea luĭ Ludovic al XIV-lea, și legitimarea continuă și supt Domniile cele din urmă. Motive ca: necesitatea culturiĭ francese pentru stratele de sus ale „spiritului" ca și ale nașteriĭ, cultură care capătă un caracter general european și pătrunde pretutindeniĭ. Astfel iată o monarhie, care, creată pentru scopurĭ egoiste, de persoană saŭ de familie, ajunge să aibă un sens național și cultural, cum monarhia, feodală ca origine, din Anglia ajunge să aibă un sens economic.

Dar Austria, monarhia habsburgică, a avut ea vre-odată, fie un sens politic, național, fie un sens economic, fie un sens cultural? Răspunsul este: nu. Ca să represinte națiunea germană a trebuit să apară, în veacul al XVII-lea și maĭ ales în veacul al XVIII-lea, o nouă formațiune politică; a apărut Prusia, care este în luptă cu Casa de Austria, împotriva voințiĭ chiar a dinastieĭ — tatăl luĭ Frederic-cel-Mare era un credincios în serviciul Habsburgilor, dar necesitatea lucrurilor împotriva voințeĭ dinastieĭ a făcut ca Prusia să joace un rol dușman Austrieĭ, pe care apoĭ a putut s'o și înlăture din confederația germanică. De atîtea orĭ Austria a încercat să joace rolul de represintantă a poporuluĭ german, dar n'a izbutit. A încercat o ultimă oară în timpul răz-

boiuluĭ Crimeiĭ. Supt pretext că ea înfăţişează poporul german şi că poporul german e în plin „Drang nach Osten“ şi că drumul pentru aceasta e pe la Dunăre, şi Principatele îĭ stăteaŭ în cale aicĭ, a vroit să treacă peste noĭ. A socotit însă fără poporul nostru, care a rămas în fiinţă, pentru că noĭ sîntem cu rădăcinile aicĭ, pe cînd ea întindea numaĭ asupra acestor locurĭ ultimele ramurĭ ale ambiţieĭ sale; cum se ridică o ceaţă la răsăritul soareluĭ, aşa s'a risipit şi ceaţa austriacă la răsăritul soareluĭ culturiĭ noastre.

Sens naţional n'a avut, astfel, monarhia austriacă. Numaĭ în însuşirile luĭ aparente Iosif al II-lea este un German, întru cît poate să fie cineva German în veacul al XVIII-lea, cînd deosebirile naţionale nu eraŭ atît de lămurite... Dacă voiţĭ, fac o concesie: este maĭ german Iosif al II-lea decît Frederic al II-lea. Iosif vorbeşte franţuzeşte maĭ prost, fiindcă a cetit maĭ puţină literatură francesă, fiindcă nu are, ca Frederic, o lume întreagă de comensalĭ francesĭ şi de parasiţĭ francesĭ în jurul luĭ, fiindcă n'a întemeiat nicĭo Academie cu limbă de comunicaţie franceză, fiindcă n'a jignit de hatîrul eĭ pe nicĭun scriitor german, cum obişnuia să facă totdeauna Frederic. El este German, vorbeşte nemţeşte, mama luĭ, Maria-Teresa, era o gospodină germană tipică. El a fundat doar şcoala laică de limbă germană pentru toate provinciile Imperiuluĭ săŭ. Şi şcoala aceasta s'a întins în dauna şcoliĭ de limbă latină a clerului catolic, pe care nu-l putea suferi, de şi nu era indiferent în materie de religie. S'a maĭ întins şi în dauna şcoliĭ ungureştĭ începătoare, şi se putea întinde foarte bine şi în dauna şcoliĭ româneştĭ a călugărilor de la Blaj şi din alte părţĭ. Numaĭ, dacă se uită cineva bine la această şcoală germană, poate vedea că ea nu însemnează nimic naţional german. Limba germană este pentru dînsa ceia ce era limba română pe vremea luĭ Traian, care era originar din Peninsula Iberică şi colonisa Dacia cu ce-ĭ cădea în mînă, aducînd acolo pănă şi pe Idumeenĭ. Germană era limba de guvernămînt, singura limbă prin care se putea realisa şi menţinea unitatea. Şi limba aceasta era menită să înlăture şi limba unuĭ popor năbădăios cum sînt Ungurĭ şi să împiedece, în vederea cine ştie căror scisiunĭ ce ar putea să se producă, ridicarea limbilor naţionalităţilor necultivate încă, precum eram noĭ! A întrebuinţat—vom vedea-o—şi pe Gheorghe Şincaĭ în calitate de pedagog. Dar, încă odată,

întinderea acestei mișcări culturale germane nu însemnează că națiunea germană represinta pentru el un suflet german. El nu s'a gîndit niciodată la acest lucru. Și, dacă s'ar fi gîndit, l-ar fi combătut, pentru că lui îi trebuia numai Statul, proprietate a Suveranului, și națiunile îi erau în unele casuri indiferente și în cele mai multe casuri protivnice. El n'a înțeles niciodată că Romînii sînt o națiune. Nici nu voia să înțeleagă așa ceva, nici nu întra în calculele lui că există o națiune romînă, ci vedea numai supuși de limbă romînă până vor învăța nemțește. Și era de dorit să învețe nemțește, și nici nu se putea ca ei să fie oameni până nu învățau nemțește.

Dar prin răspunsul pe care l-am dat la întrebarea dacă monarhia aceasta a Habsburgilor supt Iosif al II-lea represinta o națiune, am dat și răspunsul la întrebarea cealaltă: avea această monarhie o menire culturală? Răspunsul este: nu. Nu răspîndind limba unui popor face cineva cultură, ci ajutînd spiritul care se desface din acea limbă. Ce, oare făceau învățații Renașterii în veacul al XV-lea propagandă latină prin faptul că ei vorbiau limba latină? Sau făcea propagandă elenică Melanchthon cînd se căznia din răsputeri să scrie o scrisoare în grecește, pe care n'o pot ceti astăzi Grecii din Constantinopol fără să zîmbească? O limbă nu poate trăi cu adevărat în afară de naționalitatea din care derivă.

Prin urmare nici misiune culturală nu avea Austria aceasta, care întrebuința limba germană ca o limbă de dominație. Atunci, poate misiune economică? La misiunea economică s'a trezit Austria foarte tărziu, și aceasta nu din causa incapacității de a înțelege așa ceva din partea persoanelor care au condus-o. Este adevărat că Austria n'a avut un Colbert al său, n'a avut economiști cari să se poată pune alături de economiștii englesi, în timpul cînd economia politică era un monopol anglo-frances. Dar Austria nu poate represinta un curent economic particular și o formație pe basa acestui curent și din două alte motive Era atît de pestriț alcătuită această monarhie, încît era imposibil ca în ea să se producă o mișcare economică unitară. Este așa de curioasă, de fără sens alcătuirea monarhiei austriace supt raportul economic, până în zilele noastre, încît o direcție economică unitară n'au fost în stare cei din Viena, cu toate teritoriile lor, s'o stabilească nici până astăzi. Teoriile actuale de dominație

economică în Peninsula Balcanică se lovesc de faptul acesta că jumătate de monarhie are anumite interese și altă jumătate alte interese. Și, cum monarhia nu este dispusă să se desfacă în două părți bine delimitate supt raportul politic, ca să fie două unități economice, din această causă nu merge în această privință, nici până astăzi, cum nu mergea nici pe vremea lui Iosif al II-lea, cînd debușeurile din Turcia erau ocupate de alții. Căci odinioară toate piețele Turciei erau acaparate de Olandesi, cari în urmă au cedat locul Francesilor și aceștia s'au învoit ca tovarăși de negoț cu Englesii, ocupînd apoi Anglia un rol din ce în ce mai mare.

Și mai esle ceva: Acele State din epoca modernă pot să aibă o activitate economică reală, care se gîndesc înnainte de toate la substratul popular pe care se sprijină viața politică. Dar Austria nu s'a gîndit și nu se gîndește la așa ceva. Dacă a existat țară în care totul e pentru dinastie, apoi de sigur este Monarhia habsburgică. Întemeiat de o dinastie prin cuceririle ei, prin legăturile ei de familie, prin foile de zestre ale ei, complexul acesta de țeri a aparținut totdeauna dinastiei. Dinastia a fost conștientă că Statul îi aparține. Și astăzi întîlnim alte țeri, cum este Prusia, care pare a fi a Împăratului Wilhelm, după felul cum intervine Împăratul în anumite momente. Acest Stat este produsul familiei Hohenzollernilor, cu marca de fabrică, după cum Statul turcesc a aparținut Osmanilor până în ultimul moment, și de aceia se și numesc „Osmanlîi". Dar nicăiri acest caracter de existență reală a dinastiei sigure nu e mai vădit decît în Austria, înlăturînd astfel orice planuri de înnoire pentru viitor,

Atunci, ce ar fi putut însemna ea, supt raportul supușilor, în ceia ce privește legăturile dintre Stat și acești supuși? Ce putea însemna Monarhia Habsburgică pentru alții și, prin urmare, și pentru Romîni, cînd ea nu făcea decît să exploateze un lucru căpătat saŭ moștenit?

Supușii Statului austriac erau proprietatea dinastiei, la discreționea acestei dinastii, și, dacă ni dăm samă de lucrul acesta, că supușii în afară de dinastie nu sînt nimic, atunci înțelegem foarte bine și filantropia Austriei față de naționalitățile sărace, rămase în urmă, apăsate, dar tot odată perfect supuse și lipsite de viitor. Popoare ca acestea sînt popoare ideale, turma cuvîntătoare care paște unde vrei și căreia îi culegi lîna cînd pof-

teștĭ. Animale fără coarne saŭ cu coarnele întoarse în așa fel încît nu înțeapă. De aceia cînd vine Casa de Austria în Ardeal și întîlnește maĭ multe naționalităț̆ĭ, ea știa ce însemnează aceasta. Unguriĭ îĭ eraŭ foarte displăcuțĭ supt două raporturĭ. Întăiŭ supt raportul tradițiuniĭ politiceĭ medievale, feodale, care se păstrează încă în Ungaria și care trebuie să fie o groază pentru o monarhie absolutistă. Ungurul a rămas feodal până în zilele noastre și nu se poate desface de mentalitatea feodală: uniĭ aŭ rămas șerbĭ, iar ceĭlalțĭ, domnĭ de pămînt, cu mîna pe biciŭ. Pe de altă parte, Unguriĭ ardelenĭ represintaŭ o formă religioasă divergentă de a Caseĭ de Austria, ofensătoare pentru conștiința dinastieĭ. A maĭ fost o monarhie catolică desfăcută într'un anume moment din unitatea habsburgică a celor d'întăiŭ secole, monarhia spaniolă, și poate ca aparență aŭ fost maĭ catolicĭ regiĭ spaniolĭ decît Împărațiĭ germanĭ din Casa de Austria; cu toate acestea în fond nu este nicĭo deosebire. Habsburgiĭ din Spania aŭ expulsat pe Evreĭ și pe Maurĭ, indiferent de pagubele momentane, pentru a realisa unitatea absolută de credință, — aceasta fiindcă eraŭ maĭ puțin inteligenț̆ĭ, în ceasul acela, decît Habsburgiĭ din Împărăție. Austria și ea a voit să niveleze din punctul de vedere religios pe toț̆ĭ și a făcut sacrificiĭ foarte importante pentru aceasta; adese oriĭ politica eĭ a fost determinată de tendința chiar de a face să fie o turmă și un păstor supt raportul religios. Astfel, Ungurii fiind calvinĭ și feudalĭ, ni putem închipui cu ce ochĭ îĭ putea privi o monarhie care era înnainte de toate represintanta monarhieĭ absolute și represintanta catolicismuluĭ.

Dar, pe de altă parte, Casa de Austria — și este locul s'o spunem aicĭ —, a avut totdeauna procedeurile sale particulare. „Austriac“ este și un mod de a guverna, un mod de a fi. Modalitatea austriacă stă în aceia de a culege cu minimum de sforțăriĭ, și întrebuințînd, dacă se poate, alte puteriĭ decît puterile propriĭ, cel maĭ mare cîștig. Aceasta este formula politiceĭ austriace, care bate totdeauna cu mînă străină și tot cu mîna altuia iea castanele din foc. Să distrugĭ prin urmare pe cineva fără să simță că *tu* îl distrugĭ. Dacă ar fi luat taurul de coarne și ar fi pornit în luptă îndrăzneață, ce s'ar fi întîmplat? Știa foarte bine Casa de Austria ce s'ar fi întîmplat, printr'o astfel de politică împotriva Ungurilor: s'ar fi întimplat o răscoală a tuturor. Dar și

fără să facă această politică, aŭ fost la începutul veaculuĭ al XVIII-lea un șir de răscoale în Ardeal, și aceste răscoale vin îndată după răscoala Maghiarilor din Ungaria propriu zisă. Prin 1680 a avut Austria răscoala luĭ Tököly, proclamat rege al Ungarieĭ, și, după ce Habsburgiĭ aŭ întrat în stăpînirea Ardealuluĭ, s'aŭ răsculat și Unguriĭ de aicĭ în frunte cu Francisc Rákóczy, și împrejurărĭ învălmășite aŭ ținut maĭ mulțĭ anĭ de zile, fiind chiar momente cînd se putea întreba cineva dacă se va maĭ putea menținea saŭ ba Guvernul austriac în Ardeal.

Cu atît maĭ mult, cu cît el era silit să întrebuințeze pentru moment tot elemente ungurești. Sasul este bun administrator în margenile orașuluĭ luĭ, dar capacităț politice superioare săsești, în stare să administreze o țară, până acum n'aŭ răsărit. Viața lor locală i-a făcut oamenĭ cu vedere scurtă. Sașiĭ eraŭ admirabilĭ biurocrațĭ, știind să alcătuiască și să păstreze cancelariile austriace, purtînd registrele lor administrative cum purtaŭ registrele lor negustorești. Dar, cînd era vorba de oamenĭ cu autoritate în provincie, de oamenĭ cari să știe umbla cu lumea, cari să aibă prestigiul și, în acelașĭ timp, și tradițiunea, atuncĭ trebuia să se adreseze cineva la Unguriĭ.

Cine a fost acela care a administrat întâiŭ Ardealul pentru Împărat? Gheorghe Bánffy, înnaintașuluĭ vestituluĭ Desideriu Bánffy căruia i se cuvine laudă din partea noastră, ceĭ dușmăniț de el, fiindcă a fost măcar sincer. Casa de Austria nu putea să rămînă însă aicĭ numaĭ o formă constituțională. Ea însăși răzimată pe pergamente pecetluite, nu putea să fie împotriva pergamentelor pecetluite. Nu avea nicĭ puterea, nicĭ libertatea de spirit, nicĭ independența față de tradițiunĭ, care se cer pentru a inova în sens realist, revoluționar, cum a făcut Frederic al II-lea în Prusia, care, el, a avut înnaintea ochilor numaĭ interesele Statuluĭ și a călcat toate tradițiile, fără milă și fără frică. Dar aceasta pentru că Frederic avea, pe lîngă inteligența luĭ superioară, sprijinul uneĭ administrațiĭ și uneĭ armate create de el, care eraŭ capabile de orĭce pentru dînsul, ceia ce nu avea Austria. Căcĭ până și armata eĭ era peticită din deosebite națiunĭ, și administrația eĭ se alcătuia din tot ce găsise în diferitele provinciĭ și din oamenĭ cari eraŭ deprinșĭ a guverna în modul cum se guvernează acolo. Dietele ardelene trebuiaŭ menținute; în dietele acestea ardelene trebuia să fie însă un număr mare de Unguriĭ.

Şi dacă ar fi fost o minoritate de Unguri, dar totuşi aceştia erau nobilii rămînînd conştienţi de puterea lor exercitată secole întregi. Ar fi avut îndrăzneală negustorul sas, saŭ bietul soldat de graniţă secuiŭ, saŭ Vlădica romîn să stea pe picior de egalitate de nobilii unguri în dietă? Nu! Aceasta este însemnătatea strămoşilor: fiecare se simte şi după ce este în urma lui. Aceasta este importanta moştenire pe care o naţiune saŭ o clasă o lasă urmaşilor săi. Un om este în funcţiune de trecutul ce se isprăveşte în persoana lui şi este în funcţiune de viitorul care se deschide de la persoana lui innainte.

Prin urmare în împrejurările acestea Casa de Austria nu suferia pe Unguri supt niciun raport: îi voià pe toţi Nemţi şi catolici în cel mai scurt timp, dar se feria ca de foc să se atingă de ei.

Nu avea însă niciun mijloc de a-i înlătura ea însăşi. Dar dacă îi înlăturaŭ *alţii?* S'a întîmplat! Aŭ avut alţii puterea de s'aŭ ridicat împotriva Ungurilor, şi i aŭ biruit! Ce putea face atunci Împăratul? Cu mîna lui însă, n'ar fi intervenit niciodată ca să doboare duşmanul, în politica internă ca şi în politica externă, decît doar cînd era silit,—şi atunci încă se întîmpla că nu-i mergea bine. O politică ce se repetă şi astăzi, şi va fi şi în viitor cînd se va mai putea vedea un noŭ Iosif al II-lea bătînd cu ciocan valah în capul Ungurului.

Astfel aŭ găsit Austriecii pe Unguri în Ardeal. Aŭ mai găsit şi pe Saşi. Pentru aceştia Casa de Austria a avut toată tragerea de inimă: i-a înobilat, a făcut din ei baroni (baronul Bruckenthal), i-a ridicat în cele d'intăiŭ rînduri ale cancelariei imperiale. Natural însă că n'a putut face mai mult decît ce se putea face din materialul ce-i stătea la îndemînă. Nu se improvisează dintr'o democraţie orăşenească, dintr'o burghesie comercială o clasă militară şi dominantă. Aceasta ar însemna ca din Armenii din Turcia să se facă o clasă de soldaţi curagioşi şi de profunzi bărbaţi politici. Nu se poate! De altmintrelea între Casa de Austria şi între Saşii din Ardeal eraŭ legături foarte vechi Doar Saşii din Ardeal susţinuseră, în momentul deschiderii succesiunii lui Ludovic al II-lea, alipirea Ardealului la Casa de Austria. Şi ei aŭ fost ferdinandişti până la sfîrşit. Până şi supt presiunea militară a lui Petru Rareş, ei aŭ resistat, din toate puterile. Pe vremea

luĭ Mihaĭ Viteazul,—care a fost bine primit de Sașĭ ca represintant al Împăratuluĭ,—cînd, maĭ tărziŭ, s'a văzut că el maĭ represintă și altceva, instinctiv național, precum și ceva personal, îndată Sașiĭ aŭ plecat și s'aŭ așezat în fruntea coaliției nobililor maghiarĭ, cu toate că—precum am spus—la început toțĭ îĭ ieșiseră înnainte, crezînd că vine cu pecetea de la Împărat și pentru a împlini o funcțiune în numele Împăratuluĭ.

De Secuĭ nu maĭ este vorba; eĭ existaŭ doar ca o urmă a trecutuluĭ și din eĭ se puteaŭ face numaĭ regimente de grănicerĭ, cum s'aŭ făcut și din Romînĭ.

Astfel, Casa de Austria, care venia acolo pentru a stabili monarhia absolută și catolicismul, din punctul de vedere al ideilor, dar, înnainte de toate, pentru a face din această țară o mină cît maĭ rentabilă, pentru a culege veniturĭ cît maĭ multe de la supușiĭ ceĭ noĭ, pe cari i-ĭ dăduse Dumnezeul catolicismuluĭ, Casa de Austria, trebuia, neapărat, să se gîndească și la cel de-al treilea element: Roṃîniĭ. Romîniĭ eraŭ ceĭ ceĭ maĭ mulțĭ, ceĭ maĭ supușĭ, ceĭ maĭ inculțĭ, eraŭ aceia cărora, cu multă probabilitate, li se putea denega orĭce viitor. Pe lîngă aceasta, între Ungurĭ din Ardeal și ceĭ din Ungaria nu se putea trage o graniță. Comunicația politică, sufletească între unĭĭ și celĭalțĭ trebuia să se producă. Pe cînd aceia dintre Romînĭ cari ajunseseră să aibă o viață politică, să aibă Domnĭ încunjurațĭ de trupe, să aibă școlĭ în limba națională, aceia eraŭ în *Turcia;* era o graniță, pe care o păziaŭ grănicerĭĭ, cari eraŭ și eĭ în parte tot Romînĭ și țeranĭ. Acesta părea a fi poporul anume lăsat de Dumnezeŭ pentru a fi stăpînit de Austria în Ardeal, ca s'o îmbogățească, s'o fericească.

Iată, încă odată, cum se explică decĭ toată bunăvoința Caseĭ de Austria, toată acea filantropie care nu trebuie să îndemne la nicĭun fel de socoteală recunoscătoare, pentru astăzĭ și pentru mîne. Nu este o tradiție de sentimente; este o tradiție de interese. Nu putea să fie altfel Austria, și nu trebuie să se supere cineva că este așa. Nu trebuie să întrebuințăm cuvinte de critică severă față de un organism care represintă nevoile sale interioare. Nu trebuie să se supere cineva că nu înnoată un urs saŭ că nu poate zbura ! Necesitățile interne ale organismuluĭ săŭ îl silesc la aceasta.

Decĭ aĭ noștri s'aŭ înfățișat de la început ca elementul uman cel maĭ comod pentru scopurile monarhice. De aicĭ Unirea cu

Biserica romană, îndemnată de Austria; de aicĭ făgăduielile uneĭ maĭ bune situaţiĭ sociale pentru preoţiĭ noştri; de aicĭ perspectiva realisăriĭ unuĭ viitor politic naţional, ca naţiune privilegiată, pentru Romînĭ; de aicĭ îngrijirea specială a administraţieĭ pentru Romînĭ; de aicĭ, incontestabil, ridicarea economică şi culturală a Romînilor; de aicĭ însă, *fără* voia Caseĭ de Austria, creşterea conştiinţeĭ politice a neamuluĭ nostru.

Fiindcă să nu creadă cineva că şi minţind pe oameni cu făgăduielĭ nu li foloseştĭ cu ceva. Li foloseştĭ din două puncte de vedere: întăiŭ, fiindcă minciuna li strecoară în spirit o ideie pe care înnainte n'o aveaŭ şi, al doilea, fiindcă, văzînd că vorba nu se îndeplineşte, eĭ îţĭ poartă sîmbetele pe urmă. Nu se poate să voieştĭ a face răŭ, fără ca prin aceasta să nu fiĭ silit a face şi un bine, care bine va dură până va dispărea cu desăvîrşire tot răul pe care aĭ vrut să-l introducĭ şi din care a ieşit totuşĭ această sămînţă a bineluĭ. Fiindcă adevărul şi binele încolţesc, pe cîtă vreme minciuna şi răul sînt menite să putrezească. Cele d'intăiŭ singure cuprind principiile vieţiĭ.

Şi tot aşa şi cu Biserica străină. Ea şi-a îndeplinit misiunea,—şi aceasta nu cere în schimb sentimente. Biserica romană este tot Roma cea veche. Crucea eĭ înţeapă şi taie întocmaĭ ca şi sabia Împăraţilor romanĭ de odinioară; ea şi-a văpsit veşmintele cardinalilor cu sîngele care a curs prin arma tăioasă a Romeĭ eclesiastice de pe vremurĭ. Roma cuceritoare a Papeĭ s'a îndreptat către Romînĭ din tendinţa eĭ firească de proselitism. Dar nu se poate o astfel de tendinţă, fără ca din ea să nu fi profitat viaţa sufletească a Romînilor. Din aceasta în adevăr am profitat; dar este o neînţelegere a lucrurilor istorice în cerinţa de a ne îndrepta azĭ cu recunoştinţă în toate părţile, atuncĭ cînd avem altceva de făcut, cu noĭ şi pentru noĭ, exclusiv.

Dar, în acelaşĭ timp, cînd ea ridica pe Romîniĭ de peste munţĭ, Casa de Austria pregătia şi răscoala luĭ Horea. Tot felul special de guvernare şi de administraţie austriacă a pregătit şi răscoala din 1784, şi nu pe calea ce se crede. Căcĭ uniĭ cred că această răscoală a fost pregătită prin imprudenţa sentimentală a luĭ Iosif al II-lea.

Iosif al II-lea ţinea, ce e drept, foarte mult, ca toţiĭ suveraniĭ din vremea luĭ, să aibă aparenţa „popularităţiĭ", a iubiriĭ de naţie. Aşa cetia el în toate cărţile că trebuie să fie, şi aşa ţinea să fie. Era

un spectacol așa de frumos să vezĭ pe un suveran admițînd pe țeran înnaintea Mărieĭ Sale Cesarul.... Lumea vedea, și, văzînd, lăuda pe acela care se apropie așa de mult de „națiunea sa". Împăratul, deci, nu este un tiran... Și nu-ĭ era permis nicĭunuĭ suveran pe vremea aceia să aibă aparențe tiranice, ci Împăratul era în teorie un bun părinte pentru toțĭ supușiĭ săĭ. Pe atuncĭ dacă vroiaĭ să-ĭ facĭ plăcerea unuĭ Împărat, trebuia să insiștĭ înnainte de toate asupra caracteruluĭ părintesc cu privire la legătura ce există între el și supușiĭ săĭ. Maĭ că ar fi primit în audiență fără maestru de ceremoniĭ pe orĭcine... Țeraniĭ noștri, precum aveaŭ voie să facă petițiunĭ la erariul ardelean, la administrația financiară din Ardeal, tot așa aveaŭ voie să facă petițiunĭ la Împărat, gata să-ĭ primească și de-a dreptul ca să se minuneze lumea. Era și interesant...

Prin urmare Horea s'a dus la Viena; a stat chiar maĭ multe lunĭ de zile. Și nu s'a dus numaĭ odată; s'a dus de patru orĭ la Viena. Și acolo a așteptat să fie primit de Împăratul. Ar fi foarte interesant să știm ce legăturĭ a avut el la Viena în timpul cît a așteptat pe Măria Sa. N'avem arhivele poliției din 1780 ca să știm pe cine a frecventat el, și de un țeran ca acesta nu se ocupa doar nimenĭ, nebănuind că va fi un temut șef de răscoală, de care se va cutremura o provincie. Natural că trebuie să fi frecventat lumea care se ducea prin hanurile pentru țeranĭ. De acolo va fi auzit el despre Împărat că urăște pe nobilĭ, că ține cu șerbiĭ, că dorește o reformă. De sigur că aceste lucrurĭ s'aŭ prins de sufletul luĭ. A fost primit în sfîrșit în audiență, și se zice că Împăratul i-a vorbit foarte binevoitor. Nu i-a zis fără îndoială ceia ce maĭ tărziŭ aŭ afirmat povestitoriĭ („thut ihr das!"), cum nu maĭ discută nimenĭ astăzĭ că nu de la Împărat a avut el crucea pe care o arăta, și diploma. Pe diplomă era scris ceva, și era și pecetea împărătească, dar nu-l privia pe *el* ce era scris acolo. O fi cumpărat-o de undeva... Era și o șiretenie țerănească; știa cărui public se adresează, știa care este sistemul politic austriac, că totul se face cu carte, pecete, cruce, pergamente căpătate de la fețele luminate, și a întrebuințat și el sistemul care era necesar să fie întrebuințat în aceste împrejurărĭ. Dar lucrurile se înfățișează de obiceiŭ cam așa: că Împăratul era un reformator romantic, că în frasele luĭ față de Horea ar fi lăsat să se înțeleagă cum că este un dușman al

Ungurilor și că n'ar fi rea o mișcare țerănească, pe care nu era el chemat s'o determine, dar care, dacă s'ar întîmpla, eĭ bine, s'a întîmplat!

Răscoala s'a întîmplat, de sigur, din causa luĭ Iosif al II-lea, dar nu din causa acesteĭ atitudinĭ de filantropie imprudentă ce ar fi avut-o el față de Horea la Viena, ci prin întreg sistemul austriac, în primul rînd, și, al doilea, prin anume manifestărĭ anterioare care aveaŭ loc în Ardeal și care eraŭ îndreptate numaĭ către Romînĭ, manifestărĭ cu care se simția dator Împăratul față de clasa săracă a populațieĭ ardelene.

Să le luăm pe rînd.

Ardealul era, cum am spus, o moșie pentru Casa de Austria, o moșie care trebuia să raporteze. Pentru aceasta sistemul era cunoscut: se instala într'o provincie cucerită de Casa de Austria Iesuitul, ca să represinte direcția religioasă a dinastieĭ și, lîngă el, agentul fiscal. Agentul fiscal este cel d'intăiŭ funcționar care apare în țara reunită la patrimoniul Caseĭ habsburgice. Agentul fiscal austriac nu-șĭ avea păreche decît în tefterdarul turcesc din veacul al XVI-lea saŭ în vechiul dregător mongolic al luĭ Ginghiz-Han, în ceia ce privește precisia nemiloasă a îndeplinirĭ datorieĭ sale. Aceluia care era înscris în registre cu atîta avere i se fixà ce banĭ va da Împăratuluĭ, ce muncă va face pentru Împărat, și lucrurile acestea eraŭ neschimbate. Orĭ de era secetă, orĭ de era ploaie, orĭ de era an bun orĭ de era an răŭ, orĭ de era pace, orĭ de era războiŭ, contabilitatea trebuia să meargă înnainte. De sigur tot este maĭ bine, decît să plătească cineva de nu știŭ cîte orĭ o dare mică, să plătească odată, și la un termin bine cunoscut, o dare mare; tot este maĭ bun sistemul acesta modern de regularitate în administrația financiară decît sistemul tradițional în care se amestecă datorĭ venite din epoce deosebite. Dar pentru anume populațiĭ, care se găsesc pe o anume treaptă de desvoltare economică și culturală, este maĭ bun sistemul cellalt, în care cineva are în față un om și o împrejurare, decît acest sistem în care are în față un edict și o condică. Cu edictul și cu condica nu te poțĭ înțelege; nu pricepe nicĭ lipsa d-tale, nicĭ nevoia d-tale, nicĭ desnădejdea d-tale. Pe cînd sistemul celălalt, tradițional, cu amînărĭ, cu păsuirĭ, cu căderĭ la învoială, convine maĭ bine omuluĭ nevoiaș. Sistemul aus-

triac a fost întrebuințat în Oltenia, care Dumnezeŭ știe cît a fost bătută de birurĭ, la 1718, dar, cînd a plecat după 25 și maĭ bine administrația austriacă din Oltenia, toată lumea s'a felicitat că a scăpat de dînsa. Nu eraŭ birurile în totdeauna maĭ grele, dar caracterul lor punctual, nemilos nu se potrivește cu viața populațiilor orientale. Acest lucru se repetă acum în Bosnia: Turcĭĭ cereaŭ cu mult maĭ mult și eraŭ maĭ brutalĭ decît Austriacĭĭ și, cu toate acestea, mulțĭ din Bosniacĭ și Herțegovinenĭ regretă timpurile acelea, cînd cu Pașa și cu agențiĭ luĭ de încasare puteaŭ să stea de vorbă, lucru care nu se poate face cu administrația imperială.

Nu numaĭ că sistemul fiscal austriac, pentru care Austria cucerise Ardealul și pentru care îl păstra, era în nepotrivire cu tradițiile provincieĭ, dar maĭ era ceva: Casa de Austria, ca și toate monarhiile din veacul al XVIII-lea, nu cunoștea sistemul împliniriĭ directe prin agențĭ aĭ Statuluĭ, aĭ Coroaneĭ, ci prefera totdeauna sistemul arendăriĭ, cum este, de pildă, și casul Franciеĭ înnainte de Revoluția francesă. Veniturile Statuluĭ se arendaŭ, și arendașiĭ deveniaŭ supușĭ privilegiațĭ; eĭ aveaŭ dreptate în cele maĭ multe casurĭ. În ceia ce privește naționalitatea, apucăturile, tendințele arendașilor, nu era niciun scrupul. Se luaŭ aceia cari se presintaŭ și dădeaŭ maĭ mult.

Ce s'a întîmplat în Ardeal? În părțile românești care se țineaŭ, nu de Sașĭ și nu de Ungurĭ, ci de-a dreptul de Împăratul, arendașiĭ aŭ fost, natural, dintre capitaliștiĭ pe cari i-a găsit regimul imperial, și anume dintre capitaliștiĭ gata să se apuce de întreprinderĭ noĭ, riscatę, fiindcă de la țeranĭ se putea încasa ce sta scris pe chitanță, se putea încasa încă maĭ mult,—dar se putea încasa și ceva bătaie. Decĭ negustorul, capitalistul sas prefera să se ție de vechiul luĭ negoț, de vechile luĭ mijloace de a cîștiga, decît să se facă arendaș de imposite. Trebuiaŭ aventurierĭ economicĭ cari să iea asupra lor sarcina aceasta de percepere a unor drepturĭ care se făceaŭ din ce în ce maĭ apăsătoare, prin necesitatea firească a lucrurilor. Se îngrășa puțin „Unterthan"-ul? Îl supuneaŭ la dărĭ maĭ marĭ. Cum se vede, este o deosebire între acest sistem și sistemul care consistă în a lăsa supusuluĭ unuĭ Stat o parte din economia produsuluĭ muncĭĭ sale, pentru ca prin această parte ce i s'a lăsat să se poată ridica *și el.*

Prin urmare, pentru a încasa dări antipatice de la un contribuabil care ştia să-şi întoarcă cojocul pe dos, se întrebuinţaŭ fel de fel de oameni, Armeni. Nemţi, Ungurĭ, Romînĭ fără rost românesc. Ei străbăteaŭ lacomĭ satele erariuluĭ, în regiunile miniere din Apus. Ţeraniĭ de acolo trebuiaŭ să fie maĭ necăjiţi decît ceĭlalţi; nu maĭ nenorociţi, căcĭ este o mare deosebire: omul nenorocit te lasă să facĭ adese orĭ cu el tot ce vreĭ, omul năcăjit, nu.

De aceia mişcarea n'a pornit de la supuşiĭ Ungurilor, nicĭ de la supuşiĭ Saşilor, ci a pornit de la turma privilegiată a Împăratuluĭ. N'are decît să caute cineva în cartea luĭ Nicolae Densuşianu ca să vadă cîteva puncte din prefaţa acesteĭ răscoale. Se ţinea un tîrg de ţară. La asemenea tîrgurĭ Romîniĭ eraŭ deprinşĭ să vîndă eĭ înşiĭ vinul saŭ rachiul lor. De la o bucată de vreme cîrmuirea împărătească, ce se substituise drepturilor nobilimiĭ de odinioară, — căcĭ nobiliĭ înnainte aveaŭ, acolo ca şi la noĭ, supt vechiul regim, privilegiul cîrciumelor,—oprise pe orĭcine de a vinde vin saŭ rachiŭ. S'a maĭ întîmplat şi la noĭ aşa ceva, dar totdeauna se găsia, supt administraţia financiară fanariotă, că eraŭ şi ţeranĭ cari aveaŭ voie să vîndă, să-şĭ aibă decĭ cramele şi zăcătoarele de rachiŭ de prune; se găsia totdeauna un chip de înţelegere, fiindcă administraţia fanariotă de la noĭ păstrase o mulţime de elemente tradiţionale. Vindea boierul şi Statul, dar lăsa şi pe om să vîndă. Dincolo, nu s'a luat o măsură ca aceasta. Măsura era generală, absolută şi neschimbată. „Musaĭ!“ Şi atuncĭ oameniĭ s'aŭ supărat, şi aŭ dat drumul cepuluĭ de la butoaiele oficiale.

Pagubă mare pentru arendaşĭ! În mintea tuturor cîrmuitorilor Ardealuluĭ întrase ideia că Romînul se conduce numaĭ cu ochiĭ la spînzurătoare. Dacă un Sas ar fi scos cepul de la butoiŭ, el ar fi fost condamnat să plătească preţul vinuluĭ saŭ al rachiuluĭ vărsat şi o amendă oarecare. Romînul însă nu înţelege de aşa ceva... Şi atuncĭ s'aŭ şi osîndit la spînzurătoare cîţiva ţeranĭ în părţile Abrudu'uĭ.

Pentru un Guvern ardelean nu era nimic maĭ uşor decît să spînzure o sumă de Romînĭ. Dar era acum o instanţă superioară: apelul la Viena. De oare ce Guvernul austriac ţinea ca viaţa politică particulară a Ardealuluĭ să dispară cu desăvîrşire, şi cît se poate maĭ răpede, se instituise acest apel la Viena pentru toţĭ aceia cari eraŭ nemulţămiţĭ cu judecata ce li se făcea

în Ardeal, de instanțele administrative de acolo. Apelul la Viena era dar primit cu foarte multă bunăvoință. În casul ce ne interesează, sentința *n'a* fost executată.

Dublă greșeală. Întâiŭ, că nu trebuia să-ĭ condamne, al doilea că, dacă i-a condamnat, trebuia să-ĭ și spînzure. Nu există o maĭ mare greșeală decît aceia de a amenința pe un om cu un lucru pe care nu-l îndeplinești. Pe urmă nu maĭ crede. Romîniĭ aŭ tras învățătură că eĭ se pot opune la orice măsură a Cîrmuiriĭ și, că, orice va zice dieta ardeleană, există o instanță superioară la Viena.

S'a maĭ întîmplat ceva,—îl cunoaștem. Era vremea cînd Casa de Austria simția nevoia de trupe nouă, de creșterea grănicerilor. Era în preajmă războiul general de împărțire a Turcieĭ, după învoiala pe care o va face Iosif al II-lea cu Ecaterina a Rusieĭ. Prin urmare forțele militare ardelene trebuiaŭ să fie mult întărite. Și atuncĭ li s'a dat țeranilor romînĭ speranța de a scăpa din iobăgie și de apăsările fiscale, întrînd printre grănicerĭ. S'aŭ format atuncĭ cete de Romînĭ, pe cari îĭ primia orĭ nu Cîrmuirea ca grănicerĭ, dar eĭ eraŭ hotărîțĭ să nu se maĭ întoarcă înapoĭ din situația aceasta. Se maĭ adăuga prin urmare încă un element de sprijin pentru o eventuală răscoală.

În sfîrșit ultimul element era credința că Împăratul ar fi favorabil acesteĭ mișcărĭ. De ce? Împăratul fusese prin Ardeal la 1773, cînd ajunsese și până la Brașov, de a primit pe Ienăchiță Văcărescu, care povestește în memoriile sale această întîlnire; nu i-a ieșit din minte niciodată conversația în italienește pe care a avut-o cu Împăratul! El a revenit în 1783, cînd a ușurat situația iobagilor, pe cari și aicĭ avea de gînd să-ĭ libereze. Dar, cum nu i-a ieșit din minte luĭ Ienăchiță Văcărescu această conversație, tot așa nu li-a ieșit din minte țeranilor romînĭ din Ardeal conduita specială a Împăratuluĭ. Eĭ știaŭ pe domnul de pămînt care lovește fără milă, și vedeaŭ acuma un domn, pe cel maĭ mare care li s'a înfățișat lor vre-odată, plin de bunăvoință față de sătenĭ. A vorbit cu eĭ românește. Știa atîta românește, cît să li spuie să se ridice, căcĭ eĭ se aruncaŭ în genunchĭ înnaintea Măriteĭ Sale; știa atîta românește cît să adauge „voiŭ vedea". Pentru Romînĭ era mare lucru: Un Împărat, care vine și vorbește cu eĭ în limba lor, care-ĭ ridică de jos, cu care staŭ față în

față, eĭ, cari ziceaŭ „Măria Ta“ și celuĭ din urmă agent al nobililimiĭ ungurești și celuĭ din urmă represintant al burghesieĭ săseștĭ! Pe lîngă aceasta, Împăratul și judeca. I se spusese luĭ că în Orient așa este obiceiul, că trebuie să intervie Suveranul direct și să facă judecată *alla turca*, și prin urmare făcea și el judecata așa. Aŭ venit într'un loc să i se plîngă Sașiĭ că ticăloșiĭ de Valahĭ li-aŭ usurpat locuințele și că trebuia să-ĭ scoată de acolo. S'a interesat Împăratul și, văzînd că Romîniĭ aveaŭ dreptate, s'a indignat. Romîniĭ aŭ știut aceasta, și atuncĭ și-aŭ zis că poate să existe și o altă dreptate decît dreptatea veche, totdeauna în paguba lor, pe care o făceaŭ organele feodale, saŭ influențate de feodalitate, ale administrațieĭ saŭ agenților localĭ.

Împăratul și-o fi zis că prin aceasta liniștește, împacă populația. De loc. Fiindcă, dacă facĭ odată un act de dreptate și vreĭ pace, trebuie să fiĭ în măsură să-l facĭ totdeauna, saŭ să se facă totdeauna în numele tăŭ. Greșeala cea mare a luĭ Iosif al II-lea a fost aceasta: el a crezut că lucrurile acestea se uită. Dreptatea este însă un lucru așa de elementar pentru orĭce suflet omenesc, încît, odată ce a găsit-o cineva, nu consimte cu nicĭun preț să se întoarcă înnapoĭ în temnița nedreptățiĭ. Și atuncĭ Împăratul, care li vorbise de dreptate și o dăduse momentan, dar nu era în stare s'o garanteze, a făcut, în momentul acela de lumină înnaintea ochilor setoșĭ de dînsa aĭ țeranilor, a făcut de fapt pregătirea revoluțieĭ generale.

Dreptatea există, prin urmare, și o știe și Împăratul, și a dat-o, dar n'o poate garanta. Atuncĭ, vor veni Romînii în massă și și-o vor lua singurĭ!

III.

Izvoarele mișcăriĭ luĭ Horea și caracterul eĭ.

Din tot ce s'a spus până acum s'a putut vedea că mișcarea lui Vasile Ursu zis Nicola Horea, din Albac (n. c. 1730) și a celor doĭ tovarășĭ aĭ luĭ, Ioan Oargă zis Cloșca (n. 1755, în Cărpeniș), și Gheorghe Marcu, zis Crișan, (n. 1733, în Vaca), n'a avut și nu putea să aibă, date fiind împrejurările în care s'a produs și starea generală a societățiĭ romîne de atuncĭ, cîtușĭ de puțin un caracter pregătit, plănuit.

În această privință nu trebuie să ne înșele cîtușĭ de puțin anumite izvoare. Izvoarele sînt date totdeauna ca să fie interpretate, și prin urmare este o greșală a le lua așa cum se presintă, fără să se cerceteze starea de spirit specială, de multe orĭ influențată de prejudecățĭ, a acelora cari aŭ redactat aceste izvoare.

Eĭ bine, în izvoarele privitoare la mișcarea luĭ Horea sînt categoriĭ suspecte, și, cum aceste categoriĭ suspecte sînt cele maĭ bine scrise și cele maĭ interesante, maĭ pline de coloare, și cum, de obiceiŭ, istoricĭĭ, chiar aceia cu o pregătire specială, aŭ o deosebită slăbiciune pentru izvoarele bine redactate, natural că pe aceste două categoriĭ de izvoare, suspecte, se sprijină toată povestirea, așa cum o cunoaștem.

Să observăm că niclun Romîn de pe acel timp n'a lăsat povestirea celor săvîrșite de țeraniĭ răsculațĭ. Avem numaĭ izvoarele scrise în lumea maghiară din Ardeal saŭ în lumea austriacă din această provincie, care presintă firește mișcarea numaĭ supt

o anumită înfățișare. Și nu numaĭ supt aceia a prietenuluĭ omorît orĭ a celuĭ cu casa arsă și rudele prinse de revoltațiĭ însălbătăciță. Izvoarele acestea caută să explice mișcarea în acelașĭ fel în care s'aŭ explicat atuncĭ deosebite alte mișcărĭ țerănești saŭ populare, maĭ mult saŭ maĭ puțin asămănătoare cu mișcarea din Ardeal și, în orĭce cas, foarte puțin asămănătoare cu ea în ce privește substratul omenesc.

În secolul al XVIII-lea a existat o întreagă categorie de scrierĭ care aveaŭ pe jumătate caracterul istoric și pe jumătate caracterul polemic, filosofic, și care se intitulaŭ „Révolutions“,— aceasta înnainte de revoluția francesă, care a fost în mare parte îndrumată pe basa cunoștințelor căpătate din scrierile de acest fel. „Revoluțiile“ acestea, ca să le numim după titlul lor comun, aŭ un caracter care le deosebește de alte producțiunĭ istorice saŭ polemice, contimporane. Se caută prin ele să se arăte că nu este bine ca poporul de jos să fie apăsat și că, atuncĭ cînd apăsarea aceasta se întîmpină din partea tiranilor de sus — orĭce autoritate căuta să fie considerată în veacul al XVIII-lea ca o tiranie, precum orĭce credință era stampilată ca o superstiție, — poporul, națiunea se revoltă. Concepție familiară nouă, căcĭ ea a întrat pe urmă în capitalul de ideĭ al partidului liberal de pretutindenĭ.

Prin urmare scrierile acestea privitoare la răscoala luĭ Horea, broșurile de felul acesta, broșurĭ pe care le enumeră și le întrebuințează foarte adese orĭ ca însăși basă a narațiunĭ sale Nicolae Densușianu, caută să facă din Horea, Cloșca și Crișan,—treĭ simpli țeranĭ, oamenĭ ca pentru un sfat de țară, vitejĭ într'o încleștare cu dușmaniĭ lor socialĭ saŭ cu dușmaniĭ pe cari instinctiv îĭ simțiaŭ și ca dușmanĭ aĭ națiunĭ lor,—un fel de Mazaniello din Neapole, dușmanul, sprijinit pe *lazzaroni*-ĭ de acolo, al dominației spaniole în Sudul Italieĭ, niște oamenĭ cari ar represinta în ideĭ și în tendințe suferințele și speranțele unuĭ popor, cari ar fi fost în stare decĭ să dea acestor suferințe și acestor speranțe o expresie politică bine determinată.

Prin asemenea scrise se atrăgea atenția Împăratuluĭ, a funcționarilor superiorĭ și inferiorĭ și a întregiĭ societăți culte a secoluluĭ al XVIII-lea asupra nevoiĭ de a îndeplini reforme întinse și reforme esențiale care să dea poporuluĭ o altă viață decît viața pe care o avuse pănă atuncĭ.

O altă categorie de izvoare privitoare la această răscoală, izvoare din care, iarăşĭ, se ieaŭ fel de fel de elemente privitoare la intenţiile superioare pe care le-ar fi avut conducătorĭĭ revoluţieĭ, la planul general de transformare socială, politică şi naţională a societăţiĭ ardelene pe care l-ar fi avut în gînd, sînt mărturisirile acelora cari aŭ fost prinşĭ în luna luĭ Ianuar 1785. Treĭ din căpeteniile răscoaleĭ aŭ fost prinşĭ şi, pănă la judecarea procesuluĭ, pănă la sinuciderea luĭ Crişan şi tragerea pe roată a luĭ Horea şi Cloşca, s'a încercat, — cum cere totdeauna înţelepciunea poliţienească în asemenea împrejurărĭ, chiar cînd are de lucru cu mişcărĭ de un caracter spontaneŭ visibil pentru oricine, — să găsească firul acesteĭ mişcărĭ: Cine aŭ fost aceia cari aŭ dat ideia? Cu ce persoane de ordin maĭ ridicat, în ceia ce priveşte viaţa culturală, socială saŭ politică, aŭ stat persoanele acestea în legătură?

Acuma, natural că avem a face, nu cu mărturisirile aşa cum aŭ fost rostite, de şi Horea ştia să scrie, ci avem a face cu felul cum mărturisirile acestea aŭ fost puse în scris de persoane a căror minte nu era *tabula rasa,* ci era plină de ideĭ şi prejudecăţĭ pe care căutaŭ să le valorifice în cursul interogatoriuluĭ, şi prin urmare mărturisirile acestea aŭ căpătat un anume caracter în legătură cu o lume de ideĭ care nu era de sigur lumea de ideĭ a ţerănimiĭ ardelene, şi a nicĭunuĭ fel de ţerănime, nicĭ din Ardeal, nicĭ de aiurea, nicĭ din 1784, nicĭ din alte timpurĭ, pănă în timpurile noastre.

Întîlnim declaraţiĭ de felul următor, de pildă: Ungurĭĭ să meargă în Ţara Ungurească, iar Romînĭĭ să rămînă în ţara lor; provinciile să nu maĭ fie administrate aşa cum eraŭ pănă atuncĭ, ci să fie administrate de Romînĭ, cari ar fi numiţĭ de Horea şi de Cloşca; o singură naţiune trebuie să domnească în părţile acestea, şi această naţiune trebuie să fie naţiunea românească, iar aceĭ dintre Ungurĭ cari vor să rămînă în mijlocul Romînilor nu aŭ decît să se confunde cu elementul românesc de acolo. Se ajunge la conclusia că era o ideie naţională atît de puternică şi de exclusivă, încît tăgăduia pe pămînt ardelenesc dreptul de a trăi al oricăriĭ alteĭ naţiunĭ. N'ar fi fost vorba numaĭ ca Romînĭĭ din Ardeal să se libereze, dar şi de aceia ca prin liberarea lor să iea în stăpînire tot pămîntul ardelenesc: *fundus regius* ca şi stăpînirile nobililor şi erariul Împăratuluĭ, să înlăture orice element eterogen, chiar

cu sila, arzînd castelele, pustiind holdele, omorînd pe bărbaţi şi silind pe văduve să se îmbrace românește, să se mărite cu Romînĭ şi să îngrijească de gospodăria ţerănească a soţilor celor noĭ: să producă decĭ un tel de desnaţionalisare revoluţionară, imediată, a acelora cari pănă atuncĭ fuseseră domnĭ, jupînĭ, stăpînĭ socialĭ, civilĭ şi militarĭ.

Nu mi se pare că pe elementele căpătate în împrejurările speciale în care s'aŭ căpătat mărturisirile conducătorilor mişcărilĭ de la 1784, şi maĭ ales fiind ele redactate de cine le-a redactat şi în felul cum aŭ fost redactate, se poate întemeia o explicaţie generală în adevăr întemeiată a uneĭ mişcărĭ de acest caracter.

Mişcările ţerăneştĭ, maĭ mult decît mişcările populare din oraşe, aŭ oarecum un caracter ambiguŭ: plecate din cărţĭ şi trecute prin multe intermediare, ele se răspîndesc şi printre ceĭ de la sate, astfel încît mişcările acestea aŭ toate un caracter puţin cam confus în ceia ce priveşte ideia; este un vuiet, nu este un glas. Acum, că în vuietul acesta se pot deosebi anumite glasurĭ de suferinţă şi desnădejde, este de netăgăduit, dar trebuie o ureche foarte fină ca să se poată deosebi în ele şi concepţia, planul, scopul decĭ, aşa încît ele pot să fie lămurite de fiecare după ideile pe care le aduce însuşĭ cu dînsul şi după sentimentele de care el însuşĭ este agitat.

Atuncĭ vine întrebarea: dacă lucrurile nu trebuiesc povestite şi deslegate pe basa acestor două categorĭĭ de izvoare, dintre care unul are avantagiul că se înfăţişează cu un caracter istoric isprăvit, „achevé“, iar cellalt are măcar caracterul tragic al mărturisirilor directe din partea unor oamenĭ cari peste cîteva zile vor fi traşĭ pe roată, pe ce ne vom întemeia ca să învederăm şi să interpretăm mişcarea ţerănească de la 1784-1785?

Pe actele oficiale, va fi răspunsul. Acum, am putea să avem un izvor şi maĭ potrivit decît acesta chiar, şi decît acela pe care ni l-ar da o nouă cercetare, atentă, în actele de toate categoriile pe care le păstrează archivele de multe feluri din Viena. Izvorul acesta va fi existînd, şi, dacă nu-l avem la îndemînă acum, aceasta se datoreşte unuĭ defect general al naţiuniĭ noastre. În archivele din Blaj se găsesc protocoale încă din timpurile îndepărtate ale veaculuĭ al XVIII-lea; protocoalele acestea nu s'aŭ tipărit niciodată. Sînt şi archive de bisericĭ, sînt archive de protopopiĭ, sînt archive de comitate, în care se poate întra şi lucra.

Lucrurile acestea noĭ nu le avem, şi, natural, avîndu-le, dacă n'am explica absolut altfel revoluţia luĭ Horea, — fiindcă socot că totuşĭ se poate găsi nota justă şi cu izvoarele pe care le avem astăzĭ, — dar expunerea ar cîştiga foarte mult în ce priveşte lărgimea eĭ şi caracterul amănunţit. Şi cred că Nicolae Densuşianu a comis o mare greşeală cînd, înnainte de povestirea sa, n'a tipărit bogatul material ce-l strînsese, făcîndu-ni une orĭ cu neputinţă controlul şi întregirea. Ceĭ cari nu pot cerceta pe îndelete caietele luĭ din Biblioteca Academieĭ Romîne trebuie să ne mulţămim cu partea din izvoare pe care a găsit cu cale s'o dea în notele povestirilĭ sale, cuprinzînd, neapărat, tălmăcirea specială pe care a dat-o evenimentelor.

În volumul al XV-lea din colecţia Hurmuzaki am tipărit actele oficiale ale comitatuluĭ Bihoruluĭ şi Sătmaruluĭ în acest timp, după cópiĭ dubioase, dar totuşĭ folositoare, în lipsa altora. Astfel de cercetărĭ s'ar putea face în toate comitatele care aŭ fost cuprinse de răscoală. Şi de răscoala aceasta aŭ fost cuprinse şi comitatul Inidoareĭ, al Clujuluĭ şi al Albeĭ Inferioare. Şi, de oare ce în această mişcare s'a amestecat ca element oficial împăciuitor şi episcopul Budeĭ şi Ardealuluĭ, Ghedeon Nichiticĭ, de sigur că în actele, aşa de numeroase, privitoare la acest episcopat, care se păstrează în Archivele din Buda, s'ar găsi lămurirĭ şi în ce priveşte mişcarea revoluţionară de la 1784.

Întăiŭ repetăm că nu de la toţĭ Romînĭĭ din Ardeal a plecat mişcarea, nu de la elementele cele maĭ nedreptăţite, cele maĭ sărace, ci tocmaĭ de la elementele care aveaŭ oarecare independenţă economică şĭ eraŭ capabile de oarecare aspiraţiĭ politice. Aceste elemente eraŭ Romînĭĭ aşezaţĭ pe pămînturile erariuluĭ, cari duceaŭ o viaţă întru cîtva binecuvîntată faţă de viaţa pe care o duceaŭ ceĭlalţĭ; eraŭ aceia cari lucraŭ la minele de sare şi la minele de aur din părţile Abruduluĭ, atuncĭ ca şi astăzĭ. De la aceste elemente prin urmare a plecat mişcarea, şi atuncĭ ea a trebuit să fie întipărită de tendinţele pe care numaĭ această parte din populaţiunea românească putea să le aibă.

Şi, iarăşĭ, cum am spus, s'aŭ raliat doritorĭ de cătănie grănicerească, pe cari frica Guvernuluĭ i-a oprit prea tărziŭ de a se presinta înnaintea recrutorilor.

Atuncĭ s'aŭ găsit printre Romînĭ de aceia cari aŭ organisat

resistența. Se vorbește de adunarea țerănească chemată și condusă de Horea, care ar fi avut loc supt bătrînul copac, „gorunul" ce se păstrează și acuma; ea ar fi luat hotărîrea răscoalei, într'un anume moment și într'un anume loc. Toate aceste sînt lucrurĭ pe care le știe cineva din tradiția populară saŭ din mărturisirĭ maĭ mult saŭ maĭ puțin îngăimate. Cine poate spune exact ce s'a petrecut acolo? Un lucru însă se poate ști, după măsurile care s'aŭ luat pe urmă, — un fel indirect de a cunoaște împrejurările, căcĭ, cînd, maĭ tărziŭ, întîmpinăm, într'un plan de reforme saŭ de măsurĭ de înfrînare, că se oprește anume un lucru, aceasta însemnează că tocmaĭ acest lucru fusese făcut înnainte.

Era foarte răspîndit pe vremea aceia, — n'aș zice numaĭ de la mișcarea religioasă a țeranilor împotriva Unirĭ cu Roma,—obiceiul de a se face *frățiĭ de cruce politice*, după o datină populară străveche, răspîndită pretutindenĭ, în toate teritoriile locuite de Romînĭ. Oamenĭ se adunaŭ și juraŭ. Juraŭ pentru lucrurĭ pe care nu și le lămuriaŭ tocmaĭ bine, dar înnainte de toate juraŭ să se ajute pănă la capăt. Frăția de cruce prin urmare însemna o legătură morală fără termin.

O astfel de înfrățire s'a făcut fără îndoială, și ceia ce s'a recomandat în primul rînd a fost să se ducă la Bălgrad și să ieă arme. Și forma supt care s'a făcut această recomandație represintă un fenomen psihologic elementar. O clasă de jos continuŭ apăsată și care nu crede niciun moment că de la sine, fără un ordin superior, poate să înlăture o stare de lucrurĭ de care sufere, nu poate fi hotărîtă să se miște decît numaĭ cînd i se arată că e îndemnată la revoltă printr'un ordin dat de o parte din aceĭ stăpînitorĭ în potriva celorlalțĭ. Exact acelașĭ lucru care s'a întîmplat în răscoalele țerănești din 1907, cînd cea maĭ mare parte din răsculațĭ credea că a venit un ordin, care se zicea că este de la Regina, ca eĭ să se pună în posesiunea pămînturilor boierești.

În răscoala luĭ Horea, se spunea că Împăratul a dat ordin să-ĭ aducă acolo la tabla cea mare din Alba-Iulia, și de acolo, înnarmațĭ, să facă ce știŭ eĭ, adecă ce a spus Împăratul, deși, cum am spus, Împăratul nu-ĭ comunicase nimic luĭ Horea.

Din localitatea Curechiŭ a pornit, — după ce Crișan strînsese pe oamenĭ din Mestecăniș, ca să facă din eĭ ostașĭ — mișcarea. Localitatea aceasta se găsește într'un Ținut de munte, cu un ca-

racter particular. Dacă ar fi fost o mișcare generală și ar fi fost pregătită prin cine știe ce propagandă, dacă ar fi fost în legătură cu cine știe ce organisatorĭ, dacă anumite elemente din clerul cult, — mulțĭ preoțĭ aŭ fost arestațĭ și pușĭ supt cercetare,—saŭ din clasa intelectuală, amestecată, din funcționarĭ, ar fi avut cunoștință de lucrurile acestea, caracterul n'ar fi fost local. Ea ar fi izbucnit în maĭ multe locurĭ, și, oricum, în centre marĭ, dominînd drumurĭ. N'avem însă a face cu o mișcare generală românească, și nicĭ nu trebuie să ni treacă prin minte că mișcarea aceasta a avut un caracter, fie și numaĭ țerănesc, dar întinzîndu-se asupra tuturor Ținuturilor locuite de Romînĭ. De fapt, într'o mulțime de Ținuturĭ nu s'a avut decît o noțiune foarte vagă despre răscoala aceasta, localisată într'o anume provincie, în provincia românească a erariuluĭ împărătesc.

Căcĭ avem, din veacul al XVIII-lea, o mulțime de notițe scrise de Sașiĭ din Brașov, din Sibiiŭ și din orașele maĭ micĭ, și am căutat într'însele fără a găsi nimic. Niciunul din Sașiĭ aceștia nu vorbește despre răscoala luĭ Horea. În 1784 se întîmplă furturĭ, arderĭ de case, se publică măsurĭ administrative, se fac schimbărĭ de popĭ, pe acolo pe unde se scrie, dar de răscoala luĭ Horea nu vorbește nimenĭ. Dar, dacă mișcarea aceasta ar fi avut un caracter general, saŭ dacă s'ar fi crezut că poate să capete un caracter general, nu s'ar fi pomenit ea în vre una din însemnările acestea? Se poate ca în vre-un punct din Franța anuluĭ 1789 notele particulare să nu vorbească de mișcarea revoluționară?

La început s'a văzut în această mișcare numaĭ o hoție, un brigandagiŭ, care nu era noŭ. În general prin părțile acestea de lîngă Munțiĭ Apusenĭ eraŭ totdeauna elemente românești neastîmpărate, căcĭ și era multă sărăcie. Din causa lipseĭ de administrație și, maĭ ales, din causa *diversității* de administrație, puteaĭ foarte bine să trecĭ dintr'un loc într'altul și să ți se piardă urma.

Astfel de prădăciunĭ din partea elementuluĭ românesc sărac existaŭ, și nu numaĭ individual, dar supt forma de micĭ bande, care se întîlniaŭ totdeauna în părțile de la Apusul munților de hotar aĭ Ardealuluĭ, prin regiunile Aradului și Oradieĭ. Anumite localități eraŭ bîntuite endemic de acest flagel al neastîmpăruluĭ „prădătorilor valahĭ". De altfel era și foarte ușor să se petreacă

așa ceva acolo, cum era și la noĭ, în epoca Fanarioților, care epocă nu înseamnă decît o opresiune fiscală prin străinĭ, precum în Ardeal, în veacul al XVIII-lea, dominațiunea austriacă nu înseamnă altceva decît tot opresiunea fiscală prin străinĭ și în profitul străinilor. Precum la noĭ erau haiduciĭ, tot așa era și dincolo, și pentru aceleași motive îĭ ajutau oamenii cari lucrau în cîmp, ciobaniĭ cari se găsiau cu turmele în cutare parte, marele număr de elemente care se desfăceau din sate necontenit, călătorind pentru a-și vinde fie oile, fie lîna orĭ săul vitelor, și cari toți aveau cu dînșiĭ mijloace de hrană din care ajutau pe drumeți, suspecți orĭ ba. Și haiduciĭ aceștia de dincolo aveau un nume special, în legătură cu balada veche; li se zicea: haramiĭ, — nume de care se pomenește și în legenda luĭ „Mihu Copilul". În cele d'intăiŭ timpurĭ însă nu Romînilor exclusiv li se zicea haramiĭ, ci haramiiĭ aceștia represintau un fel de *tumultus rusticus*, de și nu numaĭ decît un *tumultus valachicus*. Mișcarea aceasta a haramiilor se îndrepta împotriva locuințelor isolate, împotriva cîrciumelor ce se găsiau în drum. Cutare raport spune, de ex., că o ceată de acestea a atacat cîrciuma; cîrciumarul nu era acolo, dar era cîrciumărița, pe care aŭ lăsat-o în pace, dar aŭ furat tot ce se găsia în prăvălie, etc. Casurĭ de acestea se întîmplaŭ aproape în fiecare zi. Din povestirile obișnuite, ni-am putea închipui că s'a creat un fel de armată de țeranĭ. Nu; era un fenomen ca acela din 1789 în Franța, cînd, după cele întîmplate la Versailles, după ce Adunarea în revoltă s'a fost mutat la Paris, micĭ cete țerănești prădară aproape toate castelele din Franța și arseră titlurile de proprietate, precum, la noĭ, se ardeaŭ, în 1907, cărțile de socotelĭ ale proprietarilor.

Dar, dacă n'a fost „armata de 30—40.000 de oamenĭ", număr la care s'ar fi ridicat toate cetele laolaltă, fără însă să formeze o singură trupă, dacă mișcarea aceasta, prin urmare, n'a avut o unitate, un șef, o tendință, dacă nu s'a desvoltat după un plan, dacă nu s'a produs instantaneŭ în toate părțile, atuncĭ de ce oare nu s'a putut ea stinge de la început? Dar de ce nu s'a putut stînge mișcarea din Franța la 1789? Fiindcă lipsia guvernul central, lipsia unitatea de acțiune și lipsiaŭ mijloacele de acțiune.

În Ardeal însă la 1784 era alt motiv pentru care mișcarea nu se putea opri. Eraŭ acolo *o mulțime* de administrațiĭ, nu una singură, și aceste administrațiĭ nu era numaĭ *variate*, dar eraŭ și

opuse; bănuielnice unele față de altele, ele căutaŭ să se împiedece în acțiunea lor, fiindcă fiecare se temea de resultatele ultime ale uneĭ intervențiĭ puțin energice și puțin dibace din partea celorlalțĭ.

Era maĭ întâiŭ Viena, care voiă să facă toate direct, dar până la care se cerea vreme ca să ajungă știrile, cu ștafetele călărĭ care trebuiaŭ să treacă prin atîtea filiere până să se știe sus de tot. Dar la Viena, era, pe lîngă atîtea Consiliĭ speciale, voința însășĭ, decisivă, a Împăratuluĭ, și ce părere avea Împăratul despre Romînĭ, se poate vedea din felul cum este exprimată undeva *după* această răscoală. „Atîta vreme cît Romînilor nu li se va da o cultură suficientă prin școală", etc., liniște la acești oamenĭ nenorociți nu va fi.

Și Împăratul maĭ știa că există o neînvinsă tradiție de ură între națiunea românească, de o parte, și cea ungurească de altă parte. El era convins, prin urmare, și aceasta o spun și ofițerĭ luĭ toțĭ, aceia cari veniseră în atingere cu Romînĭ și cari, cum mărturisește un contimporan, îl încredințaŭ că Romînĭ sînt „o națiune bună, dar apăsată", că Romînĭ sînt ceĭ maĭ vechĭ locuitorĭ aĭ pămînturilor acestora, că eĭ sînt apăsațĭ, că ar dori să se înțeleagă, dar nu li se oferă ocasia, că între dînșiĭ și Ungurĭ există o dușmănie care nu se poate înlătura. Din aceste convingerĭ, la care trebuie să se adauge și planurile de reformă ale luĭ Iosif al II-lea, care tindeaŭ la înlăturarea iobăgieĭ, pretutindenĭ, și la sprijinirea elementuluĭ rural, pentru ca el însuș să poată ajuta la această operă, se vede în ce chip ar fi privit el o protestare violentă a țeranilor, dar maĭ puțin sîngeroasă, așa că liniștea publică să poată fi stabilită fără condamnărĭ și omorurĭ. El ar fi făcut reforma îndată după mișcarea țoranilor romînĭ, cu cea maĭ mare recunoștință pentru dînșiĭ, pentru că aŭ ajutat acest lucru. Dar nu pentru că eraŭ Romînĭ — aceasta nu-ĭ stătea în minte —, ci, cum am spus, pentru că eĭ eraŭ ceĭ maĭ bunĭ platnicĭ, pentru că formaŭ clasa care dădea tot și nu cerea nimic. Din potrivă, Romînĭ, șerbĭ orĭ liberĭ, nu-ĭ trebuiaŭ luĭ, cel atît de mult dușman al deosebirilor dintre națiunĭ, încît era de părere ca, dacă s'ar putea confunda toțĭ supușiĭ săĭ într'o singură națiune, ar fi cel maĭ mare bine și se plîngea că nu se mărită Săsoaicele cu Ungurĭ orĭ Unguroaicele cu Romînĭ.

În al doilea rînd, eraŭ, la fața loculuĭ, în provincie chiar, *ofi-*

cialiĭ împărăteştĭ, cari doriaŭ, firește, ca ordinea să fie păstrată, indiferent pe ce se razimă această ordine. Pentru dînșiĭ orĭce mișcare împotriva ordiniĭ era anarhie, care trebuia reprimată Anarhia valorează însă cît valorează și „arhia“ pe care vrea s'o suprime. Sînt anarhiĭ maĭ rele decît această „arhie“, dar sînt și „arhiĭ“ cu mult maĭ rele decît orĭce anarhie. Este natural că acela care represintă orĭce guvern să fie contra orĭcăriĭ mișcărĭ care tinde să-l înlăture, dar este, iarășĭ, foarte legitim ca istoricul și, în general, orĭcine cercetează faptele sociale, să nu plece din punctul luĭ de vedere, ci une orĭ și din al celorlalțĭ.

Prin urmare toțĭ aceștia din „Consiliul belic“ saŭ din „Consiliul regal“ pentru Ardeal, pentru Ungaria, toțĭ aceștia îșĭ dădeaŭ toate silințile pentru represiune, rămînînd ca pe urmă să „aviseze“ Împăratul. Aceasta pe dînșiĭ nu-ĭ maĭ privia; pe dînșiĭ îĭ privia, exclusiv, represiunea.

Dar nu eraŭ numaĭ eĭ, oameniĭ Împăratuluĭ; eraŭ și *organele ardelene* și *organele ungurești*. Noul guvern austriac nu suprimase de loc, și nu putea să suprime, și nu ar fi avut îndrăzneala să încerce a suprima, viața comitatelor, care exista în Ardeal și Ungaria în foarte largĭ proporțiĭ.

Comitatul îșĭ avea tesaurul său, armata sa, ordinară și extraordinară, îșĭ avea *gornicii* (pădurariĭ) săĭ și *plăieșiĭ* săĭ și, pe lîngă aceasta, avea mijlocul extraordinar—pe lîngă acela de a angaja cete de mercenarĭ, mijloc care fusese totdeauna îngăduit,—de a ordona o ridicare în masă, o *insurrectio*, un *Aufgebot* al întregiĭ stărĭ nobiliare. Comitatele represintaŭ înnainte de toate elementul maghiar, care întrase în primejdie după ce se isprăvise cu cîrciumariĭ, cu vice-șpaniĭ omorîțĭ la început; acum țeraniĭ mergeaŭ la castelele nobililor, căcĭ, în această stare de spirit, într'un mod elementar omul distruge ceia ce găsește înnaintea ochilor. Pornirea nu este positivă în mișcările țerănești, ea este negativă, și pentru o mișcare negativă nu este nevoie de program: el se formează prin ispita din fiecare zi. De fapt însă n'aŭ fost *nicĭ 150* de jertfe.

Odată ce lucrul era așa, odată ce pătimia nobilimea maghiară, de ce nu interveniaŭ însă comitatele ?

Pentru că, maĭ întăiŭ, comitatele se cerea să se înțeleagă între ele, și multe colĭ de hîrtie trebuie să se fi înnegrit cu rapoar-

tele. Pe urmă, comitatele aveaŭ de multe orĭ interese rivale, şi unele doriaŭ ca mişcarea din vecinătate să rămîie măcar acolo.

Şi, în sfîrşit, nu era numaĭ atît: administraţia centrală se temea de autonomia comitatelor, şi de aceia ignora primejdia şi nu ajuta represiunea.

Dar maĭ era un mijloc de a potoli răscoala, şi încă foarte răpede: intervenţia imediată a armateĭ, „Kaiserlich-Königliche Miliz". Dar ea nu atîrna de comitate, ci direct de Viena, şi ea n'avea nimic a face cu clasa dominantă în părţile acestea, care clasă-ĭ era foarte antipatică pentru că represinta trecutul; ea nu asculta nicĭ măcar de Guvernul ardelenesc, care, numit de Împărat, avea puterĭ civile, dar puterĭ militare nu. Şi nu era nicĭ, cum a fost în anumite timpurĭ, un comandament general al trupelor ardelene, de care să atîrne, ci fiecare regiment avea rosturile luĭ speciale, şi grăniceriĭ, nicĭ vorbă că nu puteaŭ fi întrebuinţaţĭ împotriva celorlalţĭ Romînĭ, din cari abia se desfăcuseră supt presiunea suferinţilor şi de ispita speranţelor. Eraŭ şi celelalte regimente, străine, dar fiecare avea alt rost, alt proprietar, altă atîrnare. Şi, atuncĭ, pentru ca armata să intervie, a trebuit ca Împăratul să numească anumiţĭ comisarĭ, între cari pe Jancovich, din Timişoara, un Sîrb, şi pe Mihail Bruckenthal, din Sibiiŭ, un Sas. Dar orĭcine ştie cît este de greŭ să lucreze autorităţĭ civile, rivale, cu autorităţĭ militare. Şi nu trebuie să maĭ uităm un lucru: că aceste trupe se ţineaŭ cu multă cheltuială, cu o grijă deosebită, că li se cruţa orĭce fel de pierderĭ şi chiar orĭce fel de osteneală.

Interveniaŭ, dar trebuia — o spun eĭ expres— să li se asigure cvartir bun şi comod—, prin locurĭ de pustiurĭ şi de stîne. Şi eraŭ şi caiĭ, cari nu trebuiaŭ betegiţĭ, căcĭ—costaŭ scump.

Acum se înţelege, cred, de ce mişcarea aceasta s'a putut desvolta liber din primăvară până în Novembre, fără ca măsurĭ reale de represiune să se fi luat.

În sfîrşit, abia după un an de zile s'aŭ înţeles toate organele administrative. S'a încercat întăiŭ o împăcare, trimeţîndu-se Nichiticĭ, care, fiind Sîrb, abia dacă putea să se înţeleagă cu oameniĭ. S'a trimes pe urmă uŋ cărturar de felul luĭ Molnar, care avea însă atîta curaj, atîta tragere de inimă pentru poporul luĭ, încît, în Februar 1785, cînd încă nu se isprăvise răscoala, el era la Viena şi da consultaţiĭ de specialitate.

Prin urmare nicĭ intervenția unuĭ Vlădică, Sîrb, care nu știa românește, nicĭ intervenția unuĭ oculist romîn, care nu simția românește, nu putea să ducă la un resultat.

Decĭ s'a ajuns la acțiunea militară adevărată, care a putut, împrăștia ușor o ceată de țeranĭ, iar pe Horea și pe tovarășiĭ luĭ i-a prins, cu ajutorul unor preoțĭ și țeranĭ, înviersunațĭ orĭ cumpărațĭ, în pădure la Scorăcet (27 Decembre 1784), pentru a trage apoĭ pe roată, a rupe, la 2 Februar 1785, în Alba-Iulia, pe Horea și Cloșca, după ce Crișan îșĭ făcuse singur seamă.

În felul acesta s'a mîntuit mișcarea.

Înnainte de a încheia, trebuie să urmărim anumite conclusiunĭ care s'aŭ tras din această mișcare de către lumea oficială.

Împăratul, care văzuse și înnainte de aceasta care este starea reală a Romînilor din Ardeal, natural că a căutat încă maĭ mult să iea măsurĭ pentru ca asemenea împrejurărĭ să nu se maĭ repete. Foarte trist că lumea este așa alcătuită, încît dreptatea nu se ține în samă până nu țipă și nu este satisfăcută până nu lovește, dar nimenĭ nu cedează bucuros de la sine, printr'un mare act de filantropie, locul pe care-l ocupă în dauna altuia. A trebuit mișcarea aceasta sîngeroasă pentru ca Împăratul să vadă că blînda oaie valahă, tunsă prea de aproape, cu foarfece prea ascuțite, se poate preface într'o teribilă fiară. *Atunci* și-a adus aminte că aceștia sînt vechiĭ locuitorĭ aĭ pămîntuluĭ, că sînt totușĭ ceĭ maĭ apăsațĭ, și s'a coborît să iea măsurĭ, care sînt de un caracter îndoit.

Întăiŭ a chibzuit ca, în mod material, să facă imposibilă o asemenea răscoală de aicĭ înnainte, și a găsit cu cale să iea o măsură pe care numaĭ un filosof de aceștia poate s'o conceapă, căcĭ este în adevăr extraordinară. De aicĭ înnainte judecătoriĭ și jurațiĭ din satele românești vor trebui să fie oamenĭ foarte sigurĭ. Vor cerceta pe toțĭ consătenĭĭ lor, și în fiecare noapte vor trezi pe fiecare gospodar ca să vadă dacă e acasă orĭ nu. Dacă i se va spune că nu e acasă, să întrebe unde se află; dacă-l va putea găsi acolo unde i s'a spus că este, bine; dacă nu, să aștepte până se va întoarce acasă. Și atuncĭ să-l întrebe unde a fost și să-ĭ ceară a aduce dovezĭ pentru aceasta. Ciobaniĭ să nu fie maĭ mulțĭ din fiecare sat, ci toate satele să delege un cioban, care singur să se ducă cu oile tuturora. Pentru ca în sate ur-

mărirea să fie mai ușoară, aceia cari aŭ casele risipite să fie siliți să le părăsească și să-și facă alte case, la linie, așa încît inspecția să fie mai ușoară; dacă aŭ livezi de prune, ca să nu piardă livezile, să li se dea voie să vină la dînsele, pănă se vor gîndi să planteze altele, după un sistem noŭ. Dacă se va întîmpla ca unul să se răscoale, el plătește, bine înțeles, dar familia luĭ va fi strămutată de acolo, iar în casele sale vor fi așezați alțiĭ.

Mai sînt și multe alte curiosități de acestea, care amintesc legea de responsabilitatea colectivă a sătenilor pentru tulburări votată la noĭ în 1907, dar neaplicată, orĭ regulamentele de ordine ale administrației sîrbești în Macedonia. Aceia cari se duc prin pădure nu vor avea dreptul să iea mîncare pentru mai multe zile, și tot așa și ciobanii nu pot avea în traistă brînză pentru o săptămînă întreagă, fiindcă se poate întîmpla ca hoții trecînd pe acolo să găsească mijlocul de a se hrăni ; se opriaŭ Romînii de a cumpăra arme și praf de pușcă. Praf de pușcă n'avea voie să vîndă orĭcine decît în urma uneĭ țidule dată de administrație, și cantitatea de praf de pușcă ce o are negustorul trebuie cercetată din cînd în cînd. Rămînea doar ca hoții să fie datorĭ să se presinte înnaintea autorității arătînd care este direcțiunea pe care aŭ intenția de a o lua și în același timp să dea pușca și praful de pușcă în mîna represintantuluĭ poliției, iar, pentru a fi și maĭ sigurĭ că nu vor face nimica, să li se taie și unghiile cu foarfece speciale furnisate de administrație! Orĭce om cu bun simț vede că măsurile acestea nu înseamnă nimic[1].

Pe de altă parte, s'a maĭ gîndit Guvernul și la partea morală. Romînii aceștia nu cunosc morala și religia, căcĭ altfel n'ar fi făcut lucrurile pe care le-aŭ făcut. Sînt o națiune înnapoiată. Pentru aceasta trebuie să li se schimbe rostul. De aceia bietul Ghedeon Nichiticĭ a trebuit să trimeată o mulțime de circulărĭ invitînd pe toți protopopiĭ să fie maĭ cum se cade, să vorbească numaĭ de datoriile către Dumnezeŭ și către stăpînire și în fiecare an să înnainteze fiecare protopop lista tuturor predicelor ținute. Oamenii își vor trimete toțĭ copiiĭ la școală, unde trebuie să rămînă pănă la 20 de anĭ, căcĭ aŭ a sta la școală pănă la 14 anĭ și apoĭ de la 14 la 20 în fiecare Duminecă trebuie să fie duși

[1] Hurmuzaki, XV, p. 1780 și urm.

la anumite cursurĭ speciale, ca să învețe să nu maĭ facă ce făcuseră la 1781 [1]. Natural că după toate măsurile acestea națiunea românească s'ar fi făcut o națiune model.

Ceva lipsia însă: lipsiaŭ preoțiĭ cari să fie în stare să ție predicĭ, și Împăratul, convingîndu-se de aceasta, a vrut să întemeieze o nouă școală teologică, pe care însă *n'a* întemeiat-o.

În al treilea rînd însă, Romîniĭ, cea maĭ mare parte din eĭ, eraŭ iobagĭ, și iobăgia lor consista ca, la noĭ, înnainte de Regulamentul Organic și după aceia, în a face din șepte zile ale săptămînii cel puțin zece zile de lucru. Și trebuia descoperit care vor fi zilele pe care țeraniĭ le pot consacra școliĭ de adulțĭ saŭ ascultăriĭ predicilor, pentru că eraŭ siliți să lucreze și Dumineca și serbătorile și tot nu se ajungea.

De fapt însă este de netăgăduit lucrul că, întrînd frica și în clasa administrativă și în clasa oficială, care apăsaseră pănă atuncĭ pe poporul romîn din Ardeal, o îmbunătățire a condițiunilor acestuĭ popor s'a observat *pe alăturĭ* de circulările Împăratuluĭ, și nu din causa acestor circulărĭ.

Dar se făcuse apel la Biserica românească,—și nu la Biserica unită, care intervenise foarte puțin, fiindcă răscoala se petrecuse în mijlocul ortodocșilor, ci se făcuse apel pentru ca să împace pătura populară la acea Biserică față de care pănă atuncĭ se avuse așa de puțină stimă și grijă. Biserica aceasta crescuse extraordinar ca importanță, căcĭ se văzuse că ea represintă cea maĭ mare parte din populația românească a Ardealuluĭ. Decĭ, precum uniții aveaŭ ca represintant național pe șeful lor din Blaj, tot așa era să se acorde și neuniților un represintant național, cu caracter politic, dîndu-li-se putința să formeze o *adevărată* Biserică, provisorie, *numaĭ a lor,* fie și supt un vicariŭ supus Vlădicăĭ din Buda. Astfel, cruțarea Romînilor supt raportul economic, de frica uneĭ noĭ răscoale, o maĭ bună administrație a domeniilor împărățeștĭ supt raportul tratăriĭ supușilor și, în sfîrșit, o ridicare a aceleĭ Biserică neunite, care înfățișa și supt raportul politic cea maĭ mare parte din Romînii ardelenĭ și ungurenĭ, *acestea* aŭ fost foloasele mișcăriĭ luĭ Horea.

---

[1] Ilarion Pușcariu, *Documente de limbă și istorie*, Sibiiŭ, 1889, p. 156 și urm.

IV.

Măsurĭ legislative și schimbărĭ constituționale supt Iosif al II-lea și Leopold al II-lea[1].

Înnainte ca Iosif al II-lea să ajungă la reforma cea mare, prin care desființează de formă șerbia—șerbia nu are dreptul cineva s'o declare desființată cînd nu distruge însește condițiunile economice, culturale și politice care aŭ făcut-o, într'un moment, să se nască, și care apoĭ aŭ impus-o, și fără disparițiunea cărora nu dispare nicĭ șerbia —, el iea, în mijlocul tulburărilor chiar, o altă măsură. În Iulie 1784 hotărăște o nouă împărțire a Ardealuluĭ, care distruge cu desăvîrșire rămășițele, păstrate în alcătuirea de comitate, de districte, de scaune, ale evuluĭ mediu. Căcĭ gîndul cel mare al luĭ Iosif al II-lea era acesta : să facă o lume nouă, distrugînd lumea cea veche în tot ce o represinta și o amintia. Prin. urmare, de oare ce acele comitate, districte, scaune, ale Ungurilor, Sașilor, Secuilor nu sînt decît forme ale evuluĭ mediu, care trăiesc în epoca modernă, el va distruge aceste forme pentru a pune în loc împărțirĭ raționale, logice, împărțirĭ naturale, determinate de extensiunea teritoriilor, de cursul rîurilor, de culmile munților, etc. El era astfel un precursor încoronat al oamenilor Revoluțieĭ francese, cari aŭ făcut de la 1789 înnainte în Franța exact acelașĭ lucru pe care Iosif îl făcea acum în Ardeal.

De acum înnainte eraŭ să fie în Ardeal zece comitate, avînd în fruntea lor cîte un *Obergespann*. Pe lîngă aceasta, pentru ordinea

[1] Cf. Zieglauer, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josefs II. und Leopolds II.*, Viena 1885.

financiară, un perceptor, un „fiscal“, pentru ordinea judecătorească o „tabulă“, cu notar superior și vice-notar.

Prin urmare era o totală prefacere a condițiunilor în care trăise până atunci provincia. Natural că o măsură ca aceasta trebuia să supere peste măsură pe aceia cari beneficiaŭ până atunci de împărțirea cea veche a țerii, pentru cari nu era numai o chestiune de onoare, ori păstrarea unei tradițiuni istorice care se confunda cu însăși viața lor, dar era și o chestiune de drept actual, de interes al momentului, ca această împărțire să se păstreze.

Comitatele cele noi ale lui Iosif al II-lea cuprindeaŭ pe toată lumea de o potrivă: eraŭ comitate și pentru Unguri, și pentru Sași, și pentru Secui, și pentru Romîni; fiindcă Împăratul reformelor nu cunoștea principiul existenței acestor națiuni. Dar Sașii aveaŭ tot interesul să rămîie în vechile lor organisări, scaune și districte, care se strîngeaŭ la un loc și formaŭ acea „Universitas Saxonum“ în care se alcătuiseră în epoca ocupării acestor provincii ale pămîntului ardelean. Secuilor de asemenea li convenia vechea împărțire în scaune, care li asigura o viață deosebită. Iar, în ceia ce privește pe Unguri, clasa dominantă, comitatele noi nu mai represintaŭ pentru ei ceia ce represintaseră comitatele cele vechi, ieșite din desvoltarea lor istorică și care li dădeaŭ privilegiul de a se manifesta, de a stăpîni și de a se folosi numai ei, pe cînd acestelalte împărțiri eraŭ numai ale Guvernului ardelean și, prin urmare, ale Împăratului.

De almintrelea Împăratul se purtase cu o lipsă de cruțare absolută, decretînd până și înlăturarea numelui de Sas, până și confiscarea archivei săsești, care păstra toate amintirile istorice ale nației, și alipirea acestei archive la Guvernul central al Ardealului. Și pe lîngă aceasta el decretase și confiscarea întregii averi a Universității săsești, care trebuia să între în mînile aceleiași Cîrmuiri ardelene atîrnînd de Împărat.

Dar natural că în această nouă împărțeală, în care regiunile românești eraŭ să depindă de Împărat și de organele de cîrmuire numite și controlate de dînsul, situația Romînilor a fost mai bună decît în vechea împărțire, în care se loviaŭ necontenit de un privilegiu săsesc, secuiesc saŭ nobilitar unguresc, care însemna însăși denegarea existenței lor legale și naționale. Căci, în genere, cînd o națiune se găsește într'o stare așa de nenorocită

cum era starea Romînilor din Ardeal la 1784, orice reformă, bună-rea, îĭ foloseşte într'un sens saŭ într'altul; nu se poate să nu-ĭ folosească supt un raport saŭ supt altul. E ca un biet om strivit supt o mulţime de lucrurĭ care s'aŭ dărîmat pe el: orĭ din ce parte se va ridica de cineva grămada aceia de pietre şi lemne, el totuşĭ va fi uşurat, în adîncimea unde se găseşte.

Dar pentru Romînĭ în special s'a luat o măsură, la 1785, care întregia măsura anterioară, menită a pregăti desfiinţarea iobăgieĭ. Încă odată însă, aceasta nu însemnează cîtuşĭ de puţin că însuşĭ Împăratul îşĭ pusese în gînd să folosească Romînilor ca naţiune, ci numaĭ că din măsura pe care a luat-o el, condus de motive generale, abstracte, aŭ folosit Romînĭĭ şi ca naţiune.

Încă de maĭ nainte se dăduse drept şerbilor să aibă averea lor, să se căsătorească în voie, cerînd numaĭ permisiunea de la „domnul pămîntuluĭ", să înveţe meşteşugurĭ [1]; se fixează apoĭ condiţiunile în care sînt legaţĭ de pămînt, hotărînd că nimenĭ n'are voie să-ĭ scoată cu de-a sila şi să-ĭ mute în contra voinţeĭ lor. Se plănuise a se face o patentă împărătească în ceia ce priveşte drepturile stăpînuluĭ de pămînt faţă de muncitoriĭ agricolĭ, se dăduse ordin organelor administrative ale comitatelor ca, în neînţelegerile dintre domniĭ de pămînt şi şerbĭ, să iea, pe cît se poate, partea celor de al doilea, cari fără îndoială eraŭ ceĭ cu dreptatea şi cu suferinţa. Iar *după* mişcarea luĭ Horea, la 22 August 1785, se luă hotărîrea generală că nu va maĭ fi iobăgie de acum înnainte în Ardeal. Acela care se numia înnainte iobag saŭ şerb, va fi de acum înnainte colon, ţeran. El va putea părăsi teritoriul pe care îl locuieşte; libertatea luĭ umană va fi recăpătată. Procesele începute în contra ţeranilor vor fi oprite; claca nu se va maĭ face în vechile condiţiunĭ, ci va fi cu plată, saŭ se va trece în sama muncĭĭ pe care o datoreşte fiecare ţeran domnuluĭ săŭ. În sfîrşit ţeranul capătă voia de a vinde şi cumpăra şi în ce priveşte pămîntul. O măsură de felul acesta, maĭ uşoară, fiindcă aicĭ nu era vorba de şerbĭ legallĭ, ci de ţeranĭ cari căzuseră, împotriva dreptăţiĭ, într'o situaţie asămănătoare cu şerbiĭ, fusese luată în Principate, atît cel muntenesc, cît şi în al Moldoveĭ, cu 40 de anĭ înnainte, de Constantin-Vodă Ma-

[1] Înnainte, se citează casul de copiĭ romînĭ goniţĭ de la şcoală pănă-ĭ băgaŭ în gîrlă!

vrocordat, care decisese că țeranul va fi de acum înnainte liber, că boierul nu-l va mai putea reținea pe moșia lui, fiind el despăgubit pentru paguba pe care o suferia din această liberare a țeranilor.

Dar, dacă amintesc această măsură a lui Constantin Mavrocordat, nu este numai ca să pun în legătură ce se săvîrșește acum pentru clasa, apăsată, a Romînilor din Ardeal cu ceia ce se săvîrșise înnainte, în folosul claseĭ, apăsate, a Romînilor din Principate, dar și din alt motiv.

Reforma luĭ Constantin Mavrocordat a fost privită din deosebite puncte de vedere. Unii aŭ văzut în ea un mare act : liberarea de fapt a țeranilor. Alții aŭ văzut numai un act formal, fără niciun fel de efect, care a lăsat clasa în folosul căreia fusese decretat, în aceiași stare în care era maĭ nainte.

Nu e nici una, nici alta. Din măsura luĭ Constantin Mavrocordat țerănimea a folosit ceva. A da în mîna unuĭ om un act pe care să se poată sprijini pentru a presinta la momentul cuvenit anumite revendicăriĭ, nu este niciodată indiferent. Este o sentință judecătorească de care nu te poțĭ folosi oricînd pentru a o executa, dar aștepțĭ să te folosești de ea cînd se vor schimba anume împrejurăriĭ. E de sigur adevărat că țerănimea noastră n'a luat un avînt însemnat de la măsura luĭ Constantin Mavrocordat înnainte. Însă condițiunile în care trăia față de proprietariĭ eraŭ de așa natură, încît actul acesta, foarte frumos, rămînea în cea maĭ mare parte fără niciо aplicare practică.

Și ceia ce s'a întîmplat cu țeraniĭ din Moldova și din Țara-Românească după măsura luĭ Mavrocordat, era natural să se întîmple și cu țeraniĭ din Ardeal după măsura luĭ Iosif al II-lea.

De almintrelea, el nici n'a avut prilejul să vadă ultimele consecințe ale acesteĭ măsuriĭ, ci, fiind încă în viață, toate reformele pe care le decretase a trebuit să le retragă. Austria luĭ se găsia într'o poziție foarte grea din punctul de vedere al legăturilor cu străinătatea. Se începuse războiul împotriva Turcilor, care a fost un nenorocit războiŭ. Făcut în tovărășie cu Rusia, el a procurat acesteia toată gloria și toate foloasele, pe cînd Austria a rămas într'o situație inferioară, umilitoare adese oriĭ, Iosif însuși fiind bătut și silit să fugă înnaintea Mareluĭ-Vizir, pănă cînd intervențiĭ diplomatice aŭ impus în 1791 negocierile de pace care duc la

tratatul de la Sistov, prin care monarhia a fost silită să renunțe la posesiunea unei părți din Moldova, a Țerii-Românești și a Olteniei, pe care le ținea ocupate de mai multă vreme.

În împrejurări de acestea : un războiu greu, nenorocit, o pace umilitoare, echivalînd cu o pierdere pentru Împărăție, și, să adăugim : revolta din Țerile-de-Jos, continuu-biruitoare în multe privințe, înnaintea căreia abdica autoritatea Împăratului, înțelegem cum Iosif al II-lea, împotriva voinței lui, deschizîndu-și astfel mormîntul, grăbindu-și moartea, a trebuit să renunțe la visul lui cel mare de a întemeia o nouă monarhie austriacă, răzimată pe dreptatea interpretată în sens rațional și servită de instituții noi, determinate de concepții metafisice superioare. Atunci a intervenit edictul lui din Ianuar 1790, prin care retrăgea toate măsurile sale anterioare „revocatio ordinationum", o abdicare *sufletească.*

Acum, de obiceiu o reformă radicală provoacă turburări. Turburările acestea nu însemnează numai decît revoltă, ci o zguduire în viața pașnică a oamenilor. Cele mai mari turburări însă le provoacă retragerea unei reforme radicale. Aceasta este tot ce poate fi mai nenorocit; fiindcă, dacă reforma radicală, natural, creiază o mulțime de greutăți în ceia ce privește aplicarea ei, retragerea acestei reforme distruge o mulțime de speranțe, de sentimente omenești, de interese sociale, pe care reforma le provocase.

Astfel retragerea reformelor iosefine la începutul anului 1790 produce haosul desăvîrșit. Dacă se mai adaogă pe lîngă aceasta moartea, peste puțină vreme, a Împăratului, suirea pe tron, în împrejurări foarte grele, a nouluĭ Suveran, dificultățile interioare de multe feluri și întețirea Revoluției francese, care cerea neapărat ca Austria să-și pronunțe punctul de vedere, trebuind s'o ducă pe încetul la o intervenție armată și la înfrîngerea oștirilor sale de către oștirile revoluționare francese, dacă se ține seamă de toate lucrurile acestea, se va înțelege actul de abdicare, în ceia ce privește starea privilegiaților din Ardeal, cu care începe domnia lui Leopold al II-lea.

Nu e de mirare deci că el se adresează către Statele ardelene, către privilegiații pe cari Iosif voise să-i distrugă și cari dovediseră că sînt în stare să trăiască și după loviturile ce li le dă-

duse Împăratul reformator, și li cere sfat. Va să zică, nu va mai fi nici starea de odinioară, nici starea decretată de Iosif al II-lea, ci o stare nouă, mijlocie.

Atunci se ține întâiu o adunare a Sașilor și, după aceasta, dieta generală ardeleană. Ce s'a făcut la adunarea Sașilor, ne privește mai puțin. Sînt interese cu totul particulare. Ceia ce s'a petrecut însă în adunarea generală a Ardealului, este de cel mai mare interes pentru noi, fiindcă represintă un capitol nou al vieții Romînilor din această provincie, capitol care ar putea fi numit după actul de plîngere, de propunere a unor reforme în folosul Romînilor, *Supplex libellus*.

Dieta aceasta ardeleană din Cluj s'a deschis la 21 Decembre 1790 și a durat o mulțime de vreme. Oamenii cu totul neobișnuiți în discuția chestiunilor politice le agitau în forme ridicole. Astfel, într'o ședință, a venit un nobil spunînd că o anume chestie foarte grea, pe care niciunul din ei n'o putuse deslusi, a resolvat-o băiatul de 12 ani al unui prieten al lui; și el aducea această soluțiune a băiatului, care fu primită cu multă bucurie.

Din dieta aceasta natural că nu făceau parte, după vechiul drept ardelean, decît numai acei Romîni cari se despărțiseră de religia lor, ca să intre într'o națiune avînd drepturi istorice. Numai aceia puteau să iea parte la discuții, în calitate de alești — alești erau foarte puțini; din 400 și mai bine, 100 și ceva—, pe cînd erau 232 așa-numiții „regaliști", pe cari Împăratul, în calitatea lui de Rege al Ungariei și Principe al Transilvaniei, îi numia ca membri în dietă [1]. De fapt, era aici *un singur* Romîn care trebuia să ceară dreptatea Romînilor, și încă nu în calitatea lui de Romîn se găsia acolo, ci pentru că era acela dintre cei doi episcopi romîni a căruĭ confesiune fusese pecetluită cu pecetea împărătească, prin urmare decretată de cancelaria Împăratului. Era episcopul cel unit Ioan Bob, un foarte bun gospodar, distins cărturar, binecuvîntat de Dumnezeu cu o stăpînire foarte lungă, om ambițios, creator al canonicilor de la Blaj și al tutulor pompelor, ce s'au păstrat și până acum; puțin cam invidios față de cărturarii superiori lui, și în ceia ce privește cunoștințele, și în ceia ce privește inteligența, nesuferind pe lîngă el pe un Clain, Șincai și Maior, pe cari i-a lăsat să pribegească în protopopii

[1] *O. c.*, pp. 138-9.

îndepărtate saŭ prin lucrarĭ de corectură ale tipografieĭ de la Buda; dar în sfîrșit om care avea și părțile luĭ bune.

Orĭcum, el nu avea nimic din sufletul mareluĭ săŭ înaintaș Ioan Inochentie Clain; dispoziție spre martiragiŭ —, de loc; capabil de a juca un rol într'o lume pe care căuta s'o imite cît maĭ mult în ce privește formele, dar spirit timid și care ținea foarte mult să isprăvească în jețul luĭ de episcop, și nu în cine știe ce adăpost de pribegie, cum se întîmplase cu Clain. Nu era un șef de luptă. De la dînsul nu era să plece o mișcare în folosul Romînilor ca națiune. Și, cu toate acestea, mișcarea *s'a produs*.

De ce s'a produs această mișcare care a provocat petiția *Supplex libellus*, apoĭ o nouă formă a acestuĭ act de cerere a reformelor și alte stăruințĭ la Viena, care eraŭ menite, dacă lucrurile ar fi fost altfel, să aducă și o oarecare prefacere în ce privește condițiile de viață ale poporuluĭ românesc din Ardeal și care, în orĭce cas, aŭ lăsat urme în felul cum națiunea romînă a fost privită de acum înnainte în viața constituțională a provincieĭ? Căruĭ fapt i se datorește această mișcare din 1791-1792?

Oamenĭĭ simplișt ar putea să zică: ea se datorește răscoaleĭ luĭ Horea. Horea s'a răsculat, a fost prins, ucis, însă el a îngrozit pe Ungurĭ, a influențat pe Împărat în sens favorabil națiunĭĭ sale. Cărturarĭĭ romînĭ s'aŭ simțit astfel îndemnațĭ să conducă maĭ departe opera de revendicare pe care o începuse el cu sabia și cu făclia incendiatoare în mînă. Foarte simplu să fie așa; *post hoc, propter hoc*. Dar *nu* este așa.

Maĭ întăiŭ Horea n'avea nicĭ un fel de ideĭ politice. Ce știa el ce înseamnă „națiune privilegiată?“ Ce știa el de însemnătatea faptuluĭ ca națiunea romînă să fie recunoscută, să se așeze și ea, nu numaĭ în rîndul națiunilor care *sînt*, ci și în rîndul acelora pe care *toată lumea trebuie să le admită?* De la el n'avem nicĭun fel de act cuprinzînd o cerere precisă de drepturĭ, decît doar somația pe care o adresează Ungurilor din Deva și care nu cuprinde altceva decît dorința ca eĭ să nu maĭ vie pe la țară, să-și părăsească moșiile lor, care să fie împărțite între Romînĭ, să lucreze și eĭ ceva, saŭ să se facă funcționarĭ la Împăratul, și atît. Precum se vede, un program la înnălțimea doar a partiduluĭ „țerănesc“ din Bulgaria actuală.

Evident că astfel de ideĭ nu sînt rodnice. Ce poate să iasă din astfel de cereri? Saŭ o nouă mișcare pentru a obținea ceia ce întâia mișcare n'a dat, saŭ represiunea, întovărășită de reacțiunea firească, — ceia ce s'a și întîmplat.

Pe de altă parte, cum s'a văzut, elementul intelectual românesc și elementul oficial românesc nu s'aŭ amestecat în această răscoală. A intervenit episcopul special pentru răsculați, adecă acela de confesiunea căruia eraŭ ceĭ maĭ mulți dintre dînșiĭ; a intervenit episcopul neunit, și pentru că fusese invitat de guvern, și *unul singur* din cărturarĭ, Molnar. Arhidiaconul Iosif Adamovicĭ a uneltit doar trădarea șefuluĭ răscoaleĭ și a primit plată pentru aceasta.

Dar viața omenească nu se alcătuiește numaĭ din acte conștiente, ci, în cea maĭ mare parte și din alte lucruri: pasiuni, instincte, mișcări spontane. Este imposibil ca o mișcare spontană să se producă în mijlocul unuĭ popor fără ca toate elementele care alcătuiesc acest popor să nu se resimtă. Chiar elementele care protestă contra unor ideĭ periculoase vor fi și ele cîștigate întru cîtva de aceste ideĭ. Puteaŭ să vadă clericiĭ, puteaŭ să vadă cărturariĭ și dregătoriĭ romînĭ în mișcarea țeranilor înnainte de toate o manifestare socială, condamnabilă din punctul de vedere și al moraleĭ creștine, care nu zice să arzĭ casa altuia căcĭ îĭ facĭ o nedreptate, și din punctul de vedere al legalității, căcĭ legalitatea interzice chiar pentru acela căruia i se închid căile legalității, apucarea altor căĭ, care sînt alăturea de lege. Dar aceasta nu împiedecă molipsirea uriĭ.

Dacă ar fi fost însă numaĭ atît, evident că n'am fi avut pe *Supplex libellus*, călătoria episcopilor la Viena și întreagă acea agitație, care a înrîurit și asupra desvoltăriĭ legale, în formă literară, a populației românești. S'aŭ maĭ adaus însă două lucruri alăturĭ de opera de decrete și de interpretare, de combinație a decretelor, care se făcea în folosul poporuluĭ romîn din partea Guvernuluĭ imperial. În cursul veaculuĭ al XVIII-lea se desfășoară o literatură românească cu caracter specific ardelean, în legătură cu împrejurările, cu nevoile și cu aspirațiile de acolo, o literatură care este, dacă voiți, foarte puțin literară, care nu se ocupă de formă, de stil, de frumuseță. Regretabil dintr'un anume punct de vedere, pentru că numaĭ aceia ce se întrupează în frumu-

seță se poate coborî până în adîncul sufletuluĭ mulțimiĭ, dar împrejurările eraŭ astfel, încît nimenĭ nu putea să se gîndească la așa ceva. Și a maĭ fost, iarășĭ, o literatură științifică, căreia-ĭ lipsia însă caracterul obiectiv.

Acum, este foarte ușor să judecĭ din punctnl de vedere al estetuluĭ (ciudată ființă modernă !) și din punctul de vedere al savantuluĭ obiectiv — un profesionist foarte onorabil, dar une orĭ destul de puțin inteligent — viața culturală ardeleană în formele eĭ propriĭ din veacul al XVIII-lea. Eresiĭ de limbă, de filologie, cîte vreĭ; colosale greșelĭ de istorie, construcțiunĭ care eraŭ menite să se dărîme la cea d'intăiŭ atingere cu adevărata știință. Numaĭ cît, cu toate aceste neajunsurĭ, prin aceste construcțiunĭ fantastice, prin aceste erorĭ grosolane, de multe orĭ voite, prin aceste exagerărĭ caricaturale s'a putut formà o nație. Și să-mĭ dațĭ voie să găsesc că este mult maĭ bine să *trăieștĭ* în haine zdrențuite decît să *morĭ* în cel maĭ frumos complect, pe care ți-l taie croitorul de la Londra, cu foarfecele luĭ cele maĭ meștere.

Vorba este că *prin această literatură a trăit națiunea noastră acolo, în veacul al XVIII-lea.* Întăiŭ s'a cetit maĭ puțin, pe urmă maĭ mult. Întăiŭ s'a protestat împotriva acestor ideĭ, pe urmă, încetul cu încetul, ideile aŭ răzbit. Acesta este caracterul măreț al infiltrațiilor culturale. Nu se observă, și, într'un moment, iată, se produce catastrofa. S'ar putea întreba cineva : cum s'a făcut această prăbușire uriașă? Nimenĭ n'a lovit la suprafață, ci puterile aŭ străbătut pe încetul în adîncime. Se întîmplă une orĭ, cînd e să se producă o astfel de cufundare, ca unul să dea o lovitură cu sapa saŭ cu ciocanul, și în acel moment cataclismul să se producă. Să fițĭ siguriĭ că acela va zice că el e cu lovitura luĭ de sapă saŭ de ciocan a produs prăbușirea. O lovitură ca orĭcare alta, căcĭ noĭ știm că schimbarea catastrofală n'a produs-o el, că n'a putut-o produce el, ci forțele acelea, care, răbdătoare, modeste, obscure, aŭ lucrat în adînc.

Prin urmare activitatea luĭ Clain, luĭ Șincaĭ, luĭ Petru Maior îșĭ dăduse în mare parte resultatele. Cărțile cele maĭ însemnate ale luĭ Petru Maior nu apăruseră. Cronica luĭ Șincaĭ era în manuscris. Dar cineva nu vorbește numaĭ prin cărțile luĭ, ci și prin graiul și viața luĭ, și, înnainte de a scrie o carte, poate să aibă astfel o influență maĭ adîncă decît toată influența pe care este menită s'o exercite cartea luĭ. De fapt, prin cărticelele acelea de

gramatică, prin calendarele acelea, prin articolele acelea fără niciun fel de înfățișare literară sau științifică se produsese o schimbare în sufletul claseĭ conducătoare a Romînilor din Ardeal. Și sensul în care s'a produs această schimbare era ușor de prevăzut: întâiŭ o conștiință de mîndrie venind din originea romană înțeleasă absolut și absurd. Poate că *trebuia* așa. Credeți d-voastră oare că prin cele maĭ rafinate combinațiunĭ musicale se poate începe desvoltarea sentimentuluĭ pentru frumosul sunetelor la o națiune? Credeți d-voastră oare că prin tot ce poate fi maĭ alambicat în materie de literatură se va produce pentru întâia oară o manifestare de gust, de iubire pentru scris într'un popor? Și credeți d-voastră oare că prin resultatele cele maĭ sigure ale științeĭ critice ajung anumite adevărurĭ să pătrundă în sufletul uneĭ naținnĭ? Grosolănia aceasta exagerată este o necesitate în multe casurĭ. Și e bine că aceia cari aŭ făcut „Supplex libellus“ eraŭ convinșĭ cum că este o continuitate de viață, și numaĭ romană, din vremurile luĭ Traian până la 1791, căcĭ altfel n'ar fi pus în carte cuvinte atît de energice și de revoluționare cum sînt acestea: „Nu este venită de aiurea, ci este veche, și maĭ veche decît toate celelalte naținnĭ, națiunea romînă din Ardeal“. Decĭ cea din urmă națiune, în ceia ce privește situația culturală, cuteza să pronunțe în fața Împăratuluĭ și în obrazul națiunilor celorlalte aceste cuvinte: Noĭ sîntem națiunea cea maĭ bătrînă, cu mult maĭ bătrînă decît voĭ toți, și înțelegem să tragem toate drepturile care derivă din această afirmație!

Astfel o pregătire în acest sens fusese absolut necesară. Nu ajungeaŭ amintirile răscoaleĭ luĭ Horea, acțiunea instinctivă pe care această răscoală o exercitase asupra tuturor claselor din care se alcătuia neamul românesc din Ardeal. Pentru ca suferințile și aspirațiile neamuluĭ românesc din Ardeal să ajungă vocale și să capete înfățișare scrisă, trebuia pentru aceasta pregătirea culturală de care am vorbit.

Dar și cu această pregătire culturală nu s'ar fi ajuns totușĭ la manifestarea nouă, din 1791-1792, fără alte două elemente.

Cine cunoaște politica dinastieĭ de Habsburg, nu poate decît să rămîie mirat cînd vede cîte le îngăduie Împăratul Leopold al II-lea dieteĭ ardelene, care se eternisa. În dieta aceasta se manifestaŭ unele tendințe de „dreptate“ jignitoare pentru orice Îm-

părat, chiar pentru un Împărat care represinta reacțiunea împotriva măsurilor adoptate de predecesorul său. Fiindcă se cerea trimeterea înnapoĭ, acasă, în țara nemțească,—cum se striga în dietă,—trimeterea în țara *lor* nemțească a funcționarilor numiți pentru a introduce limba germană pe care Iosif al II-lea voise s'o impuie pretutindenea în locul limbiĭ latine, dar și pentru a împiedeca o stăpînire în actele oficiale a limbiĭ maghiare. Aceasta suna cam revoluționar; Ungurii aŭ făcut-o însă. Nobilimea ungurească de multe orĭ, în forma cea maĭ grosolană, a cerut introducerea, pănă și în actele camerale, a limbiĭ sale, considerînd limba germană ca o limbă străină, intrusă, pe care lumea n'o înțelege și care trebuie să fie înlăturată. Cu formula cu care în Parlamentul ungar de atîtea orĭ se trimet în România deputații romînĭ, se trimeteaŭ atuncĭ în patria germană toțĭ funcționariĭ nemțĭ în general, cu cari împănase Ardealul Iosif al II-lea.

Casa de Austria să îngăduie așa ceva? Împăratul acela încunjurat de formele uneĭ devoțiunĭ aproape religioase să asculte astfel de lucrurĭ? S'ar aștepta cineva ca trăsnetul oficial să cadă imediat asupra vinovaților, orĭ vre-un rescript să ordone rebelilor moderația! Dar n'a fost niciо ruptură între dietă și Curte. De ce? Pentru că fiecare națiune își permite nu numaĭ cît poate ea, dar cît vede că fac altele. Și știm ce-și puteaŭ permite în 1791 supușiĭ de odinioară aĭ luĭ Ludovic al XVI-lea, regele Franciеĭ. Și soția luĭ Ludovic era însăși sora luĭ Leopold, și, chiar atuncĭ cînd este îmbătat de o putere moștenită, se gîndește cineva că unele lucrurĭ care se întîmplă într'un loc, se pot întîmpla și în altul. Și, prin urmare, dacă, ferească Dumnezeŭ, s'ar petrece și în Ardeal lucrurĭ ca acelea care se petrecuseră la Versailles și la Paris... Astfel oameniĭ eraŭ lăsațĭ aicĭ să facă fel de fel de teoriĭ de drept constituțional, să ridice fel de fel de revendicărĭ, unele maĭ îndrăznețe decît altele, știind Împăratul și miniștriĭ luĭ un lucru: că multe se spun, dar puține se fac și că aceiașĭ stare de lucrurĭ nu durează pentru totdeauna. Și la Viena era speranța să se potolească în scurtă vreme, prin înfrîngerea Revoluțieĭ și împărțirea teritoriilor francese, focarul cel mare, de unde luase puțintel foc și Ardealul,—focarul parisian. Dacă focarul acesta era potolit, dacă revoluționariĭ eraŭ pedepsițĭ pentru cutezanța-lor, de sigur că și în alte părțĭ, cum era Ardealul, vechea stare de lucrurĭ s'ar fi întors, cu toate sancțiunile

penale împotriva acelora cari ceruseră lucruri ce nu li se puteaŭ da şi vorbiseră altfel decît cum trebuia. Deocamdată vîntul revoluţionar înnebunise lumea.

Contagiunea aceasta revoluţionară este însă curioasă. Nu vorbesc numaĭ pasiunile, apetiturile la aceia cari sînt cuceriţĭ de dînsa, ci vorbeşte şi ambiţia de a nu se lăsa nimenĭ întrecut de altul. Cutare a făcut cutare lucru, de ce eŭ, care mă găsesc în aceiaşĭ situaţie, să fac maĭ puţin? Oameniĭ consideră decĭ ca o datorie pentru eĭ să fie şi dînşiĭ revoluţionarĭ.

Dar, dacă se simţiaŭ Ungurĭ datorĭ să fie revoluţionarĭ—şi cu aceasta se potrivia şi temperamentul lor naţional—, dacă se simţiaŭ datorĭ să fie revoluţionarĭ Saşiĭ—ceia ce li se potrivia cu mult maĭ puţin—, dar Romînĭĭ de ce să nu se simtă şi eĭ datorĭ, în puterea suferinţeĭ, maĭ sfîntă decît ambiţia—, a presinta programe? Clasa inţelectuală a Romînilor, clericĭ şi mirenĭ, doria să ieie şi ea parte la manifestărĭ analoage cu acelea care se petreceaŭ supt ochiĭ lor şi poate chiar cu manifestările, mult maĭ drastice, pe care le cunoşteaŭ din cetirea foilor austriace—, căcĭ e momentul cînd încep să apară cele d'intăiŭ reviste cu caracter pe jumătate de ziar, şi chiar cele d'intăiŭ publicaţiĭ de ştirĭ, analoage cu corespondenţele ziarelor din timpurile noastre. Doar pe vremea aceasta (1793) se alcătuise, la Sibiiŭ, chiar o tovărăşie românească pentru a scoate un jurnal şi se făcuseră şi paşiĭ ceĭ d'intăiŭ pentru a căpăta permisiunea din partea censureĭ. Era vorba, pe lîngă aceasta, să se tipărească un fel de bibliotecă enciclopedică românească, după imitaţia Enciclopedieĭ francese, şi dacă ar fi ieşit această publicaţie, la care eraŭ ţinuţĭ să colaboreze Moĭnar şi alţĭ cărturarĭ „filosofĭ“, cu tendinţe doctrinare, ea nu ar fi fost cu mult deosebită de tendinţele înnaintate, sociale şi politice, ale revoluţionarilor raţionalişţĭ din Enciclopedia francesă[1]. Prin urmare, dacă şi la Romînĭ, în starea în care se găsiaŭ eĭ ca număr de cetitorĭ, putea să se ivească planul, care numaĭ din întîmplare nu s'a realisat, ni putem închipuĭ că la naţiunile maĭ înnaintate, cum eraŭ şĭ Ungurĭ, intenţiile acestea aŭ şi fost aduse la îndeplinire, şi publicaţiunile jurnalistice aŭ apărut. Iar, mulţămită răspîndirĭĭ limbĭĭ germane în Ardeal, publicaţiile tipărite în nemţeşte se ce-

[1] Iorga, *Istoria literaturiĭ romîne în secolul al XVIII-lea*, II, p. 333 şi urm.

tiaŭ foarte mult. Viena trimetea o sumedenie de ziare, care se căutaŭ și de boierii noștri pe vremea aceia, ca și gazetele francese saŭ gazetele din Londra.

Pe atîtea căĭ se exercita decĭ și asupra șefilor intelectualĭ aĭ națiuniĭ romîne o influență revoluționară. Omul care nu făcea pe vremea aceasta uŋ proiect, era considerat doar ca un imbecil...

Acum, proiectele de felul acesta sînt une orĭ naive și n'aŭ nicĭo importanță; alte orĭ, din potrivă, ele cuprind expresia uneĭ întregĭ clase saŭ națiunĭ. Era casul pentru Romînĭ.

Și maĭ era încă un motiv care îndemna la o asemenea manifestație scrisă pe Romîniĭ din Ardeal. De o bucată de vreme, prăpastia care exista odinioară între clericiĭ uneĭ confesiunĭ și clericiĭ alteĭ confesiunĭ dispăruse; dispăruse prin slăbirea caracteruluĭ confesional și chiar prin slăbirea caracteruluĭ religios al viețiĭ claseĭ bisericeștĭ. Șincaĭ este aproape interconfesional, Clain a fost gata să treacă la neunițĭ, și, dacă Roma și deosebitele congregațiĭ care aŭ grija de a controla adevărul dogmatic, ar fi cunoscut toate scrierile luĭ Petru Maior, nu cred să-ĭ fi dat absoluțiunea, fie chiar și în *articulo mortis*.

Prin urmare din ce în ce maĭ liberĭ eraŭ, și nu numaĭ în viața confesională, represintanțiĭ cleruluĭ din Ardeal, și acest lucru era necesar fiindcă doar în acest fel se putea face, pe de o parte, apropierea între cele două confesiunĭ și, pe de altă parte, apropierea între lumea clerică și cea mireană; doar în acest fel se putea ajunge la o manifestare perfect unitară a națiuniĭ romîne întregĭ.

Precum răscoala luĭ Horea a avut și acest lucru bun că, măcar în anumite împrejurărĭ, a pus în legătură masele țerănești cu pacificatoriĭ, fie și cu trădătoriĭ culturiĭ și Bisericiĭ, tot așa activitatea revoluționară în domeniul spiritual a celor treĭ fruntașĭ aĭ școliĭ ardelene a avut fericitul efect că a nivelat deosebirea între ceĭ cu anteriŭ și ceĭ în redingotă, aĭ națieĭ românești.

Impacienții față de apăsarea prea mare a dogmeĭ și a ierarhieĭ, ceĭ treĭ fruntașĭ aĭ școliĭ ardelene, ca atîția *abbés* criticĭ din Franța contemporană, eraŭ niște *frondeurs* și față de confesiunea lor.

Aceste condițiĭ fiind date, era natural să se producă aceia ce

s'a produs în Mart 1791. Atuncĭ se trimete la Viena prin poștă—căcĭ era maĭ prudent să se întrebuințeze această cale—*Supplex libellus*, pe care-l iscălește „clerul și nobilimea și cetățenĭĭ *(civicus status)* aĭ întregiĭ națiunĭ din Ardeal a Valahilor". Nobilimea șerbilor din Ardeal! Ce îndrăzneală în chiar această iscălitură! Decĭ și ca nobilĭ, ca *Bürgerstand*, oamenĭ deplin îndreptățițĭ la viața politică, demnĭ a sta alăturĭ cu celĭalțĭ, și cu Ungurĭĭ și cu Sașĭĭ și cu Secuiĭ, ca represintanțĭ aĭ uneĭ nouă *natio valachica* în Transilvania... Maĭ revoluționar din punctul de vedere al ideilor primite decît această iscălitură nu se putea, și maĭ unitar din punctul de vedere național decît dînsa iarăși nu. Era o afirmare de libertate și una de unitate, tot odată.

Supplex libellus a mers *astfel* la Viena și numaĭ pe urmă s'a tipărit, cu dată falsă și ca loc de tipărire: Iași, în realitate Buda orĭ Cluj. El are în amîndouă aceste dățĭ iscălitura episcopilor, a luĭ Bob, de și maĭ mult catolic decît Romîn, și a luĭ Adamovicĭ, care căuta acum să fie din ce în ce maĭ mult Romîn; episcopul cel unit cu episcopul neunit. În sfîrșit s'a tipărit a treia oară la Cluj, cu scopurĭ de polemică, de Eder.

Memoriul era făcut exclusiv pentru Curte. Nu e o operă caldă, cu destinație populară. De almintrelea foarte nemerit, date fiind împrejurările în care se presinta cererea și scopul ce se urmăria, ca și lumea de ideĭ pe care trebuia s'o facă a se naște și de care trebuia să se folosească.

Ce li se zicea Romînilor? Sînteți veniți de ierĭ, de alaltăierĭ. Trecutul țerĭĭ nu vă cunoaște, legile țerĭĭ vă înlătură. Actualitatea țerĭĭ nu are nevoie de voĭ decît numaĭ în calitate de plebe, fără niciun caracter național.

Eĭ bine, „Supplex libellus" răspundea, potrivit cu concepția și cu gradul de cunoștințe istorice ale timpuluĭ, la toate aceste treĭ obiecțiunĭ. Și răspundea impresionant, căcĭ Împăratul Leopold era dispus să se lase impresionat până în oarecare măsură. Se arăta, întăiŭ, că Romînii sînt vechiĭ locuitorĭ aĭ țerĭĭ. Se răspingeaŭ toate aserțiunile de venire de pe aiurea, de care s'a făcut us și abus împotriva lor. De la Traian până la 1791 în mod neîntrerupt am fost în Ținuturile colonisate 'n veacul al II-lea după Hristos; prin urmare avem o vechime de 1600 de anĭ pe aceste locurĭ!

Al doilea: se interpretaŭ legile de odinioară, și pentru aceasta

se întrebuințaŭ scrierile luĭ Clain. Și aicĭ memoriul este extrem de probant; căcĭ el a fost alcătuit de un funcționar luat din rîndurile Romînilor, anume Iosif Meheș, fiŭ de protopop, ridicat în rîndurile superioare ale oficialității ardelene și care cunoștea, decĭ, forma în care astfel de acte trebuiaŭ alcătuite. Se încerca a dovedi și aceia că, acolo unde se vorbește de treĭ națiunĭ, de fapt nu e vorba de cele treĭ națiunĭ care se întîlnesc de obiceiŭ, ci și de națiunea romînă, pentru că împărțirea aceasta nu este făcută din punct de vedere național, Secuiĭ represintînd numaĭ o origine, iar nobiliĭ numaĭ o clasă. Nu era adevărat, dar pentru moment prindea bine.

În sfîrșit, în partea a treia, care trebuia să impresioneze maĭ mult, se valorifica însemnătatea poporuluĭ romîn pentru țară și pentru Împărat, se arăta că, după conscripția din 1760, Romîniĭ represintă două treimĭ din populația ardeleană, că de atuncĭ proporția aceasta s'a schimbat încă maĭ mult în folosul lor, că pentru moment Romîniĭ puteaŭ să însemne și pănă la un milion de locuitorĭ. Se maĭ atrăgea atenția asupra faptuluĭ că eĭ aŭ dat două regimente de graniță, că în regimentele celelalte totuși aŭ două treimĭ, că pănă și în călărimea secuiască Romîniĭ represintă maĭ mult de o treime. Și, atuncĭ, dacă eĭ formează cea maĭ mare parte din populație, dacă eĭ daŭ cel maĭ însemnat contingent militar, dacă eĭ plătesc impositele cele maĭ grele, — relativ, față de sărăcia lor, — dacă asupra lor apasă maĭ mult Statul, dacă eĭ aŭ fost ceĭ maĭ răbdătorĭ, ceĭ maĭ supușĭ, trebuie eĭ să capete și drepturĭ, să formeze a patra națiune și religia lor să fie adaosă pe lîngă religiile celelalte ca religie recunoscută? Răspunsul trebuia să fie, fără îndoială: da.

Dar eĭ mergeaŭ și maĭ departe și ziceaŭ: Romînul de aiurea, din Banat, care este un teritoriu de colonisare — și unde este colonisare, sînt și privilegiĭ, — Romînul din Banat, decĭ, este alăturĭ de Sîrb și are o situație foarte bună, de și în afară de o viață politică regională ca aceia a Ardelenilor. De ce această situație să nu se recunoască și Romînilor din Ardeal?

Acestea eraŭ basele științifice, și aceasta era argumentația luĭ „Supplex libellus“. Dar el maĭ cuprindea încă o cerere, care este de cea maĭ mare însemnătate pentru îndrăzneala ei. Iată anume ce voiaŭ Romîniĭ prin cererea lor. De la 1791, pretutindenĭ, în toată Austria, situația lor să fie asimilată cu situația celorlalțĭ lo-

cuitorĭ. Ţeranul romîn să fie întocmaĭ ca ţeranul ungur; nobilul romîn, fără a se despărţi de naţiunea din care face parte, să fie întocmaĭ ca nobilul ungur; clericul romîn să fie întocmaĭ cum este clericul celorlalte confesiunĭ. Prin urmare, după cum clericiĭ celorlalte confesiunĭ ieaŭ anumite venitурĭ, cu aprobare şi cu constrîngere din partea Statuluĭ, tot aşa în folosul popeĭ românesc din sate trebuie să curgă aceleaşĭ venitурĭ, cu recunoaşterea şi garantarea din partea Statuluĭ.

Dar nu era numaĭ atît. De oare ce se făcea o nouă împărţire în comitate, şi comitatele acestea, împotriva ideilor luĭ Iosif al II-lea, eraŭ să aibă chiar şi un caracter naţional, Romîniĭ cereaŭ ca, în locurile unde formează eĭ marea majoritate, aceste comitate să poarte un nume românesc. Ni putem închipui ce extraordinar de obraznic putea să sune această cerere! Şi aceasta să se facă şi acolo unde este numaĭ o parte din populaţie românească. Mi se pare că n'ar face răŭ domniĭ cari negociază acum la Pesta dacă ar ceti „Supplex libellus“, fiindcă s'ar putea să ceară acum maĭ puţin. Şi ziceaŭ: dacă nu se poate ca noĭ să participăm la numirea nouluĭ teritoriu al ţerĭ, să se numească după rîurĭ, după munţĭ, dar nu numaĭ cu un alt caracter naţional. Maĭ mult încă: Romîniĭ să poată fi funcţionarĭ în aceleaşĭ grad, potrivit cu însemnătatea lor, ca şi celelalte naţiunĭ,— prin urmare să fie şi un funcţionarism romîn, cum se ceruse, de alminterea, şi de nobiliĭ romînĭ [1].

În sfîrşit, ultima cerere a lor era aceia că, precum Sîrbiĭ din Banat aŭ dreptul să-şĭ aleagă într'o adunare specială, cu caracter religios şi naţional, deputaţĭ aĭ lor, cari să-ĭ represinte la Curte, acelaşĭ lucru să li se îngăduie şi Romînilor. Un congres, un congres naţional să se aleagă astfel, din delegaţĭ cu cari Curtea din Viena să stea în legătură necontenită.

Acum, firește, cînd s'a comunicat, la 21 Iunie 1791 cererea aceasta dieteĭ ardelene, s'a trezit o uriaşă indignare. Cu atît maĭ mult, cu cît Împăratul, trimeţînd-o, vorbia şi el de „întreaga naţiune valahă din Ardeal“, de datoria lor de a propune „fără zăbavă“ măsurile necesare pentru a i se acorda, „cu privire la binele de obşte“ „bucurarea“ de concivilitate, şi tot odată,

[1] *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1863, no. 11.

„liberul exercițiu al religiei fără deosebire de rit", cu grijă pentru întreținerea clerului și întemeierea școlilor[1].

Mai întâiu au stat amuțiți; nu li venia să-și creadă urechilor că s'a putut face o astfel de cerere, că de la Curte au putut să aibă ideia ciudată de a li-o supune. În vremea aceia se anunțase că undeva este foc, și o parte din deputați plecară crezînd fiecare că poate arde la el acasă; s'a spus însă că focul este departe. Atunci președintele i-a invitat să-și reiea locurile pentru că, zicea el, aici se pregătește un foc mai strașnic decît focul care arde acolo. Bob desaprobă numai stilul și tendința de a impune o a patra națiune. Apoi, cum se întîmplă în mod firesc în asemenea ocasii, discuția a fost zăbovită în această privință și a fost rugat un istoric să facă un raport asupra vechimii Romînilor din Ardeal, ca să se arăte că tot ce se spune în „Supplex libellus" sînt niște închipuiri, care nu se sprijine pe nicĭun fel de izvoare.

La capăt, după ce s'a isprăvit cu asemenea cercetări, s'a admis, calificîndu-se memoriul ca opera unor „tulburători", că, la urma urmelor, Romînii, cari, totuși, sînt străini, de oare ce dorește Curtea, pot să fie admiși a împărtăși situația socială a elementelor de alte națiuni care se găsesc pe aceiași treaptă și în același loc cu dînșii. Va să zică se poate ca așa cum este țeranul ungur să fie și țeranul romîn, cum este clericul ungur să fie și clericul romîn. Episcopul neunit va fi recunoscut legal în dreptul său de supraveghere și se va purta grija întemeierii de seminare pentru amîndouă confesiunile. Însă un lucru — nu, și tocmai acesta era punctul de căpetenie, lucrul în care culmina petiția episcopilor: o a patra națiune, o nouă religie, acestea nicĭodată.

Prin urmare, răspingînd basa istorică și înlăturînd cererea de căpetenie a Romînilor, erau dispuși membrii dietei să acorde oarecare concesiuni de un caracter material inferior, ce n'ar fi prejudecat întru nimic viața constituțională de până atunci a Ardealului, care discalifica pe „Valahi" în teorie și-i răspingea de la exercițiul practic al drepturilor cetățenești.

Curtea a primit această soluție.

---

[1] Zieglauer, *l. c.*, pp. 529-30.

Dar important nu este numaĭ faptul că „Supplex libellus“ a putut să fie redactat, că a putut să fie iscălit, ci și acela că, după răspingerea acesteĭ cereriĭ de drepturĭ, lupta a continuat[1]. E ușor maĭ la urma urmeĭ să se capete iscăliturile și sprijinul elementelor rivale, dar este mult maĭ greŭ să se hotărască un episcop favorisat de Guvern a merge umăr la umăr cu rivalul a căruĭ creștere însemna scăderea luĭ, a căruĭ înnălțare însemna scoborîrea luĭ, a căruĭ presență însășĭ însemna supt un anume raport denegarea dreptuluĭ săŭ de existență. Cu atît maĭ mult, cu cît chiar în 1791 clerul unit petiționase și aparte.

Eĭ bine, s'a văzut această minune: aŭ mers ceĭ doĭ episcopĭ împreună, Sîrbul ca Romîn,—Sîrbul care se simția dator să fie Romîn,—și Romînul care, în dietă, păruse a ceda înnaintea dușmanuluĭ. Cînd Gherasim Adamovicĭ mergea cu o nouă plîngere la Viena, putea Bob să rămîie indiferent? Și un lucru interesant este că neunitul n'a plecat pănă nu s'a ținut, la 14 Septembre 1791, o adunare de protopopĭ romînĭ, care i-a dat mandat imperativ, calificînd aspru atitudinea dieteĭ, —protopopĭ romînĭ, strînșĭ pentru omagiul Împăratuluĭ, cari represintaŭ singura formă de organisație națională. Aceștia l-aŭ invitat pe Vlădica lor să meargă la Viena, unde Curtea împărătească voià să facă ceva pentru Romînĭ, dar în așa fel încît să nu se supere Unguriĭ. Și era vorba de a se cere să se îngăduie ținerea uneĭ adunărĭ naționale, cu „cler, militarĭ, nemeșĭ și popor de rînd“[2].

Ambiĭ episcopĭ s'aŭ dus decĭ la Viena înnainte de sfîrșitul anuluĭ „în trebile neamuluĭ“, și aŭ presintat noul memoriu. El cuprinde în adevăr și puncte care nu se găsesc în celălalt, așa încît era în adevăr o petiție nouă aceia care se presinta, la 30 Mart 1792, Împăratuluĭ Francisc al II-lea. Se cerea iarăși ca Romîniĭ să fie aleșĭ în dietă și numițĭ ca „regaliștĭ“; maĭ departe, ca să fie, de fapt și pretutindenĭ, admișĭ în funcțiunĭ; ca preoților să li se facă parte din veniturile satelor, ca țeranĭ romînĭ să fie recunoscuțĭ ca făcînd parte din „Staturile ardelene“. Astfel se pretindea recunoașterea națiuniĭ românești ca națiune le-

[1] V. foiletonul părinteluĭ I. Lupaș, în „Telegraful Romîn“ pe 1912 (separat supt titlul: *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovicĭ și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiiŭ 1912). Actele de sprijin aŭ apărut în „Luceafărul“, 1907, n-le 4-5. Cf. și Silviu Dragomir, în *Revista teologică*, 1911, p. 400 și urm.

[2] Lupaș, în broșura citată, p. 15.

gală alături cu națiile celelalte. În sfîrșit punctul cu adunarea națională era precisat: se spunea anume că, așa precum Sîrbiĭ îșĭ aŭ sinodul lor, tot așa să capete și Romînii un sinod, și acest sinod să fie apărat la nevoie, împotriva acelora cari aveaŭ interes să nu se țină, de forțele militare din Ardeal ale Împăratuluĭ; să se adune prin urmare supt paza militară.

Bine înțeles, Curtea din Viena nu era în măsură, în 1792, cînd fierbea Revoluția francesă, să primească în întregime o astfel de cerere. Ea făcu însă o maĭ bună situație episcopuluĭ neunit și deschise și neuniților accesul la funcțiunĭ. Atunci s'aŭ făcut oarecare observațiĭ episcopilor romînĭ că aŭ venit fără voie cu caracterul de deputațĭ naționalĭ, că prin cererea lor aduc Statelor ardelene învinuirĭ neîngăduite. Avem și scrisoarea prin care s'a răspuns din partea lor, și petiția a treia, din Iulie 1792, e unul din cele maĭ vrednice acte care aŭ ieșit vre-odată de supt condeiul unuĭ Romîn din Ardeal. Apărîndu-șĭ drepturile, eĭ arătaŭ că de fapt acesta e caracterul, recunoscut și oficial, al misiuniĭ lor; dacă, poate, s'aŭ spus cuvinte grele în ceia ce privește Statele din Ardeal, cuvintele acestea, pe care se declară gata a le retrage, din respect pentru Suveran, sînt meritate prin atitudinea pe care a avut-o dieta Statelor acestora ardelene față de clerul lor și de națiunea romînă. Se cerea o hotărîre inspirată numaĭ de „echitate și dreptate", prin care să se oprească. însă tulburărĭ posibile. Iar, dacă e vorba de păstrarea păcĭĭ cu conlocuitorĭĭ, să înceapă ceĭlalțĭ, batjocuritorĭĭ și apăsătorĭĭ!

Ceia ce se cîștigase ca mîndrie, ca simț de demnitate, ca dorință de luptă prin actele de la 1791-1792 trebuia să rămîie în patrimoniul moral al națieĭ noastre.

V.

Romînii în cursul războaielor napoleoniene.

În puținele însemnări privitoare la istoria Romînilor de dincolo nu se pomenește aproape de loc de vremea care se strecoară între reacțiunea leopoldină împotriva reformelor lui Iosif al II-lea, reacțiune care n'a lăsat cu totul la o parte nedreptățile legale, constituționale ale poporului romîn, și între noua eră de agitație privitoare la drepturile naționale ale Romînilor, care este provocată de o agitație în mijlocul Ungurilor, împotriva Împăratului și care, pornind de prin anii 1830, merge până la 1847.

Numai cît datoria istoricului este să înfățișeze o continuitate neîntreruptă în desvoltarea unui popor, în desvoltarea unei clase sociale, a unei instituții, a unei culturi, după punctul de vedere în care se așează. Nu-i este permis istoricului să tacă atunci cînd tac izvoarele, ci trebuie ca din izvoare anterioare saŭ mai tărziĭ să tragă lumini asupra părții în care izvoarele directe lipsesc. Totuși izvoare sînt: cutare circulară adresată din partea organelor bisericești superioare, în care se cuprind felurite constatări ale stării de lucruri, inscripții de biserică, însemnări pe cărțile de slujbă, protocoale privitoare la Biserica unită din Blaj, care de mult trebuiaŭ să fie tipărite spre cel mai mare folos al științei, acte din archivele deosebitelor protopopii care n'aŭ fost niciodată întrebuințate ca basă a unei publicații. Avem, pentru elementul orășenesc al Romînilor din Ardeal, archiva Companiei Grecilor, cari din ce în ce eraŭ mai mult Romîni, cari cedaŭ din ce în ce mai mult bisericile lor, școlile lor, bogățiile lor, Romî-

nilor. Mai sînt şi scrisorile caselor de comerţ ale Romînilor de dincolo, pe care numai întîmplarea le-a făcut să fie cunoscute, dăunăzi, în legăturile ce aŭ avut cu lumea de aici. Să adăugim pe lîngă acestea archivele orăşeneşti, archivele administrative, care cuprind, fără îndoială, şi într'un număr foarte mare, acte privitoare la viaţa Romînilor; archivele, păstrate neapărat şi ţinute de sigur în bună rînduială, ale episcopiei sîrbeşti din Buda, de care eraŭ legaţi ortodocşii Ardealului, şi ale episcopiilor bănăţene; în sfîrşit archivele Mitropoliei sîrbeşti din Carlovăţ, din care doar d. Silviu Dragomir a luat actele pe care le-a tipărit în *Revista Teologică* din Sibiiŭ pe anul 1911.

Pe lîngă foloasele cîştigate de Romîni în era precedentă, ei capătă printr'o luptă, care nu era românească, ci lupta naţiunii „ilirice", a Sîrbilor, din care făceaŭ parte, politiceşte, şi Romînii din părţile Bănatului, dreptul ca episcopii neuniţi să poată şi ei face parte din Dietă. Deci, mai tărziŭ, ei se pot sprijini pe aceste concesiuni cîştigate în numele Sîrbilor, pentru ca, dacă se alegea un episcop romîn la cutare diocesă, să poată lua parte şi el la viaţa constituţională a ţerii.

Ceva mai important decît aceasta a fost răspîndirea în diferitele clase a ideilor cuprinse în „Supplex libellus" şi în petiţiunile care i-aŭ urmat. În „Cartea de Aur" a d-lui Păcăţianu se află astfel, fără indicaţia izvorului, o petiţie îndreptată de Romînii din părţile Aradului, la 1814, către Împărat, în vederea scopului pe care ceî din regiunile bănăţene şi părţile vecine l-aŭ urmărit pănă în zilele lui Şaguna: crearea cu elemente româneşti a unei Biserici ortodoxe deosebite de Biserica sîrbească, ce ar fi rămas numai pentru elementul naţional sîrbesc. Întăiŭ se face o statistică, foarte interesantă, în care se arată cîţi Romîni sînt în aceste părţi: în 1777 s'aŭ constatat în diecesa Aradului 480 de preoţi cu 126 de ajutoare, romîni; în părţile Timişoarei Romînii aŭ 287 locuri de preoţi, în ale Vîrşeţului, unde Sîrbii ocupă locul de căpetenie numai în oraşe, sînt 239 de parohii; în sfîrşit, după statistica din 1769, din 450.000 de locuitori, în toate părţile acestea, numai 80.000 eraŭ Sîrbi, iar restul Romîni. Apoi se exprimă ideî ca acelea ce urmează: „Însăşi mama, ţara ungurească, pe neamul acesta românesc mai vechiŭ decît sine l-a ţinut şi l-a crescut ca pe un fiŭ al săŭ, necăutînd la deschilinirea limbii şi a legii". „Romînii, cu locuinţa în părţile...

care de demult se chema Dacia, mai nainte de a lua Ungurii stăpînirea în părțile acestea, cu mulți ani sînt mai vechi.“ Și, ca și în actul din 1791, se atribuie numai împrejurărilor politice și sociale rele, starea nenorocită în care se găsesc Romînii. „De ce neamul romînesc de-abia ajunge la treapta cea mai de jos a învățăturilor? De ce neamul acesta mai totdeauna este gata la turburări din lăuntru? Rar este să fie Romînul lucrător, rar așijderea și norocos“.

De sigur. Natural că hărnicia unui popor atîrnă și de folosul material și moral pe care-l trage din această hărnicie. Dacă veĭ pune pe cineva să învîrtească roata uneĭ fîntîni din care nu iese nicĭo picătură de apă, el nu va putea lucra. Orĭce activitate care nu folosește degenerează într'un formalism sterp. Ar fi să se ceară virtuți de sfînt uneĭ națiuni întregĭ ca să se întîmple altfel. Poate că sînt și în națiunea romînă oameni de aceștia cari învîrtesc într'una la roată fără să iasă apă din adînc, dar eĭ și-aŭ propus să trăiască așa și dacă li este ușor saŭ greŭ o să se vadă mai tărziŭ. In orĭce cas nu se poate cere uneĭ națiuni întregĭ să facă lucrul acesta.

Evident că din agitația constituțională a anilor 1790-1792 resultaseră foloase morale pentru națiunea întreagă, o conștiință de dreptate, o aspirațiune către viitor, o credință că viitorul acesta se poate smulge de la dușmani, că se poate *impune* Împăratuluĭ, conștiință care de sigur că înnainte nu exista. Acum, dacă Romînii ar fi păstrat ilusia că prin Împărat se poate face ceva și de acum înnainte, ar fi săvîrșit una din cele mai grosolane erorĭ, mai grea decît înnainte chiar, cînd Împăratul purta grija săracilor săĭ.

Și iată de ce: De la 1792 până aproape de anul 1820 Împătul cel noŭ al Austrieĭ, Francisc al II-lea ca Împărat german, Francisc I-iŭ ca Împărat austriac prin voința luĭ Napoleon, are cu totul alte grijĭ decît aceia de a cerceta din noŭ privilegiile națiunilor care locuiesc în monarhia luĭ saŭ de a urmări din punctul de vedere logic drepturile, și pretențiile întemeiate pe aceste drepturĭ, ale lor. Însăși Monarhia se preface. Această Monarhie, care credea că poate să se păstreze supt forma austriacă-germană și pe întregul popor german să-l mîne după scopurile speciale habsburgice, ce eraŭ îndreptate și spre Rin și spre Italia și spre Peninsula Balcanică, trebuie să-și fixeze a-

cum altfel cercul de acțiune, în era cea nouă deschisă de Revoluția francesă. Despărțirea, naturală de multă vreme, dar acum devenită necesară, între ceia ce este german și ceia ce este austriac, se îndeplinește. Și, pe lîngă aceasta, Revoluția francesă aduce o necontenită turburare a ordinii politice în Europa întreagă. O mișcare de idei, un cutremur de nemulțămire, o ilusie de viitor se produc, supt înrîurirea ei, și în mijlocul poporului maghiar. Ungurii din Ardeal cîrtiseră încă de la începutul domniei lui Leopold al II-lea; dar nu acești Unguri erau cei mai periculoși pentru unitatea absolutistă a Statului. Erau la o parte, amestecați cu Sașii, îngroziți de Romîni prin răscoala lui Horea. Un călător din 1770 spune că viața magnaților unguri din Ardeal nu poate fi înțeleasă decît dacă se gîndește cineva la cum trăiau seniorii feodali în secolul al XIII-lea [1].

Natural cu totul alta era viața nobilimii ungurești din Ungaria propriu-zisă, din Ungaria Superioară și Apuseană: acolo se scriau gazetele, acolo se cetiau cărțile, acolo era schimbul de idei, acolo se pregătia viitorul națiunii ungurești. Chiar în revendicările lor ungurești, magnații din Ardeal au avut totdeauna o notă oarecum ardeleană, de vreme ce trăiau într'o epocă în care reminiscențele trecutului nu dispăruseră, ci, din potrivă, ele hotărau; și, dacă privilegii existau și dincolo, ele nu veniau din tradiția principilor transilvani, ci cuprindeau drepturile constituționale ale regatului ungar. Acolo s'au alcătuit comploturi adevărate, care au dus pe unii la eșafod, comploturi inspirate și de instinctul nației ungurești care doria să trăiască o viață proprie, și de ideile care, din Apus, trecuseră aici și amenințau stăpînirea Habsburgilor cu distrugerea. Cu Unguri, Croați, Slovaci, Poloni, încercă Ignațiu Martinovici conspirația care, descoperită, îl făcu să piară de mîna călăului. Se urmăria, de fapt, dacă nu independența națională absolută, măcar restabilirea regatului Ungariei pe base noi democratice.

În timpuri așa de grele, astfel de chestiuni ca a dreptului Romînilor sînt, firește, amînate pentru un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat. Dintre deosebitele națiuni se favorisează nu acea națiune care trebuie organisată întăiu pentru ca ea să sprijine pe urmă, ci aceia care, fiind organisată de la sine, și de multă

[1] Iorga. *Mărunțișuri istorice din Ungaria* (din „Luceafărul"), Budapesta 1904.

vreme, putea, în schimbul acelei favorisări, să susție pe Împărat. Un lucru bun de învățat și în timpul nostru. Romînii din Ardeal contează astăzi cum o să fie Împăratul viitor, de ce fire o să fie; dar să ne gîndim că una este pacea, și alta războiul. Să ni închipuim o Europă tulburată de la un capăt la altul, de cine știe ce războiu, care este totdeauna posibil, tocmai fiindcă toată lumea caută să-l evite. Și oare, în această stare de lucruri, viitorul Împărat ar avea el ca grijă de căpetenie să satisfacă cerințele Romînilor din Monarhia sa, cari, am spus-o, aŭ nevoie de o organisare prealabilă pentru a sprijini trăinicia și desvoltarea Statului, ori s'ar adresà elementului unguresc, de multă vreme organisat, cu conștiință de puterea sa, cu aspirații pe care nimeni nu le poate înlătura și care, în schimbul unor anumite concesiuni, de sigur că ar susținea un Imperiu ce ar însemna în rîndul întâiŭ puterea maghiară și ambițiile Maghiarilor[1]?

Prin urmare de la 1792 până la definitiva înfrîngere a lui Napoleon, până la isprăvirea tratatelor din Viena și la închiderea tuturor conflictelor, revoltelor și primejdiilor pe care le-aŭ trezit ele în anumite națiuni, o *politică internă austriacă nu putea să existe.* Ori ea putea să consiste numai în ațipirea tuturor revendicațiilor, în amuțirea tuturor glasurilor care cereaŭ reforme, în împăcarea violentă, prin execuțiuni, saŭ blîndă, prin concesiuni, a tuturor antagonismelor care eraŭ să existe în deosebitele provincii.

În această fasă, chestia românească nu se mai presintă decî cum se presinta în fasa anterioară, cînd factorii principali, persoanele de căpetenie ale dramei eraŭ Împăratul și poporul romîn. De acum înnainte nici Împăratul nu poate să joace rolul unui element de inițiativă personală, de hotărîre proprie, de concepții originale, făcînd toate prin el, ci din ce în ce mai mult el se retrage în dosul unui Guvern de neadormită vigilență pentru salvarea resturilor vechiului regim, și nici Romînii nu-i mai pot sta alături în situația de credincioși fără reserve, de odinioară. Ceia ce nu înseamnă că Romînii nu mai joacă niciun rol.

[1] Pregătesc de tipar aceste note stenografice, din care nu schimb nimic, în toiul războiului european, după ce ca „honvezi maghiari“ ori ca „soldați austro-ungari“ aŭ perit zeci de mii de Romîni fără niciun folos pentru națiа lor!

Căcĭ nu numaĭ că regimentele în luptă sînt interesante din punctul de vedere militar, exclusiv românesc, dar ele aduc înnaintea noastră şi o anumită situaţie în timp de pace a elementuluĭ din care se compuneaŭ. Eraŭ *sate* care trăiaŭ în forma aceasta a regimentelor grănicereştĭ. Biserica, şcoala, judecata, totul atîrna de instanţele militare. Icĭ-colo am găsit şi eŭ cîteva acte de acestea, hotărîrĭ venite de la tribunalele militare, scrisorĭ de ofiţerĭ, etc. Dar aceasta nu ajunge. Prin archivele de primărĭ şi, înnainte de toate, prin archivele militare din Pesta şi Viena trebuie să se caute istoria acestor regimente, în hîrtiile lor. Şi aşa ceva s'ar putea urmări şi în regimentele „campestre",—celelalte eraŭ regimente de hotar, „muntene".

Ar maĭ fi capitolul situaţieĭ fiscale a Romînilor pe vremea războaielor napoleoniene. Războaiele acestea aŭ cerut cheltuielĭ foarte marĭ. Casa de Habsburg dispunea de un tesaur anumit, care însă se cheltuia de obiceiŭ cu întreţinerea celeĭ maĭ luxoase şi maĭ complicate Curţĭ din Europa, cu acordarea de favorurĭ pentru nobilimea aceia care şi astăzĭ, ca guvernatorĭ de provinciĭ, formează sprijinul de căpetenie al monarhieĭ austriace. Şi aŭ plătit şi aĭ noştri, cu inima îndoită, însemnînd „banĭ de hîrtie" între alte nenorocirĭ trimese de Dumnezeŭ asupra lor. Sărăcirea satelor în aceştĭ anĭ de lipsă a tuturora, simţită maĭ ales de cel sărac, ar putea fi încă un obiect de studiu pentru cine înţelege că istoria politică e numaĭ o parte din viaţa unuĭ neam, şi numaĭ *o mică* parte, atuncĭ cînd acest neam se află într'un Stat care nu e al luĭ.

Dar şi în ceia ce priveşte ideile politice, era, în aceste timpurĭ grele, cînd şi sînge românesc curgea pe toate cîmpurile de luptă din Europa, o înnaintare, de şi lentă. Ceĭ ce văzuseră altĭ oamenĭ şi alte ţerĭ, aceia cari se frămîntaseră cu soldaţiĭ Revoluţieĭ şi aĭ luĭ Napoleon—dîrze suflete libere—, aceia cari, ca Iorgovicĭ, gramaticul, prinşĭ şi eĭ de patima rătăcirĭĭ, mergeaŭ de la Viena la Paris ca să vadă cum cade un cap de rege, şi la Londra, ca să înţeleagă de ce acolo aşa ceva era cu neputinţă, —se schimbaseră pe această cale. Altĭĭ, cu o viaţă maĭ paşnică, folosiaŭ doară prin cetirĭ. Căcĭ şi literatura zileĭ din Europa se întindea din ce în ce maĭ mult. Exportul de cărţĭ către Răsărit căpăta o însemnătate tot maĭ mare. Domnĭĭ de la noĭ luaŭ măsurĭ foarte aspre în această privinţă, dar, totuşĭ, prin consulatul

austriac se răspîndiaŭ și în Principate publicațiĭ de acestea apusene. Și, natural, dacă la noĭ era așa, dincoace de Carpațĭ cu atît maĭ mult trebuia să se cetească știrile ce zguduiaŭ, îndemnurile ce răscoliaŭ. Cine era să împiedece pe un Molnar, profesor de Universitate, formînd oculiștĭ dintre Sașĭ și alte națiĭ, om foarte respectat pentru știința luĭ, foarte influent în toate cercurile, de a ceti necontenit publicațiile trancese saŭ pe acelea influențate de cele francese?

Funcționariĭ superiorĭ, pe cari situația lor îĭ scăpa de la un control prea aproape, se inspiraŭ și eĭ—dovadă Meheș—de la literatura politică a timpuluĭ. Și n'are decît să iea cineva tot ceia ce a scris un Șincaĭ, un Petru Maior, maĭ mult decît un Clain, ca să-șĭ dea seamă de influența aceasta a spiritului contemporan, care era laic, egalitar, radical, revoluționar Și s'a arătat, de d. Gh. Bogdan-Duică [1], gradul în care „Țiganiada" luĭ Budaĭ-Deleanu e străbătută de propaganda liberală iosefină, și chiar revoluționară, a timpuluĭ.

Să nu uităm că, ajunșĭ corectorĭ de tipografie, avînd legăturile lor cu Pesta, cu Viena, unĭĭ din fruntașiĭ intelectualĭ romînĭ din această vreme eraŭ necontenit supt influența acestor ideĭ. Veșnicul nemulțămit Moise Nicoară, pe care-l cunoaștem prea puțin din cîteva foiletoane în „Tribuna" de la Arad, e doar un perfect Iacobin. Și aceĭ negustorĭ cari trăiaŭ lîngă Rhigas cînd acesta se afla la Viena, cari sorbiră de la el și de la alțĭ fanaticĭ idealul de înnoire și ridicare prin arme, aceĭ membri romînĭ aĭ Companieĭ Grecilor nu eraŭ și eĭ, în chip firesc, printre pregătitorĭĭ uneĭ nouă ere politice și pentru Romînĭ? Și, încă odată, nu trebuie să ne gîndim numaĭ la ce aŭ scris oamenĭĭ, căcĭ influența unuĭ om nu se exercită numaĭ prin scris, ci se exercită și prin graiŭ. Fiecare din aceștia avea un cerc maĭ larg saŭ maĭ strîns în care se exercita influența luĭ, și natural fiecare tălmăcește un lucru după durerea luĭ. Aceĭ cari eraŭ apăsațĭ supt raportul social înțelegeaŭ revoluția înnainte de toate ca o liberare socială, dar aceștia, carĭ se simțiaŭ apăsațĭ supt raportul național, trebuiaŭ să o înțeleagă înnainte de toate ca o mișcare pentru scoaterea din lanțurĭ a *tuturor* națiunilor.

Era și calea cealaltă, a literaturiĭ românești. Am aștepta

[1] *Convorbirĭ literare*, anul 1901, p. 438 și urm.

mult, poate *prea* mult, de la dînsa. Căcĭ istoricĭĭ literarĭ obișnuiesc să confunde două lucrurĭ: cartea care s'a scris și cartea care s'a și cetit. În ce privește spiritul public, trebuie să se facă deosebire între cartea care nu s'a tipărit în niciun fel, între cartea care a fost tipărită parțial și între cartea care a ajuns întreagă în mînile tuturora. De multe orĭ influența nu vine de la promotorĭĭ de curente, ci de la popularisatorul care apare maĭ tărziŭ. Calendarele de dincolo aŭ avut de sigur maĭ multă influență asupra formărĭĭ uneĭ conștiințe naționale, asupra creațiunĭĭ unuĭ spirit noŭ decît toate folositoarele opere scrise în latinește ale luĭ Samuil Clain, decît marea compilație a luĭ Șincaĭ, care a văzut maĭ tărziŭ lumina, decît alte lucrărĭ care prin caracterul lor special nu eraŭ la îndemîna tuturora.

Orĭcum să fie însă, literatura aceasta se desvoltă într'un sens care pe încetul o apropie de națiune. Și orĭcine a studiat-o, fie cît de superficial, știe foarte bine că într'însa se cuprinde un spirit îndrăzneț de revendicărĭ, o manifestare limpede de aspiraținĭ, care se desprind de pe fiecare pagină a eĭ.

Și, iarăși, aicĭ trebuie de făcut o deosebire. Se poate o literatură care-și propune să fie populară și care, din anumite motive, nu exercită nicĭo influență, și se poate o literatură care nu este de loc populară în aparență și care, ulterior, în anumite împrejurărĭ, exercită această influență. O carte de istorie în timpurile noastre abia dacă se cetește. Sînt azĭ lucrurĭ maĭ ușoare și, pentru atîția, maĭ plăcute, dar un popor ce n'are niciun altfel de literatură va ceti singura literatură pe care o află, fiindcă el *trebuie* să cetească în limba luĭ. În felul acesta aŭ ajuns cărțĭ populare—se miră cineva—lucrărĭ ca a luĭ Raicĭ pentru Sîrbĭ —o istorie a neamuluĭ sîrbesc cu o înfățișare foarte rebarbativă— și pentru Bulgarĭ acea compilație confusă și naivă a părinteluĭ Paisie.

Și cînd vedem că, la 1798, se propune, la moartea luĭ Nichiticĭ alegerea unuĭ singur Vlădică pentru toțĭ Romînĭĭ, cînd, la 1810, locul vacant de episcop neunit se oferă luĭ Petru Maior [1], cînd, în sfîrșit, canonicul Nichita Horvat de la Oradea-Mare publică o carte, *Poslania*, din Viena, 1787, prin care „ceĭ uniți se

[1] *Convorbirĭ literare*, anul 1910, pp. 331-4.

mîntuiesc de hulele carele lor li se aruncă, iară neuniții nici iriticî a fi, nicî shismaticî, maî ales în neamul românesc, a nu se putea aieve zice, se arată [1]", înțelegem în ce sens de îndrăzneală renovatoare lucraseră în suflete toate aceste experiențe și toate aceste lecturî.

---

[1] *Studiî și doc.*, XII, p. 16; Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, II, p. 317.

VI.

Vasile Moga, episcop neunit în Ardeal.

Nicĭ epoca din istoria Romînilor, care începe,—după lunga administrație ca „vicarișĭ“ de episcop neunit în Ardeal a luĭ Ioan Popovicĭ de Hondol (1796-1805), a luĭ Nicolae Huțovicĭ (1805) și a luĭ Aron Budaĭ (1805-10),—cu alegerea luĭ Vasile Moga ca episcop al Romînilor neuniți, nu este una din acelea cu privire la care să avem proiecte constituționale, tînguirĭ către deosebitele instanțe de Guvern ale țerĭ, lupte pentru o prefacere radicală în condiția Romînilor din Ardeal. Totușĭ și această epocă de modeste silințĭ spre organisare și cultură îșĭ are interesul. Și aceasta fără a comenta protocoalele luĭ Vasile Moga, tipărite de arhimandritul Ilarion Pușcariu din Sibiiŭ[1]: intervențiĭ din porunca Guvernuluĭ ca să se dea ajutoare cutăruĭ sat care a ars saŭ să se sprijine cine știe ce causă umanitară dintr'o regiune austriacă foarte depărtată. Supt ceĭ treĭ vicarĭ romînĭ, cu „agendele“ lor administrative purtate în limba românească, și din ce în ce maĭ mult cu grijă specială pentru acel neam românesc de care vorbesc prefețele cărților și titlurile lor[2], s'a desăvîrșit întăiŭ, în sens național, viața confesională a Romînilor neuniți. Decĭ n'a fost în 1810, prin alegerea, de către protopopĭ, făcută în Septembre, și prin confirmarea, săvîrșită în Decembre, a

1 *Documente pentru limbă și istorie*, I.

2 *Alegerea din toată Psaltirea* de la 1796 e „pentru folosul neamuluĭ romînesc“.

lui Vasile Moga [1], o inovație care se introducea în viața Romînilor de dincolo.

Și era numai ultima consecință trasă dintr'o stare de lucruri care exista de o mulțime de vreme, pe tăcutele, fără o hotărîre împărătească lămurită, fără o resoluție pusă pe o nouă plîngere din partea Romînilor ca aceia care aduse decisia din 1809 de a se „restaura" Scaunul episcopal, alegîndu-se, *din clerul românesc neunit chiar,* un om „harnic și cunoscător al limbilor naționale și mai ales al celei românești, precum și al drepturilor și așezămintelor (*constitutionum*) și datinelor acelorași națiĭ". Se recunoștea prin urmare din partea Cîrmuirii împărătești că Romînii neuniți represintă supt raportul confesional un factor care nu se poate înlătura și care trebuie să fie legalisat. Se mai recunoscuse încă ceva: că factorul acesta demn de legalisarea oficială nu este numai un factor confesional, ci este în același timp și un factor național. Dovadă între altele și trimeterea unui Romîn, Ștefan Costa, pentru instalarea noului ales.

De ce alegerea s'a făcut în persoana lui Vasile Moga, care nu era fără îndoială cine știe ce personalitate escepțională? Avea o caligrafie solemnă, cu litere aplecate de toată frumusețea, căpătase la Alba-Iulia și Cluj oarecare cunoștințe, dovedise aoracare tragere de inimă, și era să aibă ani destui de la Dumnezeŭ ca să cîrmuiască multă vreme diocesa sa, ca și norocul de a se găsi tocmai atunci cînd națiunea romînă lua un noŭ avînt supt raportul culturii și al organisării bisericești. Înnainte de alegere însă, Vasile Moga era un element foarte modest în viața religioasă și culturală a Romînilor din Ardeal. Fiŭ de preot, frate de protopop, avuse parohia de la Sas-Sebeș, unde stătea în legături excelente cu credincioșii săi; bun gospodar, om foarte popular,—acestea au fost doară însușirile care l-aŭ făcut să fie ales. Poate că oamenii ceilalți, mai bine înzestrați, se înfățișaŭ față de cler în așa fel încît treziaŭ bănuieli, și atunci Vasile Moga, cu modestele însușiri ale sale, s'a impus.

Fiind ales episcop, el nu represinta fără îndoială un program, dar acest program s'a îndeplinit de la sine supt păstorirea lui.

[1] Pentru alegere v. *Convorbiri literare* pe 1910, p. 331 și urm.; I. Lupaș, în *Biserica ortodoxă română,* XXXV, p. 781 și urm. Avea un frate mai mare, Zaharia, care și în timpul Vlădiciei lui rămase protopop al Sebeșului; Lupaș, *l. c.*; *Studii și doc.,* XIII, p. 173, no. 597.

Întâiŭ, el este acela care, după ce i se rînduise să resideze la Cluj, la îndemîna Guvernuluĭ, fiind un fel de agent bisericesc pentru neunițiĭ Statuluĭ ardelean,—„episcopus graeci ritus non unitorum Transylvaniae", spune pecetea sa—a stăruit să iasă din mediul acela clujan, care era destul de puțin românesc[1] și care, în ceia ce privește confesiunea pe care o represinta, nu era un centru desemnat, un centru necesar, pentru ca să se așeze la Sibiiŭ, lîngă Rășinariĭ înnaintașilor săĭ.

Prin urmare, pe cînd episcopiĭ sîrbĭ de odinioară stăteaŭ în bietele colibe care se văd și acum la Rășinariĭ, în margenea orașuluĭ, el este acela care a stăruit să facă din acest oraș însuș Capitala elementuluĭ românesc rămas ortodox, și care a izbutit s'o și facă. Și el este acela care a cules banĭ din toate părțile, de la Romînii de la Companiă Grecească, despre care vom vorbi îndată, de la persoanele generoase, chiar de la străinĭ, pentru ca să întemeieze acolo un sălaș episcopal și, după făgăduiala ce dăduse, un seminariu.

Nu era puțin lucru această strămutare de la sat într'unul din orașele cele maĭ însemnate ale Ardealuluĭ și anume în oraș̦ul acela care, prin caracterul săŭ german, trebuia să se impuie din ce în ce maĭ mult în viața nouă, cîrmuită de Habsburgĭ, a provincieĭ. Și tot el a avut marele noroc de a face să se contopească cu credincioșiĭ săĭ ortodocș̦ĭ, cari eraŭ în cea maĭ mare parte oamenĭ destul de săracĭ și absolut inculțĭ—, dacă nu în forma desăvîrșită, în care s'a săvîrșit contopirea aceasta în vremea luĭ Șaguna, cel puțin într'o formă îndestulătoare pentru interesele naționale ale Romînilor—, burghesia ortodoxă represintată de Compania Grecească.

Întemeiată încă din veacul al XVI-lea, cu privilegiĭ de la Habsburgĭ ca regĭ aĭ Ungarieĭ[2], ea avea punctele sale principale de acțiune, nu numaĭ în orașele din Ardeal, dar și în multe din orașele Ungarieĭ, și lucra în Principate, în Bulgaria și în tot Imperiul otoman. Căcĭ Compania Grecească avea, expres, misiunea de a mijloci între comerțul apusean și comerțul răsăritean. Eraŭ oamenĭ venițĭ din toată Peninsula Balcanică, de naționalitate

[1] În biserica de acolo se păstrează Apostolul dat de Molnar la 1777 (*Studiĭ și doc.*, XIII, p. 80, no. 197).

[2] V. *Studiĭ și doc.*, XII, p. XIX și urm.

felurită și, în ce privește tendințele lor comerciale, indiferentă. Pentru eĭ și pentru alțiĭ, oamenĭ de o naționalitate ștearsă: scriaŭ grecește, se spoveduiaŭ grecește, dar vorbiaŭ românește ori și în limba albanesă, avînd de multe orĭ maĭ multe nume de botez (cutare fată care se chema Chirața era pe „arbănășaște“ Țana). Aŭ ajuns foarte bogațĭ, și unĭĭ din eĭ, neamurile Sina, Mocioni, aŭ căpătat privilegiĭ nobiliare. S'aŭ împărtășit foarte răpede de o cultură superioară, căcĭ relațiunile lor comerciale trebuiaŭ să-ĭ îndemne a învăța limbile apusene, ale cîtorva țerĭ din Occident, avînd rude prin Triest, Viena, Londra. Orĭcine a avut ocasia să răsfoiască registrele lor, dintre care unele aŭ întrat în stăpînirea Academieĭ Romîne acuma de curînd, iar pe altele le-am văzut în Archiva protopopieĭ din Sibiiŭ, tipărindu-le'n parte în volumul XII din „Studiĭ și documente“, orĭcine a cetit actele acestea își poate da seamă de caracterul intens, rodnic, măreț din punctul de vedere al inițiativeĭ și hărnicieĭ, pe care l-a avut activitatea acesteĭ Companiĭ.

Membriĭ Companieĭ din Viena și Pesta aŭ fost de la început printre îndemnătoriĭ și sprijinitoriĭ cu banul și influența lor aĭ curentuluĭ național românesc în aceste părțĭ. Bisericile cele maĭ însemnate pe care le aŭ Romînĭĭ în orașele ardelene pleacă de la Compania Grecească de pe vremurĭ, de la aceia cari îșĭ ziceaŭ Grecĭ numaĭ cu numele, dar se compuneaŭ din fel de fel de elemente. Astfel biserica din Pesta, răpită nouă maĭ de curînd, saŭ biserica din cetatea Brașovuluĭ, care s'a dat *altor* Grecĭ, cu preot, dascăl și învățător și, decĭ, nu are nicĭ credincioșĭ, nicĭ școlarĭ, de și posedă și o bibliotecă foarte frumoasă, lăsată de Banul Grigore Brîncoveanu, ultimul represintant al ramurieĭ celeĭ vechĭ a Brîncovenilor de sînge [1].

Compania aceasta natural că nu se putea menținea nicĭ în Ardeal supt raportul național grecesc, dar se manifesta oarecare șovăială cînd era vorba să treacă la Romînĭ. Pe preoțiĭ noștri, ceĭ din Sibiiŭ îĭ răspingeaŭ, ca nefiind în stare a da „pilde viĭ“ și „a-ĭ învăța precum învață legea“ [2]. Atuncĭ, nu istețimiĭ diplomatice a luĭ Moga, ci faptuluĭ că el s'a găsit în momentul cînd trebuia să se iea o hotărîre, i se datorește faptul că el s'a

[1] V. *Analele Academieĭ Romîne* pe 1906.

[2] *Studiĭ și doc.*, XII, p. 113.

putut sprijini pe romanisarea treptată a acestor bogătaşĭ şi fruntaşĭ cetăţenĭ, cari-şĭ aveaŭ legăturile lor în toate centrele Monarhieĭ habsburgice. De sigur unul din cele maĭ însemnate lucrurĭ care s'aŭ petrecut în istoria naţională a Romînilor de dincolo la începutul veaculuĭ al XIX-lea.

Dar Vasile Moga a maĭ fost norocos şi în altă privinţă: a avut norocul că Romîniĭ pe vremea luĭ aŭ întregit şi consolidat o întreagă operă de pregătire şcolară care începe din vremurĭ maĭ îndepărtate. S'a văzut că, printre consecinţele pe care le-a avut mişcarea luĭ Horea, a fost şi îndeplinirea făgăduieliĭ împărăteştĭ date, la 22 April 1784, de Iosif al II-lea, care era om de cuvînt, în ce priveşte ridicarea culturală şi morală a naţiuniĭ romîne, atribuindu-se mişcarea aceasta şi suferinţelor îndelungate ale Romînilor, dar, în ceia ce priveşte felul cum s'a manifestat, actele de cruzime de care a fost plină, atribuind-o şi uneĭ stărĭ sufleteştĭ întunecate. Iosif a căutat să întemeieze şcolĭ. Dacă nu le-a întemeiat unde spusese, în momentul cînd declarase că le va deschide şi cu caracterul pe care li-l destinase, cu toate acestea astfel de şcolĭ aŭ fost întemeiate. Dar trebuie să adăogim, pentru a nu ne arunca într'o prea mare admiraţie pentru epoca iosefină, că această creare a şcolilor româneştĭ a maĭ fost determinată şi de dorinţa Împăratuluĭ de a amalgama supt raportul naţional pe toţĭ supuşiĭ săĭ, creînd un tip unic, care ar fi avut ca limbă de înţelegere şi de legătură cu Statul limba germană: *der österreichische Unterthan.* Ca să devină badea Ion „österreichischer Unterthan", pentru aceasta mijloacele nu sînt multe. A-ĭ vorbi de Stat austriac, saŭ de menirea Caseĭ de Habsburg, orĭ a-ĭ presinta istoria desvoltăriĭ Statelor ereditare, inutil căcĭ nu va pricepe nimic; dar, dacă badea Ion, din cea maĭ fragedă copilărie, va fi dus la o şcoală în care va învăţa nemţeşte pe lîngă româneşte, măcar atîta cît să-ĭ poată folosi pentru înţelegerea comandelor care i se vor da în regimentul grăniceresc saŭ activ în care va fi înrolat maĭ tărziŭ, dacă în această şcoală, pe lîngă învăţămîntul limbiĭ germane, se va preda necontenit datoria supuneriĭ către suveran—*Pflichten des Unterthans*—, dacă i se va vorbi necontenit de „patria" luĭ, un vast *Vaterland*, întinzîndu-se de la Vistula pănă la Rin şi de la Marea Baltică pănă la strîmtoarea de Sicilia, evident că ceva din ceia ce doria

Iosif al II-lea se va realisa în mintea Romînuluĭ chemat să îndeplinească anumite rosturĭ în Stat, maĭ tărziŭ.

Iată pentru ce, iarășĭ, trebuia să se creeze școala primară, școala elementară saŭ, cum se zicea pe vremea aceia, școala „trivială", după *trivium* din evul mediu, în care se întîlniaŭ treĭ ramurĭ de cunoștințĭ și care deschidea drumul la *quadrivium*, cu patru. Școala aceasta elementară, de tendință loialistă,— s'aŭ hotărît deocamdată 12, dar Șincaĭ singur făcu apoĭ, între unițiĭ săĭ, 300 [1] — trebuia să fie marele instrument de prefacere, în curs de cîteva deceniĭ, a tuturor națiunilor îndușmănite într'o singură națiune, vorbind, cel puțin în viața publică, și scriind o limbă care nu era considerată, cum s'a maĭ spus, supt raportul național, ci supt raportul utilității sale dinastice.

S'aŭ și dat fel de fel de îndreptărĭ în sensul acesta de la 1780 înnainte, și acum rămînea ca, pe basa acestor îndreptărĭ, să se întemeieze școlĭ. Și, firește, de oare ce Romîniĭ neunițĭ eraŭ în număr maĭ mare decît Romîniĭ unițĭ, maĭ multe s'aŭ întemeiat pentru ceĭ d'intăiŭ decît pentru cești din urmă.

Dar Romîniĭ unițĭ aveaŭ școlĭ, și școlile acestea păstraŭ o tendință proprie, pe care puteaŭ să îndrăznească, și împotriva cererilĭ Statuluĭ, a o manifesta. Școlile acestea, orîcît s'ar fi respectat ritul, eraŭ, în ceia ce privește credința, dogma, ca și în ceia ce privește tradiția scolastică și modul spiritual care domina întreg acest învățămînt, școlĭ catolice. Învățătoriĭ acestor școlĭ, profesoriĭ maĭ înnalțĭ, dascăliĭ ceĭ marĭ de teologie, toțĭ aceștia îșĭ făcuseră stagiul pe băncile de la Tîrnava-Mare, de la Viena. Prin urmare eĭ creșteaŭ așa cum fuseseră crescuțĭ. Numaĭ oameniĭ cu totul superiorĭ,—precum și oameniĭ cu totul inferiorĭ,— sînt în stare să se emancipeze complect de ceia ce li s'a impus pe băncile școliĭ.

Și, precum astăzĭ vedem o mulțime de oameniĭ de merit, dacă nu oameniĭ superiorĭ, întorcîndu-se la Blaj din Roma, unde aŭ făcut studiĭ frumoase, unde aŭ primit anumite tendințe și, nedîndu-șĭ seamă că acasă sînt cu totul alte lucrurĭ de făcut, alte tendințe de represintat și, chiar din punctul de vedere religios,

[1] Iorga, *Istoria literaturiĭ romîne în secolul al XVIII-lea*, II, p. 205.

cu totul alte lucrurĭ de îndeplinit, se apucă a impune punctul de vedere roman, tot așa era și în școlile din Blaj.

Să nu uităm, apoĭ, că aceste școlĭ, pe vremea luĭ Iosif al II-lea încă, aveaŭ un trecut, dacă nu mare, de o bună jumătate de veac, că-șĭ apucaseră drumul lor și prin urmare era foarte greŭ să le îndepărteze cineva din acest drum. Școala din Blaj, care era de sigur școală românească, căcĭ n'ar fi dat altfel pe Samuil Clain, pe Gheorghe Șincaĭ, pe Petru Maior, era școală episcopală, susținută de episcop, făcută une orĭ chiar în curtea episcopuluĭ saŭ, în orĭce cas, trăind supt influența episcopuluĭ și primind controlul episcopuluĭ; școlile acestea eraŭ înnainte de toate școlĭ religionare. Se puteaŭ ele transforma oare imediat în școlĭ așa cum le voià Statul? Statul acesta, care era interconfesional, și nu numaĭ atît, dar era chiar dușmanul tuturor confesiunilor? Doar Iosif al II-lea, în afară de anumite credințĭ și prejudițiĭ care aŭ rămas în sufletul luĭ, era un dușman al religieĭ amestecate în rosturĭ de Stat? Și, chiar în ce privește conștiința luĭ religioasă, cine știe ce cuprindea exact această conștiință supt raportul catolic?

Prin urmare, cînd s'a lansat lozinca nouă: școală pentru popor, școală trivială, școală împărătească, școală romîno-germană, neuniții, cari nu aveaŭ nicĭun fel de școală, aŭ primit-o cu cea maĭ mare bucurie. Școala aceasta împărătească deveni, cu adevărat, școala lor *națională*. În ce privește însă pe uniții, lucrul nu era tocmaĭ așa. Uniții, natural, fiindcă voià Împăratul, trebuiră să primească școlile de Stat elementare, dar maĭ aveaŭ și școlile lor superioare, care trebuiaŭ să influențeze pănă și școlile elementare, ce se întemeiaŭ acum.

Să ne uităm numaĭ la aceia cari conduc aceste organisațiĭ școlare, de o parte și de alta. La Blaj *este* Șincaĭ, care, în calitate de „director și catehet al școaleĭ ceĭ normăleștĭ din Blaj", al „întâiĭ școale naționale din Blaj" — „valahico-națională" —, de „director normal" „normălesc" cu leafă de 300 de florinĭ pe an, apoĭ „director peste școalele greco-catolice ale Romînilor din Ardeal", în număr de 300 (1782-1794), tipărește o sumă de cărțĭ pentru noile instituțiĭ[1]: Catehism, Alfabet, Aritmetică, Gramatică latină, Istorie naturală. Gîndul luĭ se vede însă foarte bine că nu este, înnainte de toate, la școala aceasta elementară. Este

[1] V. *ibid.* II, pp. 203-6, 410 nota 3 și aiurea.

omul care mai are și altceva în minte, care, și din punctul de vedere religios, ca membru al Bisericii unite, și din punctul de vedere național, ca unul al căruĭ gînd se ridică foarte sus, dorește ridicarea prin învățătură a omuluĭ simplu pănă la oarecare înnălțime în ce privește conștiința *luĭ* și aptitudinile pornite din această conștiință.

Să ne uităm însă și de partea cealaltă. Aicĭ *fervet opus*, „fierbe munca". Aicĭ sînt oamenĭ cari în adevăr se consacră, *în întregime*, acesteĭ opere de educație populară. Luați-ĭ pe rînd: Dimitrie Eustatievicĭ, fiul preotuluĭ din Brașov, al luĭ Statie Grid, care a mers în Rusia, a învățat carte acolo, s'a întors cu diplomă de la Chiev, a iscodit o gramatică românească (1757) și s'a ocupat și cu opere de traduceri, dintre care una a văzut lumina zileĭ, e, încă din 1790, „directorul școalelor neunite naționalicești"[1]. Mai tărziŭ (c. 1800) Radu Tempea îșĭ sacrifică toate puterile sufletuluĭ săŭ pentru ridicarea acesteĭ școlĭ elementare. Gheorghe Haines, diacon în 1789, apoĭ protopop al Sibiiuluĭ și dascăl în acelașĭ oraș[2], încheie seria (c. 1810).

Pentru uniți era un dar, care se adăugia pe lîngă alte daruri împărătești, dar pentru neuniți era cel d'intăiŭ și singurul dar împărătesc, și toate puterile de care putea să dispună în momentul acela ortodoxia romană, eraŭ consacrate acesteĭ școlĭ elementare.

De sigur că din punctul de vedere literar cărțile care se tipăresc, în mulțimea întreagă de tipăriturĭ ale vremiĭ acesteia, de conducătoriĭ învățămîntuluĭ popular al Romînilor neuniți, ca și de fruntașiĭ confesiuniĭ, n'aŭ o importanță mare; cu toate acestea un cercetător mai atent ar descoperi și părțĭ originale.

Ele sînt foarte importante însă din punctul de vedere didactic și din punctul de vedere al pregătiriĭ naționale generale pe care o represintă, căcĭ cealaltă, a școliĭ filosofice și istorice, nu putea să aibă deocamdată o acțiune directă asupra celor mai mulțĭ.

Am putea să asămănăm pe uniți în ceia ce privește felul cum s'a desvoltat inteligența lor, cu Romînii din Principate în seco-

[1] *Ibid.* II, p. 271 și urm.

[2] La 1807, protopop la Brașov, fost capelan militar; *ibid.*, p. 470; Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, II, pp. 334, 335, 499.

lui al XIX-lea, cari supt influența francesă s'aŭ ridicat foarte răpede la înnălțimea culturală a unor oameni avînd Universități, Academii, societăți de tot felul, publicînd lucrări importante în deosebitele domenii ale științei și lucrări, de multe ori de un caracter abstrus, neinteligibil, în domeniul literaturii, iar pe cei-lalți, pe neuniți, am putea să-i asămănăm cu vecinii noștri de peste Dunăre, cari aŭ întemeiat, netăgăduit, o școală elementară mai practică decît a noastră, care a costat mai puțin și care în timp mai scurt a dat resultate mai bune. Uniții eraŭ însă de aceiași rasă cu neuniții. Deci prin pregătirea culturală dată de școlile împărătești în mijlocul lor trebuia să se producă pe încetul și o *nouă* mișcare culturală, capabilă de a atinge, la un moment dat, și culmi mai înnalte ale ocupațiilor intelectuale *comune*.

Ca să se vadă cît de întinsă a fost opera îndeplinită de aceste școli elementare, am căutat să fixez numărul bucoavnelor tipărite de pe la 1785 la 1810, pănă în epoca lui Moga, deci, la care am ajuns.

Cel d'intăiŭ *Alfavit* saŭ *Bucoavnă*, mai tărziŭ „Bucoavnă pentru pruncii cei rumînești" — romîno-germană — a fost tipărit în Blaj și Sibiiŭ [1] la 1783, apoi în 1788 la Sibiiŭ, în Viena la 1790, în Sibiiŭ la 1795 și 1797, în Brașov la 1805, în Sibiiŭ la 1808 (alte forme, și cu text unguresc-latinesc, în Blaj, 1796 și Buda, 1797). Și cărțile acestea nu se tipăresc în cîteva sute, ci în mii de exemplare, și, cînd găsim în curs de treizeci de ani tipărindu-se manualele de basă ale învățămîntului românesc într'un număr așa de mare, trebuie să ni dăm seamă de un fapt: că aici n'avem a face cu școala numai după nume, ci avem a face cu școala necontenită a hărniciei și a muncii,

[1] Sibiienii scot cu totul literele cirilice. Blăjenii le păstrează pe alocurea. *Bucoavna* din Blaj de la 1777 e numai românească și e și religioasă: „la cetanie și la temeiulŭ învățăturii creștinești", cu binecuvîntarea episcopului, dar nu represintă decît un șfert din tipăritura de la 1783. Cele din Viena, *Bucvarele* din 1771, aŭ un caracter religios general și curat românesc. Ele sînt, de sigur, *opera lui Samuil Clain, care era pe atunci la Viena. Bucvarul* din 1777 și 1781 (actul ?) pare a fi fost modelul celui din 1788, dar era pentru Ungaria, nu pentru Ardeal. În principate, *Bucvarul* de Iași are abia 32 de foi și el, și cuprinde numai rugăciuni și „credința catholicească". *Bucoavna* din Cluj, a lui Mihai Becskereki, tipărită la „cinstita Academie", cred că e o lucrare de propagandă calvină.

care singura e în stare să producă cele mai mari resultate. Căci, totdeauna cînd vorbește cineva de școală, este bine să-și dea seamă de acțiunea *reală* pe care această școală o exercită.

Acțiunea reală exercitată de școlile românești, mai ales neunite, din Ardeal și Ungaria, și cu deosebire din Ardeal, în veacul al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea, a fost foarte profundă. Pe lîngă bucoavnele cu care începe învățămîntul se întîlnește tot ceia ce mai trebuie pentru ca el să fie complect potrivit cu scopul propus. Găsim un șir întreg de Aritmetici (Viena, 1777, 1785[1]; Blaj, 1785, a lui Șincai, mai scurtă; Buda, 1806); de gramatici (a lui Tempea, de la 1797, tipărită de Radu Verzea, un modest preot din Săcele, care din economiile lui ține să publice o gramatică românească; a lui Molnar, romîno-germană, nu e pentru școlile biglote, ci pentru străini), o Caligrafie („Ducere de mînă către frumoasă scriere rumînească". Viena, 1792), „un Scurt izvod pentru scrisori" (din slavonește) al lui Eustatievici (Sibiiu, 1792), un Epistolariu saŭ „învățătură pentru facerea răvașelor" (Sibiiu, 1802) (nu se specifică însă a fi pentru școli). Pe lîngă acestea, cărți în care se cuprind îndreptări morale și cetățenești: „Ducere de mînă către cinsta și direptate, adeacă la copii rumunești neuniții ceĭ ce în școlele ceale micĭ să învață spre cetanie rînduită carte" (germano-romînă), lucrare tipărită în Viena la 1788 și care-și are imediat alte două ediții (Viena, 1793 și Buda, 1798). Și în afară de toate cele înșirate mai este o întreagă literatură bisericească în legătură cu caracterul de atunci al învățămîntului, menită, prin urmare, nu pentru preoți și credincioși maturi, ci pentru copii: „Desvoaltele și tîlcuitele Evangheliĭ" de Eustatievici (Sibiiu, 1796), „Sinopsis, adecă cuprindere în scurt a Biblii" (Sibiiu, 1791) de același (prețul 11 crăițari), „Psaltirea" lui Bart (Sibiiu, 1791), care putea servi și ca o carte de cetire, de și Prefața o pune numai *alături* de „alte cărți, ce spre trebuința școalelor normalicești neunite am tipărit".

Fiindcă este vorba de Petru Bart, trebuie să spunem că el a fost tipograful privilegiat, cu privilegii de la Împăratul Iosif al II-lea, pe care l-a binecuvîntat, el și urmașii săi, multă vreme. El a desfășurat în ce privește cărțile românești o activitate cu

[1] Fiind pentru neuniți numai, nu i se poate fixà autorul. Șincai nu mărgenește lucrarea sa numai la uniți.

totul extraordinară, date fiind condițiile economice și culturale ale poporului către care se îndrepta. Timp de douăzecĭ de anĭ, teascurile sale din Sibiiŭ aŭ dat un număr în adevăr uimitor de mare de cărțĭ școlare și cărțĭ religioase în legătură cu școala, pe lîngă care aŭ produs și fel de fel de alte tipăriturĭ: Alexandrĭĭ, povestirĭ în versurĭ, etc. Și un popor pentru care se editează atîtea cărțĭ avînd un caracter școlar orĭ popular se află, de sigur, în plină desvoltare culturală.

Alăturĭ de cărțile acestea, care se îndreptaŭ către școlarĭ, eraŭ însă și cărțile care se îndreptaŭ către preoțĭ și învățătorĭ: „Carte trebuincioasă pentru dascălĭĭ școalelor de jos rumînești neunite“ (Viena; 2 ediții într'un an, 1785), „Învățăturĭ creștinești“ (Viena, 1785), „Preoția saŭ îndreptarea preoților“, de Gheorghe Haines Sibiianul (Viena, 1786), care are o ediție nouă în Sibiiŭ (1789); „Scurtă învățătură părinților duhovnicești“ (Viena, 1789). Ele eraŭ destinate, fără îndoială, preoților neuniți, fiindcă preoțiĭ uniți aveaŭ literatura lor specială la Blaj, o literatură maĭ veche, și eĭ căutaŭ să se separe oarecum de ceĭlalțĭ, ținîndu-se în direcția lor culturală deosebită.

Acuma, putem înțelege de ce Vlădica Moga era în măsură să lucreze cu totul altfel decît cum se lucra înnainte de dînsul.

Școala aceasta populară a produs imediat necesitatea uneĭ culturĭ ceva maĭ înnalte, și întîlnim în adevăr, pe lîngă cărțile acestea pentru copiĭ micĭ, pentru dascălĭ și preoțĭ, pentru „economĭ“ (ale luĭ Molnar și altele străine), cărțĭ pentru studenți, pentru „eleviĭ școlilor secundare“ care și pănă acum trăiesc în Ardeal, ca și pentru ascultătoriĭ universitarĭ, studenții. În felul acesta este „Retorica“ luĭ Molnar (Buda, 1798) „Logica“ Baumeister-Klein (Buda, 1799); „Filosofia cea lucrătoare“ a luĭ Clain (Sibiiŭ, 1800), „Istoria Universală“ a luĭ Millot-Molnar (Buda 1800), etc., în vremea cînd în Blaj se tipăriaŭ lucrările de teologie ale luĭ Samuil Clain (Teologia Morală, 1796; Teologia Dogmatică, 1801-2). Cînd, prin urmare, pe lucrările acestea de teologie se sprijinia înnainte de toate învățămîntul superior pentru Romînĭĭ uniți, pentru Romînĭĭ neuniți, prin îngrijirile luĭ Molnar și altora, se tipăriaŭ cărțĭ care, ținîndu-se de cultura superioară, nu aveaŭ cu toate acestea caracterul bisericesc în rîndul întâiŭ.

Încă o deosebire foarte importantă între uniți și neuniți. Prin șco-

lile ce le făcuseră, prin direcția întemeiată de aceste școli, prin calitatea religioasă pe care o păstra cultura lor, Uniții trebuiau să se îndrepte, cînd se ridicau peste o pregătire elementară, înnainte de toate către studiul teologiei.

Dar nu numai atît: episcopul ce era pe vremea aceia, om invidios și meschin, care totuși a făcut epocă prin lunga lui păstorire și mulțimea fundațiilor ce au plecat de la el, Bob, a ținut ca toată cultura blăjeană să rămînă pe drumul lui Petru Pavel Aaron, și nu pe drumul îndrăznețeî politice a lui Clain. a lui Gheorghe Șincai, a lui Petru Maior. În rîndul întîiu, el a voit ca această cultură, rămînînd bisericească, să se păstreze supt umbra aripilor sale episcopale. Și a crezut că face lucrul cel mai mare pentru viitorul poporului său, cînd, cu voie de la Împăratul și cu cheltuiala, foarte însemnată, a sa, a întemeiat acea curte de canonici, care formă gloria cîrmuirii sale și pe care a consacrat-o într'o carte specială.

Iar dincoace, prin amestecul unor oameni ca Molnar, Eustatievici, prin legătura mai strînsă cu cîrmuirea împărătească, cu tendințele cele noi al Statului, cultura capătă un caracter liberal, laic.

Vasile Moga nu era o personalitate care să poată *împiedeca* această tendință. El a lăsat ca lucrurile să se petreacă așa cum trebuiau să se petreacă, deci cum era în firea *lor* să se petreacă. Dar, în același timp, el era prea sărac, prea puțin considerat sus, dispunînd de prea puține legături în toate părțile, pentru ca acest curent laic de cărturari, acest curent către școală pentru școală sau către școală pentru Stat, luînd însă destul și pentru scopurile sale proprii, să rămînă alipit de Biserica lui.

El a făcut pentru această Biserică tot ce i-a stat prin putință. A întemeiat în toate părțile școli, a căutat ca seminariul „candidaților de preoție", pe lîngă cîntările cerute, să aibă un caracter cît se poate de serios și de demn. În instrucția de pe vremea lui se vorbește de școlarii aceia sfioși, cari se ascundeau după ușă, „se trăgeau la ușă", cînd venia episcopul „în școală, în capelă, la slujbă[1]". Școlarii trebuie să se deprindă, spune dascălul Simion Jinariul, întîiu la Josephstadt din Sibiiu[2], a sta „cu trupul

[1] *Studii și documente*, XII, p. 208, no. LIV; p. 201.

[2] V. și *ibid.*, p. 209, no. LVI.

drept și cu părul chieptănat, cu unghiile tăiate, cu fața și cu mînile spălate"; trebuie să învețe slovele „rumînești", cele „latinești" și chiar ungurești, ceia ce însemna să se deprindă a putea scrie și ungurește, să știe ortografia, cu „lovitoarea, apăsătoarea, împreunătoarea, iară la încheieturi coma", catehismul cel mic, cetirea „fără de nice o trăgănare, gîngăvie saŭ poftorire", aritmetica în cele patru părți și tabela, pe lîngă cele bisericești cerute. Cînd a venit mai tărziŭ Șaguna, a fost, firește, foarte nemulțămit de seminariul moștenit de la Vasile Moga. Bietul om făcuse însă ce i-a fost posibil cu mijloacele de care dispunea și în mijlocul oamenilor de cari se putea servi pe vremea aceia.

Se mai desvoltase în lumea românească din Ardeal și ceva care nu putea să încapă nici în viața culturală a Blajuluĭ, nici în viața culturală a Sibiiuluĭ, o activitate culturală pe care nu trebuie s'o trecem cu vederea, ci s'o ridicăm mai sus de cum a fost pănă acuma, puind-o alăturĭ cu opera săvîrșită de celelalte școlĭ: este vorba de școala militară românească, pe care, pe toată întinderea cordonuluĭ grăniceresc, prin urmare și în regiunile Sibiiuluĭ și a Năsăuduluĭ, o întemeiase Împăratul de-a dreptul. Avem paginĭ scrise de acești grănicerĭ, într'o foarte frumoasă caligrafie cirilică și cu o alcătuire stilistică foarte bună. Dacă ar căuta cineva prin archivele centrelor grănicerești, unde ni spune răposatul I. Pușcariu că s'aŭ depus, în vederea afacerilor de proprietate, actele acesteĭ instituțiĭ, la desființarea eĭ, s'ar găsi, de sigur, o sumă de lucrurĭ culturale interesante. În părțile Hațeguluĭ[1], ale Sibiiuluĭ, ale Năsăuduluĭ[2], eraŭ dascălĭ nemțeștĭ și românești alăturea. Pănă la 1790, Bănățeniĭ avurĭ cincĭ școlĭ „triviale" și 85 „comunale", pe lîngă școala de fete din Caransebeș; o școală normală-matematică era să fie creată în 1807[3]. Sibiieniĭ căpătaserĭ școala „normală" din Orlat și școlĭ de iarnă în mai toate satele. La Năsăud,—centru a 44 de comune militarisate — era vorba, încă din 1770, să se facă „o școală germană și un gimnasiu cu patru călugărĭ basilitanĭ de ales din cele două seminariĭ existente la Blaj, ce sînt supt

[1] V. Iacob Radu, *Istoria vicariatuluĭ Haţeguluĭ*, Lugoj 1913, p. 142 și urm. *Ibid.*, p. 375, școala de mănăstire la Prislop, în 1770.

[2] V. mai jos.

[3] Balan și Ghidîu, *Monografia oraşuluĭ Caransebeş* 1909, p. 248.

supravegherea episcopului unit", pe lîngă patru „școli inferioare". La 1777 funcționa numai, pe lîngă cea „trivială", școala normală, dar niciunul din călugări nu venise încă; activitatea Blăjenilor începe numai în anul următor. Înnainte de răscoala lui Horea, în toamna anului 1784, se înființa însă la Năsăud o școală superioară pentru creșterea subofițerilor romîni ; ea primia totuși, ca externi, și copii de altă nație și întreaga educație era germană. De la 1826, și Sibiienii, „Orlățenii", cari nu dobîndiseră voia de a-și face gimnasiul lor deosebit, își trimeteau un număr însemnat de școlari aice. După 1820, școlile „triviale" germanisîndu-se cu totul, se înființară mai pretutindeni, din ordinul Consiliului de Războiu, școli comunale, românești. După 1830 erau să se deschidă și preparandii grănicerești pentru învățători[1].

Să adăogim și însemnătatea crescîndă a școlilor întemeiate pentru Romînî în Banat. Căci să nu se uite că la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea viața în monarhie nu este împărțită pe naționalități, ci pe provincii, că erau, prin urmare, așa-numitele teritorii de drept austriac și, deci, dacă o națiune era împărțită între două teritorii de acestea, trebuia să trăiască în fiecare din ele 'n chip deosebit și, cînd vorbim de școlile românești din Ungaria în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, trebuie să facem totdeauna o deosebire : trebuie să spunem, dacă e vorba de școala Mareluĭ-Principat al Ardealuluĭ sau de școala Ungarieĭ propriu-zise. De aceia în Banat și în părțile românești vecine s'a întemeiat o viață românească cu totul deosebită, cu care trebuie să facem cunoștință acuma.

În Banat erau foarte mulți Romînî, dar amestecați cu Sîrbî, cari fuseseră aduși în măsură mai mică în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, dar mai ales în ultimele două decenii înnainte de 1700, în cursul războaielor pe care Casa de Austria le-a purtat cu Turcii. Ei n'au fost desnaționalisați de nimeni și n'au putut nici ei să desnaționaliseze în masă pe Romînî, — aceasta nu numai în părțile Lugojuluĭ și Caransebeșuluĭ, unde aceștia erau vechi ostași de graniță privilegiați, pe cari și noua alcătuire i-a păs-

[1] *Transilvania*, anul 1885, n-le 9-10. Cf. G. Bariț, *Istoria regimentului al II-lea rom. grănițăresc transilvan*, Brașov, 1874 și Virgil Șotropa și dr. N. Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud 1913, pp. 4, 12, 115.

trat în rosturile lor. Pretutindenĭ proporţia Romînilor era destul de mare ca aceste naţiunĭ să-şĭ poată sta faţă în faţă.

Evident că, dintre ele două, Sîrbiĭ aveaŭ o situaţie culturală maĭ bună. Aceasta nu însemna că Sîrbiĭ *veniseră* cu maĭ multă învăţătură decît o aveaŭ Romîniĭ, dar eĭ căpătaseră privilegiĭ militare superioare, eĭ formaŭ prin urmare o castă militară maĭ privilegiată decît cea maĭ mare parte dintre Romînĭ. Statul li-a dat o atenţie pe care n'a dat-o Romînilor, şi aceasta pentru că totdeauna aborigenul este neglijat în folosul coloniştilor.

În legătură cu Biserica lor maĭ bine organisată, avîndu-şĭ Mitropolitul-Patriarh şi o întreagă ceată de nouă episcopĭ [1], deci în legătură cu această organisare religioasă deplină, eĭ aŭ putut să desvolte, supt influenţa unor vecinĭ în general maĭ înnaintaţĭ, o cultură superioară, pe care o ajuta şi faptul că viaţa orăşenească liberă a Sîrbilor, de la început, a fost cu mult maĭ solidă şi maĭ intensă decît viaţa orăşenească a Romînilor. După reformele luĭ Iosif al II-lea, şi şcolile lor s'aŭ întemeiat pe altă basă, maĭ largă: s'a pus în fruntea lor un inspector general, s'a întemeiat o preparandie.

Vechiul plan de şcoală românească la Timişoara, pe care-l făcuse Iosif, pe la 1780, în altă formă măcar şi-a găsit întocmirea prin şcolile din Arad şi, în general, toate şcolile „naţionaliceştĭ", care aŭ lucrat foarte mult pentru desvoltarea culturală a Romînilor din veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Se zice pretudindenĭ „şcoală naţionalicească". De ce această deosebire de titlu faţă de şcolile „normaliceştĭ" din Ardeal? Pentru că Sîrbiĭ, prin privilegiile lor, aveaŭ dreptul la o şcoală naţională. Romîniĭ din Ardeal n'aveaŭ însă niciĭ un privilegiu; şcolile lor eraŭ, prin urmare, saŭ şcolĭ confesionale saŭ şcolĭ împărăteştĭ, dar în niciun cas şcolĭ naţionale. Şcoala românească din Banat nu avea o existenţă absolut deosebită de şcoala sîrbească, ba, supt multe raporturĭ, ea se confunda cu dînsa, şi prin urmare era supusă aceluiaşĭ control, pentru că făcea parte din aceiaşĭ organisaţie generală. Astfel şi ea s'a numit tot şcoală naţională.

Chiar şi literatura care se tipăreşte în părţile acestea are un alt caracter decît literatura care se tipăreşte în părţile ardelene. Ardelenĭ publică saŭ cărţĭ de erudiţie, care nu găsesc o răs-

[1] V. şi Iorga, *Istoria Statelor balcanice*, pp. 103-4.

pîndire mai largă, apărînd prin calendare, prin broşurĭ care nu se continuă, saŭ lucrărĭ pentru şcolile elementare, fără să se afirme în fiecare moment caracterul naţional al acestor lucrărĭ. În Banat e altfel: de oare ce Sîrbiĭ, mulţămită condiţiunilor favorabile în care se găsiaŭ, afirmaŭ din ce în ce mai mult, desvoltaŭ din ce în ce mai neted caracterul lor naţional, Romîniĭ, cari se aflaŭ în vecinătatea lor, cari participaŭ la viaţa lor, cari-şi aveaŭ şi eĭ rostul în această lume privilegiată, sînt şi eĭ îndemnaţĭ să producă o literatură corespunzătoare cu spiritul din şcoală, afirmînd tot mai mult, într'o formă populară, nu erudită, caracterul neamuluĭ pentru care este destinată.

Cel mai însemnat dintre cărturariĭ romînĭ aĭ Banatuluĭ în aceastǎ epocă, autorul unor lucrărĭ care aŭ fost tipărite toate şi care aŭ avut o destul de mare răspîndire, este învăţătorul Dimitrie Ţichindel, învăţător „naţionalicesc“ — aşa iscăleşte totdeauna —, şi cărţile pe care le traduce el, sînt inspirate de ale luĭ Dosofteiŭ Obradovicĭ în rîndul întîiŭ. Pentru ca să-şĭ dea cineva însă seama de ce urmăreşte această literatură a luĭ Ţichindel, trebuie să ştie însă ce însemnează Dosofteiŭ Obradovicĭ în literatura sîrbească.

Înnaintea catedraleĭ din Belgrad sînt două pietre de mormînt; una a luĭ Obradovicĭ şi alta a luĭ Vuc Caragicĭ. Răposatul rege Alexandru a adus rămăşiţele acestor doĭ oamenĭ marĭ aĭ naţinniĭ sale şi le-a aşezat în acest loc de frunte, aşa încît să nu poată cineva întra în biserica unde e îngropat Miloş, creatorul Statuluĭ, fără ca mai întîiŭ să salute pe ceĭ doĭ oamenĭ cari aŭ făcut mai mult pentru înnălţarea culturală a neamuluĭ. Cum şi, de fapt, prin cultură se merge la neatîrnarea şi organisarea politică, Dosofteiŭ Obradovicĭ a fost trezitorul spiritului naţional sîrbesc. Toate cărţile luĭ de morală, toate povestirile luĭ cu tendinţă etică aŭ înnainte de toate scopul de a ridica naţia luĭ. A prelucra pe Obradovicĭ, fie şi în graiul cel mai încîlcit şi în forma stilistică cea mai modestă, însemnează decĭ a introduce în viaţa poporuluĭ romîn aceiaşĭ conştiinţă de neam. Şi chiar numaĭ a urmări cineva ceia ce se tipăreşte, cu un zel nesfîrşit, de conducătoriĭ şcolilor româneştĭ din aceste părţĭ, un Grigore Obradovicĭ de pildă,—e foarte greŭ să deosebeştĭ în această vreme pe Romînĭ de Sîrbĭ, cînd Romînul Murgu îşĭ adăugia sufixul slav ca să se cheme Murgulovicĭ — ajunge pentru a-ţĭ da seamă de ce

fierbea în școala ceastălaltă, bănățeană. Libertate, îndrăzneală, avînt politic, acestea sînt elemente nouă, care de *aicea* vin.

Și lista susținătorilor, ajutătorilor de tipar, în care se găsește și cîte un ofițer de grăniceri, arată cît de răspîndită era această conștiință.

Pe lîngă aceste trei curente: cel din Blaj, cel legat de școlile neunite și curentul popular-național, cu tendință politică, la neuniții din regiunile bănățene, se ridică în sfîrșit, la începutul veaculuĭ al XIX-lea, și un al patrulea curent. Nu pleacă nicĭ din solemnul Blaj conservativ și ieratic al lui Bob, nicĭ din Sibiiŭ, unde vegeta slăbiciunea culturală și neînsemnătatea politică a lui Vasile Moga și nicĭ din părțile bănățene, unde o viață culturală superioară românească în formele cele mai înnalte era încă imposibilă, ci din școlile cele marĭ ale monarhieĭ, prin pregătirea tinerilor Romînĭ cari, după ce isprăvesc școala din Blaj saŭ după ce învață la gimnasiile celor două națiunĭ mai culte din Ardeal.—căcĭ noĭ n'aveam școlĭ secundare, afară de cele din Blaj, și cererea de gimnasiu la Hațeg a vicariuluĭ Chiril Țopa, în 1810, nu izbuti[1] , trec la Universitatea din Buda saŭ din Viena. Și nu este vorba aicĭ de aceia cari se maĭ duc la Viena anume pentru a întra la Sf. Barbara, la școala bisericească, menită lor, și a trece de acolo la Roma, cum nu este vorba de aceia cari staŭ la Tîrnava-Mare saŭ cari caută la Buda înnainte de toate un acoperemînt catolic. Ci este vorba de tinerii cari aŭ învățat carte bisericească, dar s'aŭ despărțit de dînsa, cari văd maĭ departe decît dînsa saŭ pe alăturĭ de dînsa, saŭ, în sfîrșit, de tinerĭ, cari aŭ început cultura profană de jos, cari și-aŭ desăvîrșit această cultură profană, fără a se amesteca în cea bisericească, în școlile celorlalte națiunĭ ardelene și cari apoĭ mergeaŭ să învețe, ca și colegiĭ lor străinĭ, științe înnalte aiurea.

În această privință, ar trebui să se facă de sigur un loc foarte însemnat luĭ Molnar, profesorul de oculistică, medicul cu reputație mare, foarte apreciat și de națiile celelalte din Ardeal. Nobil, împodobit cu toate favorurile oficialității, el a luat supt aripa sa o mulțime de tinerĭ romînĭ. Se poate zice că în tendința către Universități a tinerilor uneĭ națiunĭ care nicĭ nu visase așa

[1] Iacob Radu, *loc. cit.*, p. 145.

ceva cu cîteva decenii înnainte, — decît doar în ceia ce privește drumul bisericesc la Roma al luĭ Gheorghe Șincaĭ și Petru Maior, — stă marea însemnătate a luĭ Molnar.

Toțiĭ aceștiĭ tineriĭ merg să învețe științele, medicina, ingineria; în marile centre culturale unde se duc, eĭ află Romînĭ din alte părțiĭ, și o unitate culturală românească se stabilește astfel pe pămînt străin. Aceștiĭ studențiĭ ajung, la 1810—1820, să formeze o nouă putere culturală, dînd un noŭ ideal politic, o nouă concepție națională în viața Romînilor de dincolo.

Vor da eĭ și o luptă pentru dînsa?

Bănăţence.

VII.

Emigrația intelectualilor ardeleni și bănățeni în Principate.

După 1820 însă, și mai ales după 1830, prin urmare în deceniile acelea care urmează liniștirea politică și militară a Europei și stabilirea așa-numitului regim metternichian, regim de opresiune polițienească, de împiedecare a libertății cuvîntului și a presei în toată Europa, se produce o emigrație a fruntașilor romîni din Ardeal în Principate.

Fără îndoială că acesta este unul din faptele cele mai importante din istoria legăturilor noastre cu frații de dincolo: unul din cele mai importante fapte pentru noi, în ce privește prefacerea vieții noastre morale, căpătarea unui sentiment superior de seriositate, de demnitate omenească, de scop înnalt al activității, iar, pentru ei, încă un lucru foarte important în ceia ce privește contactul lor cu o civilisație românească liberă.

Ienăchiță Văcărescu mersese la Brașov numai ca să se presinte lui Iosif al II-lea. În adevăr legăturile dintre fruntașii culturii Romînilor din Ardeal și Romînii din Principate în veacul al XVIII-lea aŭ fost aproape nule. Boieri în treacăt, un Barbu Știrbei, un Dinu Golescu, abia-i văd pe Ardeleni. Cel d'intăiŭ, care trece la Karlsbad în 1796, prin Turnu-Roșu, are a face numai cu vechiul săŭ furnisor sibiian, Hagi Constantin Pop, înrudit cu boierii oltenî, de care se ajută în contactul cu o lume străină, necunoscută lui. La Timișoara cercetează pe generalul Lebzeltern, pe ofițeri, asistă la „comèdie", mănîncă la groful Sora; la Pesta se presintă ge-

neralului Barko, tot cunoștinți din vremea, abia trecută, a ocupației austriace în Craiova. Dintre toți acești Romîni ardeleni, are a face doar cu Molnar, și la Praga e cercetat de sora lui, „madam Suzana Ianghicî, căpitănița“ [1]. Din „Ținutul Sibenbirghin“, Golescu alege numai sarmalele preoților din părțile Brașovului: nicîun cuvînt despre puternica viață românească din acest oraș ori din Țara Oltului, din Avrigul lui Lazăr, care, acum, își îndeplinise rolul în Țara-Românească, din Sibiiu, unde putea găsi pe Vlădica Moga, pe Moise Fulea și tot clerul superior din „conzistorium“-ul neuniților, din Sas-Sebeș, „lăcuit de domni și neguțători și meșteri“, din Bălgrad, Alba-Iulia lui Mihai Viteazul, pe care-l pomenește numai la cele trei movili de lîngă Turda:—„acolo s'au omorît prea-slăvitul Domn Mihai-Vodă Viteazul, în bătaia ce au avut cu Austria“ (!),—din Cluj, unde-l interesează caii ce se vînd la noi, din Oradea episcopului Samuil Vulcan [2]. Ce știa el de un Clain, un Șincai, un Petru Maior, și aceasta după predica entusiastă a unui Lazăr, cînd „Moldovean“ i se pare o națiie și „Romîn“ alta [3]! Doar de l-au interesat „lăcuitorii neaoși Rumîni, și în vorbă și în port“, din călărimea grănicerilor, cari, păzindu-l pe cale, îl face să simtă bucurie că sînt „îndemnați în calea fericirii și a cinstii“ [4] și durere pentru starea Romînilor săi de acasă [4].

Chesarie episcopul de Rîmnic, Iosif de Argeș, ale căror scrisori către Hagi Constantin Pop din Sibiiu le avem [5], n'au a face în Ardeal decît cu Petru Bart pentru hîrtie, cu Molnar, care era finul acelui negustor (mort, se vede, de aicî, între 1815 și 1816), pentru alcătuirea unui nou corp de Mineie, tipărit la Buda, și Iosif laudă „rîvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru“. Molnar e și singurul care trecu munții, căci la 1783 el venia să urmărească aicî pe un „hirurg“ care-i fugise [6].

Dascălii apuseni, de cari aveau nevoie tot mai mult boierii noștri, nu se aduc, pănă tărziu, pe la 1820 și după această dată,

---

[1] *Analele Academiei Romîne*, XXIX, p. 215 și urm.

[2] *Însemnare a călătoriei mele*, ed. Nerva Hodoș, București, 1910.

[3] *Ibid.*, p. 76, nota.

[4] *Ibid.*, p. 101.

[5] *Analele Academiei Romîne*, XXVIII, p. 183 și urm. „Her Ioan Bart“ trimetea lui Iosif calendare de Sibiiu (p. 223); Molnar se îngrijia și de sfeșnice (pp. 232-3).

[6] *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, tabla, p. 55.

din Ardeal: la Zorleniĭ luĭ Alecu Callimachi, la școala de preoțiĭ, din Iași, a Mitropolituluĭ Veniamin. Auditoriul Ioan Horvat, de la regimentul ilirico-valahic din Banat, care tradusese o carte despre „Drepturile orașuluĭ cealea de obște“ (Drept civil) și „Dreptul firiĭ“ (Dreptul natural), ceru în zădar, din Mehadia, la 1786, ca lucrarea să i se tipărească la Rîmnic: petiția luĭ către Domn rămase nedeschisă [1].

Numaĭ Zaharia Carcalechi, cu editura sa de la Buda, izbuti doar să lege relațiĭ, care eraŭ numaĭ de afaceriĭ, cu un Ghiță Opran, care venia și pe la Orșova, și alțiĭ boieriĭ olteniĭ și munteniĭ.

Ardeleniĭ, necunoscuțiĭ și neținuțiĭ în seamă, aŭ întrebuințat însă ceva de la noĭ. Scrierile lor fiind pe jumătate istorice, o lucrare istorică era imposibilă fără a întrebuința ceia ce se căpătase la noĭ ca resultate ultime ale cercetărilor făcute de boieriĭ, fie și într'o formă naivă, neîndestulătoare din punctul de vedere științific, cu privire la originea romană a Romînilor, și chiar cu privire la desvoltarea acelor forme libere, maĭ tărziŭ rămase autonome, care sînt Principatele noastre.

Ceia ce aŭ scris însă aceĭ boieriĭ nu s'a tipărit și nu a circulat nicĭ măcar în manuscris, care poate fi o jumătate de tipar, căcĭ cuprinsul unora din cronicĭ le făcea să fie copiate numaĭ cu discreție, în cercul unor anumite familiĭ saŭ partide. Ce scriaŭ pe basa lor Ardeleniĭ, putea să aibă oare o răspîndire maĭ largă? Răspundem lămurit: nu. Operele istorice ale luĭ Clain și Șincaĭ n'aŭ fost tipărite decît fragmentar, și n'avem *maĭ multe* manuscripte ale lor. Iar scrierile luĭ Petru Maior, „Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia“ și „Istoria bisericească“, n'aŭ văzut lumina decît tărziŭ, la 1812 și 1821, și încă întăia fu oprită un an de zile, iar cealaltă, care așteptase opt anĭ întregĭ, nu fu distribuită decît în chip necomplect. cu suprimarea foilor pe care eraŭ pasagiĭ încriminate.

Între hîrtiile boieruluĭ Nicolae Glogoveanu, care călătorise în străinătate, care avea vechĭ legăturĭ cu Tudor Vladimirescu și al căruĭ fiŭ, Costachi, învață la Sibiiŭ, — dar la Sasul Trautmann — am găsit părțiĭ dintr'o copie, foarte îngrijită, a luĭ Șincaĭ. Între cărțile pe care, pe la 1840, le avea o familie din Botoșaniĭ, se află și „Petru Maiorul“ [2]. Dar, în general, scrierile

[1] *Ibid.*, pp. 56-7.

[2] *Studiĭ și doc.*, VII p. 148, no. 108.

celor treĭ fruntaşĭ istoricĭ de peste munţĭ, consacrate unuĭ îndepărtat trecut roman, care n'avea la noĭ mulţĭ credincioşĭ, şi uneĭ vieţĭ bisericeştĭ străine de a noastră, nu puteaŭ să pasioneze, nicĭ măcar să trezească un deosebit interes. Pornite, în spiritul lor, de la noĭ, ele nu se puteaŭ întoarce la noĭ, pentru a contribui la progresul aceluiaşĭ spirit.

Căcĭ, de fapt, în scrierile fruntaşilor ardeleni din veacul al XVIII-lea, Principatele joacă un rol foarte mic. Pe Petru Maior nicĭ nu-l preocupă istoria noastră contemporană, în sensul în care am putea utilisa pentru acel timp cuvîntul de contemporan. El este ocupat de originile glorioase, de latinitatea primitivă. N'are prilejul să se ocupe de noĭ în cartea luĭ de căpetenie. Dar în cartea cealaltă, neisprăvită, confiscată şi păstrată numaĭ în anumite exemplare, şi acelea mutilate, „Istoria bisericească", el putea să vorbească, nu numaĭ de comunitatea românească iniţială supt raportul religios, înnainte de a se tăia graniţele, ci putea, tot aşă de bine cum făcuse istoria Bisericiĭ ardelene, să facă şi istoria Bisericiĭ din Moldova şi Ţara-Românească. N'a făcut-o. Cu toate acestea — o dovedesc cercetările acestuĭ timp — este imposibil să scrie cineva istoria bisericească a Ardealuluĭ şi a comitatelor vecine fără să studieze în acelaşĭ timp şi istoria bisericească a ţerilor noastre. Pentru noĭ ar fi maĭ slabă paguba dacă cineva n'ar studia, paralel cu istoria Bisericiĭ din Ardeal şi din regiunile supuse Principatuluĭ ardelean saŭ din părţile Ungarieĭ, şi istoria bisericească de la noĭ, fiindcă de acolo ni-aŭ venit, în rîndul întâiŭ, influenţe culturale, şi nu influenţe ierarhice, dar pentru eĭ este imposibil să se facă o istorie complect inteligibilă fără aceste elemente.

Clain s'a ocupat şi el de istoria acestor Principate, însă fără tragere de inimă; se încălzeşte şi nu prea. Sînt lucruri marĭ în istoria Moldoveĭ şi a Ţeriĭ-Româneştĭ, marĭ în ele înseşĭ, dar maĭ ales marĭ fiindcă, în afară de Moldova şi Ţara-Românească, neamul românesc n'a îndeplinit astfel de fapte. Lucrurile acestea sînt de natură a face să crească inima orĭcăruĭ Romîn. Pentru Clain nu e acesta casul. Asemenea întîmplărĭ se spun de dînsul pentru că ele nu trebuiaŭ să lipsească din carte supt raportul, ştiinţific, al redacţieĭ şi organisăriĭ, iar nu supt raportul spiritului, al sentimentuluĭ provocat de acest spirit.

În sfîrșit Șincaĭ se întrebuințează, fără îndoială, și astăzĭ, supt raportul informațiilor privitoare la Principatele noastre, ca unul ce dă clarificarea cronologică, foarte comodă, a izvoarelor, dintre care unele sînt și pierdute astăzĭ. Și generațiile maĭ vechĭ scot ciaŭ larg din opera luĭ Șincaĭ. Cu toate acestea, din punctul de vedere al unității românești nu este ce am fi așteptat. Cetise cronicile: a cunoscut pe cele maĭ multe dintre dînsele, moldovenești și muntene. Dar sufletul acesta tare, aspru, sufletul acesta luptător n'are în elementele luĭ de viață și un element care să plece din desvoltarea războinică a Romînilor de aicĭ, de la Dunăre. În catalogul luĭ cronologic ni face partea care se datorește faptelor, nu partea care se datorește sensuluĭ lor, care, acesta, nu a pătruns în sufletul luĭ. N'am putea arăta o pagină a luĭ Șincaĭ privitoare la Ștefan-cel-Mare, o pagină *a luĭ*, nu ce a reprodus de la alțiĭ, după cum a zis unul saŭ a zis altul.

Prin urmare lipsă de interes din partea boierilor, cari, înnainte de toate, eraŭ boierĭ față de Ardelenĭ, lipsă de interes, într'un anume sens, din partea fruntașilor cugetăriĭ și scrisuluĭ din Ardeal față de trecutul Principatelor. Maĭ întăiŭ, oameniĭ eraŭ hrănițĭ, — cum sînt și în timpurile noastre, în rîndul întăiŭ ceĭ din Bucovina —, cu fel de fel de prejudecățĭ răspîndite de stăpînirea țeriĭ, în interesul de a ne despărți întăiŭ și apoĭ a ne face să ne urîm unĭĭ pe alțiĭ. Romînĭĭ de dincoace aveaŭ o mulțime de păcate, de sigur. Între păcatele omenești însă trebuie să se facă o deosebire: păcatul pe care ți-l dă mediul și nu eștĭ în stare să-l scuturĭ, și păcatul pe care ți-l daĭ singur, care *singur* duce de-a dreptul în Iad, pe cînd, dacă suferĭ însuțĭ de pe urma celuĭ lalt, nu se cere osîndă,—ci caritate, caritate frățească.

Dar punctul acesta de vedere, istoric, nu s'a impus celor de dincolo în judecarea celor de aicĭ, cari, de alminterea, și eĭ, aŭ răspuns în acelașĭ fel. Eĭ aŭ rîs de viciile, de luxul, de înstrăinarea celor de dincoace — pe dreptate în absolut, pe maĭ puțină dreptate în relativ —; aceștia aŭ rîs de graiul, de obiceĭurile sociale deosebite ale celor de dincolo.

Vorba e că de aceia viața din Principate nu-ĭ atrăgea pe Ardelenĭ în veacul al XVIII-lea. Pe boierĭ îĭ desprețuiră multă vreme, și înțelegem de ce. Dar nu eraŭ numaĭ boierĭĭ, maĭ eraŭ și alțiĭ. Maĭ era, cum știa un Aaron Florian saŭ un Ioan Maiorescu, și țeranul acela care se hrănia cu mămăligă de meiŭ, care ținea în spina-

rea lui rănită toată greutatea unei societăți conrupte, și ei, cari știau de acasă ce e viața satelor, se puteau gîndi că, odată ce trăiește *acesta,* al lui va fi viitorul în ambele țeri românești, care de hatîrul lui trebuie iubite. Pentru parasiții de sus nu trebuia să se osîndească și muncitorii de jos.

Pănă într'atîta erau fruntașii școlii ardelene străini de cunoștința reală a lucrurilor de la noi, încît nicîunul n'a venit de această parte pănă la însuși Lazăr, trecut, cum vom vedea, accidental. Petru Maior își avea Scaunul de protopop la Reghinul-Săsesc, la doi pași de județele de munte ale Moldovei. Aici fugiau numai clericii cari făcuseră dincolo un păcat față de legi sau de morala publică: *paradisus peccatorum.* Dar. dacă preoții se sfințiau la Roman, aducînd antimise care se mai văd dincolo, în părțile muntoase, ori dacă se căpătau pentru biserici tipăriturile de la Iași, nu ne cunoștea Maior, acela care cu atîta trudă și-a căpătat locul de corector la Buda. Decît să crească pui de Ungur la Sina, murind acolo la 1816, cu un an înnainte ca Lazăr să treacă la noi cu copiii Bărcăneascăi, Șincai ar fi putut să crească la Iași și la București — ca Dosofteiu Obradovici, Sîrbul, — niște copii de boier romîn, din cari ar fi făcut, prin cugetări înnalte, podoaba neamului lor. Lucruri asămănătoare s'ar putea spune și despre Clain, care era gata doar să se facă Vlădică neunit la Sibiiu și, deci, se putea gîndi că este și o altă pîne, poate tot așa de albă, în orice cas cîștigată cu mai mult folos pentru nație dincoace, în Principate. La aceasta însă nici el *nu* s'a gîndit.

Dacă pănă pe la 1820 n'au venit Ardelenii la noi, aceasta se datorește și altor cause.

Înnainte de revoluția Grecilor, de represiunea turcească, de seria întreagă de măsuri care au lovit pe Greci în averea, în situația lor, în veniturile lor din Principate, în rolul pe care-l jucau aici, ar fi putut să vie Romînii din Ardeal numai într'o singură calitate, afară de aceia de negustori. Erau, de fapt, plini Bucureștii și Iașii de Ardeleni, cum era plin muntele de altă categorie de Ardeleni, de la munte, Mocanii. Ei veniau pentru păsunatul oilor, cei de-al doilea pentru negoțul lor special de brașovenie. Se simțiau însă străini de țară. Vindeau marfa lor și apoi, adesea, se întorceau. Influență culturală, doar în afară de mobilierul casei și de îmbrăcămintea nemțească, nu se

putea cere de la niște oameni cari stăteau toată ziua între rafturi și tarabă. Dacă negustorii aceștia, în loc de Brașoveni, ar fi fost Venețieni, Germani, Francesi, ar fi fost altceva. Dar oamenii erau cum puteau să fie, fără alt ideal decît al cotului și al prețului.

Mai puteau să vie — am spus-o — în calitate de perceptori, de învățători de casă. Numai cît, dacă ei n'au cerut — și-i ținem de rău —, nici nu erau ceruți. Boierii aveau de la o bucată de vreme necesități occidentale, și dascălul ardelean putea să între și el în rîndul lor ca represintînd „Occidentul" cel mai apropiat. A venit doar bietul Maramurășean Vida, de care, cu toată haina de călugăr pe care o îmbrăcase, își făceau rîs copiii de boieri, dintre cari Vasile Alecsandri și Mihai Kogălniceanu —, de și poate lui i se datorește faptul că, în adolescența lui, acesta din urmă cetia pe Petru Maior, pe care pe urmă și-l cere în străinătate. Dar boierii erau obișnuiți să aducă pentru pregătirea fiilor și fetelor lor oameni de altă nație. Grecul începea, dar pe urmă trebuia să vie celălalt, „Neamțul", fie și numai Sas din Ardeal sau Șvab din Banat, ori mai ales Francesul, Francesa, cu dantul, clavirul, harpa și restul educației pe care Cucoana Chirița o dădu lui Guliță, băiatul ei. O adevărată invasie de străini de tot felul, și mai buni, și mai răi, și mai învățați, și mai puțin învățați, unii din ei căpătînd cunoștințele gramaticei și aritmeticei împreună cu elevii lor.

Din Ardeal, „Sibenbirghin", se aduceau bucătari pentru alte gusturi nouă, se aduceau grădinari ca să facă grădini englezești, se aduceau feciori în casă, sufragii, vizitii unguri, cari să știe mînà caii focoși. Aceasta era ce se cerea și se aducea din Ardeal. Dar să se ceară din Ardeal și un dascăl romîn? Lucrul s'ar fi părut multora foarte curios. Dacă s'au adus totuși la Iași, la Zorleni, era pentru reputația lor de cunoscători ai limbii latine, cum a fost și, la București, la școala grecească, un Erdeli, Ladislau Erdeliotul, din 1817[1].

Deci nu din voia lui Gheorghe (din botez Eustratie) Lazăr (n. 5 Iunie 1779), nici din voia acelor cari-l adoptară se începu misiunea lui fecundă.

Feciorul de țeran din Avrig, urmașul de iobag al lui Bruckenthal,

[1] *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 53.

învățase și el la școlile secundare ale străinilor, și anume la Sibiiŭ și la Cluj. Cu banii Consistoriului neunit merse apoi (1806) la Viena, în vederea unei situații școlare preponderante în clerul națiunii sale. De și „student în drept"—astfel de studii se făceaŭ în cursul superior al liceului clujean —, el se îndatori a studia pentru aceasta teologia. Era la Sibiiŭ, după ce-și isprăvise studiile, care îmbrățișaseră și științele, în special aritmetica, spre sfîrșitul anului 1809. Ca unuia ce era suspect de shismă și necunoscător de slavonește, Carlovățul îi refusă însă hirotonirea. Se întoarse deci la Viena. În tot acest timp el tradusese, din nemțește, o carte a arhiepiscopului rus Platon, un „Sittenbüchel für Schulkinder", care se întîlnește în vestitul săŭ „Povățuitor", de mai tărziŭ, o povestire morală despre Împăratul Octavian. alta de același fel, o Geografie matematică (din ungurește) și o Pedagogie. După alegerea lui Moga, stipendiul săŭ încetă și, fără a i se da rolul de învățător în Seminariul, încă neînființat, al „clerului tînăr", el primi ordin de la Împăratul, de care depindea direct, de a se întoarce în Ardeal, la începutul anului 1811.

Trei ani după aceasta, Arădanii își doriaŭ un episcop romîn. Împăratul ceru Guvernului ardelean să i se propuie candidați, și, pe lîngă Nicolae Huțovici, fostul vicariŭ ardelean, care avuse mai multe voturi ca Moga, dar fusese răspins pentru o cercetare de mai mult deschisă împotriva lui, pe lîngă Moise Fulea, studentul Ioan Moga și doi capelani militari, el înnaintă și pe Gheorghe Lazăr, care era acuma profesor seminarial cum dorise. Birui însă Radu Tempea, care se arăta gata a trece la călugărie, despărțindu-se de soție.

De fapt, episcopia era să înceapă, cu altul, numai în 1829, dar Lazăr se credea lovit în drepturi pe care avea convingerea că nu le poate împărți cu nimeni altul. Școala unde preda era așa cum am descris-o mai sus, desmorțind abia barbaria candidaților: ea nu-l putea deci interesa pe dînsul, care nu se simția chemat a face popi pe pospăitele. Îndrăznind a începe apoi și ceva politică națională, măcar în cuvîntări festive, el se făcu imposibil.

Atunci, în 1816 — fără să putem ști bine împrejurările —, el se oferi pentru a crește copiii doamnei Bărcănescu, sora lui Grigore-Vodă Ghica, și veni cu dînșii la București, unde numai în 1817 i se încredința întăiŭ un învățămînt filosofic general, apoi,

de boierii doritori de a-şi avea ingineri, un curs de matematici practice [1].

Deci socotinţa obişnuită că ar fi venit la noi un candidat de episcop pe care *ai săi* n'ar fi voit să-l aleagă, că *de aceia* el şi-ar fi părăsit ţara, care aşa de mult avea nevoie de dînsul, şi neamul din acele părţi, despre lipsurile culturale generale şi adînci ale căruia avea ştiinţă, că, neputînd fi acolo episcop, a preferat să fie la noi învăţător într'o casă boierească mai săracă, ce nu putea să-şi plătească, necum un Frances, dar nici măcar un Neamţ adevărat, cade. Şi e bine că izvoare nouă-l presintă astfel, că numai în urma neînţelegerilor cu un episcop care privia spiritul liber ca o ofensă şi ca o primejdie s'a hotărît el să caute la noi ucenici cum nu-i putea găsi acolo şi ocrotitori cum nu i-i putea da Ardealul său, — pentru răspîndirea unui ideal a cărui cultivare era suprema nevoie a sufletului său.

El a primit, şi astfel Lazăr a ajuns dascăl la Sf. Sava. Şi dăscălia lui a fost cum era fixată de la început în sufletul lui; a fost o renovaţie totală a sufletului învăţăceilor. Au alergat de la şcoala grecească, din toate părţile, ca să vadă această minune: un om care vorbeşte despre lucruri de pe lumea aceasta, pe cînd ceilalţi vorbiau mai mult despre cele de pe lumea cealaltă. Li-a vorbit de strămoşi, de starea ţeranilor din timpul lui, de menirea naţiei, şi ceva a vibrat în sufletele acestea născute veştede. Bătrînciosii aceştia au căpătat noţiunea tinereţii pentru întîia oară. Şi, dacă, pe urmă, din causa mediului în care trăiau toţi aceşti oameni, mult din entusiasmul acesta s'a pierdut, ceva a rămas la oamenii cari au învăţat de la Lazăr. El însă, după revoluţia din 1821, bolnav, a plecat, în vara anului 1823, în Ardealul său, de unde nu s'a mai întors [2].

Să nu credem însă că Lazăr a dat tot ce putea acestei societăţi. Nebun era, dar nu aşa de mult încît să dea unei societăţi până la sfîrşit ce *nu-i* trebuia.

Prin puţinul ce a scris, el n'a putut să transforme întreaga societate. Dar sămînţa fusese aruncată. Se cerea deci neapărat să fie dascăli din Ardeal, să mai vie oameni şi suflete în societatea aceasta, care avea aşa multă nevoie de oameni şi de su-

[1] Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914.

[2] V. în această privinţă *Analele Academiei-Romîne*, XXIX (1906), p. 186 şi urm. Actul a fost tipărit puţin după aceia şi în *Convorbiri Literare*.

flete. Şi causa pentru care aŭ venit, a fost ceva de ordin practic.

De la Lazăr până la 1834, din Ardeal nu se maĭ văzuse nimenĭ pe aicĭ, venirea dascălului de la Sf. Sava fiind ea însăşĭ un simplu accident fericit. Nu se determinase un curent de emigrare într'acoace. Doar Asachi, din Moldova, şi el singur dascăl de matematică, a sfătuit pe Mitropolitul Veniamin să aducă, în 1820, pe Vasile Pop, pe Ioan Costea, pe Manfi şi pe Fabian-Bob, a căror acţiune însă, în curs de biete treĭ lunĭ, nu înseamnă nimic în ce priveşte propaganda de ideal şi strîngerea de relaţiĭ între Romînіĭ de aicĭ şi ceĭ de dincolo. De almintrelea, nicĭ experienţa pe care o aducea Lazăr de la noĭ, cînd s'a întors zdrobit şi desgustat, nu era de natură să îndemne pe alţiĭ. Ceia ce a atras apoĭ pe Ardelenĭ a fost o necesitate de ordin material.

A venit Regulamentul Organic, care cerea, întîiŭ, să se întemeieze neapărat şcolĭ de preoţĭ pe lîngă fiecare episcopie. Apoĭ era prevăzut în noua lege fundamentală să existe şcolĭ primare şi, pe lîngă şcolile primare, şcolĭ secundare, gimnasiĭ, cu o portiţă deschisă pentru posibilitatea organisărіĭ unuĭ învăţămînt superior,—clasele complementare, din care să se poată desvolta o Universitate, cum, de fapt, din Academia Mihăileană, din şcoala de la Sf. Sava, s'aŭ desvoltat Universităţile de astăzĭ.

Pentru aceasta însă trebuiaŭ forţe. De unde să se iea? Era maĭ uşor să se pună în Regulament astfel de desiderate decît să se afle oamenіĭ, cari, decĭ, trebuiaŭ aduşĭ de aiurea. Atuncĭ, maĭ ales în Muntenia, s'aŭ adresat la Ardelenĭ, şi eĭ aŭ venit în număr destul de mare. Era rînduială acum în ţară, eraŭ legĭ, era un element occidental, pe care Regulamentul Organic îl introdusese, era Domnia naţională a luĭ Alexandru Ghica în Muntenia, a luĭ Mihaĭ Sturza în Moldova. Ţerile noastre nu maĭ păreaŭ aşa de străine descălecătorilor. Fără să maĭ amintim de trecerea pe la noĭ a interesantuluĭ I. Codru Drăguşanu, care a jucat apoĭ, după lungĭ călătoriĭ în Europa, descrise cu un mare talent, un rol de frunte acasă la el în Ţara Oltuluĭ, dar care n'a fost aicĭ decît un tînăr aventurier [1], a fost vorba să se aducă Moise Nicoară, care ştia bine franţuzeşte (Lazăr, maĭ puţin). Era un revoluţionar în sensul frumos al cuvîntuluĭ; nu se sfia

[1] V. *Călătoriile unuĭ Romîn ardelean*, Văleniĭ-de-Munte, 1910.

nicĭ de Vodă, şi pe Mihaĭ Sturza l-a cam speriat, nefiind deprins cu genuflecţiunile. Cu toate că a făcut o mulţime de memoriĭ, n'a putut rămînea. Dar, în schimb, aŭ rămas alţiĭ.

La Seminariul din Rîmnic aŭ venit însă o sumă de tinerĭ din Ardeal. A venit acolo, la Rîmnic, Tempea, care a cîntat oştirea cea nouă; lîngă dînsul lucra alt Ardelean, preotul Vasile Teodorescu. Apoĭ se adauseră Ioan Procopie şi Vingărdeanul Gavril I. Munteanu. La Buzăŭ, unde era şi o tradiţiune ardeleană, pe care o represintă pe urmă episcopul Dionisie Romanò, de loc din Săcele, s'a stabilit Munteanu (n. 1812), fiŭ de cîntăreţ, fost factor postal şi student tot odată, apoĭ pedagog la Sf. Sava, care a fost apoĭ şi director la Braşov. Unul din ceĭ maĭ bunĭ traducătorĭ din latineşte, David Almăşanu, începu cariera sa la Văleniĭ-de-Munte, din care tîrg eraŭ originarĭ şi părinţiĭ episcopuluĭ Popazu.

Prin urmare, pe de o parte în şcoala bisericească, pe de altă parte în gimnasiile întemeiate din noŭ, şi chiar în şcolile primare de oraşe (*Bürgerschulen*) s'aŭ introdus Ardeleniĭ. Înnainte de Ioan Maiorescu, care la început era teologul Trifu saŭ Trifon şi pe urmă şi-a zis şi Maioreanu (începe ca profesor la şcoala fundaţională din Cerneţĭ, care funcţiona şi pe la 1810), vine Aaron Florian, originar dintr'un sat în apropierea Sibiiuluĭ, din Rod. Avem o scrisoare foarte frumoasă a luĭ către un prieten, pe care-l roagă să aibă grijă de tatăl săŭ şi să-ĭ spuie că el se gîndeşte totdeauna la el, că-ĭ trimete ajutorul obişnuit şi, dacă poate, să transmită suma pe care o datoreşte tatăluĭ săŭ bătrîn. Băiat de preot sătesc din părţile acestea ale munţilor Sibiiuluĭ; după ce învăţase la Sibiiŭ, Blaj şi Pesta, Golescu-l adusese întăiŭ la şcoala sa de sat, la moşie; de aicĭ, în 1830[1], trecu la Craiova, pentru ca pe urmă să se aşeze la Bucureştĭ. Probabil că de dincolo eraŭ şi unĭ dintre colegiĭ săĭ, ca Gheorghe Pop, de aritmetică, cu Ioan Pop. Nicolae Bălăşescu, de lîngă Sibiiŭ, era profesor la Seminariul bucureştean încă din 1836.

Pe urmă numărul Ardelenilor a crescut în ambele Principate. Aŭ venit din Banat Eftimie Murgu, Bojinca, pentru a juca la Iaşĭ, alăturĭ de Flechtenmacher, rolul de mare expert în materie de drept (nomofilax), Dimitrie Stoica, şi el profesor de latineşte, M. Cîmpeanu (Maler) ş. a.

[1] V. Gr. Popp, *Conspect*, II, p. 131.

Ardelenii aceştia n'aŭ fost încîntaţi de noi. În „Istoria Literaturii româneşti în veacul al XIX-lea", I, se pot găsi grelele aprecieri—reproduse apoi şi în memoriul mieŭ la Academie despre „Partea Ardelenilor în cultura românească"—ce le aruncă Aaron Florian saŭ Maiorescu asupra societăţii româneşti, pe care o acusă de internaţionalism, de înstrăinare, de lipsă de seriositate, ca şi, chiar, de lipsă de demnitate omenească. Aaron Florian scria lucrurile acestea numai în răvaşele pe care le trimetea dincolo, Maiorescu le-a şi tipărit în „Foaia" de la Braşov—despre care ne vom ocupa pe urmă—a lui Bariţ. A fost pîrît de însuşi Aaron Florian pentru că ar fi calificat de „mască fără creieri" civilisaţia noastră începătoare. S'a cerut atunci lui Petrachi Poenaru, directorul învăţămîntului, pur şi simplu să-l dea afară. Ameninţînd că se sinucide, bietul om a trebuit să înghită pe *e pur şi muove*, să facă retractare publică faţă de aceia cari se credeaŭ calomniaţi de el; Dumnezeŭ singur ştie cu cîtă greŭtate a fost menţinut la catedra lui. Dar s'a jurat că niciodată nu va mai spune ceia ce spusese pe vremuri. Situaţia lui de familie o cerea, dar cred că ar fi fost mai bine să fi putut continuă, pentru că îmbogăţirea moralităţii publice ar fi fost servită mai radical prin aceasta decît prin Canossa lui înnaintea directorului învăţămîntului.

Nu-i chemase nimeni însă ca moralisator, fiindcă de o anumită morală nu simţiaŭ încă nevoia stratele de sus. Numai ca dascăli cu scop practic aŭ venit toţi aceştia la noi. Aŭ suferit de pe urma acestei societăţi în mijlocul căreia se coborîseră, aŭ despreţuit-o şi combătut-o, întru cît li era îngăduit, în condiţiile detestabile ale situaţiei lor materiale, să facă acest lucru. În scrierile lor însă nu se putea cuprinde încă un lucru: influenţa bună, care, fără să-şi dea ei seamă chiar, venia şi asupra lor din caracterul naţional al societăţii în mijlocul căreia se aşezaseră.

Ei găsiseră aici o Domnie românească, un Domn romîn stînd pe Scaun de stăpînire autonomă, găsiseră aici miniştri romîni, dregători romîni, până la cel din urmă, găsiseră limba românească întrebuinţată tradiţional, din vechi, străvechi, în toate administraţiile. Nu ştiŭ ce vorbesc aceia cari cred că în epocă fanariotă se făcea administraţie în greceşte. Atît de puţin se făcea administraţie în greceşte, încît Constantin-Vodă Mavrocor-

dat adresă observațiunĭ acelora cari-ĭ trimeteaŭ rapoarte în această limbă, atît de puțin, încît Domniĭ noștri acordaŭ priviiegiĭ Mitropoliilor din Orient, ca acea din Mesembria, și locurilor sfinte, ca Athosul, în românește. Limba românească stăpînià, cum stăpînise totdeauna, de la un capăt la altul al țerĭ. Ardeleniĭ găsiaŭ învățămîntul în această limbă biruitor cu totul asupra celuĭ grecesc, care nu se maĭ simția decît prin saloane, unde pieria pe încetul limba la modă. Găsiseră însă înnainte de toate o armată și un steag—, și nu în zădar glasul luĭ Tempea Brașoveanul se unise întru salutarea eĭ cu al luĭ Cîrlova și al luĭ Grigore Alexandrescu. Cunoștința posibilitățiĭ uneĭ viețĭ românești independente, acesta a fost elementul pe care Romîniĭ de dincolo coborîțĭ aicĭ pentru a dascăli, îl puteaŭ duce saŭ vesti în Ardealul lor.

Căcĭ emigrațiĭ și ceĭ mulțĭ cari rămăseseră acasă eraŭ în continuă corespondență, și a venit o vreme, cînd informațiile din Țara-Românească și din Moldova aŭ trecut din bielșug dincolo pentru a fi cuprinse în foile culturale și politice pe care Romînii ardeleni începuseră să le scoată. Este vremea cînd „Foaia“ din Brașov se ridică, tocmaĭ prin această comunitate sufletească între represintanțiĭ aceleiașĭ generațiĭ ardelene, parte așezațĭ la noĭ, parte rămașĭ acasă, la însemnătatea de întâiul organ pan-românesc, întâia gazetă cuprinzînd informațiunĭ despre toțĭ Romînii în acest spirit al culturiĭ românești unice.

VIII.

Noua presă ardeleană și manifestațiile politice dintre anii 1830 și 1840.

Din literatura ardeleană până în 1838 lipsia acel element care ar fi fost de natură să înrîurească mai mult asupra vieții maselor, asupra conștiinței generale. Se tipăriau din cînd în cînd cărți, dar am spus că aceste cărți, cum erau ale lui Petru Maior, se îndreptau către un număr foarte restrîns de persoane. Pentru a crea conștiința generală a unei națiuni trebuie însă cu totul altceva decît aceste cărți tipărite în cîteva sute de exemplare, care nici acelea poate nu se distribuiau în de ajuns, oricare ar fi fost înrîurirea lor indirectă.

Acum, o conștiință politică, — restrînsă, e adevărat, — se formase în lumea boierească din Principate, în veacul al XVIII-lea, prin cronici, care nu fuseseră tipărite. Dar cu totul altele erau condițiile în care trăiau Romînii din Ardeal și din Ungaria decît acelea în care trăiseră boierii din Moldova și din Muntenia la sfîrșitul veaculuĭ al XVII-lea și începutul veaculuĭ al XVIII-lea. Dincolo, era o națiune întreagă, fără fruntași ereditarĭ, fără represintanțĭ permanențĭ, din generație în generație, aĭ intereselor și idealuluĭ eĭ; era o națiune de țeranĭ și de preoțĭ, care națiune *în totalitatea eĭ* trebuia să fie mișcată într'un anume sens, trebuia să fie pregătită pentru o anume luptă.

Așa încît, în astfel de condițiĭ, nu numaĭ copiarea zeloasă a unuĭ manuscript saŭ raspîndirea în cîteva sute de exemplare a unor cărțĭ de cuprins maĭ mult științific și de formă maĭ mult răspingă-

toare pentru public, cu paragrafele lor erudite, cu stilul lor special, nu numaĭ aceasta trebuia. S'ar fi putut face foarte mult prin lucrărĭ anume menite poporuluĭ. Lucrărĭ de acestea şi eraŭ. Numaĭ cît ele aveaŭ înnainte de toate un scop şcolar, eraŭ înnainte de toate cărţĭ de cetire pentru copiĭ, cărţĭ de învăţătură pentru aniĭ următorĭ aĭ aceloraşĭ copiĭ. Dar ceva care să fie făcut, nu pentru şcoală întăiŭ şi pentru viaţă pe urmă, dacă viaţa vrea să primească şi ea o asemenea carte, ci care să fie alcătuit în rîndul întăiŭ pentru viaţă, o carte de felul acesta lipsia. Şi, din nenorocire, manualele acelea, care eraŭ numeroase şi în care se afirma totuşĭ la fiecare pas ideia naţională, orĭ măcar existenţa poporuluĭ nostru ca naţiune deosebită, avînd tendinţele sale speciale, eraŭ lucrate după modèle străine. E aşa de rar să se găsească scrierĭ, cum a fost „Povăţuitorul" luĭ Gheorghe Lazăr,— făcut, ce e dreptul, nu pentru Romîniĭ de peste munţĭ, ci pentru şcoala nouă întemeiată în Bucureştĭ,—care să fie, şi supt raportul formeĭ, al frumuseţiĭ literare, şi supt raportul cuprinsuluĭ, al originalităţiĭ ideilor şi tendinţelor morale, cu totul individuale, în legătură cu sufletul nostru.

Da, cărţile curente în şcolile de dincolo eraŭ făcute după modelele străine, şi înnainte de toate după cele germane, austriace. Şi oricine cunoaşte literatura şcolară austriacă ştie că-ĭ lipseşte de la început ceia ce trebuie înnainte de toate uneĭ cărţĭ de şcoală, partea, am zice sentimentală, partea călduroasă, partea morală vie. Evident că nu prin astfel de cărţĭ se putea crea conştiinţa generală românească, cu caracter naţional şi cu tendinţă activă şi, dacă voiţĭ, chiar cu o tendinţă activă *revoluţionară*, care era necesară pentru a se cîştiga altă soartă Romînilor din Ardeal. Şi tocmaĭ lipseĭ acesteĭ conştiinţe generale cu caracter activ revoluţionar i se datoresc acele cîteva deceniĭ în care naţiunea noastră nu s'a manifestat, acolo, aproape de loc. Evident că aŭ fost şi împrejurărĭ externe: regimul metternichian, tendinţa austriacă de a suprima manifestările naţionale cu un caracter prea definit; aŭ fost şi atîtea împrejurărĭ speciale ale Ardealuluĭ, şi maĭ ales greutatea de a trece dintr'o incultură absolută la forme superioare ale culturiĭ politice; vor fi fost toate lucrurile acestea, dar maĭ era ceva: lipsia mijlocul de înrîurire, prin graiŭ saŭ prin scris, asupra mulţimilor.

Predica la noĭ aproape nu exista. Acum, existaŭ dincolo pre-

dicĭ, şi una din colecţiunile acestea a avut acum vre-o zece anĭ o ediţie nouă. Eraŭ Predicile luĭ Samuel Clain şi Predicile luĭ Petru Maior, bune şi astăzĭ, şi care s'ar putea întrebuinţa. Dar predicile acelea se vede foarte bine că aŭ un caracter general creştinesc şi moral, nu unul local şi naţional. Şi acesta este marele lor defect. Evident că şi Clain şi Petru Maior aŭ avut înnaintea lor îndreptare străine, fără să putem spune încă întru cît lucrările acestea străine sînt redate şi întru cît se adăuga ceva care aparţine prelucrătorilor.

S'ar fi putut face ceva şi prin calendare. Nu-şĭ poate închipui cineva cît de mult se poate face pentru omul cu puţină lumină prin calendare, căcĭ ele i se impun prin laturea lor practică pentru a-l luminà.

Dar calendarele, puţine şi stîngace, ale Romînilor de dincolo, începînd cu traducerea din sîrbeşte a luĭ Petcu Şoanul, din 1733 (compară pe cel din Viena, 1794, pentru Sîrbĭ şi Romînĭ), n'aŭ jucat rolul pe care-l puteaŭ juca. Ele eraŭ — e drept — în mîĭa unuĭ Romîn, de şi de origine grecească, dintre coborîtoriĭ membrilor companiilor greceştĭ din Ardeal şi Ungaria, dar acesta nu s'a ridicat niciodată peste concepţia unuĭ simplu negustor. Zaharia Carcalechi, un simplu profesionist, cu dragoste pentru naţie întru cît îĭ procura clienţĭ, a dat decĭ calendare. Aceste calendare, „de Buda", eraŭ foarte căutate, şi de boieriĭ noştri saŭ de negustoriĭ noştri, cînd se rătăciaŭ în preajma editoruluĭ saŭ „ferlegăruluĭ" de la Buda, care nu uită să-ĭ pomenească. Numaĭ cît „ferlegărul" acesta se gîndia, cum am spus, maĭ mult la cîştigul luĭ. Punea, de sigur, din cînd în cînd şi cîte o bucată care ar fi fost de natură să înnalţe sufletul cetitorilor, dar bucata aceia era acolo întîmplător; fiindcă se presintase, de aceia o pusese, iar, dacă s'ar fi presintat o alta, ar fi pus-o pe aceia. N'a fost niciodată o tendinţă generală pronunţată a calendaruluĭ săŭ. De altmintrelea ce era Carcalechi, s'a văzut după ce s'a mutat la noĭ: un biet om veşnic îngenunchiat înnaintea cîrmuiriĭ, potrivindu-şĭ micile luĭ rosturĭ negustoreştĭ şi incapabil, prin cultura şi însuşirile luĭ, de a vedea maĭ departe.

Pe de altă parte, acel calendar din Buda să nu credem că s'a răspîndit prea mult în popor. El putea să aibă chiar, în ce priveşte poporul, o notă, n'aş zice antipatică, dar o notă dubioasă. Anume, ţeranul trăia în forma sa bisericească confesională. Ca-

lendarele luĭ Carcalechi eraŭ însă calendare *laice*, care nu eraŭ legate de o anumită confesiune, şi nicĭ Blajul, nicĭ Sibiiul nu dădeaŭ decĭ calendarelor luĭ o deosebită atenţie. Prin urmare calendarul Sasuluĭ Bart, care era un eretic, calendarul mireanuluĭ Carcalechi, care nu 'servia viaţa bisericească supt niclun raport, trebuiaŭ să fie privite de preoţĭ cu oarecare neîncredere. Nu era calendarul creştinesc, unit saŭ neunit, care, acela, ar fi găsit o maĭ largă răspîndire. Aşa încît nicĭ prin calendare nu s'a putut face o astfel de operă.

Natural, mă gîndesc înnainte de toate la masele cele marĭ, la sătenĭ şi la preoţĭ, din cari se alcătuia maĭ ales viaţa noastră naţională în Ardeal şi Ungaria,—pe vremurile acelea în măsură cu mult maĭ mare chiar decît în timpurile noastre. Dar mă gîndesc şi la lumea orăşenească, care exista, lume cultă românească, împestriţată une orĭ cu elemente greceştĭ, bulgăreştĭ, macedonene, din vechile Companiĭ greceştĭ de negustorĭ. Cunoaştem importanţa pe care o avea elementul orăşenesc al Romînilor din Ardeal, în Braşov, de exemplu. Şi nicĭ eĭ nu aveaŭ lectura care li trebuia.

În oraşe se cetia Alexandria; avem cîteva ediţiĭ din Alexandrie, care eraŭ, maĭ tărziŭ, în legătură cu specula deosebiţilor tipografĭ saşĭ (1794, 1810). Căcĭ, precum tipografiĭ saşĭ din a doua jumătate a secoluluĭ al XVI-lea scoteaŭ cărţĭ bisericeştĭ, tot aşa tipografiĭ saşĭ din a doua jumătate a secoluluĭ al XVIII-lea şi începutul secoluluĭ al XIX-lea aŭ început să tipărească şi cărţĭ de acestea profane, potrivite cu gustul de atuncĭ. Se cetiaŭ pe lîngă aceasta lucrurĭ ca Visul Maiceĭ Domnuluĭ, deosebite apocrife bisericeştĭ şi apoĭ poveştĭ versificate, din toată lumea, fie din literatura populară, fie din poesia germană în special, lucrărĭ ca ale luĭ Vasile Aron şi ale translatoruluĭ braşovean Barac. Oamenĭ cu uşurinţă de viers transmiteaŭ, în banal şi în diluat, literatura populară, plină de suflet şi scurtă în original, fiindcă oameniĭ n'o fac la biroŭ, cu cerneala care se tot întinde.

La noĭ dincoace, după 1820 începuse o destul de bună literatură pentru un public maĭ larg, şi literatura aceasta, în oarecare măsură, pătrundea şi dincolo. N'aş avea decît să pomenesc traducerile aşa de curgătoare ale luĭ Gorjan din *Halimaua* persană.

Dar pentru Ardeal nu era îndestul nicĭ atîta. Ardealul avea

nevoie, chiar în ceia ce privește lumea aceasta orășenească, de o literatură cu anumite tendințe, pe care n'o dădea nicĭ cartea de școală, nicĭ calendarele, nicĭ chiar cartea populară. Atuncĭ întîmplarea a făcut ca în 1837-1838 să apară aceia de care tocmaĭ era nevoie pentru formarea unuĭ spirit public. Această literatură a făcut nemuritor pentru toate timpurile pe Gheorghe Bariț, care este în Ardeal creatorul literaturiĭ pentru toțĭ, pe care n'a avut mijloacele s'o înfățișeze în forma de broșurĭ, dar a înfățișat-o, supt raportul literar, moral, național, în acea publicație, începută de Barac, continuată, după cîteva lunĭ, de el însușĭ, cu sprijinul unuĭ Romîn, Rudolf Orghidan, și al unuĭ editor sas, Gött[1], și care a purtat diferite nume, pănă a ajuns la „Foaia“ pentru minte, inimă și literatură“. Apariția eĭ constituie un eveniment colosal pentru viața Romînilor de dincolo.

Trebuie s'o lămurim aicĭ din alt punct de vedere decît al uneĭ istoriĭ a literaturiĭ[2], și anume supt raportul politic, *educativ* politic.

Ziaristica la noĭ nu plecase din hotărîrea unor oamenĭ cari voiaŭ să scoată o foaie. Foile apărute în țară, atît a luĭ Eliad în Muntenia, cît și a luĭ Asachi în Moldova, sînt comandate. Cum o societate financiară îșĭ presintă bilanțul ca să se publice, tot așa presintaŭ Rușiĭ armateĭ de ocupație bilanțul lor administrativ ca să-l publice cei doĭ fruntașĭ intelectualĭ din Principate. Eĭ aveaŭ nevoie de o foaie de înștiințărĭ. Prin urmare așa aŭ fost înnainte de toate „Curierul“ la Bucureștĭ și „Albina“ la Iașĭ. Străinul, din causa nevoilor sale practice, a contactuluĭ saŭ zilnic cu societatea românească, din causa furniturilor sale ca și a proclamațiilor sale, ni-a dat foile cele d'intăiŭ, atară doar de „Fama Lipscăĭ“, o încercare despre care avem numaĭ o cunoștință indirectă, vagă, jurnal de străinătate, alcătuit de un student.

De multe orĭ însă lucrurile se desfășoară, nu cum avea cineva de gînd, cînd le-a provocat, ci cum este în firea lor să se desfășoare. Vechiul proverb: „Nu este pentru cine se gătește, ci pentru cine se nemerește“ e foarte potrivit și în acest do-

---

[1] A publicat și cărți bisericești.

[2] Iorga, *Ist. literaturiĭ românești în secolul al XIX-lea*, I, p. 304 și urm.

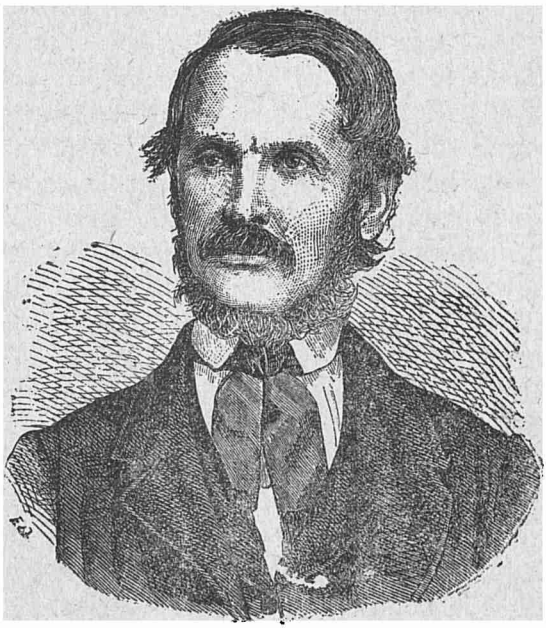

Gheorghe Barit.

meniu. Deci Rușii s'au dus, dar foaia a rămas. Necesitatea lor a dispărut, dar necesitatea ei, permanentă, s'a desvoltat mai departe. Publicația a devenit literară, din literară a trecut la un caracter cultural mai general; însă s'a desvoltat, cum se întîmplă totdeauna, și o tendință politică. Astfel s'a ivit o întreagă literatură, culturală și politică, căreia nu putem să spunem în de ajuns cît îi datorim.

Ei bine, cum la noi desvoltarea presei n'a plecat dintr'o nevoie a noastră, tot așa s'a întîmplat și în Ardeal. Pentru ca să apară foile de la Brașov, au trebuit multe elemente care nu erau în legătură cu cerințele obștești ale poporului romîn de dincolo de Carpați. A trebuit întâiu cunoștința pe care o căpătaseră editorii străini că se poate cîștiga de la Romîni. Și adevărat că Romînii din clasele de jos căutau să cetească tot ce se poate ceti. Din tipărirea calendarelor, a povestirilor despre frumoasa Ileana Cosinzeana, despre Patimile lui Isus Hristos, văzuseră Sașii că se cîștigă. Această conștiință de valoarea mercantilă a scrierilor românești pe care au avut-o editorii străini a fost un element foarte folositor, căci, dacă Eliad avea o tipografie în Muntenia și Asachi avea o tipografie în Moldova, dincolo însă nu existau tipografii care să poată scoate o foaie românească. Ea plecă de la o tipografie străină și a rămas o mulțime de vreme în tipografia străină. Mai tărziu numai, s'au fundat și tipografiile noastre, și Bariț însuși a întemeiat chiar o fabrică de hîrtie, care însă n'a prosperat.

Al doilea. În tendințele chiar ale Guvernului austriac era și cultura poporului, *o anumită* cultură a poporului. Și de unde venia această tendință a administrației străine, o știm acuma foarte bine.

Mai era, pe lîngă aceasta, încă un lucru. Societatea orășenească, nu de oriunde, nu din centrele mici, unde nu fusese niciodată o Companie de comerț, ci din cele mari, unde exista biserica „grecească", de și acum se cînta înlăuntru și românește, și școala grecească, avea nevoi spirituale de un ordin mai înnalt. Ele nu erau însă nevoi naționale, ci dorința unei beletristice cu un caracter popular și dorința de informații. *Atîta* cereau cercurile acestea. Și pănă azi, de alminterea, dăinuiește, la Brașov și aiurea tipul vechiului cetitor de gazetă de la 1820-1830, căruia îi trebuiau *novitale,* cum se zicea pe atunci, sau „havadișurile" unui

„Politischer Kannengiesser" care vrea să fie lămurit asupra tuturor vorbelor și gesturilor oamenilor politicĭ din Europa. Negustorul acela, după ce-și mîntuia afacerile, după ce se îmbrăca pentru casă, avea nevoie ca înnainte de a adormi să se pună în curent cu revoluțiile și cu Guvernele din lumea întreagă, și, pe lîngă aceasta, soția și fiicele, copiiĭ încă nevrîstnicĭ pentru politică aveaŭ și eĭ nevoie să știe lucrurĭ minunate: șerpĭ zburătorĭ, maimuțe cu chip de om, biografiĭ de oamenĭ extraordinarĭ cari aŭ săvîrșit lucrurĭ pe care nu aĭ putea crede ca o ființă omenească e în stare a le săvîrși vre-odată, rătăcirĭ prin lum necunoscute... Un fel de „Ziarul Călătoriilor", și al Minunilor, și al... Minciunilor.

Atuncĭ se întîmplă că Gheorghe Bariț, născut în părțile nordvestice ale Ardealuluĭ (la 1812, în comitatul Clujuluĭ), profesor de fisică la Blaj și menit să trăiască în lumea oficială blăjeană între canonicĭ eruditĭ, profesorĭ de teologie și filosofie, să se imobiliseze decĭ, să se anchiloseze în această lume de tradițiĭ foarte respectate, dar părăsite de viață încă multă vreme, că Bariț decĭ, băiat sărac, oferindu-i-se ocasia de a pregăti copiĭ de negustorĭ la Brașov, se mută acolo. Cînd aŭ văzut Brașoveniĭ că dascălul este bun, că este simpatic, că se poartă frumos, că vorbește bine, s'aŭ gîndit: decît să avem un dascăl pentru douătreĭ familiĭ negustorești, de ce nu l-am avea pentru toată lumea? Să facem decĭ o școală, o școală *-comercială,* fiindcă avem dascăl. Astfel Bariț s'a așezat la hotarele noastre, și s'a făcut școala. Un capitol foarte important din viața culturiĭ noastre[1].

Pe atuncĭ însă dascăl de biserică, dascăl de școală, dascăl de literatură eraŭ însușirĭ care se concentraŭ ușor în persoana aceluiași om. Doar literatura se făcea în rîndul întăiŭ de dascălĭ. Unde era dascălul, trebuia să iasă neapărat și cartea, și, cum se gîndiseră negustoriĭ de acolo că, dacă este un dascăl pentru două familiĭ, de ce n'ar fi pentru toțĭ, tot așa s'o fi gîndit și Bariț că, decît literatură și cărțĭ pentru cîțiva, de ce n'ar fi literatură *în foaie* pentru toată lumea? Atuncĭ a început opera luĭ, care, am spus-o, este de cea maĭ mare importanță, — și anume din multe puncte de vedere:

Întăiŭ, ea a creat stilul bun, care este înnainte de toate stilul

[1] Andreĭ Bîrseanu, *Istoria școalelor din Brașov*, p. 30 și urm. Cf. Iorga, *Ist. lit. în veacul al XIX-lea*, I, p. 303 și urm.

universal, stilul normal, stilul sănătos, presupuind înțelegere deplină, și la acela care scrie, și la acela către care se adresează.

Al doilea, această foaie atingea pentru întâia oară toate subiectele. Într'o carte de cetire chiar, nu se pot presinta decît un număr restrîns de subiecte, pe cînd foaia culturală are acest avantagiu mare: ea este datoare să se intereseze de *toate* chestiile la ordinea zilei. Dacă un popor este mai desvoltat, chestiile acestea se tratează pe urmă și în amănunte; dacă poporul este mai puțin desvoltat, ajunge măcar că lucrurile acestea aŭ fost semnalate, dîndu-se o îndrumare, în foaia aceasta pentru toată lumea. Și astfel în foaie se pronunță pe încetul punctul de vedere național privitor la toate problemele culturale. Iată resultatul cel neobișnuit al foii din Brașov.

Nu era numai atîta. Această foaie se ocupa și de fenomenele care se petreceaŭ în viața celorlalte popoare conlocuitoare. Era o foaie ardeleană, o foaie a Romînilor din Ardeal. Astfel încă de atunci ajunge a se osebi punctul de vedere din care Romînii din deosebitele provincii priviaŭ anumite chestiuni.

Dar foaia aceasta nu se putea îndestula prin sine. Bariț a scris mult, însă n'o putea redacta întreagă. Ca toți oamenii crescuți la școala germană, cărora li se iea puțin din spontaneitate prin această educație, ca toți oamenii cari aŭ început prin a fi pedagogi și cari păstrează ifosul dăscălesc, Bariț scria cu oarecare greutate. Ceia ce nu înseamnă de loc că nu dădea de multe ori lucruri foarte frumoase. I s'a ridicat la Sibiiŭ o statuie, pe care mentalitatea săsească n'a primit-o în piața publică și care a trebuit să fie așezată într'o curte particulară. E foarte bine că i s'a ridicat statuie lui Bariț, dar cel mai bun lucru ar fi fost să se lămurească întâiŭ oamenii cine a fost Bariț, care a murit de destul de multă vreme pentru aceasta și care, de altfel, își încheiase rolul cu mulți ani înnainte de moarte. Era necesară, și este, o culegere a articolelor principale pe care le-a scris Bariț și dintre care unele sînt vrednice de a fi puse alături cu tot ce a dat mai bun un Eliad Rădulescu —, nu mai vorbim de Asachi. Un țeran cuminte, Bariț, păstrînd toată cumpăna sufletului țerănesc, capabil de toată chibzuiala înțeleaptă a omului pornit de la sat.

Dar, pentru a-și complectă foaia, Bariț trebuia să facă apel la o mulțime de lume, invitînd-o să-i colaboreze la gazetă. Scriaŭ

și studenți, dintr'o speță de mult dispărută. Colaboraŭ și micĭ funcționarĭ, din cîțĭ îĭ primia administrația austriacă din Ardeal. Eraŭ bucuroșĭ să ajute și militarĭ pensionațĭ, străinĭ. Căcĭ aceĭ cari primiaŭ foaia aveaŭ o continuă comunitate sufletească cu dînsa.

Dar nicĭ așa nu se umpleaŭ paginile pe deplin, și atuncĭ Bariț s'a gîndit să iea din literatura românească de aiurea, și a luat, nu devergondagiile sentimentale saŭ romantice ale literaturiĭ din Principate, ci tocmaĭ ce era maĭ viŭ, maĭ original, ce era maĭ pe gustul țerănesc sănătos al Romînuluĭ de dincolo. Așa s'a deprins a face cu literatura, și așa a făcut și cu politica. De cînd a apărut „Gazeta Transilvanieĭ“ (1837-8; întăiŭ „Gazeta de Transilvania“), ea a fost o foaie generală românească.

Ceia ce nu izbutiseră decĭ să facă Ieșeniĭ, invidiațĭ de ceĭ din Bucureștĭ, saŭ Bucureșteniĭ, invidiațĭ de ceĭ din Iașĭ, acest lucru l-aŭ făcut Ardeleniĭ la Brașov, care a ajuns astfel să fie, pănă la 1848 și după aceasta, centrul firesc al conștiinței românești, punctul în care se concentraŭ, prin această oglindă a muncii luĭ, razele culturiĭ românești întregĭ, pregătind sufletul poporuluĭ pentru care această cultură era făcută.

Ce păcat că nu ni s'a păstrat, nu archiva tipografieĭ în care s'aŭ tipărit foile acestea, dar ceva din hîrtiile administrațieĭ de la 1830-1850! Ce interesant ar fi să avem lista tuturor persoanelor cărora li se trimetea cutare saŭ cutare foaie a luĭ Bariț prin aniĭ aceștia, să putem face noĭ statistica pentru cît întra din foile acestea în sate și în care sate! De multe orĭ un capitol de istorie culturală se poate scrie pe basa uneĭ liste de abonamente, unor registre de expediție, care, natural, se distrug și e firesc să se distrugă.

Dar cît de caracteristice pentru cugetarea românească a timpuluĭ aŭ fost aceste foĭ, o arată și două petițiĭ *politice* contemporane, care formează ca o urmare, după aproape o jumătate de de veac, a „suplicelor“ din 1791-1792.

Aceste două acte[1] sînt: petiția din 1843 a celor doĭ episcopĭ cu privire la Romînĭ de pe teritoriul regesc de odinioară, de pe domeniul regilor Ungarieĭ de pe vremurĭ, trecut aproape

[1] Publicate în Păcățianu, *Cartea de aur*, I.

în totalitate 'n mînile colonilor așezați de dînșiĭ în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, în mînile Sașilor, deci, iar cellalt act, petiția care se făcuse la moartea luĭ Moga (11 Octombre 1845 [1]) în vederea aceluia care va fi numit în locul său.

Cea maĭ însemnată cu mult din aceste petițiĭ este firește aceia privitoare la situația Romînilor de pe domeniul regal.

În ea se atacaŭ Sașiĭ. Atacurile acestea ar fi fost poate rău primite dacă s'ar fi produs cu douăzecĭ de anĭ înnainte, cînd sistemul iosefin era încă în vigoare, cînd, acest sistem tinzînd spre asimilarea națiunilor în forma germană, acela din popoarele supuse Împăratuluĭ și Rege al Ungarieĭ care avea maĭ puțină conștiință națională, maĭ puțină valoare culturală independentă și, tot odată, maĭ multă menire de a represinta limba germană, era preferat, natural, înnaintea tuturor celorlalte. Acelea aŭ fost zilele de aur ale Sașilor, fiindcă vorbiaŭ nemțește, fiindcă, apoĭ, cultura lor era înnainte de toate o cultură bisericească și școlară fără tendință politică și fiindcă, în ceia ce privește temperamentul, eraŭ — Sașĭ.

După 1820 însă, și pănă în apropierea luĭ 1840, se petrecuseră schimbărĭ marĭ în felul cum Viena privia naționalitățile. Se stabilise sistemul metternichian: nu maĭ eraŭ Sașĭ, Romînĭ, Ungurĭ, ci era numaĭ poliție și clienți aĭ poliției. Prin urmare un guvern care să intenteze supușilor procese, să-ĭ condamne la amendă și să-ĭ bage la temniță, saŭ, pentru supusul care înțelegea datoria sa față de cîrmuire, o indulgență patriarhală.

A trecut și sistemul metternichian, și, pe de altă parte, se vedea foarte bine că pretutindenĭ națiunile, în ciuda silințelor de a le desființa, căpătaseră o conștiință puternică de ele însele, că pornesc la luptă, sînt gata să sacrifice toate puterile lor pentru a căpăta cît maĭ mult. Din mijlocul poporuluĭ maghiar a răsărit un om, care a avut darul de a-l preface în întregime. Și o națiune nervoasă și mîndră de sine însăși, cum este națiunea maghiară, îndată ce întîlnește un om de energie, îĭ dă tot sprijinul. S'a ridicat din mijlocul eĭ Széchenyi.

El a început „filosofic“ și „filantropic“, cu o liniște de teoretician și o distincție de vechiŭ și adevărat nobil, o epocă de propagandă culturală măsurată, chibzuită, omenoasă, tinzînd,

---

[1] Inscripția de pe mormînt, în *Studiĭ și doc.*, XIII, p. 181, no. 616[a].

firește, la dispariția naționalităților, dar pe o cale de senină demonstrație a unei superiorități fatale.

Pentru aceasta a întemeiat, din largile contribuții oferite cu entusiasm de tinerii magnați, Academia Maghiară, căreia însuși i-a constituit un fond de 60.000 de florini, a lucrat pentru crearea unui Muzeu, unui Teatru, a sprijinit cu energia și banul său până și marile întreprinderi de ordin material care trebuiau să puie în relief chemarea stăpînitoare a rasei sale.

De atîtea ori s'au exprimat aceste scopuri și în literatura națională maghiară a anilor 1830, influențată de dînsul. Se zicea: națiunea maghiară este atît de nobilă, atît de bine înzestrată, atît de evident creată de Dumnezeu el însuși pentru a stăpîni și a înnălța pe oamenii cari locuiesc pe teritoriul ei, ea e un fenomen divin așa de clar în viața popoarelor conlocuitoare, încît, luate mai cu binișorul, ele însele trebuie să recunoască această fericită fatalitate.

Marea Adriatică, Marea Neagră vor deveni „iarăși" maghiare. Și va veni ceasul cînd lumea întreagă va primi înrîurirea înnălțătoare a acestei superiorități. Căci e scris, spune poetul Vorösmarty, ca „tot omul pe care-l poartă pămîntul și cerul îl acopere, să fie om — și Maghiar" [1].

În ce privește mijloacele însă, s'a ajuns răpede la unele foarte drastice, în curentul, ceva mai violent, al lui Wesselényi, care nu recunoștea Slavilor și Romînilor decît dreptul la o limbă de întrebuințare în familie și cerea țeranilor maghiarisarea pentru a se împărtăși de drepturi politice depline. S'a dat luptă din răsputeri în dietele ungare și ardelene, restabilite în 1834,—de care sistemul metternichian avea totuși nevoie pentru a evita alte manifestări ale spiritului național, mai revoluționare, mai moderne, mai periculoase,—pentru ca limba oficială a legilor, textul să fie cel maghiar (1830): o lege, cînd se raporta cineva la dînsa, trebuia să se înfățișeze în terminî maghiari. Judecata întreagă ajunge a se face în această limbă „de Stat". Comunicațiile cu Guvernul central din ce în ce mai mult pierd caracterul lor general pentru a căpăta caracterul maghiar. Pe lîngă aceasta se cerea ca în oștirile Împăratului, unde sînt soldați de origine un-

[1] Analisa excelentă a acestor concepții în Papiu Ilarian, *Istoria Romînilor din Dacia superioară*, II, Viena 1852, p XVIII și urm.

gurească, limba întrebuințată — ceia ce s'a cerut și în timpurile din urmă, și s'a căpătat — să fie cea maghiară, în ceia ce privește corespondența, adecă nu limba de comandament. Sașilor li s'a interzis a întrebuința un singur moment altă limbă decît cea maghiară în viața publică și, pe urmă, cînd s'a revenit asupra acesteĭ măsurĭ, în urma protestărilor lor energice, s'a zis că vor putea să întrebuințeze altă limbă, dar în comunicațiile cu Guvernul céntral vor întrebuința doar limba latină, iar nicĭ de cum limba lor națională. La 1836 se hotărîse redactarea în limba maghiară a matriculelor din acele comune unde se predică în această limbă, la 1840 se prevedea că în curînd *toate* matriculele vor trebui ținute așa, admițîndu-se la posturĭ bisericeștĭ numaĭ aceĭ ce ar fi în stare să o facă. Învățătorii trebuiaŭ să fie îndreptațĭ spre cunoașterea din școală a acesteĭ limbĭ, singura *de drept public.*

Asilurile de copiĭ — „așezăminte cerești" —, cu limba de prevedere numaĭ maghiară, începeaŭ să se ridice spre a pregăti pentru școala primară, și se aștepta de la ele, de Wesselényi, totala desnaționalisare în douăzecĭ de anĭ!

Se recomandaŭ colonisările, în care ar fi să se amestece și Ciangăiĭ din Moldova, întru cît lipsa lor de acolo n'ar slăbi drepturile Coroaneĭ ungare asupra țerĭ. În ceia ce privește Biserica românească, se merse așa de departe cu cotropirea, încît se fixă un anume termin în care Biserica unită ca și cealaltă trebuie să introducă limba maghiară. Nicĭodată n'aŭ ajuns Ungurĭ, fie și în cea maĭ caracteristică nebunie politică a lor din timpul din urmă, pănă unde merseră părinții lor în aspirațiile epoceĭ romantice de la 1830—40. La Blaj, unde totuși, la curtea luĭ Bob († 1830) și a urmașuluĭ săŭ Ioan de Lemény, moda era maghiară, s'a trezit atuncĭ o împotrivire energică. Se făcură representațiĭ Guvernuluĭ, se luară măsurĭ pentru a se asigura, potrivit tratatuluĭ cu Roma, Bisericiĭ românești limba românească în slujbă, în școală, în corespondență.

Acum decĭ, în momentul cînd de la Viena se lăsa frîna așa de liberă Ungurilor, nu era momentul potrivit ca să se deschidă chestiunea românească pe *acest* termen, al legăturiĭ cu Ungurii. Ungurii eraŭ în fruntea bucatelor, Ungurii eraŭ elementul de care Viena avea maĭ multă nevoie. Și la 1830 Romînii de din-

colo erau cumințĭ și știau că Viena coace în cuptorul unora sau altora totdeauna numaĭ turtele *eĭ*, și eĭ și-au zis: să atacăm măcar națiunea pe care azĭ o părăsește Viena, reservîndu-ne ca, în momentul cînd Viena va părăsi pe o alta, s'o atacăm și pe aceia.

Și, atuncĭ, în legătura cea maĭ strînsă cu actul din 1791, referindu-se la toate temeiurile de drept ale națiuniĭ noastre în regatul Ungarieĭ, la vechimea eĭ maĭ mare, la numărul eĭ superior, la sarcinile maĭ grele pe care le poartă supt raportul fiscal și militar, la nevoia maĭ mare de ocrotire ce o are o națiune rămasă, și nu din vina eĭ, în urmă, față de națiunile celelalte, se cerea egalisarea cu Sașiĭ, — ceia ce în ochiĭ Sașilor trebuia să fie o scandaloasă obrăznicie, — pe teritoriul acesta al vechiuluĭ domeniu regal, invocîndu-se chiar și acte publice din deosebite secole, acte care nu recunoșteau o calitate națională locuitorilor fondului regal, ci-ĭ declarau pe toțĭ liberĭ și egal îndreptățițĭ la folosirea acestuĭ domeniu supt toate raporturile, ca pămînt, ca pădure, ca apă, ca orĭce alt drept, cum era, de pildă, dreptul de cîrciumărit. Romîniĭ să nu maĭ poată fi încălcațĭ în ceia ce privește hotarele de către Sașĭ, să nu maĭ fie datorĭ a plăti popilor săseștĭ dijma pe care erau gata s'o plătească preoților lor, și pe care, orĭcum, o și plătiau; să fie scutițĭ acești preoțĭ de sarcinĭ servile, să fie așezațĭ popiĭ lor în aceiașĭ situație în care se găsiau represintanțiĭ religioșĭ aĭ conlocuitorilor lor sașĭ, și, pe lîngă aceasta, în așa-numitele „antistiĭ comunale“ (consiliĭ comunale), Romîniĭ să joace acelașĭ rol ca Sașiĭ, să poată alege și să poată fi aleșĭ, pe cînd pănă atuncĭ era o escepție să se vadă Romîniĭ participînd la magistraturile comunale. Ba cereau maĭ mult și decît atîta: ca, în măsura număruluĭ și știinților lor de carte, a valorĭ lor politice, să fie întrebuințațĭ și Romîniĭ în toate dregătoriile care atîrnau de alcătuirea specială a domeniuluĭ regal. Și se insista asupra faptuluĭ că o mulțime de tinerĭ cari de la școala din Blaj plecaseră la școala de drept din Cluj, cari trecuseră apoĭ la școlile maĭ înnalte din Capitala Ungarieĭ, erau înlăturațĭ numaĭ din causa calității lor de Romînĭ: eĭ nu puteau fi nicĭ advocațĭ, nicĭ funcționarĭ și nu erau admișĭ, supt niciun raport, în legătură cu viața publică, din causa acestuĭ defect inițial al ființeĭ lor, care era calitatea de Romîn.

Iscălit de amîndoĭ episcopiĭ, actul a fost înnaintat dieteĭ. Dieta

l-a trimes la obișnuita comisiune specială a refusurilor. Comisiunea aceia avea aierul că vrea să studieze actul; *nu* l-a studiat. Președintele însuși era un nemeș interesat ca petițiunea să nu fie luată în considerație.

Dar nu este necesar numaĭ decît ca o cerere politică să biruiască pentru ca ea să-și aibă însemnătatea eĭ în desvoltarea uneĭ națiunĭ: este de ajuns ca prin formularea eĭ să se arăte că această națiune a ajuns gradul de maturitate, de îndrăzneală trebuitoare ca să manifeste astfel de tendințe.

Puține lunĭ după aceasta, murind episcopul din Sibiiŭ,—„episcopul de rit grecesc al neuniților ardelenĭ", se spune în inscripția de pe mormîntul săŭ, — Romînii se îndreaptă către Împărat cerîndu-ĭ să continue favoarea pe care o începuse la numirea luĭ Moga: să li se dea episcop romîn, care să fie ales, nu numaĭ de clericĭ, dar și de mirenĭ. Aceasta însemna, fără îndoială, un sinod de alegere episcopală, cu caracterul de sinod general național al Romînilor de confesiune ortodoxă. Și li s'a acordat numaĭ dreptul de a-și alege treĭ candidațĭ dintre cari rămînea să se numească unul la Curte.

A fost numit Șaguna.

IX.

Personalitatea luĭ Andreĭ Șaguna.

Am văzut din ce părțĭ curgeaŭ izvoarele de viață în desvoltarea romînimiĭ de peste Carpațĭ. Am văzut că o viață politică țerănească din nenorocire nu exista,—înțeleg o viață capabilă de acțiunĭ politice. Dar în alte părțĭ eraŭ elemente de conștiință, care puteaŭ să trezească și să conducă o luptă. Am urmărit pe fiecare din elementele acestea în desvoltarea lor până în apropierea anuluĭ 1840, și am văzut, în rîndul întâiŭ, organisarea Bisericiĭ românești, transformările adînci pe care această Biserică le suferise după anĭ 1760, și maĭ ales după răscoala luĭ Horea, transformărĭ care se observă maĭ ales în ceia ce privește Biserica ortodoxă, a majorității Romînilor din Ungaria.

Biserica aceasta de la o bucată de vreme își schimbase caracterul eĭ primitiv, de confesiune tolerată fără caracter național, ajungînd o Biserică pentru Romînĭ și exclusiv pentru Romînĭ; ea căpătase și un caracter cultural pe care nu-l putu desăvîrși deplin însă înnainte de Șaguna. Existaŭ școlile de preoțĭ, dar aceste școlĭ eraŭ încă tot vechile școlĭ elementare; teologie, lucrurĭ maĭ înnalte nu se învățaŭ nicĭ după plecarea luĭ Lazăr, și cea maĭ mare parte din preoțĭ aparțineaŭ clerului aceluia modest pe care-l cunoaștem încă din veacul al XVIII-lea. Biserica aceasta represinta însă cea maĭ mare forță organisată a poporuluĭ românesc de supt Coroana Sf. Ștefan. Prin numărul credincioșilor, prin valoarea lor de puritate națională, prin legăturile maĭ strînse pe care puteaŭ să le aibă cu viața bisericească a Romînilor din celelalte părțĭ, această Biserică, dată pe mîna unuĭ

adevărat om, nu a unuĭ biet funcționar eclesiastic, totdeauna cu frica în spate, cum fusese Vasile Moga, putea să constituie elementul de căpetenie de trezire, nu numaĭ a uneĭ vieți culturale energice, dar și a uneĭ manifestărĭ politice în sensul pur național. Maĭ puțin înrîurită de străinĭ, avînd maĭ puține legăturĭ cu străinătatea bisericească a Romeĭ și a Statuluĭ, ea se desvoltase, orîcît de slab și de încet, dar înnainte de toate prin mijloacele eĭ propriĭ, și aceasta-ĭ constituia puterea: singură energia vitală a neamuluĭ o produsese, prin cele maĭ dureroase silințĭ ale instinctuluĭ săŭ de conservare.

Numaĭ cît această Biserică trebuia să-șĭ recunoască puterea eĭ, să și-o organiseze maĭ bine, s'o puie într'o legătură nouă, cerută de vremurile care se deschideaŭ, cu Statul, să știe întrebuința noile împrejurărĭ politice pentru a trage din ce în ce maĭ multă putere și înrîurire către această formă dominantă a națiuniĭ noastre care era Biserica.

Și nu era numaĭ atît: pe lîngă marile eĭ însușirĭ și foloasele pe care le putea da prin situațiunea eĭ oarecum privilegiată, ea avea și scăderĭ. Una era aceia că, pe basa vechiĭ organisărĭ politice a Romînilor din Ardeal, ea nu avea supt cîrja eĭ arhi-păstorească și pe alțĭ Romînĭ, foarte numeroșĭ, foarte culțĭ, dispunînd de o gospodărie mult maĭ bună, în calitatea lor de coloniștĭ saŭ amestecațĭ printre coloniștĭ, cu drepturĭ politice maĭ marĭ decît Romîniĭ din Ardeal. E vorba de Romîniĭ din comitatele exterioare, și maĭ ales din părțile Banatuluĭ și Aradului, părțĭ fericite din monarhia austro-ungară, părțĭ pe care monarhia trebuise să le facă fericite, pentru a atrage și a menținea pe coloniștiĭ de deosebite neamurĭ cari se așezară acolo.

Și acolo se dusese o luptă pentru întărirea, și maĭ ales pentru *isolarea* bisericească a Romînilor. Căcĭ întărire și isolare sînt pentru națiunea noastră, și aicĭ și aiurea, condițiunĭ neapărate de viață, ca uniĭ cari, — și într'o parte, și într'alta, cel puțin în ceia ce privește anume Ținuturĭ care aŭ și o populație străină, ce are asupra noastră saŭ predominarea uneĭ dominațiĭ istorice tradiționale saŭ o superioritate de cultură, pe care nu trebuie s'o tăgăduim, saŭ, în stîrșit, avantagiĭ economice,—nu ne putem întări fără a ne isola și nu ne putem isola fără a ne și întări.

Biserica aceasta românească din părțile exterioare ale Ardealuluĭ avea nevoie, decĭ, pentru a se întări, întâiŭ de isolare, și, în

primul rînd, față de elementul sîrbesc. Ca națiune n'avem, natural, nimic, nicĭo dușmănie, față de Sîrbĭ; dar poate să se întîmple ca pe un anumit teritoriu interesele noastre să nu poată trăi alăturĭ cu interesele de desvoltare asimilantă ale națiunĭĭ sîrbeștĭ. Și a fost, și este și acum, o luptă continuă, tăcută, — ce nu influențează politica noastră națională în genere —, o luptă locală,—de concurență, de întrecere, nu de dușmănie,—între noĭ și Sîrbĭ. Biserica sîrbească era cea cu privilegiile; noĭ eram credincioșiĭ cari, scoșĭ din vechĭ rosturĭ ierarhice, ne întruniserăm în jurul acesteĭ Bisericĭ. Înnainte de cele două marĭ curente ale veniriĭ Sirbilor, Banatul nu fusese o *terra deserta,* un pămînt nelocuit. Asupra vechiĭ noastre vieți patriarhale, fără privilegiĭ, se așternuse însă viața aceasta sîrbească nouă, cu drepturĭ marĭ, și prin urmare viața noastră se confundase în aceasta.

De aceia nevoia cea mare era de a se smulge Romînĭĭ din această atîrnare sîrbească. Și i-a ajutat în această privință cultura, care este un lucru binecuvîntat: în orice formă s'ar primi, ea ajunge până în sfîrșit la osebirile naționale care staŭ în esența eĭ înșăși.

Cultura aceasta românească din Banat, a unuĭ Iorgovicĭ, a unuĭ Țichindel, a unuĭ Diaconovicĭ-Loga, fie și cu nota generală ortodoxă, fie și cu influență sîrbească într'însa, fie, în ceia ce privește elementele sale maĭ înnalte, de tipic vienes, oficial, stampilat de guvern, cultura aceasta ajungea să facă pe Romînĭĭ din Banat și părțile Aradului a simți nevoia uneĭ vieți sufletești deosebite.

Se căpătă,—și în urma silinților pasionate ale luĭ Moise Nicoară, pe care Moga refusă să-l ajute,—paĭsprezece anĭ după zădarnica petiție de despărțire din 1814, dreptul de a pune Romînĭ în Scaunul Aradului,—la Vîrșeț și Timișoara rămînînd să fie numaĭ Sîrbĭ cunoscătorĭ de românește. Arădanul Nestor Ioanovicĭ era decĭ Romîn declarat, iar colegul săŭ din Vîrșeț, apoĭ din Timișoara, Maxim Manuilovicĭ, un Romîn ascuns. Era totușĭ ceva. Dar desrobitorul mult așteptat a fost numaĭ Șaguna (n. 20 Decembre 1808)[1]. Și el venia de la Sîrbĭ, ca fost ucenic de teologie la Vîrșeț, și poate că este maĭ bine că venia de la Sîrbĭ, fiindcă

[1] Pentru tot ce-l privește v., în genere, I. Lupaș, *Mitropolitul Andreiŭ Șaguna*, ed. a 2-a, Sibiiŭ 1911.

astfel cunoştea toată practica lor administrativă. Toate intenţiunile lor ierarhice erau astfel absolut familiare omului care fusese ani de zile după absolvirea studiilor secretar intim al Mitropolitului sîrbesc din Carlovăţ, Ştefan Stratimirovici.

Şaguna a avut norocul încă de la început că s'a găsit — de la 1842 — şi ca egumen la vechea mănăstire Opovo, din Sirmiu, în această lume de călugări ortodocşi ai Banatului, în care naţiunea lui avea de reclamat drepturi.

Astfel la moartea lui Moga se făcuse ceva pentru întrunirea supt aceiaşi cîrjă a tuturor Romînilor de peste munţi, precum se făcuse mult pentru ridicarea prestigiului acestei cîrje româneşti, care era singurul sceptru naţional posibil.

Dar Biserica însăşi n'ar fi fost suficientă pentru a cîştiga tot ce s'a cîştigat în preajma anului 1848. În acest an şi în aceia cari urmează după dînsul mai iese la iveală şi alte elemente. Biserica aceasta nu era bogată. Biserica aceasta nu fusese dotată niciodată cum fusese aceia din Blaj saŭ cum fusese şi mai mult dotată — şi se pare că ghiftuirea aceasta de la început a imobilisat-o pentru totdeauna — Biserica din Oradea-Mare, bogată, luxoasă, dar care nu mişcă nici măcar cît o protopopie ortodoxă din locurile cele mai sărace şi bătute de Dumnezeŭ ale Romînilor de dincolo. Şi Biserica aceasta era în cea mai mare parte incultă. Cine nu-şi aduce aminte — legenda păstrează amintirea acestor lucruri — de inspecţiile lui Şaguna tînăr prin satele barbare, de preoţii cari parcă ieşiaŭ din fundul pămîntului, cari ştiaŭ să cetească numai pe o anume carte şi într'un anume loc, cari eraŭ îmbrăcaţi ca ţeranii şi trăiaŭ ca ţeranii,— şi nu trăiaŭ prin partea cea mai bună a vieţii ţereneşti, ci tocmai prin părţile cele mai rele. Preoţi de turmă, de cîrciumă şi de horă. Se mai pot vedea şi azi astfel de exemplare. Atunci însă acest tip de preot era aproape general, şi ni putem închipui că finul spirit care era Şaguna, aristocratic prin educaţie,—nepot de bogat negustor aromîn, „grec", din Pesta, susţinător al culturii, Atanasie Grabovschi (din Grabova), nobil de „Apadia", şi el însuşi crescut în Capitala Ungariei şi la Viena, — trebuie să fi avut un sentiment de oroare la înfăţişarea acestor păstori antediluvieni, mai mult gîcitori şi fermecători decît luminaţi slujbaşi ai Domnului.

Pentru o îndreptare, se putea gîndi cineva la elementele românești care se ridicaseră prin Universitățile străine și jucaŭ un rol mai mult saŭ mai puțin însemnat, crescînd însă, în orice cas, în viața oficială, administrativă, judecătorească a provinciei. Funcționariĭ aceștia eraŭ mulțĭ, și atîția dintre eĭ cu bune intențiĭ, și cari se manifestaŭ, cum am văzut, și în cultura începătoare a poporuluĭ lor, ca doctorul Vasiciŭ de la contumacia Temeșuluĭ, care a ajuns și membru al Academieĭ Romîne.

Din nenorocire însă, eĭ nu trăiseră într'un mediŭ românesc, și, dacă aceasta nu-ĭ înstrăinase de cultura neamuluĭ, îĭ făcuse însă foarte puțin propriĭ pentru a represinta, în cadrul funcțiunilor lor, în locul unde fuseseră așezațĭ prin cariera lor administrativă saŭ judecătorească, aspirațiile politice ale poporuluĭ românesc.

Mai tărziŭ numaĭ, cercetătoriĭ Universităților străine vor deveni factoriĭ importanțĭ în viața Romînilor din Ardeal: ceĭ de la la 1848, cari însă nu eraŭ bătrînĭ. Eĭ aparțin la două categoriĭ. Întăiŭ profesoriĭ tinerĭ de drept, de filosofie, din rîndul cărora face parte și Simion Bărnuț (născut la 1808, în satul Bocșa-Romînă, din părțile Crasneĭ, format la Șimlăŭ, Careiĭ-Marĭ și Blaj; profesor aicĭ din 1831), care este însușĭ represintantul tip al acestor oamenĭ născuțĭ din părințĭ țeranĭ, învățînd școlile elementare în preajma caseĭ părintești, trecînd pe urmă la Universitatea ardeleană spre a urmă altceva decît teologia pentru care eraŭ menițĭ, și cari, ajungînd să aibă cunoștința legilor omenești și a uneĭ filosofiĭ ce-și are fără îndoială legăturile sale cu teologia, dar cu altă tendință, se hucură de altă libertate a spirituluĭ. Bărnuț — o clipă și notariŭ consistorial (1835)[1] — întră de la început în conflict cu cercurile blăjene. Neducînd sufletește viața tipică din epoca luĭ Petru Pavel Aaron, continuată de Vlădica Leményi, el ajunse la certurĭ cu acesta, la luptă împotriva celor din stînta odaie cu ușile și ferestile lăcătuite, la împotrivirea dîrză, desperată față de asfixia blăjeană. A spart geamurile și a strigat, și, cînd aŭ vrut să-l tragă înlăuntru, închizîndu-se din noŭ toate comunicațiile, el s'a arătat gata să se desfacă din lumea școlară care-ĭ cerea sacrificiul vieții sale de om liber. La 1838 încă, el trecea la Sibiiŭ pentru a-și termina studiile de drept.

Dar mai era și o altă categorie: studenții tinerĭ de la drept

---

[1] V. Gr. Pop, *l. c.*, II, p. 39. Cf. *Ist. lit. rom.*, *l. c.*, pp. 300-1.

ein 1840, aceia cari avuseră până atunci alte rosturi și cari luaseră de la cultura ungurească, singura cunoscută lor, un lucru foarte folositor. Cultura aceasta era combativă, revoluționară, cuprinsă de o nebiruită patimă de a schimba lucrurile și, pe de altă parte, de o încredere absolută în resultatele acestor sforțări. Tineretul unguresc de pe vremurile acelea era absolut nebun supt raportul politic, și de această nebunie s'au molipsit și tinerii Romîni. Cine ar crede, în epoce liniștite, ca un grup de studenți, să poată să transforme viața unei națiuni! Sînt vremuri însă cînd se poate așa ceva.

Dar mai era un lucru: studenții aceștia nu erau bogați și nu aveau relații, care pot fi foarte importante și folositoare, și ei nu aveau noțiunea vieții practice într'un sens mai înnalt. Aceste trei calități se puteau însă căpăta pentru neam de aiurea. Am văzut cum elementul românesc de origine balcanică cîștigase o situație preponderantă supt raportul avuțiilor în viața Ungariei și cum acest element pe încetul și-a pierdut caracterul său osebitor, astfel încît, nu numai că Macedonenii se simțiau Romîni ca toți ceilalți, sacrificînd sume importante pentru cultura noastră, dar elementul grecesc pur se desnaționalisase. Ei au întrat, cu toată avuția lor, cu bisericile lor, cu școlile, cu bibliotecile, cu prăvăliile lor, în curentul cel nou, activ, al vieții românești. La Pesta și Viena existau astfel de colonii, care numai pe urmă și-au pierdut biserica și conștiința națională: cu un Dumba, un Sina. Familiile acestea, cu biserica în care se slujia românește și grecește, cu o școală care avea în calitate de conducător pe un Boiagi — s'au găsit și chitanțele acestui dascăl macedonean la școlile românești din Capitală[1] —, constituiau o clasă bogată, influentă, avînd legături în toate părțile, nobilitată adesea după o îndelungată activitate spornică. Ea putea să dea Romînilor de dincolo tocmai ceia ce li lipsia, căci bietul preot ardelean sau bănățean, studentul sărac, funcționarul smerit nici n'ar fi îndrăsnit să calce pragul caselor în care un Grabovschi de Apadia se simția ca la el acasă. Și, pe de altă parte, acești oameni nu representau numai atît, ci și o cultură laică, foarte modestă poate, care se sprijinia pe o situație la care studenții în drept de la Cluj, pier-

[1] *Analele Academiei Romîne*, XXIX, p. 1 și urm.

duți prin cine știe ce colțuri ale Ardealului ca judecători și funcționari administrativi, nu puteau rîvni.

Ca să se întîmple actul acela hotărîtor de manifestare politică nouă a națiunii în 1848, cînd alte națiuni cu glas tare cereau pretutindeni drepturi corespunzătoare aspirațiilor lor seculare, pentru aceasta trebuia un om care să întrunească anume calități: calitatea de Romîn, conducător al organisației eclesiastice celei mai largi a Romînilor din Ardeal; al doilea, să aibă acele cunoștințe superioare pe care le putea căpăta cineva din alte școli decît din școlile noastre de teologie, cunoștințe înnalte de drept, și, în sfîrșit, acest om trebuia să fie un om de Capitală, de oraș mare, deprins a se presinta în saloane, a vorbi cu represintanții de căpetenie ai lumii austriace, totdeauna roabă a formelor.

Și norocul cel mare al nostru a fost că ele s'au putut găsi întrunite în personalitatea superioară a lui Șaguna. Dar toată inteligența lui organisatoare n'ar fi servit la nimic dacă n'ar fi avut în același timp aceste trei calități. Și, dacă ar fi avut și a patra calitate, pe care nici n'a putut-o cîștiga, dacă ar fi prins rădăcini în viața țeranului romîn, dacă ar fi ajuns la formula „prin noi înșine", dacă ar fi crezut în ridicarea neamului prin forțele lui proprii, pactînd cu cine vrea el pentru singura zi în care e nevoie de acest pact, misiunea lui ar fi fost mult mai glorioasă și mai fecundă. A fost însă eroul forțelor sale proprii, așa de mari, fără ca Țărîna-Mamă să-i adauge acele uriașe energii elementare care făceau nebiruit, în fabulă, pe Anteu.

Părintele Ioan Lupaș, în lucrarea-i comemorativă despre Șaguna, a arătat timpurile de tinerețe ale viitorului Mitropolit, în care el însuși și fratele și sora lui au fost amenințați de primejdia — din punctul de vedere ortodox — a catolicismului. Familia fiind săracă, și avînd nevoie de sprijin din partea autorității bisericești, și cea mai apropiată autoritate bisericească, din Mișcolț, nefiind cea ortodoxă, copiii au trecut la confesiunea romană. Mama nu s'a învoit la această schimbare, și stăruințile ei au învins.

Fără a face niciun fel de sentimentalism, e evident că, dacă Șaguna ar fi rămas catolic, ar fi fost o mare pierdere pentru națiunea noastră. Pe atîtea căi era îndreptat către străinătate,

lucru de care trebuie să se ție samă. Era îndreptat către străinătate prin toate legăturile familiei sale, care la începtul veaculuĭ al XIX-lea era maĭ mult saŭ maĭ puțin amestecată cu viața străină din Capitalele saŭ centrele celor marĭ de negoț ale Ungarieĭ. Educația primită de la început nu era de sigur o educație românească. Tînărul Anastasie, călugărul Andreĭ s'a reromanisat, și s'a reromanisat, n'aș zice numaĭ decît din voință—nu trebuie să exagerăm —, ci prin împrejurările vieții sale. N'a făcut-o din interes — ar fi o insultă s'o spunem —, dar nicĭ dintr'o conștiință românească superioară, ceia ce ar fi iarăși o exagerare, oricît de folositoare ar putea fi în starea actuală de lucruri. A revenit prin Biserică și prin anumite accidente întîmplătoare în cariera luĭ bisericească, accidente, care, ca oricare altele, s'aŭ întîmplat, dar puteaŭ foarte bine să nu se întîmple. Pe lîngă aceasta un om de calitatea luĭ nu era cerut de națiunea românească, — trebuie s'o recunoaștem. Sînt casurĭ în care o națiune este răŭ servită, prea răŭ servită de cineva dintre fiiĭ săĭ și atuncĭ îl înlătură pentru nevrednicie; dar sînt casurĭ în care o națiune ar putea fi prea bine servită de către unul din fiiĭ săĭ și atuncĭ îl înlătură, cu și maĭ multă învierșunare, pentru vrednicie.

Da, națiunea românească de dincolo, la începutul veaculuĭ al XIX-lea, n'avea nevoie de Șaguna, supt nicĭun raport. O viață întreagă s'a sbătut el ca să împace națiunea romînă cu superioritatea luĭ, și n'a izbutit. A trăit niște anĭ teribilĭ la sfîrșit. Toată activitatea politică a Romînilor se îndepărtase de la el. Era socotit ca un greșit. Și, dacă ar fi fost considerat ca un greșit din punctul de vedere al lipseĭ de contact cu poporul, dacă aceasta l-ar fi îndepărtat pe el, care era omul Vieneĭ, în legăturĭ cu cercurile oficiale, care-șĭ trăgea puterea din aceste cercurĭ oficiale, și nu atît din viața maselor națiunilĭ, s'ar înțelege. Dar, chiar dacă n'ar fi fost înlăturat de niște oamenĭ cari represintaŭ o politică maĭ bună decît a luĭ, încă ar mai fi o explicație, cum e în totdeauna cînd înlăturarea cuiva vine de la oamenĭ cari-ĭ sînt superiorĭ saŭ cari sînt puși în împrejurărĭ de acelea în care într'un chip superior fac aceiași politică, cu însușirile și neajunsurile sale. Dar nu; el a fost înlăturat de coaliția incapacităților și a nepregătirilor, care de cele maĭ multe orĭ are biruința împotriva oamenilor ce-șĭ simt o menire pe lume.

Prin urmare, prin calitățile luĭ, Șaguna nu era chemat a juca

un rol mare între Romînĭ. Romîniĭ aveaŭ nevoie de altceva, de un gospodar bisericesc bun, care să facă şcolĭ elementare, care să supravegheze învăţămîntul în aceste şcolĭ, să îngrijească a nu-ĭ lipsi niciodată nimănuĭ mijloacele simple pentru educaţia religioasă a sufletuluĭ săŭ. De aceasta aveaŭ nevoie: de un om foarte respectuos faţă de Coroană, care să nu amestece naţiunea sa în niciun fel de greutăţĭ, care de treĭ orĭ să întrebe pe cel de sus înnainte de a îndrăzni să facă un lucru pentru ceĭ de jos. Naţiuniĭ nu-ĭ trebuia Moga — e drept —, dar numaĭ fiindcă Moga îmbătrînise; îĭ trebuia însă o reîntinerire a luĭ Moga, cu oarecare calităţĭ de instrucţie superioare acelora de care se putuse învredniciĭ, în vremurile sale, acesta. Atîta-ĭ trebuia ortodoxieĭ de dincolo, şi nu o superioritate, care ar fi fost şi jignitoare. De sigur, dacă Swift ar fi continuat povestea luĭ Gulliver duşmănit de piticĭ, s'ar fi văzut că, după multe firicele de păianjen rupte de mişcările sale, totuşĭ Liliputieniĭ aŭ isprăvit prin a-l lega cobză.

Şi apoĭ, pornind oarecum din lumea oficialităţiĭ, Şaguna avea o chemare de a trăi în lumea aceasta superioară, în care se cer fără îndoială anumite cunoştinţe, pe care nu toată lumea le are şi pe care el le avea într'un grad înnalt, dar pe care Romîniĭ ceĭlalţĭ, în genere, niciĭ nu le aveaŭ, niciĭ nu le puteaŭ preţui. El însuşĭ nu se simţia atras de la început către moravurile primitive ale Bisericiĭ româneştĭ. Va fi jignit şi el, dar şi pe el l-a jignit Biserica încredinţată luĭ, de atîtea orĭ. Şi totuşĭ i s'a jertfit, singura cale pe care putea s'o înnalţe, de atîtea orĭ.

Totuşĭ niciodată n'a fost încunjurat, propriu vorbind, de clerul săŭ întreg, ci a avut pe lîngă sine unul saŭ doĭ crescuţĭ în spiritul luĭ, — Veniaminĭ păstrătorĭ aĭ gîndurilor sale şi cărora li încredinţa adîncile sale durerĭ intime.

Pe de altă parte, Romîniĭ de atuncĭ nu înţelegeaŭ niciĭ marele folos care ar putea resulta pentru eĭ din anumite legăturĭ cu anumite cercurĭ vienese. Acele cercurĭ vienese existaŭ, precum exista puterea fundamentală a naţiuniĭ romîne, dar între un factor şi altul nu se stabiliseră alte legăturĭ decît a biruluĭ, a serviciuluĭ militar, a îndeplinirĭĭ datoriilor de supuşĭ. Nu se putea prevedea vremea cînd Viena va avea nevoie de Romînĭ supt un alt raport decît supt raportul de bunĭ supuşĭ, de îndeplinitorĭ punctualĭ aĭ datorieĭ lor faţă de Cîrmuire, de zestre omenească ereditară a Măriеĭ Sale Chesaro-Crăieştĭ.

Decĭ, dacă Șaguna ar fi rămas în catolicism, toate acestea nu se făceaŭ, orĭ măcar nu se făceaŭ *atuncĭ*, ceia ce are importanța sa. *S'a întîmplat* că a fost altfel.

Intimitatea luĭ Șaguna atuncĭ, adîncul sincer al cugetuluĭ săŭ nu le cunoaștem, fiindcă n'avem scrisorile luĭ particulare. Va fi existat — căcĭ omul era prea superior ca să nu fi existat,—va fi existat o tragedie intimă în sufletul luĭ, în care aŭ stat, o mulțime de vreme, anumite elemente în luptă. Nu i-a bănuit nimenĭ ortodoxia, dar romînitatea i-a bănuit-o, și chiar conștiința românească căpătată maĭ tărziŭ i-aŭ bănuit-o mulțĭ, văzîndu-se, între altele, și prin aceia că, în alegerea de episcop de la Turda (1-iŭ Decembre st. n. 1847), după cîteva lunĭ de vicariat (început în August 1846), el a fost în rîndul al treilea. Era tînăr, frumos, învățat, avea talente sociale, era harnic — minune mare la o națiune care se ferește adesea de acest defect —, prin urmare avea o mulțime de calitățĭ; dar tocmaĭ de aceia a fost în rîndul al treilea. Doĭ alțiĭ i-aŭ răsărit înnainte: pe lîngă sîrguinciosul director școlar Moise Fulea, și înnaintea acestuia chiar, un membru al familieĭ Moga, Ioan. Și atuncĭ Duhul Sfînt, care uitase să inspire pe protopopiĭ adunațĭ pentru alegerea succesoruluĭ luĭ Vasilie Moga, a inspirat pe Împărat — și acesta lucru destul de rar — și la 24 Ianuar 1848[1] l-a ales pe dînsul.

Odată ce el venia de la Împărat, inferioritatea luĭ dispăruse. Din vicariul suspect ce era pănă atuncĭ, a devenit Vlădica cel bun. Omul nu făcuse nimic ca să ajungă în rîndul al treilea ; din potrivă, în cele cîteva lunĭ de vicariat, cercetase diocesa sa, întrase în legăturĭ cu preoțiĭ, pentru școală își formase un program de îmbunătățire. Și după aceasta era să meargă pe ace iași cale.

Aceĭ mulțĭ cari s'aŭ simțit jignițĭ în sufletul lor că s'a ales Șaguna, persistaŭ totuși să vadă în el un Sîrb. El a întrebuințat, pănă foarte tărziŭ, pentru studiile sale, cărțĭ slavonești ; lucrările luĭ, cum este Istoria bisericească, sînt făcute după modèle sîrbeștĭ. Cetirea luĭ a fost în mare parte și latină : pe una o avea din cariera de ortodox, iar pe cealaltă, cetirea latină, germană și ungurească, o avea din studiile luĭ anterioare la Mișcolț și Pesta. El a vorbit însă celor de jos și a predicat românește. A știut

[1] Înnainte de alegerea luĭ Cuza-Vodă *tocmaĭ cu unsprezece anĭ.*

bine românește, fără îndoială; scrisorile luĭ sînt într'o limbă destul de bună, dar cu toate acestea în intimitatea luĭ el vorbia maĭ mult nemțește; glumele luĭ cu ceĭ maĭ de aproape, poreclele pe care li le dădea, toate acestea eraŭ nemțeștĭ. În acest cerc larg al activităților sale, nu-șĭ avea nicĭ rudele și nicĭ mormintele.

Avem, de și nu le-a adunat încă nimenĭ, circulările luĭ. Ele țintesc toate de-a dreptul la neajunsurile timpuluĭ. Se vede foarte bine un ochiŭ clar, prevenitor, care nu se sfiește de nimic, care arată orĭce este răŭ și vede imediat mijlocul de îndreptare. A fost un admirabil om practic. Răul cînd l-a văzut, nicĭ n'a avut vreme să zică *nu*, ci fapta luĭ a trecut de odată la *da*.

Păcatul cel mare pentru Șaguna însă este că le spunea în felul în care le-ar fi putut spune și un guvernator de provincie de la Graz, și un episcop catolic de la Brünn, și orĭcare funcționar eclesiastic saŭ laic din orĭce provincie a Imperiuluĭ. Cugetul luĭ nu era românesc, felul cum el gîndia era al școalelor unde învățase. Lumea din care plecase el, nu avea o vatră românească în mijlocul caseĭ. De aceia a rămas imperialist și austriac. Și de aceia multe din formulele pe care le-a găsit nu s'aŭ prefăcut în realităților binefăcătoare pentru neamul a cărui Biserică o organisase.

Poate dacă cerea maĭ puțin și cerea altfel, ar fi mers lucrurile maĭ bine. Însă el a cerut așa de înnalt și așa de complect, încît a descurajat pe mulțĭ oamenĭ, cari n'aŭ maĭ făcut nimic. Cum era Șaguna, și cît timp a păstorit Șaguna, și cît de bine a fost servit Șaguna, și de natură și de împrejurărĭ, căcĭ nu-ĭ lipsia nimic omuluĭ ca om, și nicĭ în ce privește elementele care-ĭ stăteaŭ la îndemînă dincolo de margenile poporuluĭ săŭ! Nicĭodată n'a fost Romîn care să poruncească maĭ mult. Acesta n'a cerut, a pretins, și de aceia a căpătat. El a știut cine sînt Nemțiĭ din Viena și Ungurĭĭ din Pesta. Nu se întră la eĭ ștergîndu-țĭ de o sută de orĭ tălpile pe covoarele de la ușă și îndoindu-țĭ mijlocul în fața tuturor lacheilor cari iese în cale. Trebuie să întri cu conștiința că represințĭ un popor, indiferent de cum te-ar chema. Conștiința aceasta a avut-o el. Și, dacă cu toate acestea, Șaguna, avînd însușirile și îndemănările acestea excepționale, nu a putut face și maĭ marĭ lucrurĭ, dacă pe urma păstorieĭ sale îndelungate aŭ rămas încă preoțĭ cari abia știaŭ carte și aŭ rămas școlĭ care numaĭ de formă figurează astfel,

dacă literatura românească nu s'a îmbogățit esențial, aceasta se datorește faptului că acest *Abstand*, această deosebire de situație între o parte și alta, era așa de mare, încît asupra ei nu se putea întinde o punte. Între el și ai lui era o incapacitate de a se înțelege, și nu poți servi pe cineva bine până nu l-ai înțeles deplin.

Și acest caracter mai puțin fericit al personalității sale a rămas până la sfîrșit, cînd i se isprăvește stăpînirea. Cînd dispare un om a cărui viață a însemnat un contact sufletesc continuu între el însuși și aceia asupra cărora s'a întins activitatea lui, —cea mai fericită misiune pe care o poate avea un om pe lume—, cel ce vine după dînsul trebuie să-și facă întâiu un examen de conștiință: Vin după un duhovnic; pot fi eu un păstrător de taine și un deslegător de păcate? Pe cînd, în casul cellalt, întrebarea aceasta nu se pune. S'a făcut cutare lucru; lucrul acesta a avut un înțeles formal, a încremenit în caracterul acesta formal. Și care este omul care să nu zică: dar și eu pot să îndeplinesc această formă! Aceasta este cheia succesiunii lui Șaguna.

De aceia nu este om care să se fi cutremurat înnainte de a călca pragul Reședinței din Sibiiu. Nu este unul care să fi văzut pe Șaguna însuși stînd în prag și cerîndu-i socoteală de ce este și de ce poate. Nimeni n'a văzut ființa lui Șaguna în locurile pe care le întemeiase și le umpluse de viață, ci a văzut cancelaria lui Șaguna, care se poate continuà lesne pornind de la cel din urmă număr de ordine.

Da, este incontestabil că un anume formalism de origine austriacă, un anume spirit de cancelarie a pătruns în lumea românească prin Șaguna. De almintrelea, ca să înțeleagă cineva acest lucru, trebuie să-și amintească și cariera lui. Înnainte de a veni în mijlocul Romînilor, el a petrecut cîtva timp în lumea mănăstirească. Dar nu s'a împărtășit de viața călugărească, așa de modestă și intimă. Vlădicii cari au fost călugări se deosebesc totdeauna printr'un fel de adîncă intimitate, printr'o umilință atingătoare, mișcătoare, contagioasă, am zice, a spiritului lor. Cel mai mare teolog nu are nota aceasta. Aceasta nu se învață, se capătă în anii aceia îndelungați de singurătate, în înfățișarea aceia zilnică a sufletului înnaintea lui Dumnezeu. Șa-

guna n'a fost om de mănăstire. El a trecut doar printr'o mănăstire de lux, cum sînt mănăstirile ortodoxe din Austro-Ungaria, care aŭ prea puțin din spiritul monastic răsăritean, din spiritul acela de isolare ascetică, de îndepărtare de lume.

Apoĭ a fost funcționar de cancelarie în lumea bisericească a Sîrbilor. A stat pe lîngă Mitropolitul din Carlovăț, intim al luĭ. După tradiție și după privilegiile care s'aŭ acordat Sîrbilor cînd s'aŭ așezat în regatul Ungarieĭ, „Patriarhiĭ" aceștia din Carlovăț sînt înnainte de toate șefiĭ națiuniĭ lor. Deci și pe la 1830-40 eraŭ oameni cari făceaŭ politică de pe Scaunul metropolitan, și ceia ce a învățat Șaguna la dînșiĭ n'aŭ fost atîta lucruri bisericești, pe care le știa și din școală, ci cum se face singura politică posibilă pentru o națiune ortodoxă din monarhie. Un Stratimirovici era ca un suveran între aĭ săĭ și secretariĭ luĭ eraŭ ca secretariĭ intimi aĭ unuĭ cap încoronat.

Venind deci Șaguna în Ardeal, el a vrut să fie—, și a fost, a izbutit să fie prin calitățile sale superioare—un Patriarh al Romînilor. Ce eraŭ pentru el uniții? O grămadă de rebeli, pe cari-i domina el cu personalitatea luĭ, și, dacă ar fi reușit să-i aducă la vechea lor credință ortodoxă, rolul săŭ patrlarhal, am putea zice rolul săŭ regal, s'ar fi pronunțat încă maĭ mult. Dacă i-ar fi oferit cineva să conducă o Biserică fără caracter de represintanță națională, o Biserică fără legăturĭ posibile cu Curtea. o Biserică în care să nu se petreacă lupte politice, pe care el să se simtă chemat a le domina, mă întreb dacă Șaguna ar maĭ fi păstrat pe el haina pe care a purtat-o.

Și *nația* sîrbească exista de la cel d'întăiŭ act împărătesc pecetluit care se dăduse șefilor eĭ. O nație românească însă nu exista înnainte de 1848, oricît de mult ar fi fost cerută de la forurile înnalte de aceia cari se simțiaŭ făcînd parte dintr'însa.

Asupra teritoriuluĭ locuit de Romînĭ, întinzîndu-se, în cursul desvoltăriĭ istorice, deosebite regimurĭ, care nu eraŭ determinate de Romînĭ și de desvoltarea Romînilor înșășĭ, s'aŭ găsit Romînĭ de maĭ multe clase, din punctul de vedere constituțional: Romînĭ de pe moșiile regale vechĭ, de pe *fundus regius,* Romînĭ de pe moșiile fiscale ale Împăratuluĭ, Romînĭ de pe moșiile Bisericiĭ, Romînĭ din vechile districte militare, cari se bucuraŭ de drepturĭ nobiliare din generație în generație, Romînĭ din regimentele cele noĭ, din alcătuirile grănicerești, care se făcuseră pe

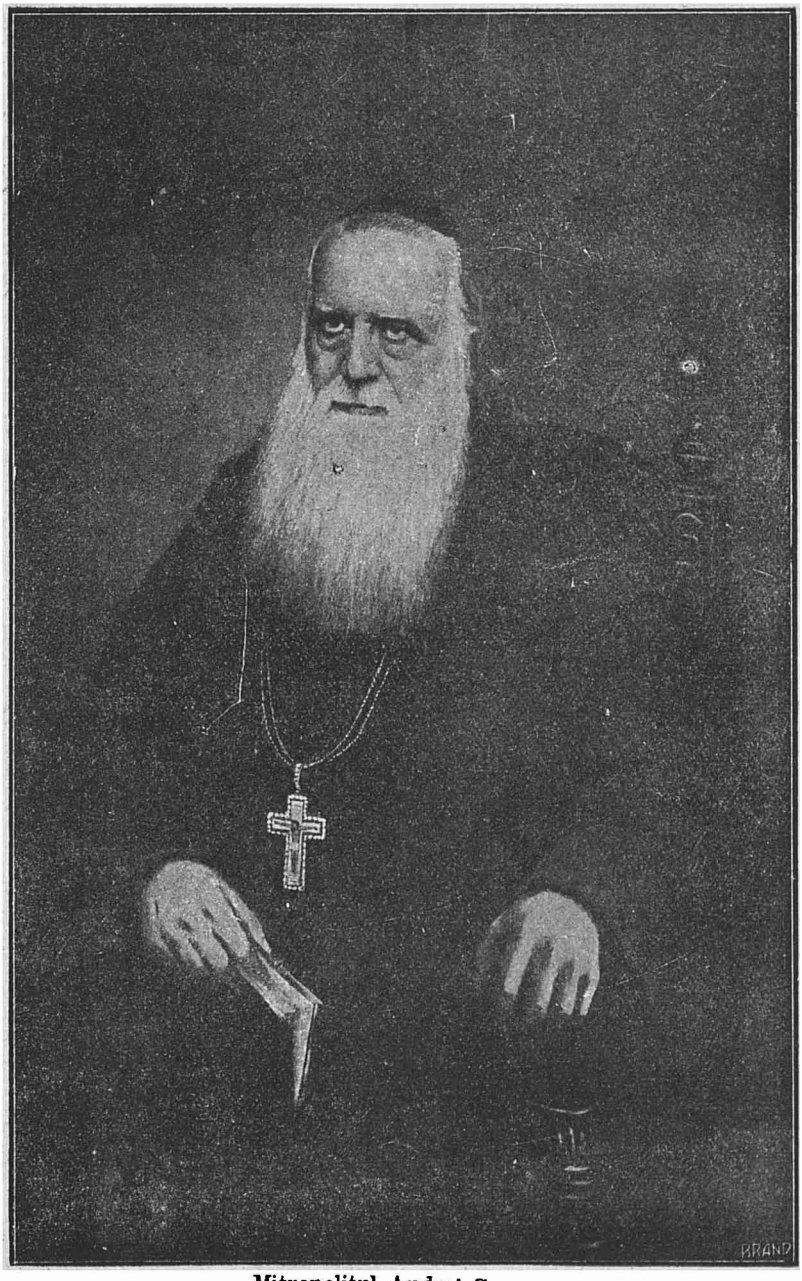

Mitropolitul Andrei Şaguna.

vremea Marieĭ-Tereseĭ și a luĭ Iosif al II-lea; tot felul de Romînĭ. Din punctul de vedere constituțional, existaŭ *numaĭ* aceste categoriĭ; nu exista o națiune, superioară și maĭ veche decît aceste categoriĭ. Și categoriile nu plecaseră din națiunea însășĭ, nu era această națiune la izvorul lor, ci ele plecaseră din anumite necesitățĭ de politică austriacă, saŭ, înnainte de aceasta, de politică regală ungurească. Națiunea, care la Sîrbĭ era la început, la Romînĭ trebuia să fie tocmaĭ la sfîrșit.

Acestea fiind împrejurările în care trăiesc Romîniĭ și în epoca luĭ Șaguna, îșĭ poate închipui cineva că el a trecut dincolo de drepturile sale, a trecut dincolo de chemarea sa naturală jucînd rolul patriarhal pe care l-a jucat. Dar el de la început n'a avut altceva înnaintea ochilor decît acest lucru. După cum Sîrbiĭ eraŭ cu toțiĭ strînșĭ în umbra Mitropolituluĭ din Carlovăț, după cum acesta avea dreptul să vorbească Vieneĭ în numele tuturor Sîrbilor, după cum nu exista pentru Sîrbĭ nicĭ cultură, nicĭ drept în afară de organisația bisericească, tot așa pentru Romînĭ nu trebuia să existe nimic în afară de această organisație a Bisericiĭ lor.

Nicĭ însă a fost o slăbiciune în acțiunea luĭ Șaguna. El a împiedecat alcătuirea în afară de Biserică a uneĭ forțe culturale politice și sociale românești. O parte din dușmănia care se îndreaptă către el în cursul luptelor constituționale ale Romînilor din Ungaria, după îndeplinirea organisațieĭ bisericești, se explică și prin faptul că elementul laic avea și el oarecare drepturĭ.

Orĭcît de mult o națiune ar fi legată de tradiția religioasă, de o tradiție ierarhică — și maĭ mult decît era legată națiunea românească în Ardeal și Ungaria nu se putea —, cu toate acestea este bine să existe ceva și în afară de această organisație. În general se poate zice un lucru: orĭce fel de organisație fundamentală ar exista la un popor, în orĭce domeniu, este bine să existe ceva în afară de această organisație, fiindcă numaĭ aceasta permite un control.

Un control nu era necesar în vremea luĭ Șaguna. Ar fi fost dăunător dacă s'ar fi făcut în contra unuĭ om cum era Șaguna. Și totușĭ a fost un asemenea control. De cîte orĭ însă s'a uitat cineva în socotelile politice ale luĭ Șaguna, a încurcat lucrurile. El era în stare să-șĭ îndeplinească funcțiunile politice ce și le însușise fără amestecul nimănuĭ. Dar, dacă cineva nu poate să

fie sigur ce va fi succesorul din sîngele său, cum poate ști ce poate fi acela resultat dintr'o alegere influențată de atîtea interese omenești și putînd să ridice cine știe ce incapacitate comodă!

Șaguna însuși a creat, cum vom vedea, un sinod național: cea mai mare inovație a lui Șaguna, determinată însă și de concepția lui de a porunci prin Biserică. A voit să dea voie și celorlalți să se manifeste ca națiune doar cu ocasia alegerilor episcopale și „agendelor". Puteau și mirenii să se amestece în viața bisericească, dar rămînînd mireni. Cine-i pregătise însă pe acești mireni de un rol politic? El însuși n'a avut legături cu ei; a rămas preot până la sfîrșit, încunjurat numai de ucenicii lui bisericești. Poate că vre unul din laici ar fi putut să fie cîștigat. La dînsul însă nu se întra cu ușurință, se pătrundea greu. Până și străinii aveau o sfială de a veni în fața lui Șaguna. Iată ce spune un Ungur cuiva care mergea în Ardeal: „Întră în Ardeal și caută să vezi pe Șaguna. Să știi însă că acela este un om pe care nu-l poate cuprinde o țară".

Prin urmare mirenii au rămas needucați politicește în tot acest timp, și din acest fapt, din această needucare a mirenilor au resultat greșelile lor, cu totul fără coordonare logică, de a juca un rol politic împotriva lui, cînd poate ar fi fost cu putință să joace un rol politic alături de dînsul și în sensul vederilor și acțiunii întreprinse de Șaguna.

În sfîrșit voiu încheia cu o constatare, care, aceia, desăvîrșește icoana pe care trebuie să ni-o facem despre Șaguna.

Șaguna a fost guvernamental de la început până la sfîrșit. Dar poate fi cineva fi guvernamental în mai multe feluri.

Șaguna a fost guvernamental de gradul cel mai înnalt. Nicio hotărîre de-a lui n'a plecat fără asentimentul Curții, nicio hotărîre a lui nu s'a lovit de punctul de vedere al Curții. Atît numai că a știut să pregătească Curtea într'un anume sens. E un corectiv, dar el a existat numai pentru el, nu și pentru alții. A fost un Austriac, imperialist și habsburgic, și s'a creat de atunci un obiceiu în acest sens. Dar pe urmă Viena s'a mutat, în ce privește pe Romîni, la Pesta, și succesorii lui, cari au făcut politica Pesteî, revendică pentru Șaguna originalitatea detestabilei lor politice. Șaguna nu întreba pe miniștri, ci pe Împărat. Dar

alții s'au oprit la miniștri, și, cînd au apărut în fața Suveranului l-au găsit așa cum fusese pregătit de alții în contra lor.

Și încheiem cu acest mai greu păcat al orîcării politice care nu pleacă din contactul de fiecare moment cu singura putere care nu înșeală și nu părăsește niciodată: națiunea însăși.

X.

Pregătirea mișcării de la 1848.

După ce s'a schițat psihologia lui Șaguna, care, am spus-o, nu a fost încă un factor de inițiativă și de conducere în mișcarea de la 1848 a Romînilor din Ungaria, venim la însăși această mișcare, prin urmare la seria de evenimente care se petrec la Romînii supuși Coroanei Sf. Ștefan, Romînii ardeleni în special și Romînii din comitatele exterioare, între luna lui Mart și luna lui Maiŭ 1848.

Se știe că în 1848 mișcarea revoluționară a plecat din anumite centre apusene și din aceste centre s'a întins pe urmă asupra restului Europei. A fost o mișcare pornită din Paris, unul din ultimele ecouri ale marilor schimbări petrecute în 1789, una din ultimele lupte care se dau împotriva regalității, fie și de voință națională. De acolo mișcarea se întinde până la capătul celălalt al Europei, avînd un răsunet până în regiunile acelea rusești care se poate zice că, la dreptul vorbind, nici nu aparțin strict Europei.

Acum causa întinderii acestei mișcări — și noi nu vorbim de mișcarea de la 1848 în general, ci atîta numai cît este de nevoie ca să se înțeleagă ce s'a petrecut dincolo de munți —, causa, zic, pentru care această mișcare din 1848 s'a putut răspîndi așa de răpede, nu este numai contagiunea revoluționară. Evident că o revoluție este contagioasă. Se simte cineva oarecum dator, de o datorie de onoare, ca, atunci cînd s'a făcut ceva aiurea, să se facă și la el acasă; dar, în afară de faptul că mișcările revo-

luționare aŭ un caracter contagios — pe cît sînt de puțin molipsitoare mișcările făcute pentru a le doborî —, pentru ca mișcarea revoluționară din 1848 să capete intensitatea pe care i-o constatăm în deosebitele centre a trebuit să se mai adaoge încă un lucru: anume pregătirea unei clase capabile de a represinta cu lupte și cu sacrificiĭ idealul revoluționar în deosebitele țerĭ europene.

Evident că turburărĭ ar fi fost în Capitalele deosebitelor State din Europa centrală și orientală, chiar dacă n'ar fi existat o clasă capabilă de a porni și de a urmări o luptă. Aicĭ sîntem încă în domeniul contagiuniĭ, dar ea rămîne superficială atîta vreme cît nu există factorul interior, care s'o ajute.

În centrul Europeĭ existaŭ asemenea factorĭ cari trebuiaŭ să dea mișcăriĭ un caracter serios dramatic și un caracter transformator pentru viața țerilor în care revoluția s'a manifestat. La Germanĭ exista o burghesie, pe care oficialitatea nu voià s'o recunoască, măcar în oarecare măsură. Revoluția de la 1789 se întinsese în Germania odată cu armele Republiceĭ și ale luĭ Napoleon, și adusese oarecare schimbărĭ în domeniul legal, administrativ, de și transformărĭ profunde în domeniul social nu fuseseră aduse. Nu fuseseră, ca în Franța, schimbărĭ în ce privește însuși regimul proprietățiĭ, nu se dobîndise libertatea totală a comerțuluĭ și a industrieĭ din legăturile lor medievale. Și de aceia burghesia nu se putea ridica în măsura în care s'a ridicat în Franța. Totuși această burghesie, cu tradițiĭ, avea destulă moștenire politică și destulă putere actuală ca să poată juca rolul de căpetenie în Stat.

Și, dacă acest substrat de nemulțămirĭ și aspirațiĭ se întîlnește în țerile germanice, cum putea să nu se întindă mișcarea în Italia anuluĭ 1848, cînd acolo existaŭ două lucrurĭ hotărîtoare în această privință: o naționalitate iritată, supusă dominațieĭ străine, direct saŭ indirect, o conștiință națională care tindea către unitate, pe care o predicaseră generațiĭ întregĭ de scriitorĭ, existaŭ vechĭ familiĭ cu glorioase anale care se acomodaŭ foarte greŭ cu un regim de Curte, represintat de străinĭ, și cu un regim de funcționarĭ, servit de ceĭ mai cruzĭ tiranĭ aĭ națiuniĭ italiene?

Și în Spania era o întreagă viață civilă și militară înnăbușită de regimul preoților, în Polonia rusească un mare popor, ațipit

numaĭ prin cucerire, o nobilime mîndră şi încă bogată, arzînd de dorinţa epocelor marĭ din viaţa naţiunĭĭ, condusă de iniţiativa eĭ vitregă şi turbulentă. La noĭ, în Principate, era icoana luĭ Ştefan-cel-Mare, a luĭ Mihaĭ Viteazul, a Vladimiresculuĭ, era un tineret boieresc cu mintea exaltată de doctrinele francese sorbite în anĭ de educaţie la Paris.

Dar, la Romînĭĭ, din Ungaria, în momentul cînd revoluţia întra în Viena, cînd fenomenele pregătitoare apăreaŭ la Pesta, cînd ideile luĭ Kossuth, Slovacul entusiast, fanaticul Slav, servite de tumultuoasa poesie a luĭ Petöffy, alt Slav, biruia asupra teoriilor luĭ Szechényi, care era clasa şi care era curentul de ideĭ capabile de a susţinea o revoluţie?

Venim întăiŭ la clase. Ce înţelegea ţerănimea din Ardeal din ideile revoluţieĭ de la 1789, în numele cărora se ridicaseră popoarele acum a patra oară în 1848? Cultura se întinsese foarte slab asupra lor, şi cultura de scris şi cetit este şi maĭ mult şi maĭ puţin decît o ideie politică: mai puţin, fiindcă anumite lucrurĭ politice nu se pot judeca de cine ştie să cetească şi să scrie, şi este maĭ mult decît o ideie politică, fiindcă, fără să aĭ patru clase primare, anumite lucrurĭ care te interesează de aproape le înveţĭ, căcĭ altfel îţĭ merge răŭ.

Ţerănimea avea în sufletul eĭ numaĭ două elemente politice saŭ politico-sociale: avea, întăiŭ, amintirea lucrurilor din 1784. Amintirile acestea se transmit strașnic din generaţie în generaţie, şi, chiar dacă mişcarea luĭ Horea nu se întinsese asupra tuturor Ţinuturilor ardelene, faima zburase apoĭ pretutindenĭ. De atuncĭ se încercaseră a i se uşura suferinţele prin urbariĭ impuse în locul vechilor condice feudale. Cel din 1819 cuprinde însă sarcinĭ şi maĭ aspre şi o micşorare prin înşelăciune a dreptuluĭ la pămînt. Iar cel de la 1847 avea astfel de prescripţiĭ, — cedîndu-se totul „domnuluĭ“ de odinioară, care putea să şi izgonească pe fostul săŭ şerb, — încît Guvernul nu îndrăzni măcar să-l publice[1].

Al doilea element politico-social ar fi putut să-l constituie cugetarea Romînilor din Ardeal: dar ea nu consista decît în conştiinţa de drept populară, pe care aŭ avut-o şi Romînĭĭ din Ar-

[1] După Bariţ, *Părţĭ alese din Istoria Transilvanieĭ*, în Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, pp. 279-80.

deal ca și Romînii de dincoace și pe care nimic nu este în stare să li-o scoată din minte. De fapt, Romînii din Ardeal mai ales trăiaŭ în împrejurări cu totul împovărătoare. Să nu credem ceia ce se spune, din necunoștință saŭ din interes, cu privire la admirabilul regim la care eraŭ supuși țeranii de acolo în veacul al XVIII-lea, supt Maria-Teresa, „maica noastră“, supt Iosif al II-lea, reformatorul. Nu; era mai bună situația țeranilor de aici decît aceia a fraților lor din monarhia austriacă. Ai noștri trăiaŭ în sate rari, cu păduri fără stăpîn, cu ape în care nimeni nu împiedeca pescuitul, cu o concepție foarte largă a dreptului stăpînului asupra cîrciumei, asupra morii, cu un Domn guvernînd după sistemul democratic turcesc, care cere ca săracul să fie mulțămit, chiar de ar peri Voevodul.

În împrejurările acestea, țerănimea de la noi, pe basa vechiului drept românesc, care-i tot numai adevărată „egalitate, libertate și fraternitate“, era mult mai fericită, cu toată asprimea și abusurile unei fiscalități împotriva căreia stătea deschisă calea plîngerilor și a intervențiilor pe lîngă factorii decisivi în viața Principatelor. Am văzut că încercările de reformă socială și agrară profundă se loviseră în Ardeal de resistența, zgomotoasă saŭ tăcută, dar cu atît mai îndărătnică, a claselor superioare, usurpatoare. Deci pentru libertate de sarcini, pentru dreptul asupra muncii sale, pentru stăpînirea asupra pămîntului care nu cunoscuse vre-odată alți muncitori decît neamul, decît sîngele său, eraŭ gata să se răscoale, ca bunicii și părinții lor odinioară, toți acești fii neîndreptățiți și batjocuriți ai țerii.

Și era de ajuns să i se fi vorbit țeranului romîn de la 1848 de *aceste* chestiuni pentru ca să se ridice și pentru ideile politice ale predicatorului, pe care el însuși nu le înțelegea. Numai să dispară tradiția slujbelor, slova străină, aspră, a urbariilor!

Acum, de la un timp, este adevărat, atenția Ungurilor nu mai era îndreptată asupra urbariilor. Dominaŭ cu totul ideile revoluționare ale lui Kossuth toată ordinea politică și ordinea socială. Prin urmare, de ce să se mai discute, dacă țerănimea o să aibă atîtea drepturi, de ce să se ceară ceva mai mult saŭ ceva mai puțin, cînd o să vie vremea în curînd să se schimbe toate lucrurile? Cînd o prefacere radicală apare la orizont, cine se mai ocupă de amănuntele situației presente!

Dar, în orice cas, ce-i păsa țeranului „valah“ de ce scrie Kos-

suth la Pesta, cînd el vroia să meargă la pădure și nu avea voie, vroia să meargă la apă și nu avea voie, vroia să macine singur grîul și, nu avea voie, vroia să-și vînză vinul cum îi convenia și nu avea voie. Un „nem lehet“ de la un capăt la altul al teritoriului supus Coroanei ungare pe care locuiaŭ Romînii. Și omul este o ciudată creatură: pe dînsul nu-l revoltă ce păgubește, cît însuși actul de a-l împiedeca să facă anumite lucruri. „Nem lehet“ acesta este de fapt cel mai teribil strigăt revoluționar care se poate închipui. Regimul perpetuŭ negativ era prin aceasta chiar un regim exasperant.

Mai găsim însă și un al treilea element revoluționar în massa țerănească. O parte din țeranii romîni locuiaŭ pe pămîntul domnilor, dar alta pe vechiul „fundus regius“, pe moșiile Măriei Sale, care fuseseră dăruite pe urmă Sașilor.

Aicî el vedea țerani mai bine împărțiți în toate privințele decît dînsul. Nu „jupînî“ din orașe, ci plugarî ca și dînsul și cari nu-i impuneaŭ nicî prin aspect, nicî prin inteligență, nicî prin destoinicie. Și el nu putea fi ca dînșii. Cellalt, cu „cizmele marî“, Romînul, cu picioarele goale; cellalt, îmbrăcat bine, solid, după anotimpurî, Romînul, cu biata luî cămașă căptușită cu crivăț, iarna. Și de o bucată de vreme el mai vedea un lucru, orî cel puțin îl vedea mai bine. Sasul putea face din fiul săŭ un meșter, un negustor, un advocat, un medic, un funcționar. Romînul însă trebuia să fie ceia ce fusese tatăl luî,—și ceva mai sărac decît tatăl luî, fiindcă el fusese unul și fiiî eraŭ în cele mai multe casurî foarte mulțî, după datina națională. Comparația aceasta cu Sasul îl durea pe Romîn mai mult decît tovărășia cu Ungurul de pe moșiile domnilor de pămînt. Astfel de comparațiî îndeamnă însă întăiŭ la plîngerî — le-am văzut —, pe urmă la luptă, la lupta întețită, oarbă, pănă la biruință.

Dar, pănă acum, cum vedem, nu sînt decît elemente sociale; elemente politice, propriu vorbind, nu sînt. Nicî nu mai vorbim de o *organisație* politică: aceia vine mai tărziŭ, după ce elementele politice aŭ căpătat conștiința puterii care derivă din unirea și din subordonarea lor,—pentru că unire fără subordonare nu se poate.

Dar în afară de acestea, din sate, care eraŭ oare elementele ce puteaŭ fi cîștigate pentru o luptă revoluționară în sensul frances,

în sensul german, în sensul italian, în sensul polon de la 1848?

Romînii din Ungaria nu aveau o burghesie formată din ei înșiși. Era însă Compania grecească, pe încetul romanisată. Negustorii bogați, oamenii isteți, ei aveau și ambiții sociale: să li se reserve cutare strană în biserică, potrivit cu însemnătatea capitaluluĭ întrebuințat de fiecare în afaceri. De sigur că țineau ca, atuncĭ cînd nevestele lor ieșiau la primblare, toată lumea mai săracă să se dea în lături. La moartea lor trebuiau să sune clopotele mai mult decît la cetățenii obișnuiți; lumea trebuia să meargă după dînșiĭ în număr mai mare și mormîntul lor să fie mai frumos decît al unuĭ simplu om sărac. Dar aicĭ se mărgeniau ambițiile acestor oameni.

„Grecii" erau cel puțin de treĭ generații negustori în aceste locuri. Dar o clasă negustorească nu poate să fie pregătită pentru un curent politic decît cînd a trecut multă vreme și ea a prins puteri foarte însemnate, cînd s'a legat de dînsa o anumită cultură superioară. Și ce cultură superioară se putea lipi de Grecii aceștia, cari nicĭ nu mai cetiau românește? Și, apoi, cum am spus, viața socială superioară, de limbă germană, ni-i răpia tot mai mult. Nu s'a făcut oare din fiul luĭ Hagi Constantin Pop de la Sibiiu și al jupâneseĭ Păunica, înrudită cu familiĭ boierești oltene, din Zenobie, crescut la Domnița Balașa din București, de marele dascăl Lambru, întâiu un cochet ofițer imperial și apoi —boltile sibiiene rămînînd pustiĭ și scaunul ctitoruluĭ gol în biserica din Groapă—, d. Zenobie Pop, baron de Böhmstetten și director al Băncii Imperiale din Viena? Orĭ poate, de și corespundea cu Șaguna, ca și cu Mitropolitul Veniamin și alțiĭ fruntași din Principate, mai avea el, mai putea el avea un rol de frunte în marile schimbări ce așteptau nația sa?

În genere, astfel de oameni nu se pun în fruntea uneĭ mișcări revoluționare, nu-și primejduiesc capitalurile, prin care, singure, ei trăiesc, prin care se impun și au un rol social și-și pot manifesta o ambiție politică. Pe aceștia dar nu se putea conta. Revoluția însemna obloanele lăsate în jos, lacătul pus la deposit, banii ascunși în pământ, strămoșește.

O clasă în adevăr aristocratică este un element neprețuit într'o mișcare revoluționară. Aristocrații, cînd sînt adevărat aristocrați, au multe defecte, dar au și însușiri. Die generație în generație sînt deprinși a comandà; este un fel de mîndrie instinc-

tivă în ei. Cum nu pot răbda ofensa personală pe care li-o face cineva, tot așa nu pot să rabde nici ofensa care se aduce claseĭ orĭ națiuniĭ lor. De-odată un jucător de cărțĭ, un băutor de șampanie, un fanatic de sporturĭ peste măsură, un cutreierător de țerĭ și de lumĭ se preface în eroŭ național. Este de sigur folositor să aibă un popor o astfel de aristocrație, care represintă, în forma cea maĭ sensibilă și cea maĭ gata de apărare, întâiŭ, și, pe urmă, de atac, sentimentul național.

Dar boieriĭ ardelenĭ, aristocrațiĭ „valahĭ", coborîtoriĭ Voevozilor, cnezilor de odinioară din Ardeal, aceia formaŭ nobilimea ungurească „de opincă", de care rîdea nobilimea cealaltă, și care cu toate acestea se ținea pe urmele nobilimiĭ maghiare autentice și căuta s'o imite. Niciunul din eĭ n'a avut o tresărire de conștiință națională românească.

Dar nobiliĭ pot să fie înlocuiți în anumite împrejurărĭ prin intelectualĭ, și maĭ ales prin intelectualiĭ cari n'aŭ ajuns la o anumită vrîstă, la care devin înțelepți înnainte de orice: vrîsta lefiĭ, vrîsta zestriĭ, vrîsta uneĭ situațiĭ care presintă atîtea avantagiĭ. Intelectualiĭ aceștia maĭ tinerĭ, începînd de la studenți, pot juca rolul conducător într'o revoluție. A fost, în Viena, foarte interesantă legătura între turbulentul ascultător al cursurilor Universității, între intelectualul romantic, și bunul burghes „filistean", care-și apărase până atuncĭ punga, nevasta, fata de unul ca și de cellalt.

Dar, la Romîniĭ de peste munțĭ, o asemenea legătură nu se putea face între „Grecul" companist, timid și incult, și cărturarul tînăr care nu-și găsia ocupație acasă și Statul nu-l întrebuința și atuncĭ, cum am văzut, el trebuia să se ducă aiurea, unde atîția dintre eĭ se asimilaŭ, în grija de avere, în „sevas față de ocîrmuire".

În ceia ce privește pe studențiĭ romînĭ de dincolo, acești studenți eraŭ puținĭ, eraŭ săracĭ, și prin urmare atîrnaŭ de o mulțime de lume, tot cu frica în spate să nu-și piardă pînea, cu care se țineaŭ. Pe lîngă aceasta eraŭ crescuți prin școliĭ superioare deosebite, din care niciuna nu era românească. Abia se întemeiase, de Bariț, gimnasiul din Brașov, și cel din Blaj fusese radical curățit de propagandele politice primejdioase. Uniĭ învățaŭ la școlile ungurești, alțiĭ la școlile săsești, maĭ pe urmă toțĭ la școlile din Pesta și Viena, unde li trebuia timp ca să se

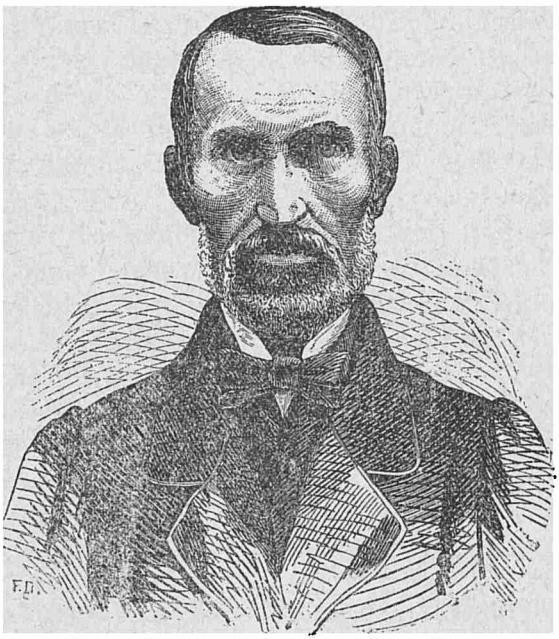

Simeon Bărnuțiŭ.

înțeleagă între dînșiĭ. Nu vorbiaŭ aceiașĭ limbă decît în ceia ce privește sunetul cuvintelor, dar, în ceia ce privește ideile, vorbiaŭ fiecare un limbagiu deosebit. Cea maĭ mare nenorocire pentru un popor: să nu capete în întregimea luĭ cultura din acelașĭ izvor, în acelașĭ spirit...

Doar că, de la un timp, începînd să fie primițĭ și unĭ Romînĭ în locurĭ administrative inferioare, mulțĭ învățaŭ „drepturile", *iura*, la Sibiiŭ. Nu teoriile care se predaŭ acum și din care iese concepția metafisică a dreptuluĭ constituțional maghiar, care tulbură mințile tuturor celor ce se apropie de el, ci un fel de drept administrativ înnainte de toate, care nu cuprindea nicĭ filosofie, nicĭ ideal; el țintia maĭ ales la cunoașterea cît maĭ deplină și predicarea cît maĭ călduroasă a datoriilor supușilor *(Pflichten des Unterthans)*. Foarte tare în domeniul acesta ajunsese în scurt timp Simion Bărnuț. Cine cetește celebrul luĭ discurs, care este și discursul unuĭ filosof luptător, dar și discursul unuia care a făcut „drepturile" la Sibiiŭ — el nu l-a ținut în ziua de 3 Maiŭ, cum multă lume crede, ci la conferința, prealabilă, din ziua precedentă: nu Lunĭ, ci Duminecă—, întîlnește o mulțime din elementele acestea de veche doctrină medievală orĭ de nouă metafisică germană asupra societăților și „națiunilor".

Pe lîngă aceștia maĭ eraŭ în unele locurĭ, ca la Murăș-Oșorheiŭ, pe lîngă Curtea de Apel, *cancelișt*ĭ romînĭ, studențĭ neisprăvițĭ încă, dar cu ocupațiunĭ administrative. Din memoriile, apărute dăunăzĭ, ale luĭ Ioan Pușcariu[1], putem cunoaște starea lor de spirit, influențată de aceia, foarte aprinsă, a colegilor ungurĭ.

Băieții vroiaŭ să facă ceva, dar eraŭ atît de nepregătițĭ! Unguriĭ, natural, agitaŭ pentru unirea Ardealuluĭ cu Ungaria — aceasta era problema cea mare pentru neamul lor! —; eĭ țineaŭ întruniri publice la care peroraŭ focos, desperat. Tineriĭ lor eraŭ perfect orientațĭ, fiindcă cetiseră întîiŭ, în prima lor tinerețĭ, pe Széchenyi, și apoĭ se hrăniseră, exclusiv și în sens luptător, de ideile luĭ Kossuth. Fiecare era doar el însuși un Kossuth în mic!

De la început, eĭ aŭ fost ce trebuiaŭ să fie. Cînd cereaŭ unirea cu Ungaria, simțiaŭ că această unire li este folositoare, că în ea va domina cultura și conștiința națională maghiară, că prin faptul acesta se va distruge și întîietatea culturală a Sașilor

[1] *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiiŭ, 1913.

în Ardeal și sentimentul nou de putere al elementului românesc în această provincie. Erau pregătiți pentru a da această soluție, erau aderenți convinși și călduroși ai crezului celui nou. Și te prinde mila cînd, în amintirile lui Papiu Ilarian, pline încă de speranțele lui ca student — și ca student a jucat un rol mare în această mișcare —, vezi urmele nesiguranței. Și pe Romîni îi solicita aceiași întrebare și erau puși în fața necesității absolute a unei probleme imediate. Dar răspunsul nu-l puteau da; unul îl înțelegea într'un fel, altul în alt fel. Toți erau, în fond, înșelați, ilusionați pentru unirea cu Ungaria. Doar așa credea și învățatul profesor tînăr din Blaj, Timoteiu Ciparîu, care fusese și pe la noi, care avea legături cu intelectualii din Principate și care începuse a scoate o foaie politică, „Organul Luminării", tocmai pentru a se sprijini această causă. Iar care dintre tineri, după acceptarea unirii, după iscălirea actelor presintate, încerca a mai vorbi de Romîni și de un viitor românesc, era întrerupt de strigătele furioase ale colegilor maghiari, cari-i amintiau că acel ce a votat unirea e Ungur, cetățean ungar, și alta nimic ! Și atunci cea mai mare parte din ei s'au simțit așa de rătăciți, înțelegînd datoria de a face ceva, dar incapabili de a ști ce anume trebuie să facă...

Așa e totdeauna cînd lipsește substratul adînc al unei culturi naționale, unică și sigură stăpînă peste sufletele tuturora..

XI.

Mișcarea de la 1848: ziua de 3 Maiŭ.

Izvoarele nu lipsesc, în aparență, pentru mișcarea Ardealuluĭ din 1848. Avem expunerea luĭ Papiu Ilarian, unul din inițiatoriĭ eĭ, avem pe a luĭ Bariț, avem, de curînd, notele scurte și exacte ale luĭ Ioan Pușcariu. „Cartea de aur“ a d-luĭ Păcățian înfățișează un număr din actele autentice. Corespondența luĭ Bariț, din care numaĭ o mică parte, de la început, s'a tipărit de d. G. Bogdan-Duică, în foiletonul „Tribuneĭ“, poate fi deosebit de prețioasă; a luĭ Șaguna se cuprinde, tot în mică parte, în apendicele întâiĭ ediții din cartea părinteluĭ I. Lupaș; alte acte sînt date de părintele vicariŭ Ilarion Pușcariu în *Metropolia Romînilor ortodoxĭ din Ungaria și Transilvania*, Sibiiŭ, 1900.

Încă un material pe care l-am aștepta ar fi acela care s'ar putea scoate din izvoarele oficiale, din actele administrative și constituționale, să zicem, ale principatuluĭ ardelean. Comisariĭ, trimișĭ pe basa unor anumite hotărîrĭ, aŭ redactat o serie întreagă de rapoarte. Nu cunoaștem poate cuprinsul lor decît în parte.

Cele două Bisericĭ apoĭ aŭ și ele în archivele lor un bogat material, încă absolut inedit.

După lămuririle acestea de natură bibliografică critică să venim acum la însăși desvoltarea revoluțieĭ, începînd cu note privitoare la presa românească din 1848.

Exista o singură foaie culturală, „Foaia pentru minte“, inimă și literatură“, cu anexa eĭ de informațiĭ politice care era „Gazeta

Transilvaniei". Ele erau străbătute în de ajuns de tendințe politice ca să înțelegem jocul de idei al timpului, aplicat la împrejurările în care trăiau Românii. Ele erau moderate, represintînd mai ales vederile burghesiei de negustori din orașul de graniță.

Clasa aceasta burgheză nu cetia însă numai „Gazeta Transilvaniei", ci și gazete străine. Mulți știau grecește și cetiau de preferință foile care sosiau din Grecia nouă, liberă. Iar la Blaj, unde, pe lîngă Cipariu, lumea profesorală era alcătuită din oameni obscuri — să nu uităm că Bărnuț plecase, supărat —: un Ladoi, „profesor poesiei", un Moldvai, „profesor normal", un Dimitrie Boer, un Vasile Pop, — „Organul Luminării" n'avea o valoare represintativă. Totuși mulți credeau acolo, în Blaj, că în adevăr limba maghiară are o prioritate legitimă ca „limbă diplomatică, în administrația publică și științele mai înnalte" și că „uniunea cu Ungaria nu numai preste tot, ci chiar și pentru Românî, din multe căutări, e de dorit". O uniune cu Principatele, revoluționate și ele, ar formă apoi — așa credea și Bălcescu — un puternic zăgaz contra absolutismului[2]. Iar, puțin după aceia[3], se cerea de la noua Ungarie unită... recunoașterea unei națiuni romîne „recepte" după dreptul Ardealului, a legii „greco-românești" întregi și a dreptului Românilor de a-și alege deputați.

Se punea și pentru această presă chestiunea, foarte importantă, dacă Ardealul trebuie să trăiască de sine, saŭ dacă trebuie să se confunde cu regatul Ungariei. Cum este mai drept? Cum este mai logic? Cum este mai natural și mai prielnic pentru Românî?

Cum este mai drept din punctul de vedere istoric? Fusese întăiŭ de toate Voevodatul, apoi principatul Ardealului. Prin urmare soluția nu putea să fie în favoarea teseĭ ungurești.

Cum este mai logic? Atîrnă după poporul de la care plecĭ. Ungurii porniau de la dînșii și ziceau: Unguri sînt stăpînî în Ardeal, și tot Unguriĭ stăpînî în Ungaria. De ce, prin urmare, stăpînirea Ungarieĭ să fie tăiată în două jumătăți, în loc ca ele să fie reunite supt numele de Regatul Ungarieĭ?

Cum este mai favorabil? Atîrnă de categoria de oameni care trebuia să tragă foloase din noua stare de lucruri. Pentru Unguri

[1] I. Rus, *Icoana pămîntului*, III, Blaj, 1842, lista prenumeranților.

[2] V. și în Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 76 și urm.

[3] *Ibid.*, p. 87.

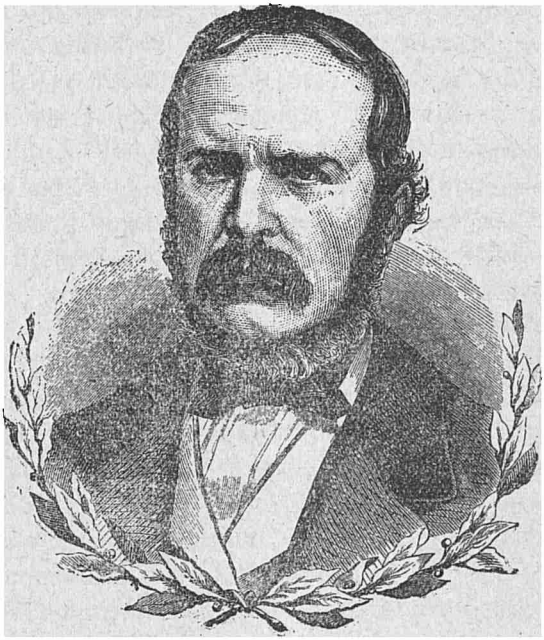

Andreĭ Mureşianu.

era cu mult mai favorabil ca Ardealul să se alipească la Coroana Ungariei. Ar fi încercat ei a colonisa apoi Ardealul cu indivizi de pe pustă, dacă n'ar fi fost reunit cu coroana Ungariei? Evident că nu. Viața, înnainte de toate austriacă, basată însă pe temelii seculare, a Ardealului, s'ar fi putut ea desface cu totul, ca să fie unificată, în formele unei legislațiuni recente, cu viața ungurească, dacă principatul Transilvaniei ar fi păstrat ceva din vechea lui legislație? Fără îndoială că nu.

Dar întrebarea cea mai însemnată pentru noi era aceasta: *Nouă* ni vine la socoteală să fim împreună cu Regatul Ungariei saŭ nu? Argumentul cel puternic pentru unire era primejdia care amenința pe Romînii, mult mai numeroși și într'o situație privilegiată, cari se găsiaŭ dincolo de hotarele Ardealului. Și atunci se spunea: de ce n'am fi toți Romînii laolaltă? N'ar fi mai bine să se găsească o formă națională comună?

Dar unificarea administrativă putea ea să fie și o unificare națională? Mulți credeaŭ că se poate, dacă vrea Împăratul. Ori, ca la Brașov, se evita un răspuns. Dumnezeŭ era rugat să lumineze mințile în vederea „lucrurilor, pe cît de măreție, pe atît de sfinte, din a căror înființare nu poate să răsară decît binecuvîntare și fericire pentru întreaga noastră patrie muntoasă[1]". Și „noua limbă diplomatică" era călduros salutată și acolo, dar exclusiv în domeniul strict politic[2]; numai „conservatismul" să cadă"[3]!

În fața acestor rătăciri și șovăieli stătea, întemeiată pe concepții severe de drept roman, pe neclintite idei de „filosofie naturală", concepția, care a triumfat, a lui Bărnuț. El judeca evenimentele politice actuale din punctul de vedere al unei justiții absolute, care trebuia să fie servită de oameni ideali ca pe vremea lui Plutarh. Și, de oare ce „Roman" și „Romîn" eraŭ cam același lucru pentru un Bărnuț, ei bine, vremurile romane trebuiaŭ înviate, și ca drept, și ca organisare, în viața cea nouă a Romînilor. Toată lumea din Tit-Liviu era să învie. Acei bieți scobitori de ciubere și de cofe ai Munților Apusени, acei bieți muncitori de pămînt străin din restul Ardealului aveaŭ să devie niște „cives romani", cari să se adune, ca în Roma cea

---

[1] *Ibid.*, pp. 75-6.

[2] *Ibid.*, p. 88 și urm.

[3] *Ibid*, p. 91. Iar despre totala desorientare a nației, mărturisită naiv de aceiași, *ibid.*, pp. 95-6.

veche, în adunarea poporuluĭ, care, sprijinindu-se pe principiul dreptuluĭ etern, va lua anumite hotărîrĭ, pe care nicĭo putere din lume nu le putea sfărîma, fiindcă „vox populi, vox Dei", — lucrurĭ care pe vremea aceia eraŭ niște sfinte adevărurĭ, pentru care omul mergea chiar la moarte și care, astăzĭ, pe noĭ ne fac să zîmbim, fiindcă știm ce valoare are „voacea poporuluĭ".

Eraŭ prin urmare treĭ concepțiĭ. Cea negustorească: să maĭ vedem; dacă se poate; să nu pierdem nimic; maĭ la urmă, ce vor face Sașiĭ, vom face și noĭ, fiindcă eĭ sînt maĭ vechĭ și maĭ cumințĭ. Așa grăia Brașovul. Blajul bisericesc șoptia: Tot cu frica luĭ Dumnezeŭ, și nu prea iute! Iar cești alțĭ, cu dreptul roman, strigaŭ: noĭ voim un popor, acest popor să vorbească, și Dumnezeŭ va binecuvînta hotărîrea poporuluĭ. Principiile dreptuluĭ public romîn vor fi fixate odată pentru totdeauna, și atuncĭ consulĭ, tribunĭ, pretorĭ, etc., vor avea în grijă viitorul națiuniĭ.

Dacă n'ar fi fost nemulțămirea socială a milionuluĭ de țeranĭ romînĭ, ca să nu vorbim decît de ceĭ din Ardeal, dacă n'ar fi fost această veche mină gata să sfarme totul într'o teribilă explosie, de sigur că mișcarea s'ar fi pierdut în contrazicerĭ și manifestărĭ superficiale, în discursurĭ de întruniri publice, în articole de gazetă, în literatură și retorică. Bune lucrurĭ, dar care, de multe orĭ, tocmaĭ fiindcă sînt așa de bune, împiedecă să vie altele, care sînt, din punctul de vedere practic, cu mult maĭ bune decît cele maĭ bune discursurĭ și cele maĭ strălucite articole de gazetă.

Dar, cum zic, *era* nemulțămirea aceasta a țeranilor, și studenții, îndemnați prin două proclamații (întăia din 25 Mart) în sensul radical național, de Bărnuț însuș[1], care cerea congres național-romîn", libertăți naționale și încheiarea unuĭ înțelegerĭ cu Ungurĭ numaĭ pe această basă[2],—s'aŭ adresat la țeranĭ. Căcĭ din partea studenților a venit îndemnul. Și organisarea celor din Cluj, de la „liceul claudiopolitan",—supt influența Brașovenilor, maĭ Romînĭ și maĭ înstăriți, cu societate literară, cu foaie românească, „Aurora" saŭ „Zorile", scoasă de Alexandru Pop (Papiu Ilarian) și de Nicolae Popea (viitorul episcop), cu discursurĭ românești la îngroparea colegilor și trînte cu Ungurĭ[3],—nu e de loc indife-

[1] Pușcariu, *l. c.*, pp. 15-6; Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 94-109.

[2] Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 97-8.

[3] N. Popea, *Memorialul luĭ Șaguna*, Sibiiŭ, 1889, p. 38 și urm.

rentă pentru adevărata înțelegere a împrejurărilor. Pe cînd Brașovenii se rugaŭ numaĭ de drepturĭ la magistratul săsesc — ceĭ 400 conduși de advocatul Ioan Bran [1] —, tinerii studenți și „cancelișticĭ de la tablă“ chemaŭ pentru Dumineca Tomeĭ toată națiunea ca să desbată cu privire la nevoile eĭ de astăzĭ și la aspirațiile eĭ de viitor. S'a lucrat așa, în forme naive, prin circulărĭ, prin acte secrete, care mergeaŭ din mînă în mînă, pe supt ascuns. Cînd se duceaŭ băieții de la Blaj de Paștĭ, luaŭ circulările acestea de la Sibiiŭ și Oșorheiŭ, cu poruncă hotărîtă să strecoare hîrtia în traista cu cărțile și acasă s'o dea părintelui din sat, care s'o arăte și domnului învățător, pentru ca să îndemne un cît de mare număr de oameni a veni la Blaj. Dacă ar fi fost trimese aceste circulărĭ în basa dreptuluĭ roman, spunîndu-se că trebuie să vie națiunea pentru biruința principiilor eterne, n'ar fi venit nimenĭ. Ce li păsa țeranilor de ce spune dreptul roman, pe care nu-l cunoșteaŭ? Li s'a spus însă să vie la Blaj. Și Blajul era un oraș care mirosia a biserică. Blajul?... Prin urmare Vlădica, părinții canonicĭ, școlile. *Trebuie* să vie. Iată aicĭ stă însemnătatea cea mare a Bisericiĭ pentru viața națiunĭ noastre de dincolo.

Decĭ țeranĭ chemațĭ la Blaj aŭ crezut că se supun uneĭ porunc a luĭ Dumnezeŭ, venită prin organele bisericeștĭ, la care eraŭ deprinșĭ să se uite de veacurĭ. Vlădica era Împăratul lor. A zis Vlădica, a zis Dumnezeŭ! Și era de ajuns să-l vadă pe Vlădica acolo ca să știe eĭ că aceia ce se face este bine.

Dar ce zic tisturile administrative, de și era pe vremea cînd fiecare își putea rîde de administrație, cînd trecutul fusese îngropat, cînd el nu maĭ avea însemnătate, cînd viitorul era ceia ce interesa pe fiecare? Totuși lumea veni la Dumineca Tomeĭ.

Administrația a intervenit atuncĭ, a cerut socoteală luĭ Leményi, care presintă circulara de convocare a națieĭ—protopopiĭ, cu doĭ parohĭ și doĭ solĭ mirenĭ de fiecare sat —, scrisă de Pumnul, fără a mărturisi cine e autorul și adăugind că „suprimarea acesteĭ adunărĭ se poate evita cu atît maĭ puțin, cu cît e de temut ca nu cumva sufletele, astfel iritate, să nu se îndrepte pe altă cale, poate străină de scopul de la început“. Se opri adunarea,

[1] Universitatea săsească făcuse concesiile de mult cerute, la 3 April: porție canonică pentru preoți, împărtășire la magistraturĭ, primire la meseriĭ; Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 203-4.

și, pentru casul de neascultare, se luară măcar măsurĭ militare. Episcopiĭ vor putea însă chema în altă zi pe protopopĭ și cîțiva „indivizĭ maĭ inteligențĭ“ (17 April)[1]. Se fixâ prin bună înțelegere data de 3 Maiŭ. Și știaŭ aĭ noștri perfect, cînd văzură pe comisariĭ aceia, cari se uitaŭ crunt și decretaŭ: „pănă aicĭ și maĭ departe nu“, știaŭ că toate acestea sînt vorbe. Comisariĭ se mulțămiaŭ foarte mult dacă nu s'ar porni o revoluție în sensul luĭ Horea, de la început.

Pe Vlădica însă îĭ văzuseră acolo. Dar într'un fel vorbi Bărnuț, primit ca un rege, către mulțime, care striga tare că „nu-și vinde țara“, „șerbĭ nu vrem să fim“, și altfel vorbise Leményi, care, întrerupt violent de țeranĭ pentru că „ține cu domniĭ țeriĭ“, arunca bănuială asupra dreptățiĭ „tinerilor învățațĭ“, îndemna după Scriptură la supunere față de „maĭ marĭ“ și poftia lumea să meargă acasă.

Se putea prevedea cum se va desfășura adunarea cea mare de la 3 Maiŭ. *Amîndoĭ* Vlădiciĭ eraŭ să fie de față, — căcĭ acum Șaguna se întorcea de la Sîrbĭ, unde se sfințise. Interesant este și cum aŭ ajuns Vlădiciĭ acolo ca să se visiteze, să presideze împreună, să apară alăturĭ înnaintea celor 40.000 de oamenĭ. Ca să fie acolo, trebuia ca Leményi să devie curagios și, al doilea, trebuia ca Șaguna, care crescuse în ortodoxie strictă sîrbească, să aibă curajul de a întra în casa unituluĭ. Cînd s'a întors Șaguna de unde se dusese pentru sfințirea luĭ, dintr'un loc care numaĭ la violență și răzvrătire nu-l putea îndemna, a găsit scrisorile acelea, îndemnurile venite din maĭ multe părțĭ. S'a hotărît să meargă la Blaj. Sibiiul să meargă la Blaj!.. Vă gîndițĭ ce însemnează aceasta? Cît de grea era reconciliarea între două Bisericĭ, dintre care una se ridicase foarte răpede împotriva celeilalte, prin înfrîngerea parțială, prin scăderea ca autoritate a aceleia! Vechea tovărășie de la *Supplex libellus* trebuia însă reînnoită, și cu un simț de răspundere nespus maĭ mare.

În sfîrșit Șaguna a venit, și a fost chiar găzduit la Curtea colegului său. Dar, încă odată, de ce a devenit curagios Leményi? Și de ce Șaguna a trecut peste toate considerațiile ortodoxieĭ sale sîrbeștĭ și s'a manifestat interconfesional, național, el care avea așa de mult contact cu ortodoxia și așa de puțin contact cu națiunea luĭ proprie?

[1] *Ibid.*, p. 274 și urm.

Fiindcă din mediul care încunjură pe oamenii conducători pleacă anumite porunci, înnaintea cărora și frunțile cele mai trufașe trebuie să se plece. Și este bine cînd frunțile acestea se pleacă înnainte ca mediul să vorbească imperativ. Fiindcă înnaintea poruncilor instinctului popular, care nu se înșeală, nici o resistență nu se încape. Așa a zis și bietul Mitropolit al Moldovei la 1859: „Unde e turma, acolo și păstorul".

Astfel deci, spre Maiu, data nouă, fixată 'n înțelegere cu Guvernul, veni acea mulțime enormă de „plebe contribuentă", bătută și îngrozită până atunci, și totuși perfect de liniștită, disciplinată ca o armată —, fără un ban cheltuit la cîrciumă. Și stătură de față și amîndoi Vlădicii: Leményi, care abia isprăvise de pîrît la Guvern pe tineri [1], și Șaguna, care fusese primit la Sibiiu de o mare mulțime, avînd în frunte pe Cipariu și pe Laurian, venit din București. Interzicerea de către Guvern *a unei singure* adunări pentru ambeie confesiuni nu izbutise, precum nu fu luată în seamă orînduiala ca totul să se reducă la un sobor de protopopi în biserică. „Să vie toți Romînii din toată țara", fusese îndemnul, cu sfințenie ascultat, al tineretului. Alergaseră și țerani de la ultimul hotar apusean și sudic al Romînimii.

Duminecă, la 2, se ținu adunarea preparatorie. Și iată ce se întâmplă. În orice societate, cînd stă să se hotărească o schimbare, sînt oameni cari vor ceva de mult și o vor neapărat, și sînt alții cari *atunci* trebuie să voiască acel lucru. Și oamenii cari s'au convertit la ideia unei schimbări și cari sînt în același timp deținătorii puterii, acaparatorii situațiilor, aceia vin cu ifose mari și presidează și adaogă la convingerea lor tărzie tot sentimentul demnității și puterii lor. Ocupă locurile d'intăiu și vorbesc, dar așa cum vorbește cineva dintr'un loc unde a trecut ieri-alaltăieri, cu oarecare sfială, cu șovăială. Eul acela din trecut apare și tulbură; nu prinde vorba: parcă vorbești cu gura altuia. Atunci nu te poți împiedeca să îndemni însuți și pe altul să mai vorbească. Și atunci acela zice, dar zice din toate puterile convingerilor lui, zice dintr'o viață întreagă pe care a trăit-o pentru aceasta. Și pare că se desface o ceață, care pe cei mari și tari îi acopere, și rămîne numai el.

Așa s'a întîmplat în adunarea acêia pregătitoare, care, „dacă

[1] *Ibid.*, p. 152.

ar fi fost numaĭ inteligenţĭ, nu făcea nicĭo onoare naţiuniĭ romîne", scrie, patru anĭ după aceasta, unul din tinerĭ, Papiu Ilarian[1]. Vlădicĭĭ aŭ vorbit, natural, ce aveaŭ de zis: că sînt fraţĭ. Şaguna era prea tînăr şi prea legat de Guvernul vienes ca să exercite o influenţă, de şi comisariĭ i-o atribuie în cea maĭ mare măsură, făcînd din el factorul decisiv al liniştiĭ şi loaialităţiĭ[2]. El pomeni despre „bunul tată Ferdinand"[3] Abia-şĭ cucunoştea naţiunea, şi, pe urmă, el n'a fost revoluţionar nicĭodată, de şi a ştiut să profite de revoluţie în folosul revoluţionarilor. Dar, orĭcum, orator pentru naţie în zilele eĭ marĭ n'a fost. După aceia s'a dat cuvîntul luĭ Bărnuţ, pe care-l cerea mulţimea. Cum era de aşteptat, el a pornit de la Romanĭ. Eraŭ părţĭ pe care mulţĭ din asistenţĭ, căcĭ eraŭ maĭ ales ţeranĭ între eĭ, nu le înţelegeaŭ. Eraŭ însă şi altele pe care le prea înţelegeaŭ: apăsarea, iobăgia, batjocura din partea neamurilor. Şi, cînd se pipăiaŭ rănile dureroase, toată viaţa adunăriĭ se strîngea în jurul persoaneĭ acestuĭ profesor tînăr cu graiŭ înnalt de învăţător, în care vibraŭ însă azĭ milenare suferinţĭ. El era omul prin care se rostia vremea. Şi atuncĭ, încă din adunarea aceasta preparatorie, s'a văzut că nu este chip să se împotrivească cineva curentuluĭ. A doua zi, curentul acesta şi-a serbat supt tricolorul albastru-roşu-alb, în sunetul clopotelor, afară pe cîmp, pe Cîmpul numit de atuncĭ al Libertăţiĭ, biruinţa luĭ cea mare. Marturĭ eraŭ fruntaşiĭ tineretuluĭ Moldoveĭ, fugarĭ după o încercare de revoluţie boierească, *fără* ţeranĭ: Alecsandri, C. Negri, Gheorghe Sion, Lascar Rosetti, A. Russo, Ioan Ionescu, Curius şi unul pe care istoricul acelor zile uită a-l pomeni la 1852, dar căruia peste cîţĭva anĭ era să-ĭ jure credinţă ca Domnuluĭ Romănieĭ: Alexandru Cuza[4].

Natural că din frămîntările acestea, presidate de episcopĭ „ca Romînĭ", cu asistenţa luĭ Bărnuţ, Bariţ, Cipariŭ, Laurian şi altiĭ, şi ţinute într'o ordine admirată de străinĭ, a ieşit cererea uneĭ sumedeniĭ de măsurĭ de ordin economic, fără de care naţiunea cea mare n'ar fi mers: drept la pădure, drept la apă, tovărăşie

[1] Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 211.

[2] *Ibid.*, p. 239. Cf. pp. 251-2, 258-9, 304-5. Părerea luĭ Cipariŭ despre el la numire, în Lupaş, ed. a 2-a, p. 52.

[3] Popea, *l. c.*, p. 69.

[4] Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 209.

cu Sașiĭ pe *fundus regius*. Dar pe lîngă aceasta se maĭ adăugia concepția teoretică de drept roman, de drept public național a luĭ Bărnuț. Romîniĭ sînt o nație credincioasă Împăratuluĭ,—pentru care se făcuse slujbă, cu asistența comisarilor ungurĭ și a generaluluĭ neamț, entusiasmat,—dar o nație liberă, politic, cultural și religios.

Atuncĭ decĭ, la 3 Maiŭ, s'a proclamat principiul acela, care s'a maĭ uitat puținteI pe urmă, dar în întregime niciodată, că poporul romîn, „plebea“ birurilor și ofenselor, formează, din punctul de vedere constituțional, din punctul de vedere al dreptuluĭ public, o națiune „de sine stătătoare și parte integrantă a Transilvanieĭ pe temeiul libertățiĭ egale“, și că, prin urmare, în calitate de națiune se manifestă și în calitate de națiune discută, în calitate de națiune hotărăște, supt steagul Împăratuluĭ, dar și supt steagul eĭ, jurînd luĭ Ferdinand I-iŭ, dar ca domn al unor oamenĭ liberĭ în ființa lor națională.

Prin urmare ceia ce se cerea în *Supplex Libellus* cu cinzecĭ de anĭ înnainte pătrunsese acum în conștiința tuturor. Ceia ce atuncĭ se arătase în forma umilită a uneĭ petițiĭ către Împărat, petiție care a zăcut alăturĭ de atîtea altele și căreia nu i s'a dat niciodată o soluție, acum se înfățișează, nu în formă de petiție, ci în formă de comunicație din partea națiunĭ întregĭ, care se constituia afirmîndu-se, națiune răzimată pe puterea eĭ visibilă, pe drepturile eĭ admise de toțĭ și înnaintea altor națiunĭ care se manifestaŭ independent. La 3-5 Maiŭ 1848[1] națiunea romînă declarase pentru toate timpurile că ea înțelege să formeze o unitate de drept public.

---

[1] Adunarea a maĭ ținut două zile și s'a risipit cam în desordine, de pe urma uneĭ ploĭ torențiale.

XII.

Urmările zileĭ de 3 Maiŭ 1848.

Cu tot entusiasmul, real la ceĭ de jos, aparent, meşteşugit şi provocat cu multă greutate, la ceĭ de sus, se putea vedea lesne că în mişcarea Romînilor lipsia cu desăvîrşire unitatea de acţiune, ca în orĭce mişcare ce vine pe neaşteptate. Natural, deosebitele localităţĭ, deosebitele direcţiĭ în mijlocul intelectualilor romînĭ toate acestea represintaŭ faţă de mişcarea ungurească de la 1848. de cererea Ungurilor de a întemeia o Ungarie pe basele de drept public ale Revoluţieĭ francese de la 1789, îndreptărĭ propriĭ. Să nu ne înşele însă ceia ce s'a spus şi scris public. Acolo, la Blaj, venise multă lume, dar nu cu aceleaşĭ gînduri, nu cu aceleaşĭ intenţiunĭ, nu aceleaşĭ scopurĭ, nu cu aceleaşĭ aşteptărĭ. De sigur că printre dînşiĭ aŭ fost şi dintre aceia cari s'aŭ întors îndărăt acasă foarte nemulţămiţĭ de întorsătura pe care o luaseră lucrurile. Doar Papiu Ilarian spune lămurit că încă de a doua zi o parte mare din „inteligenţĭ“ voià să întoarcă lucrurile *pentru* unire. Şi n'are decît să cetească cineva cele două proclamaţiĭ din partea şefuluĭ Bisericĭ unite şi din partea şefuluĭ chiar al Bisericĭ neunite, ca să vadă cu cîtă reservă aceştĭ conducătorĭ bisericeştĭ aĭ Romînilor primiseră hotărîrile din aşa-numitul Cîmp al Libertăţiĭ, hotărîrĭ care eraŭ inspirate fără îndoială de concepţiunĭ absolut deosebite de acelea pe care arhiereiĭ şi le puteaŭ face despre rostul naţiunĭ romîne, despre menirea acesteĭ naţiĭ, despre legăturile neapărate dintre dînsa şi naţiunile conlocuitoare — Leményi —, de o parte, iar, de altă parte,—

Șaguna — dintre dînsa și Împărat. De fapt, între concepția organisatorilor, a majorității comitetului provisoriu ales și concepția celor doi Vlădici era o deosebire atît de adîncă, încît, în realitate, în fapt, ea nu putea să fie niciodată trecută, niciodată înlăturată.

Comitetul acesta provisoriu, foarte numeros — ca pentru toate ambițiile—și împărțit în două secțiuni confesionale, s'a grăbit, natural, să trimeată în toate părțile vestea despre hotărîrea care se luase, dînd și anume sfaturi preventive: li se spunea Romînilor din Ardeal să se întărească, să se înarmeze, dar, în același timp, li se aducea aminte preoților de datoria lor să nu se lepede de poporul romîn, de frică sau din interes. Li amintia deci ceia ce se petrecuse pe vremea Calvinilor, cînd o mare parte din națiunea romînă, din motivul acesta de teamă saŭ de interes, se raliaseră supt raportul religios, și, în legătură cu acest raport religios, supt raportul politic, cu națiunea dominată a Ungurilor, cînd Ardealul formă, supt un șir de dinastii maghiare, principatul deosebit al Transilvaniei.

Vedem astfel bine frica de ceia ce s'ar putea întîmpla după aceasta, cînd oamenii își vor reveni în simțiri, în ceia ce privește interesele lor de clasă, de castă saŭ interesele lor personale. Ca să întărească astfel de temeri, iată ce spuneaŭ ceĭ doi episcopi[1]. Ne așteptam, în ce privește pe Șaguna, ca el să facă a se vedea mîntuirea națiunii în bunăvoința împărătească, în dispositia Împăratului de a ajuta pe credincioșii săi supuși romîni, cari, deci, trebuie să se miște cît se poate mai puțin, fiindcă e sigur că domnul va face dreptate, — îndreptare ce se păstrează pănă în zilele noastre, formînd partea cea proastă din moștenirea lui Șaguna: Nu faceți nimic, căci vine Măria Sa și dă de pomană tot ce ar trebui să vă smulgeți singuri. Șaguna punea în vedere binefacerile sociale acordate și pănă atunci de Împărat și—*promisiunea* de a se suprima iobăgia și robota; el spunea țeranilor: Nu vă neliniștiți, fiindcă desființarea șerbiei va fi un fapt, și el nu vă vine din lupta voastră, cum nu vă vine din bunătatea Ungurilor, ci numai din sentimentele părintești ale Suveranului față de supușii săi. Și mai adăugia: „Toți mai

[1] Popea, *l. c.*, pp. 77-9. Circulara lui Șaguna e din 4 Maiŭ, a lui Leményi din 14 Iunie.

marii voștri și domnii pămînteștĭ așijderea părintește vreaŭ ca starea voastră și a preoțimiĭ voastre să se îmbunătățească.“ Astfel, și domniĭ unguri, dar în al doilea rînd, vor binele țeranuluĭ romîn.

Evident că nu s'ar fi ales nimic din toate cererile Romînilor dacă ar fi fost așa cum îĭ învăța Vlădica cel bun, dacă nu se burzuluiaŭ și dacă nu întorceaŭ cojocul pe dos. Și se zicea: „starea voastră *și a preoțimiĭ*“...; prin urmare punctul de vedere bisericesc: voĭ de o parte, preotul de altă parte,—acea concepție nenorocită care face de atîtea orĭ ca națiunea să treacă pe planul al doilea, cănd e vorba ca preotul să-șĭ capete dijma luĭ, ca popa săsesc saŭ unguresc, și o situație constituțională convenabilă. „Cu frica luĭ Dumnezeŭ, cu credință către Împăratul nostru și cu cinstire și ascultare cătră diregătoriĭ voștri mireneștĭ se va căpăta înlesnirea greutăților sărăcimiĭ.“ Și maĭ întălnim către sfîrșit această frasă caracteristică: „Domniĭ voștri vreaŭ binele vostru[1].“

O maĭ perfectă lecție de înțelepciune politică decît aceasta nu se poate închipui. În vreme ce Ungurii se pregătiaŭ din răsputerĭ pentru răscoală, pentru apropiata detronare a Împăratuluĭ și proclamarea Republiceĭ Ungarieĭ unite și duhul luĭ Kossuth se sbătea în sufletul lor neliniștite, în vremea aceasta, de la înnălțimea Scaunuluĭ episcopal, acela care era să fie maĭ tărziŭ conducătorul, chemat prin intențiile luĭ bune și prin talentul și legăturile luĭ, al națiunĭĭ romîne, n'avea de spus decît—atîta.

Acum Leményi natural că ținea să nu fie întrecut, și, în proclamația luĭ de la 14 Iunie, el începe cu o tînguire : soarta luĭ a fost foarte nenorocită cînd a auzit de adunarea de la 3 Maiŭ: și-a închipuit că adunarea aceasta nu va ajunge la resultate cuminți, „adunarea făcîndu-se, nu după cum am rînduit, precum v'am scris“, și, din causă că adunarea s'a săvîrșit așa, aŭ venit toate escesele întîmplate pe urmă — natural că aŭ fost escese, și oamenii au trecut de margenile dreptuluĭ lor înghesuit pănă atuncĭ, că s'aŭ săvîrșit icĭ și colo anumite violențe, ca la Mihalț, unde s'a tras asupra tulburătorilor—, toate „tristele întîmplărĭ“. Și doar din „tristă întîmplare“ în „tristă întîmplare“ se face dreptatea pe lume... S'aŭ călcat datoriile feudale, dreptul de pro-

[1] Șaguna redactase, evident, însuși acest act: se vede, de altfel, din șovăiala în stilul românesc.

prietate, s'a atras aspra represiune şi a venit vremea să li se amintească tuturora legalitatea. Fără să ţie seamă că legea este numaĭ o formă a dreptăţiĭ, care tinde să acopere dreptatea, totdeauna maĭ mare şi maĭ deplină, şi fără să-şĭ aducă aminte de necontenita călcare, de sus, a legilor, se spune: „trăind supt lege, nimănuĭ e iertat a-şĭ face destul *(genugthun)*". Şi, după aceia, se explică situaţia constituţională din acel moment: „Iată unirea cu Ţara Ungurească s'a făcut şi prin înnălţatul Împărat s'a întărit. Şi prin unirea aceasta cea maĭ mare parte a naţiuniĭ noastre, care până acum se socotia numaĭ suferită (tolerată), nu numaĭ de slujbele domneştiĭ s'a mîntuit, ci întru toate asemenea drepturiĭ cu celelalte naţiiĭ a dobîndit." Toţiĭ sînt, nu numaĭ slobozĭ, dar şi cetăţeniĭ aĭ Ţeriĭ Ungureştiĭ, şi cu Unguriĭ, ca o consecinţă, cu toţiĭ „fraţiĭ ne socotim fără de a ne sili ca limba saŭ legea a ni-o mută".

De unde ştia? Era să se întîmple tocmaĭ contrariul. Ungurii dădeaŭ libertate omuluĭ abstract, aceleĭ părţiĭ din Romîn care putea fi socotită ca omul abstract, ce putea vorbi orĭce limbă, putea avea orĭce tradiţiiĭ, putea împărtăşi orĭce sentimente. Dar nu era vorba de omul abstract. Ideile abstracte, prin faptul că sînt abstracte, nu urmează că se pot aplica şi la oameniĭ. Toate aceste abstracţiuniĭ în om se transformă în ceva foarte concret în unele împrejurăriĭ, care loveşte 'n forma cea maĭ neplăcută în abstracţiile transcendentale.

După aceia urmează teama unor pericole viitoare. „Nicĭ să se amăgească cum că doară prin adunarea din Blaj s'ar fi hotărît că de aci înnainte în treaba religieĭ tot una să fie." Va să zică, duşmanul era undeva; dar nu era la Ungurĭ, ci la Romîniĭ neuniţiĭ. Băgaţiĭ de seamă: dacă acolo s'a vorbit de o naţiune românească, aceasta nu înseamnă că deosebirile confesioualе dispar. Sînteţiĭ Romînĭ, dar, înnainte de toate, sînteţiĭ oile mele, pe care eŭ le pasc şi eŭ le tund. „Ci numaĭ atîta vine de a se înţelege că uniţiiĭ cu neuniţiiĭ ca fraţiiĭ să ne socotim, tot de o naţie fiind, şi de aci încolo tot acelea drepturiĭ avînd". Uniţiiĭ nu vreaŭ Biserică românească independentă, maĭ presus de confesiune. nu vreaŭ *legea românească*,—precum de fapt în acea zi *s'a voit*—, ci să rămîie tot supt ascultarea „Patriarhuluĭ de la Roma"; cît priveşte pe neuniţiĭ, eĭ vor rămînea „cum li se va părea: încă pentru aceasta nimica neprietenie nu se cuvine să arătăm!"

Atîta mai era să se facă doar: „neprietenia“! Pentru păcatele față de Romînî nimenî nu l-a pedepsit pe Leményi. Dar s'a întîmplat că a mai făcut și păcate față de Guvern, tot de dragostea „fraților“ Unguri, și atuncî a isprăvit-o rău, interzicîndu-i-se exercitarea drepturilor episcopale și încheindu-i-se cariera în detențiune, pe cînd, mulțămită aceluiași Guvern, sus se ridica steaua lui Șaguna.

Dar și alte despărțirî între Romînî decît aceia dintre o confesiune și alta, dintre mirenî și clericî, erau să facă zădarnică acțiunea începută într'un moment de călduroasă unitate națională. Constituțional, pănă în momentul acela, Romînii făceau parte din două organisme deosebite, Romînii ardelenî și Romînii de dincolo, din Banat și din părțile vecine.

Acum, în zădar s'ar căuta la 1848 o mișcare românească în Maramureș orî prin anumite regiunî din văile Crișurilor, de unde totuși aŭ venit cîțîva la Blaj *ca oaspeți*, fiindcă nu era vorba de eî. În țara lui Moise Nicoară și a lui Eftimie Murgul, în Banat însă, și în părțile ungurești de dincolo de Mureș, pornise o agitație, dar numaî *din punctul de vedere practic al momentului*, din punctul de vedere *oportunist*.

Natural că un popor are maî mulțî dușmanî, ca și un om, dar un popor cuminte știe foarte bine care este dușmanul cel mare, și forțele luî le întrebuințează în rîndul întăiŭ împotriva acestuia, pentru ca, pe urmă, să se socoată cu ceîlalțî, maî micî. Și un popor, pe lîngă aceasta, maî trebuie să-și facă o socoteală: să deosebească dușmaniî ireductibilî, dușmaniî fundamentalî, ale căror interese se exclud cu interesele luî, de aceia cari pot fi dușmanî în cutare punct și în cutare moment, dușmanî trecătorî însă și localnicî.

De, de sigur că în Banat aveaŭ să sufere Romînii mult din partea ierarhieî sîrbeștî. Fiecare națiune care se învecinează cu alta se întinde cît o lasă cealaltă. Tendința de cotropire este în firea lucrurilor, cum este în firea lucrurilor ca orîce organism să se desvolte pănă la margenile puterii sale și la resistența conservativă a organismuluî vecin. Era natural că Sîrbiî, cu privilegiile lor, îngrijițî și iubițî de Guvernul împărătesc, să-și asigure situația preponderantă în părțile bănățene, și era, iarăși, foarte natural ca Romînii. ajungînd la o altă conștiință decît con-

ştiinţa ortodoxieĭ lor, ajungînd să dorească o viaţă culturală şi politică proprie în formele legale, să între în luptă cu Sîrbiĭ pentru a recăpăta ceia ce li trebuia în pămînt, biserică, mănăstirĭ, venituri. Nimic maĭ natural decît aceasta. Dar să se razime pe Ungurĭ ca să lovească în Sîrbĭ, — aceasta era fără îndoială una din cele maĭ fundamentale greşelĭ ce se pot închipui. Fiindcă între toţĭ Ungurii şi toţĭ Romîniĭ, şi în toate timpurile, există un antagonism neapărat. Pe cînd nu între toţĭ Sîrbiĭ şi toţĭ Romîniĭ şi în toate locurile unde există Sîrbĭ şi Romînĭ este un antagonism. Natural că miopiĭ politicĭ n'o văd, ci pornesc cu micile lor pasiuni locale şi înţeleg să solidariseze naţiunea întreagă cu aceste micĭ pasiunĭ locale. Ce uşor a fost maĭ tărziu să se desfacă din ierarhia sîrbească! — şi evident că, în această desfacere, partea care şi-ar fi atras-o la dînşiĭ ar fi fost maĭ mare dacă ar fi fost maĭ priceputĭ. Dar şi acum situaţia Romînilor din Banat faţă de Ungurĭ se găseşte în aceiaşĭ stare ca la 1848 şi în vremea lui *Supplex libellus*. Concesiunĭ *de drept* n'am putut face, şi concesiunĭ de drept n'aŭ putut face eĭ, fiindcă stăm uniĭ în faţa altora represintînd interese naţionale ireductibile.

Eĭ bine, în Banat la 1848 toată lupta s'a dus încă de la început împotriva Sîrbilor. S'a făcut un comitet de persoane maĭ mult saŭ maĭ puţin anonime, şi ele s'aŭ strîns la Pesta ca să puie la cale o petiţie în numele comitatelor Arad, Bihor, Torontal şi a Crişurilor. Şi, tocmaĭ cînd se proclama la Blaj naţiunea romînă unică peste toate margenile constituţionale şi administrative, cînd înţelegea să se facă, păstrîndu-se numaĭ autoritatea Împăratuluĭ austriac, un singur popor romîn, care, poate, va găsi mijlocul de a se înţelege cu alţĭ Romînĭ pentru a formă o unitate maĭ largă — pe atuncĭ se admitea cadrul austriac şi pentru noĭ[1], — în momentul cînd se hotăra ca naţiunea romînă să formeze acelaşĭ corp politic în toată Monarhia habsburgică, ceĭ de la Pesta porniaŭ altă luptă, contra Slavilor: alăturĭ cu Ungurii, şi Bănăţeniĭ şi Arădaniĭ, reuniţĭ în adunare la Timişoara în ziua de 3 Iunie, înnaintaŭ o cerere către „înnălţatul Ministeriŭ“ al Împăratuluĭ, — care era să detroneze pe Maiestatea Sa şi să-ĭ spînzure comisariul,— cerînd să se strîngă, avînd pline-puterĭ, aleşiĭ comunităţilor, dar, bine înţeles, numaĭ persoanele de lege răsă-

[1] V. extrase din broşura luĭ Roţh, în Papiu, *l. c.*, p. 129 şi urm.

riteană neunită, — pe lîngă separațiunea teritorială, deci și separațiunea confesională[1].

„Noĭ sîntem", spunea deplorabilul act, „o națiune veche și am adus serviciĭ Ungarieĭ, avem către frațiĭ ungurĭ dragoste și către întâiul neatîrnător Ministeriŭ unguresc simpatie și încrezămînt." Dar, deși de origine romană, — cu toată această nobleță a obîrșieĭ — „aŭ căzut asupra noastră durerĭ urmate de răutățile timpuluĭ". Acum încă „s'aŭ trezit legiuite pofte", și aceste „legiuite pofte" se îndreaptă împotriva Slavilor și, decĭ, se cere: despărțirea de Sîrbĭ, un vicariŭ de Mitropolit romîn, avînd două ajutoare, unul laic și unul cleric, apoĭ împărțirea mănăstirilor între cele două națiunĭ, pentru că mănăstirile eraŭ bogate. În acest scop va lucra o comisiune mixtă. Națiunea romînă maĭ vroia un sinod deosebit de cel sîrbesc, care să fie ales.

În afară de aceste cererĭ privitoare la confesiune, în ceia ce privește nația, firește că se recunoaște limba maghiară ca „limbă diplomatică". Sensul aicĭ era cel radical: limba maghiară în actele publice. Pe cînd ceĭ din Ardeal înțelegeaŭ altceva: întrebuințarea limbiĭ românești în comunele unde sînt numaĭ Romînĭ, întrebuințarea paralelă a limbiĭ românești și a limbiĭ maghiare în comunele unde sînt Romînĭ și Ungurĭ și numaĭ în legătură cu autoritatea centrală, numaĭ atuncĭ întrebuințarea limbiĭ maghiare, iar limba românească rămînea în biserică și școală, în „trebile națiuniĭ noastre cele dinlăuntru", pe care rămîn să și le lămurească cum vor voi[2]. Se adăugia în cererea din Iunie că la Ministeriul de Culte să fie o secție romînă, funcționarĭ romînĭ și să poată Romîniĭ a se face și ofițerĭ, când se va simți nevoia.

La 27 Iunie s'a și ținut la Lugoj adunarea, presidată de Eftimie Murgu, de loc din Caransebeș, dar așezat în acestălalt oraș. Om de un caracter dovedit nestatornic, deși tînăr, el făcuse multe lucrurĭ: fusese și pe aicĭ, la Iașĭ, la Bucureștĭ, ca profesor de filosofie. Întrase silit și într'o conspirație cu caracter îndoielnic,

[1] Petițiunea către Ministeriŭ este tipărită, ca și toate actele acestea, și în lucrarea d-luĭ Păcățianu, vol. I.

[2] Bariț cerea desbaterĭ românești în comitate cu majoritate de Romînĭ, publicarea legilor și ordonanțelor în românește, cunoștința limbiĭ poporuluĭ de către funcționarĭ, limba românească în școlile de sat și secundare, limba maghiară fiind numaĭ obiect de studiu, autonomie bisericească și episcopĭ aleșĭ (Papiu, *l. c.*, p. 169, după no. 16 din „Foaie"). — Firește că voia de adunare *pentru așa ceva* s'a acordat bucuros.

se întorsese, la 1839, înnapoĭ acasă, unde pornise alte agitaţiĭ, tot aşa de neclare. Din ele Unguriĭ scoseseră că el vine să întemeieze un Stat românesc şi de aceia l-aŭ şi pus la închisoare. A stat acolo şi a fost uitat până în acest moment, când de-odată oameniĭ îşĭ aduseră aminte de el şi, pornind cu plîngere, l-aŭ scos de acolo. Aşa cum era, foarte elastic, când a ieşit din temniţă, s'a visat un fel de şef al naţieĭ romîne ortodoxe-bănăţene. Printr'o proclamaţie-ĭ chema la luptă pe toţĭ împotriva „revoluţieĭ serviene", care începuse, în contra „nerușinateĭ lor sumeţeniĭ" [1].

Bieţiĭ oameni se ridicaseră, gata de orĭce, numaĭ fiindcă nu voiaŭ să facă parte din Ungaria cea nouă în calitate de Sîrbĭ abstracţĭ. Luĭ Murgu i se părea aceasta, se vede, o mare lipsă de ruşine, cu toate că el însuşĭ aderase la mişcarea românească, al cărĭĭ scop era identic.

Se cerea decĭ să se înarmeze Romînĭĭ, să se pregătească pentru ofensivă, să-şĭ puie căpeteniĭ care să-ĭ fie supuşĭ luĭ, luĭ Eftimie Murgu. Adunarea s'a dat bucuros de partea luĭ şi a primit aceste puncte. Era presidentul, era cel maĭ luminat din eĭ, suferise pentru causă. După cine altul se puteaŭ lua ceĭ adunaţĭ? Cu gîndul la ocuparea prin Romînĭ a Scaunelor episcopale, Adunarea a şi numit vicarĭ pentru Timişoara şi Vîrşeţ, în persoana a doĭ protopopĭ.

În acelaşĭ timp se atrăgea atenţia ca nu cumva Romînĭĭ din Banat să se potrivească nebunilor de la Blaj, — fiindcă ce alta însemna a se denunţa „machinaţiunile acelora cari, aţiţînd poporul asupra Ungurilor, caută a-l atrage asupra lor pentru a-l face vrăjmaş Ungarieĭ"? Şi el, Murgu, se credea dator să atragă atenţia ca nu cumva să se potrivească vre-un Bănăţean nebunilor acestora, ci să rămînă supuşĭ Ministeriuluĭ din Pesta, care o să li dea Mitropolit romîn la Timişoara ş. a. m. d.

De alminterea şi în Ardeal eraŭ de aceia cari, tără să se uite la analogia uneĭ situaţiĭ care trebuia să îndemne la o luptă comună, vedeaŭ în Saşĭ pe duşmaniĭ ceĭ maĭ periculoşĭ şi pe duşmaniĭ *momentuluĭ*.

Eraŭ mulţĭ Romînĭ îndîrjiţĭ în această privinţă, cari aŭ şi ţi-

[1] V. şi Émile Picot, *Les Serbes de Hongrie.*

nut o adunare la Cluj, în care, lăsînd alte chestiĭ la o parte, făcură o declarație împotriva națiuniĭ săseștĭ. O mare greșală: națiunea aceasta mică la număr, și care nu-șĭ îndrepta privirile către viitor, ci-șĭ cheltuia toate silințile ca să se păstreze în present, nu era nicĭ să desnaționaliseze, nicĭ să apese. Creșterea firească a număruluĭ și averiĭ Romînilor putea să resolve, fără luptă, o problemă, care de sigur nu era de actualitate.

Din partea Ungurilor înțelegem că nu maĭ exista o causă românească: și în dieta de la 29 Maiŭ, și în actul de confirmațiune al Împăratuluĭ, de la 10 Iunie, se arată că „s'a făcut tot ce s'a putut face". Toate dorințele Romînilor sînt îndeplinite prin principiul egalitățiĭ, prin desființarea iobăgieĭ; Romîniĭ nu maĭ aŭ ce să maĭ ceară. Iar, în ceia ce privește pe Sașĭ, sînt tribunale în Ungaria: fiecare particular în orĭce chestie poate să se judece cu eĭ.

Acum, natural, aceasta fiind situația în pragul verieĭ,—la 1-iŭ Iulie era să se adune dieta ungară—, nu se maĭ putea face nimic. Odată ce se pierduse momentul mare al dieteĭ, odată ce Romîniĭ fuseseră pașnicĭ atuncea, odată ce nu lucraseră contra unirieĭ în dietă, odată ce nu se adresaseră energic Împăratuluĭ, care aprobase hotărîrea Ungurilor, singura întovărășită de amenințărĭ, nu maĭ rămînea altceva decît să se încerce din noŭ, personal, pe lîngă acelașĭ Împărat, prin stăruințe, cu titlu de compătimire, spre a se vedea dacă nu se poate căpăta ceva de la el,—căcĭ, constituțional, chestia era în adevăr terminată. În aplicare numaĭ se putea găsi o modalitate. Și aceia se căuta acum.

Dar Unguriĭ biruitorĭ aŭ făcut greșeala de a crede că pot să întemeieze Ungaria și fără Habsburgĭ, prin Republica luĭ Kossuth, radicală, intransigentă, revoluționară. Cu oarecare greutate a consimțit și Împăratul să înțeleagă lucrul acesta elementar: că Unguriĭ nu-l iubiaŭ și că Romîniĭ, din potrivă, l-aŭ servit totdeauna și sînt și acum gata să-l servească.

Deocamdată, deputația avea de lucru. Prestarea jurămîntuluĭ luĭ Șaguna, pentru care nu prea era timp la Guberniu în Cluj, amînă plecarea eĭ. Apoĭ la Sibiiŭ i se ceru, de „inteligențiĭ" de acolo, să dea asigurărĭ pașnice Cîrmuiriĭ.

Pănă atuncĭ fruntașiĭ cari merseră să găsească pe Împărat la

Innsbruck, unde-şĭ ţinea Curtea de fugar: Popazu, protopop al Braşovuluĭ, Laurian, care scăpase din prinsoarea Guvernuluĭ ardelean, Cipariu, singurul dintre uniţĭ, şi Braşoveanul Bran, înfăţişează, la 30 Maiŭ, petiţia din 17 — iscălită şi de Bariţ şi Leményi — prin care cereaŭ deplină îndreptăţire naţională şi, în ce priveşte limba, o adunare naţională, un comitet naţional, o singură Mitropolie românească avînd sinoade anuale, cu clericĭ şi mirenĭ, după vechea datină, cu drept de a alege pe episcopĭ, apoĭ desfiinţarea muncĭĭ silite, a legăturilor de breaslă, a vămilor interioare, a dijmeĭ metalelor, libertăţĭ publice ca în Anglia, desfiinţarea grănicerilor şi miliţieĭ naţionale, comisie mixtă agrară, votarea preoţimiĭ, organisarea învăţămîntuluĭ românesc şi pănă la Universitate, înlăturarea privilegiilor fiscale şi a legilor vechĭ, parţiale, şi amînarea discuţiilor despre Unire pănă la constituirea deplină a naţiunĭĭ romîne[1]. Împăratul răspunse la 11 Iunie, a doua zi după aprobarea hotărîrĭĭ dieteĭ din Ardeal. Cuĭ îĭ răspundea el? Nu celor cari se înfăţişaseră—se înfăţişaseră Romînĭĭ, dar el nu vedea Romînĭ,—ci „supuşilor săĭ de origine romînă". Şi li significa atîta: dieta a hotărît şi s'a isprăvit. Se bucură doar de credinţa lor şi-ĭ asigură de mila sa[2].

Dar factorul principal nu venise încă. La sosirea luĭ aşa dar, Şaguna, în numele luĭ personal, ceru o audienţă ca să spună Împăratuluĭ lucrurĭ foarte interesante: că „tesaurul cel maĭ scump al Romînilor este naţionalitatea şi limba lor", că, după noile măsurĭ, „Romînul nu maĭ are caracter de Romîn, nu maĭ represintă naţiunea sa", ceia ce constituie „o nedreptate strigătoare la cer şi totala ucidere a existenţeĭ sale politice naţionale". „Limba românească e respectată doar întru atîta, că nu e extirpată." Se maĭ amintia încă un lucru: că Romînĭĭ nu numaĭ din punctul de vedere constituţional, din punctul de vedere teoretic, ci şi din acela cum Constituţia se aduce la îndeplinire, prin legislaţia electorală, sînt loviţĭ în modul cel maĭ simţitor. Pe Romînul care este sărac îl pot atinge totdeauna cu censul, cerîndu-ĭ să dovedească o avere ca să participe la viaţa politică. Saşiĭ aŭ fost, de altfel, într'o minoritate de 22 în dieta decisivă, iar Romînĭĭ aŭ lipsit cu totul. Prin urmare Şaguna în memoriul săŭ protestează împotriva uniriĭ făcută fără de aĭ săĭ „de nobis sine no-

[1] Popea, *l. c.*, p. 133 şi urm.

[2] *Ibid.*, p. 136.

bis“, și, neadmițînd soluția dată de dieta cea veche, el cere o nouă dietă, la care să nu fie represintați, cum fuseseră la Cluj, Romînii și Sașii și Ungurii pe basa vechiului drept, ce se desființase acum. El vrea ca această nouă dietă să aibă represintanți naționali aleși liberi. Ce se va hotărî atunci, primesc și Romînii[1].

La 22 Iunie Împăratul, sau mai bine zis cancelaria imperială, insistînd cu cruzime asupra nedreptăților care se făcuseră Romînilor prin hotărîrile dietei, — căci le presinta ca o satisfacție întreagă, răspundea „supușilor săi romîni din Ardealul unit cu Ungaria“: „Naționalitatea voastră va fi asigurată printr'o lege specială. Se vor ridica școli naționale, se va purta de grijă ca Biserica voastră să fie egală cu celelalte Biserici, — dar firește după lege,—Romînii vor fi primiți în funcțiuni“. Și li se recomanda buna înțelegere „cu concetățenii voștri“[2].

Cu acest răspuns merse episcopul, care avea să explice causa Romînilor închiși (Micheș) ori bănuiți (se arestară mai tărziu și Laurian, Bălășescu) pentru ultimele împrejurări, la Pesta[3]. De aici la 18 Iunie el se făcea a crede că toate cele dorite s'au acordat și invita printr'o smerită circulară loaială pe Romîni a fi mulțămitori cu toții — civili și militari — milostivului Cesar[4]. Ea provocă neapărat, ca și îndelunga rămînere la Pesta a arhiereului, o legitimă mîhnire. Se iscăli chiar o petiție, la îndemnul lui Bariț, pentru a-l rechema (Iulie). La sfîrșitul lui August, încă el cerea în dietă dreptul de națiune pentru ai săi[5].

Evident că Șaguna repurtase un succes, căci ceia ce i se răspundea lui era cu totul deosebit decît ceia ce se răspunsese celorlalți. Acum se punea, oricum, în perspectivă o legislație favorabilă Romînilor, viețiĭ Romînilor în Ungaria. Romînii sînt cetățeni ungari fără caracter național, nu vor fi nicîodată un popor constituțional, o națiune, dar naționalitatea lor în dreptul constituțional ungar înseamnă măcar ceva etnografic. Deși „etnografic“ este tot ce poate fi mai josnic pentru uu popor...

---

[1] *Ibid.*, pp. 136-8.
[2] *Ibid.*, pp. 138-9.
[3] *Ibid.*, pp. 138-42.
[4] *Ibid.*, pp. 148-56.
[5] Lupaș, *l. c.*, p. 66.

Era o înnaintare a chestiunii, dar până la soluțiune mai rămînea încă drum!

Este interesant de observat că, alături de concepțiile acestea teoretice, de îngenuncherile acestea umilitoare ale fruntașilor bisericești și culturali înnaintea unui for care *nu putea* să-i audă, erau alți Romîni, cari judecau mai drept: grănicerii, de cari Ministeriul din Pesta se temea, și se temea, natural, și Împăratul, care împărtășia încă pe vremea aceia vederile Ministeriului din Pesta. Se temea să nu facă grănicerii noștri ce făcuseră grănicerii sîrbi cu mijloacele lor militare, încercînd cu hotărîre să salveze pe Împărat împotriva lui însuși.

Se dăduse o proclamație în care li se spunea că ei vor avea de acum înnainte ca șef pe archiducele Ștefan, că nu cumva să pornească la luptă, ci să se gîndească bine că sînt frați, fără deosebire de limbă și religie, cu Maghiarii și că aceste două națiuni „s'au făcut una".

Ei doriau să-și facă însă socoteala și singuri. S'au adunat, cu ofițerii lor germani și unguri[1], și au spus că ei nu recunosc ce s'a făcut cu dînșii, că ei formează un trup deosebit și de acum înnainte vor luptà tot numai supt comandanții lor, că lor li trebuie averile lor îndătinate, școlile lor, organisația lor bisericească și politică și așteaptă momentul de a se manifesta așa cum se manifestă militarii, de și respectuoși față de Constituție.

În acest timp, la Pesta dieta din Iulie se ocupă cu codificarea, prefacerea în lege a situației celei noi. Era și o comisiune ardeleană pentru unire, între membrii căreia să afla și Șaguna. Ca „indivizi de buze românești"—limba romînă se poate vorbi, ca un fenomen fisiologic — s'au primit, tot după stăruințile lui Șaguna, Cipariu, Bran, ba chiar Dunca, Moldovan și alții. Ei au cerut, natural, legea naționalităților, dar li s'a răspuns că această lege nu este necesară. Argumentația era cam aceasta: N'aveți toate drepturile? Sînteți de o potrivă cu noi; puteți fi Unguri perfecți; nimeni nu vă împiedecă. Din acest moment, ce lege a naționalităților să mai încapă? Noi v'am adoptat frățește. Nu

[1] V. lista lor între prenumeranții la Geografia lui Ioan Rus. Cf. Popea, *l. c*, p. 167 și urm.: cererea grănicerilor.

mai existați, cum existați înnainte de această adoptare. Prin urmare cum? Ne întoarcem în trecut?

Firește că pe basa acestei concepții li s'a cerut ca limba maghiară să fie predată în școlile primare, să figureze în protocoalele comunale. Din partea Romînilor s'a presintat un alt proiect, care a fost acceptat numai în teorie, cu oarecare modificări.

Proiectul acesta prevede ca legile să fie publicate și în românește și comanda, dacă este de nevoie, să se poată face, în locurile unde sînt soldați romîni, și în românește. Să fie un Mitropolit, episcopi romîni în Banat și la Arad, un sinod pentru alegerea lor, un congres de 80 membri, dintre cari 40 de preoți.

Era însă vorba numai de desideratele unei comisiuni. Și ce însemnează aceasta cînd dincolo era hotărîrea unei diete, un act fundamental aprobat de Împăratul? Căzu chiar părerea unor Unguri, ca Wesselenyi orbul, care, cu totul fanatismul său dovedit, declara, față de zilnicele abusuri de putere, „că viitorul este mai negru decît noaptea ochilor săi" și cerea „unirea din inimă cu naționalitățile", îmbrățișarea lor, recunoscînd Romînilor calitatea de urmași ai Romanilor și dreptul de a trăi ca popor. La care Kossuth răspundea imediat: „Romînii nu sînt un popor, ci indivizi egal îndreptățiți făcînd parte din națiunea politică maghiară".

În aceste momente, la Orlat și Năsăud[1] grăniceri își țineau adunările lor și declarau în cor că se leapădă de Ministeriul unguresc și cer să fie liberați de supt supremația națiunii maghiare.

Încurajați de faptul acesta și de tot ceia ce se știa despre stricarea relațiunilor dintre Împărat și Unguri, tinerii făcură să se ție, în afară de mandatul dat comisiunii de 12, celei de 100 (pentru dieta din Cluj), celei de 30 (pentru Curte), o a doua adunare la Blaj (13 Septembre) și o a treia (24 Septembre), în care se hotărî ca Romînii să se înarmeze și să iea toate măsurile împotriva teroarei. În adevăr, ei erau tratați ca niște cîni: nevroind să între în armata revoluționară, președintele comisiunii de recrutare puse de împușcă 20 de flăcăi, considerîndu-i ca rebeli împotriva Statului maghiar. Atunci, gă-

[1] Popea, *l. c.*, p. 170 și urm.

sindu-se în legitimă apărare împotriva groazeĭ care se deslănțuise, Romînii se hotăresc să se înarmeze în adevăr, să-șĭ facă o gardă națională. Tot odată eĭ cereaŭ o adunare națională, o dietă transilvană, care să judece potrivit cu Constituția austriacă și să aleagă un Guvern provisoriu,—ceia ce nu s'a făcut, dar cel puțin e bine că s'a cerut.

Ferdinand I-iŭ disolvă însă dieta din Pesta și dădu, cu decretul stăriĭ de asediu, puterea în Ardeal pe mînile autorităților militare. Uciderea luĭ Lamberg în capitala Ungarieĭ făcu din Banul croat Jellacich îndeplinitorul hotărîrilor pedepsitoare ale Coroaneĭ.

Atunciĭ, la începutul luĭ Octombre, guvernatorul militar al Ardealuluĭ, Puchner, văzînd că nu are destule puteriĭ ca să se împotrivească Ungurilor, face apelŭl la Romînĭ. Putea să li vorbească astfel: Întrați în foc pentru Împăratul, care în Iunie trecut a consfințit hotărîrea adunăriĭ de la Cluj, care vă consideră numaĭ ca pe „supușiĭ săĭ de origine romînă“, și din bunătatea căruia nu maĭ există astăzĭ decît un Ardeal unit cu Ungaria, care a arestat pe represintanțiĭ intelectualilor voștri, pentru că eraŭ nemulțămițĭ de drepturile recunoscute al Ungurilor!

Căcĭ intelectualiĭ eraŭ așa cum i-am văzut. Evident că pe altă cale nu se putea ajunge la ceva decît pe calea uneĭ mișcăriĭ armate. Și natural că această mișcare armată ar fi cîștigat multe, dacă, la începutul eĭ, s'ar fi tratat ca de la forță la forță cu Ministeriul absolutist al Împăratuluĭ. Pe cînd, așa, credincioșĭ de la început pănă la sfîrșit, Romîniĭ aŭ rămas îndreptațĭ la mila aceluĭ pe care-l salvaseră.

Și, cum cerea Puchner, așa cerea[1] și comisarul ministerial Vay, Ungurul, rebelul, care poruncise măcelul, care îndemnase la profanăriĭ de biericĭ și la spargeriĭ de potire. Totușĭ Leményi l-a ascultat pe Vay. În momentul cînd Șaguna îndemna la înarmare, Vlădica unit spunea Romînilor: „Credincioșĭ să fițĭ Împăratuluĭ, dar și patria să n'o uitațĭ[2]“. Resultatul a fost suspendarea și înlocuirea prin vicariul Simion Crainic: Leményi muri abia la 1871, într'o mănăstire a Franciscanilor, torturat de mustrăriĭ de cuget și umilit pănă la moarte. Peste cîțiva aniĭ de la exilarea luĭ, Șaguna-l văzu plîngînd într'o odaie proastă de mănăstire...

---

[1] *Ibid.*, *l. c.*, p. 203 și urm.

[2] *Ibid.*, *l. c.*, p. 197 și urm. (9 Octombre).

Atunci se întemeiază — cuprinzînd și pe Balășescu, Bărnuț Ciparîu, Bran, Micheș [1], mai apoi și pe Bariț,—*comitetul de pacificare*, care trebuia să pregătească mișcarea în armată a Romînilor în contra Ungurilor, și el dădu mîna cu țeranii cari întraseră în munți, supt comanda lui Avram Iancu, fostul cancelist din Oșorheiu, cari se organisaseră după tipul roman, cu prefecții lor și tribunii lor improvisați. Încă de la 7 Octombre, Șaguna însuși dăduse semnalul.

Acum, este adevărat că, după ce a început lupta, centrul de greutate s'a strămutat cu totul. Adunarea din Sibiiu, presidată de Șaguna, la 16 Decembre, puțin timp după abdicarea Împăratului Ferdinand, se ținu, din ordinul lui Puchner, în fața „comisiunii militare". Ea isprăvi cu chemarea Rușilor, mai oficiali decît trupele românești ale Munteluî. Comitetul de pacificare a rămas mai mult ca o formă decît ca o realitate. Cine se putea gîndi să trateze cu dînsul saŭ pe dînsul să-l îndemne să lucreze? Atenția a trecut la Avram Iancu și la căpitanii lui, și cu dînșii numai se făceaŭ negocierile.

Era o revoluție, dar nu pe basa unui program, cu o colaborație solidară a intelectualilor. De la această ridicare pentru Împăratul care *nu recunoscuse nimic și nu făgăduise nimic*, pănă la adevărata revoluție spontanee, care este singura în adevăr binefăcătoare și prin care-și cucerește drepturile un popor întreg, cărturarii fiind numai represintanții intelectuali ai suferinților mulțimii și mulțimea fiind numai ajutătoarea credincioasă a ideilor ce răsar în mintea cărturarilor, era un lung drum,—și în curînd era să se și vadă.

Ei bine, cînd s'aŭ dat lupte îndîrjite în lunile de toamnă, iarnă și primăvară, în Munții Apuseni, națiunea românească nu era una. Nici măcar națiunea românească din Ardeal nu era una supt raportul confesional. Aceia cari se luptaŭ acum împreună e drept că nu se mai gîndiaŭ care se duce la biserică unită și care la biserica neunită. Trecuseră printr'un alt botez, mai crud, botezul sîngelui, care ștersese deosebirile confesionale. Prin urmare unitatea între ei se realisase. Dar între aceia unificați prin sacrificiul pe care-l făceaŭ pentru națiunea lor și între cărturarii de la Si-

[1] *Ibid.*, p. 146.

Andreĭ Mureşianu (alt chip).

biiŭ, — nicĭ nu maĭ vorbesc de ceĭ de la Blaj, cari, în afară de Bărnuț și Cipariŭ, nu existaŭ — între eĭ și aceștĭ cărturarĭ legătura *nu se făcuse.* Nicĭunul din aceștia nu s'a dus acolo în mijlocul primejdieĭ, nicĭunul nu s'a gîndit să împărtășească suferințele acelora cari-șĭ vărsaŭ sîngele pentru neam! Nicĭunul nu simțise ceia ce Giuseppe Giusti a simțit, cînd, bolnav, în patul de suferință se gîndia la bieții nenorociți cari luptaŭ ca răsculați în revoluția italiană de la 1848, revoluție al cărĭ promotor principal fusese el prin pamfletele luĭ, și cari mușcaŭ poate dintr'un codru de pîne neagră, pe cînd el se hrănia cu tot ce-ĭ cerea inima, și, pe cînd el se culca în așternutul săŭ cel moale, dormiaŭ în șanțurile pline de apă. „Dacă aș fi fost ceva maĭ zdravăn", zicea el, „aș fi mers în mijlocul lor".

Intelectualiĭ romînĭ de la 1848 aŭ fost văzuțĭ în toate întrunirile administrative, dar acolo unde se frămîntaŭ într'o luptă de moarte aĭ lor, acolo n'aŭ fost văzuțĭ. Aceasta însă dădea cetelor luĭ Iancu o altă înfățișare decît a uneĭ oștirĭ naționale conștiente, supt conducerea șefilor eĭ firești.

Lucru ce nu se poate uita de istoria imparțială.

XIII.

Era speranțelor: începutul Domnieĭ luĭ Francisc-Iosif I-ŭ.

Împăratul Ferdinand, fire slabă, Suveran rău sfătuit, încercase să-și sprijine tronul pe credința maghiară, și, numaĭ după cele maĭ puternice dovezĭ că spiritul politic pe care-l crease în mijlocul Maghiarilor Kossuth urmărește cu totul altceva, o viață independentă, o formă de Stat republicană, și că spiritul acesta este gata să se manifeste cum s'a și manifestat în vremea revoluțieĭ, numaĭ după aceasta Împăratul Ferdinand s'a convins că altă politică trebuiește începută.

Dacă schimbările acestea de la o direcție politică la alta se pot face în unele casurĭ fără a se sacrifica persoanele, în alte împrejurărĭ însă persoanele trebuie neapărat să dispară, pentru ca o nouă acțiune politică să se pronunțe. Și aceasta chiar și în casul Împăratuluĭ Ferdinand, cînd e vorba numaĭ de o personalitate compromisă prin faptele altora. Împăratul, nu ca factor esențial al politiceĭ din ultimele timpurĭ, ci ca element represintativ al acesteĭ politice, cu toate schimbările, nesiguranțele, contrazicerile și revenirile eĭ, se cerea să consimtă a dispărea de pe scena politiceĭ austriace, lăsînd locul altuia.

Pentru causa austriacă se poate zice că înlocuirea luĭ Ferdinand prin foarte tînărul, naiv de tînărul arhiduce Francisc-Iosif, a adus tot atîta folos, cît a adus în Anglia înlocuirea nehotărîteĭ și impopulareĭ Domniĭ a luĭ Gulielm al IV-lea prin domnia regineĭ Victoria, care, prin farmecul tinereței și nevinovățieĭ sale,

atrase toate simpatiile către Coroană. Ca și Victoria, prin tinerețea ei, Francisc-Iosif, prin vîrsta fragedă la care ajunsese pe tron, prin buna sa pregătire morală, datorită mamei, arhiducesa Sofia, prin hotărîrea sinceră de a îndrepta relele trecutului, de a porni o eră nouă, și-a conciliat în mare parte spiritele. De la el se aștepta ceva corespunzător cu bunele tradiții ca și cu spiritul nou pe care-l aducea.

Firește că Românii n'au zăbovit cu petițiile lor. Strînși în comitet, ei au redactat îndată un nou „supplex libellus" către Împăratul cel tînăr. Bărnuț, Cipariu, Laurian au fost aceia cari jucară rolul de căpetenie în noua manifestare publică a poporului romîn.

Prin petițiunea aceasta se cerea un Consiliu administrativ pentru conducerea Ardealului, care să stea în jurul lui Puchner și să fie alcătuit din „națiunile necompromise". Ce înjosire — nu se poate califica altfel —, ce mare înjosire se cuprinde chiar în termenul acesta de „națiune necompromisă"! Nu era vorba de națiune compromisă sau necompromisă, ci de o națiune avînd drepturi sau neavînd drepturi, ori avînd mai puține drepturi. Totuși numai pentru neprihănirea aceasta a națiunii romîne se cerea bunăvoința imperială.

La 28 Decembre, se strînse la Sibiiu, cum am spus, o nouă adunare, după cererea lui Puchner, cu misiunea de a sprijini mai ales proiectul de a se încredința Ardealul întreg exclusiv acestui guvernator militar. Șaguna a vorbit, și el a redactat de sigur și hotărîrile. Discursul său deplînge „satele cele despoiate și arse, bisericile cele pîngărite, mulțimea fraților din starea bisericească și mirenească sentențiați și uciși cu urgie, cari zac neîngropați pe cîmpuri și drumuri".

Găsim în acest act și idei politice în adevăr frumoase și vrednice de luare aminte, cuprinse în formule ce merită să fie reținute. Șaguna definește liberalismul și naționalismul, cerute de era nouă: „Simțimîntul liberal este năzuința către desvoltarea liberă a referințelor de Stat și cetățenești". Iar cel național „este deosebita simpatie către toți aceia care sînt de un neam, de o națiune și de o limbă". Rămînea, firește, simpatia, recomandată și de Puchner, care se feria de o mișcare românească, fie și contra dușmanilor Împăratului, — simpatia către celelalte semințiî care,

împreună cu Romînii, formează pentru Șaguna acel bizar concept eterogen pe care el îl numește „poporul transilváno-austriac“ [1].

Pe lîngă aceasta însă cererea cuprindea o mulțime de puncte precise. Romînilor li se luaseră armele; li se făcuse un fel de perchisiție domiciliară pentru aceasta. Se pretindea restituirea lor, pentru că ei sînt necompromiși, și, dacă li se dau armele, ei le vor întrebuința numai pentru Împărat. Vor luptă, dar în schimb să li se facă Universitatea, începîndu-se fără zăbavă cu clase complementare de drept, la Sibiiu ca și la Blaj. Se cerea să se facă la Blaj și „clase juridice!“.

Pentru cei ce fuseseră atacați de Unguri — și erau mulți — se pretindeau despăgubiri. Locuitorii din Cîmpeni, cari aveau de multă vreme daraveri cu erariul, cu fiscul, să fie satisfăcuți.

În materie de drept public național, se doria — ceia ce era mai important — despărțirea de Ungaria, dorință legitimă și folositoare, dacă Împăratul ar fi putut-o acorda. Se mai propunea instituirea unui comitet permanent special românesc, Guvernul trădător din Cluj fiind cu totul înlăturat, apoi chemarea unei diete ardelene, alegerea unui „șef“ al Romînilor și formarea unei Adunări Generale, dar fără gînd de „separatism monarhic“ ori de... Republică. Sașii trebuiau siliți a face dreptate în vechile lor neînțelegeri cu națiia românească. Această petiție era să fie presintată împreună cu cea de la 18 Maiu, care se reînnoia astfel.

Presintarea acestor puncte zăbovi însă foarte mult. După îndemnul ascuns al lui Puchner, incapabil să se menție militărește, Șaguna și Gottfried Müller veniră la București, ca delegați ai comitetelor naționale romîn și săsesc, pentru a cere întrarea apărătoare a Rușilor lui Lüders, cari, după neizbutitele mișcări revoluționare, ocupau Principatele [2]. Apoi episcopul se îndreptă prin Cernăuți spre Olmütz, reședința provisorie a nouluĭ Suveran. A fost întăia și cea din urmă oară cînd el a străbătut Țara-Românească și Moldova fără să aibă însă vre-o legătură cu elementele, clerice sau mirene, de aici [3]. Era la Olmütz în luna lui Februar și, în această lună, la 6, s'au și presintat cereri care sînt cele mai îndrăznețe și cele mai frumoase pe care le-a cetit vre-odată Împăratul.

---

[1] Popea, *l. c.*, p. 219 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 233 și urm.

[3] Cf. N. Bănescu, *Starețul Neonil*, Văleniĭ de-Munte, 1910.

În credința că Suveranul poate să facă tot ce vrea, că el este dispus să dea satisfacție și cererilor celor mai sincere ale Romînilor, în credința aceasta s'a înfățișat, după un lung discurs omagial, tratînd despre libertatea și egalitatea națională, despre îndelungatele sacrificiĭ românești, despre valoarea ostașilor credincioși, ca Urban, despre „simțul cel sănătos al țeranilor de viță romînă din Transilvania", despre miile de oamenĭ căzuțĭ de mâna sălbatecă a rebelilor, — petiția.

Se cerea unirea tuturor Romînilor din Statul austriac — patru milioane — într'o singură națiune independentă, supt sceptrul Habsburgilor. Nu era vorba numaĭ de viața laolaltă a Romînilor din Ardeal, a Romînilor din Banat, din părțile Crișurilor, din Maramurăș, ci teritoriile coloniale bănățene erau puse laolaltă cu teritoriile de regim particular ale Ardealuluĭ dominat de „unio trium nationum"; se făcea o singură unitate națională din Romîniĭ *întregiĭ monarhiĭ*, căcĭ între aceia cari iscălesc petiția, pe lîngă Șaguna, represintant al ortodoxieĭ din Ardeal, pe lîngă ceĭ doĭ Mocioni, Ioan și Lucian, de origine macedoneană, represintanțiĭ aĭ conștiinței românești din regiunile bănățene,— cu un caracter aristocratic, care nu strica pe atuncĭ,—pe lîngă Popazu, pe lîngă Laurian, pe lîngă Macedonfi, „funcționar fiscal ardelean", care făcea și el parte din categoria nemeșilor, pe lîngă Constantin Pomuț și colegiĭ săĭ Ioan de Stoica și Vasile Ciupe, „din Ungaria", pe lîngă Iacob Bologa, Ardelean, al căruĭ nume se întîlnește și pe urmă în luptele constituționale pe care le vom urmări, întîlnim pe însușĭ Eudoxiu de Hurmuzachi și pe Mihail Botnar, membru al dieteĭ din Cernăuțĭ, represintanțiĭ aĭ Bucovineĭ. Unirea trebuia să se întindă decĭ și asupra miculuĭ, dar istoricește așa de importantuluĭ teritoriu bucovinean.

Și mulțĭ din Ardeleniĭ așezațĭ în Principate, ca Ioan Maiorescu, de pildă, visaŭ, ca și Sasul Roth, de o Românie unită, supusă, până la Dunăre, Caseĭ de Habsburg. Numaĭ radicaliĭ muntenĭ, ca Nicolae Bălcescu, în ura lor contra conservatismuluĭ „schwarzgelb", se străduiaŭ din răsputerĭ să lege relațiĭ cu Batthyányi și Kossuth, să smulgă Ungurilor, în vederea uneĭ confederațiĭ republicane, părăsirea punctuluĭ de vedere al „limbiĭ diplomatice" maghiare și al „amalgamisăriĭ" Romînilor în Ungaria[1].

[1] Numaĭ la 14 Iulie se ajungea la tratatul dorit de Bălcescu, dar care nu maĭ avea nicĭo altă importanță decît cea teoretică; Ion Ghica, *Amintirĭ din pribegie*, pp. 272, 329-31, 346, 362-3.

Prin urmare, în vremea aceia cînd se aflaŭ Romînĭ cari agitaŭ pentru o unire cu Ungurĭĭ împotriva Împăratuluĭ, era un lucru natural să se prevadă în propunerĭ ca aceasta că, de și Romînĭĭ doresc unirea lor într'un corp național cuprinzînd și pe Bucovinenĭ ca și pe Bănățenĭ, eĭ nu voiesc însă o viață națională *independentă,* ci doresc să rămîie supt coroana austriacă, să facă parte integrantă din monarhie, lăsînd să se întrevadă că. de ar exista o conștiință românească națională liberă dincolo de Carpațĭ, cine știe ce ar face, scăpînd de supt tirania moscovită, și Romînĭĭ de dincoace. Ar fi fost o viitoare recompensă pentru Austria, dacă se arăta generoasă față de Romînĭĭ dintre hotarele eĭ.

Se cerea apoĭ congresul general românesc, un singur cap pentru întregimea națiuniĭ, un fel de căpetenie supremă a Romînilor, un Voevod al lor, un Senat românesc și, ca și în Maiŭ 1848, un „singur cap bisericesc", peste deosebirea confesională, Șaguna avînd, de sigur, nădejdea să înghită Biserica unită, suspectată, impopulară și rămasă fără conducător; limba românească în toate lucrurile care ating pe Romînĭ; adunare națională, reunindu-se în fiecare an; represintație proporțională la dieta imperială; „organ național" pe lîngă Ministere, un adevărat ambasador al națiuniĭ și, în sfîrșit, Împăratul să facă bine a se intitula „Mare-Duce al Romînilor".

Deocamdată, o întrebare. Pentru astfel de lucrurĭ, la care ea nicĭ nu se putuse gîndi, Adunarea de la Sibiiŭ nu dăduse nicĭun mandat. E limpede. Șaguna însușĭ n'ar fi cutezat așa de mult. Iscălitura luĭ Hurmuzachi lămurește. Călătoria de la Cernăuțĭ nu rămăsese fără folos. Acestea sînt ideile din foaia „Bucovina", a fraților hurmuzăcheștĭ, cele maĭ solide capete între toțĭ Romînĭĭ mirenĭ supușĭ Împărăției. Redacția însășĭ a petiției putea să li aparție lor.

Iată acum și răspunsul pe care l-a dat Împăratul Francisc-Iosif. Îl reproducem textual: „Primesc cu bucurie asigurarea despre credința și alipirea *curagioaseĭ* națiuniĭ romîne și recunosc *cu gratitudine jertfele grele* de care le-a adus pentru tronul mieŭ și monarhia unitară în contra unuĭ partid fără scrupule *(ruchlos)*..."—nu voiă să zică: uneĭ națiuniĭ, fiindcă el totușĭ doria, și cît se poate de răpede, împăcarea cu Ungurĭĭ cuminți, pe cari de atuncĭ îĭ tot caută —, „care a aprins războiul civil și prin cerbicia sa îl

face să dureze. Petiția fideleĭ mele națiunĭ romîne voiŭ dispune să fie luată în chibzuire amănunțită și să fie resolvită în cel maĭ scurt timp spre mulțămirea lor".

Șaguna visitâ cu mulțămirĭ — de sigur superflue — și pe fostul Împărat, care, așteptîndu-se așa de puțin la aceasta, fu foarte mișcat; el avu și onoarea uneĭ invitațiĭ la masa imperială. La Francisc-Iosif avuse două audiențe, cea d'intâiŭ numaĭ el singur, și avea motiv să fie mulțămit de resultatul lor. Maĭ ales că nu prevedea viitorul[1].

Îndată după aceasta s'a și dat Constituția generală pentru toate Statele Împărățieĭ, Constituția austriacă de la 4 Mart. supt care a fremătat de indignare tot neamul unguresc. Ardealul era unit cu comitatele exterioare, „cu egala îndreptățire a tuturor naționalităților și limbilor din acea țară, în toate raporturile publice cetățenești."

Dar în sfîrșit tot era ceva. În cadrul acesta națiunea romînă se putea manifestà. Romînii aŭ primit lucrul cu mulțămire, dar nu fără reserve, maĭ ales în ce privește restituirea unuĭ „teritoriu săsesc" în care eraŭ cuprinșĭ și foarte mulțĭ Romînĭ, ceia ce aduse o largă expunere istorică prin noile petițiĭ din 12 și 23 Mart[2].

Cine ar fi putut să fie nemulțămit de astfel de concesiĭ? Dar Bănățenii aŭ adaus, într'o nouă petiție, din 26 Iunie, iscălită de Petru Mocioni, Ioan Dobran și Petru Cermeni, formularea exactă a punctuluĭ de vedere românesc, explicînd pe larg și elocvent valoarea acesteĭ națiunĭ[3]. Contra uneĭ întinderĭ prea marĭ a hotarelor Voevodineĭ create pentru Sîrbĭ, se protestase încă din April[4].

La 2 Mart 1849 apare proclamația rebelilor către Romînĭ: „Nefericițĭ Valahĭ! Voĭ, cari ațĭ fost sclavĭ și supt Romanĭ și cari ațĭ fost sclavĭ și după aceia, și pe cari Maghiariĭ v'aŭ făcut oamenĭ... Nu vă lăsațĭ prada chinurilor sîngeroase a ucigașilor, a hoților,

---

[1] Popea, *l. c.*, p. 247 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 264 și urm. Plîngerĭ contra calomniilor săseștĭ, care atribuiaŭ Romînilor jafurĭ făcute de Ungurĭ, în scrisoarea luĭ Șaguna către Puchner *ibid.*, p. 270 și urm.

[3] *Ibid.*, p. 258 și urm.; pp. 331-4.

[4] *Ibid.*, pp. 287-8.

a aventurierilor cari-şĭ zic tribunĭ, prefecţĭ, saŭ centurionĭ...", li se striga, sfătuindu-ĭ să lase armele, căcĭ altfel vor vedea eĭ ce însemnează puterea naţiunĭĭ maghiare în Ardeal[1].

Peste cîteva zile, la 19 April, Francisc-Iosif era declarat depus, cu un teribil act de acusaţie. Şi îndată se trimetea cunoscutul Dragoş ca să momească pe cîte unul din şefiĭ revoluţieĭ româneştĭ din Munţiĭ Apusenĭ: se ştie că miserabilul s'a luaţ bine pe lîngă energicul tînăr Buteanu, care a doua zi după aceasta a fost spînzurat, supt masca unor negociaţiunĭ. În acelaşĭ timp întraseră Ungurĭĭ în Abrud, trecînd supt sabie pe toţĭ pe cari şi-ĭ credeaŭ duşmanĭ. Peste cîteva zile, eĭ eraŭ siliţĭ însă a pleca, şi lupta continuâ maĭ departe, în defavorul lor.

Faţă de această schimbare a lucrărilor s'a ivit şi o ideie maĭ îndrăzneaţă: Dacă s'ar uni toate naţiunile „necompromise" şi ar cere să aibă privilegiĭ, şi singura care n'ar avea privilegiĭ, ar fi naţiunea maghiară, fiindcă nu le merită? Atuncĭ, la 26 April, s'a făcut marea petiţie din partea Romînilor, a Croaţilor şi Slovacilor împreună, fără a se ajunge însă la o înţelegere deplină între naţionalităţĭ pentru lupta laolaltă împotriva duşmanuluĭ comun, pentru recăpătarea uneĭ situaţiunĭ de drept, care, acordată unora, nu poate să strice altora, ci ar servi ca îndemn pentru dînşiĭ[2]. Se protesta călduros contra păstrărĭ uneĭ Ungariĭ în care rasa maghiară e în inferioritate numerică, cerîndu-se teritoriĭ naţionale deosebite de „Maghiaria" în hotarele eĭ firesc.

Şi atuncĭ, în Iunie, Împăratul face o nouă declaraţie: „Făgăduiesc Romînilor constituţiunĭ organice potrivite cu trebuinţele adevărate ale acestuĭ popor şi în consonanţă cu unitatea monarheĭ"[3]. Sînt aicĭ formule vagĭ de cancelarie, dar pentru orĭcine înţelege frasele cum trebuie, aceasta nu înseamnă altceva decît primirea propunerilor luĭ Şaguna. Iar în Iulie, după ce se dovedise că Romînĭĭ aŭ oamenĭĭ lor cari pot fi întrebuinţaţĭ[4], Împăratul, cu cîteva zile maĭ înnainte de convenţia luĭ Bălcescu cu Batthyányi — totdeauna trebuie să punem alăturĭ acestea lu-

---

[1] Păcăţianu, *l. c.*, I.

[2] *Ibid.*

[3] Popea, *l. c.*, p. 334.

[4] *Ibid.*, p. 334 şi urm. (18 Iulie).

cruri: ce dădea Împăratul și ce dădeau ceilalți —, în Iulie, spunea din gura sa împărătească: „Puteți fi siguri că dorințile cuminți și drepte ale Romînilor vor fi „îndeplinite“ [1].

Vom vedea întru cît s'a realisat această solemnă promisiune împărătească.

---

[1] *Ibid.*, p. 341 Explicațiile lui Bach, care promitea base nouă, pp. 341-3. Obiecțiile deputației la 30 Iulie, pp. 343-7.

XIV.

Triumful Împăratului și răsplata Romînilor. Lupta pentru Mitropoliile nouă.

După ce ocupaseră o mare parte din Ardeal, luni întregi, plătind Romînilor cu spînzurătoarea, revoluționarii lui Kossuth, comandați de refugiatul polon Bem și de Görgey, sînt, în sfîrșit, siliți, în August 1849, să predea armele înnaintea oștirii rusești la Șiria (Világos). Numai aceasta aduse desfacerea trupelor lui Iancu și Axinte, care stăpîniau, după un șir de lupte fericite, Munții Apuseni. „Tribunii" lucraseră fără sfatul nimănui și, cum puteau zice, neținuți în seamă de nimeni dintre ai lor, cari, în zilele cînd mii de Romîni periau prin văi, se ocupau cu o savantă diplomație, tolerată, nu fără zîmbete ascunse, de Curte.

Șaguna însuși, în locul căruia Republica pusese un vicariu, *nu vorbește, pînă în Iulie, o singură dată de isprăvile cetelor românești;* faptele lor nu întră cîtuși de puțin în argumentele sale pentru causa Romînilor; vechile puncte de drept se aduc înnainte continuu pănă ce liniștirea Ardealului ars și însîngerat îi face cu putință întoarcerea pe drumul Bucovinei și țerilor dunărene. În tot acest timp, el alcătuiește programe mai mult sau mai puțin acceptabile pentru protectorii săi. La 3 Iulie, față de înfrîngerea rebelilor și înnaintarea trupelor imperiale, i se pare că ar putea fi utilisabili, contra bandelor răzlețe de hoți și de „honvezi desperați", „încercații prefecți ai gloatelor românești, *Landsturm*-ului", și anume „cei mai de ispravă din ei", păstrîndu-i-se comanda „distinsului conducător Iancu", dar supt tutela „căpitanului chesaro-crăiesc Albert Cyzirka" [1]. Aceasta e însă o propu-

[1] Popea, *l. c.*, pp. 352-3.

nere făcută numaĭ în numele său, ca „episcop al Bisericiĭ răsăritene în Ardeal“ [1].

Împăratul Francisc-Iosif, pentru a recunoaște pe Romînĭ ca națiune, punea neapărat condiția ca eĭ să facă parte din monarhia austriacă. Neapărat că nimănuĭ din aceia cari conduceaŭ pe Romîniĭ de atuncĭ nu-ĭ trecea prin minte să se organiseze cineva *în afară* de această Monarhie [2]. Factoriĭ dirigenți aĭ Romînilor din Ardeal în 1848, atît în ce privește Biserica, — prin urmare Șaguna,—cît și în ce privește viața politică și culturală,— Bărnuț și Cipariŭ—, eraŭ fără îndoială pentru o strînsă alipire de Austria. Așa încît Romînii ar fi avut dreptul să considere chestia lor ca resolvată definitiv supt raportul teoretic, supt raportul principiilor. Aceasta se observă din marele număr de acte și petițiĭ — firește, iarăși sistemul luĭ „Supplex Libellus“ — care se îndreptează către Împărat de la 1848 înnainte, cerînd în anumite puncte precisarea concesiilor care rămîn a se face Romînilor de Ministeriŭ, după acordarea punctuluĭ de drept de către Suveran.

Șaguna se gîndia — cum era și natural, el fiind înnainte de toate represintantul organisațieĭ sale bisericeștĭ, al confesiuniĭ sale, pe care era chemat s'o apere, și nimenĭ nu poate să-l ție de răŭ pentru aceasta —, Șaguna, decĭ, se gîndia maĭ cu samă să întrebuințeze bunăvoința Împăratuluĭ pentru a rupe lanțurile acelea, de sigur stricătoare și umilitoare, dar foarte explicabile prin întreg trecutul amînduror națiunilor, care se

---

[1] O dare de samă neexagerată a luptelor din munțĭ, care încep la 26 Ianuar, e raportul redactat, de I. Maiorescu, al luĭ Avram Iancu. V. *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, II; cf. N. Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, p. 281 și urm. Iancu singur spune că a fost „isolat și părăsit de toată lumea“. Terminul de *Landsturm* îl adoptase și Iancu, care *se temea mult să nu se creadă că ar conduce el o mișcare independentă; ibid.*, p. 299.

[2] Pĭrĭ săseștĭ în această privință — se vorbia în *Lloyd* din 1850 despre planul unuĭ „Imperiu puternic daco-romîn de la Nistru până la Dunărea-de-Jos și de la Tisa până la Prut în Marea-Neagră“,—în Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 58. Cf. și *Die Rechte der romanischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen vertheidigt von einem Romänen*, Viena, 1850. Ioan Maiorescu vorbia luĭ Vay de putința pentru Romînĭ de a proclama pe principele de Leuchtenberg saŭ pe un fiŭ al Țaruluĭ ca *„Rege al României“*; *Transilvania*, 1877, pp. 173-4. Cf. Bănescu și Mihailescu, *Ioan Maiorescu*, pp. 301-3, 315, 491.

stabiliseră între Biserica românească din Ardeal și Banat și Biserica de la Carlovăț. Tendința lui era ca, desfăcîndu-se de supt stăpînirea Patriarhului sîrbesc și a Mitropoliților și episcopilor sîrbi teritoriile locuite de Romînii din Banat, să fie reunite la episcopia lui, ridicată la rangul de Mitropolie. Nu e indiferent pentru înțelegerea concepției sale faptul că, aproape pe vremea cînd deputația avea de lucru cu cererea Facultății juridice, plus o catedră de teologie ortodoxă la Blaj, pe ziua de 1-iŭ Octombre [1] el intervenia, la moartea episcopului de Vîrșeț, Ștefan Popovici, ca „episcop al Bisericii răsăritene" (fără mărgenire la Ardeal), în fruntea deputății *bănățene* pentru a aminti că, potrivit faptului că, din 300 de parohii, doar în 30 sînt amestecați și Sîrbii, și hotărîrilor de la Blaj și Lugoj, ca și canoanelor Bisericii orientale, se cade să se lase alegerea urmașului de către credincioși, iar, deocamdată, nedîndu-se măcar moștenirea materială Patriarhului, să se *numească* învățatul cleric romîn Patrichie Popescul, din Consistoriul de la Carlovăț [2].

Se porni o întreagă agitație în vederea acestui scop. al independenței bisericești. Se alcătui o literatură specială, dela 1849 înnainte, — în vremea cînd Blajul nu se trezise încă de pe urma acțiunii greșite a lui Leményi și cînd vicariul sălăgean Șuluț făcea omagiu politic Sibiianului —, prin care Șaguna se căznia să arăte că numai el este și poate să fie moștenitorul vechii organisații religioase din Ardeal și *pentru Ardeal.* Pe vremea aceia era dogmă că organisația aceasta metropolitană este extrem de veche; pănă într'atît, încît, atunci cînd Francisc-Iosif a restabilit Mitropolia, *dar la Blaj,* în forma unită, i s'a spus că el este *al doilea* Traian supt raportul bisericesc, căci Traian Romanul trecea drept întemeietorul organisației ierarhice pe aceste plaiuri.

Pe basa acestei dogme se cerea restaurarea vechii ierarhii, cu cuprinderea episcopiilor bănățene, restabilirea stării de lucruri din veacul al XVII-lea, deci mai ales de pe vremea lui Sava Brancovici, stare de lucruri care, în defavoarea confesiunii ortodoxe și în defavoarea legăturilor cu țara noastră, se schimbase supt Teofil și Atanasie. Șaguna trecea peste aceștia, trecea peste actul de aderență, peste episcopia de Făgăraș, pesta epis-

---

[1] Popea, *l. c.*, pp. 360-3.

[2] *Ibid.*, pp. 355-7.

copia cea nouă a Scaunului blăjean și cerea Împăratului să-l restabilească pe el ca episcop al Romînilor, *al tuturora,* ori, *în casul cel mai rău,* al celor mai mulți, al celor mai vechi, al celor cu dreptul cel mai autentic. Pentru aceasta a scris el însuși tot ce era de nevoie pentru a dovedi pe cale teoretică [1] că, în adevăr, acest Scaun trebuie să fie ridicat la rangul de Mitropolie. Să nu se creadă cumva că în planul lui Șaguna era prevăzută și putința întemeierii unei *alte* Mitropolii la Blaj. Erau exclusiviști și unii și alții. Cînd Sibiiul cerea Mitropolia, însemna să se readucă la staulul ortodoxiei sale oile rătăcite, iar, cînd Blajul o cerea, însemna ca spre Blaj să se mîne altă turmă de mult pribeagă încă.

În sensul acesta petiționează, în numele culturii, delegații bănățeni rămași la Viena, în ziua de 24 Octombre [2], iar la 16 Mart 1849, se adresează însuși Șaguna și către Rajacich, șeful Bisericii sîrbești, care recunoscuse, în Maiu 1848, dreptul Romînilor de a-și avea un Mitropolit și un Ban [3], arătînd punctul său de vedere și luînd toate măsurile pentru ca această înfăptuire a „Mitropoliei romîne" să se îndeplinească [4]. Episcopului bucovinean Hacman i se ceruse încă din April 1849 „întrunarea bisericească", judecată de el ca mai posibilă, deși mai grea, decît cea politică, și se provocase o adresă în același sens a acestuia către Patriarh (6 Iulie) [5].

În Banat se reîncepe îndată agitația, ocrotită și de Scaunul episcopal al bolnavului și bătrînului Gherasim Raț († August 1850), care trimete la Viena pe Teodor Șerbu, Vincențiu Babeș și Grigore Popovici [6]. În Decembre, prin impulsul lui Șaguna, clerul românesc și națiunea românească din Banat, care se declara supusă lui duhovnicește, fac o astfel de cerere pentru des-

[1] Cf., de el, „Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen-Autonomie der Romänen", Viena, 1849 (și „Anfang zu der Promemoria", 1850. Cf. [Rajacich] „Antwort auf die Angriffe einiger Romanen", Viena, 1851.

[2] Popea, *l. c.*, pp. 385-9.

[3] După *Gazeta Transilvaniei* din 1848, no. 41, în Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 93, nota 1. Cf. *ibid.*, p. 104 nota: „Sîrbii nu voiesc și nu vor avea măcar un fir de păr mai mult decît Romînii", zice proclamația Patriarhului.

[4] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, pp. 38-9.

[5] *Ibid.*, Documente, p. 40 și urm. A lui Gherasim Raț (5 Novembre), *ibid.*, p. 43 și urm.

[6] Popea, *l. c.*, pp. 389-91.

facerea de către Sîrbĭ și alipirea formală, oficială către Ardeal.

Iar în acest timp Blajul tăcea. El suferia, cum am spus, de lipsa episcopuluĭ, de toată zăbava ce trebuia să fie în ceia ce privește numirea înlocuitoruluĭ luĭ,—căcĭ se cerea ca Lemény, exilatul, să demisioneze orĭ să moară pentru ca să se aleagă altul, și până atuncĭ era numaĭ Crainic, vicarul[1], ceia ce constituia fără îndoială o mare piedecă în ce privește revendicările Romînilor din cealaltă tabără confesională. Și trebuie adăugit, maĭ ales, că fruntașiĭ romînĭ uniță, cari nu se înțeleseră niciodată cu Vlădica lor și cu cea maĭ mare parte din canonicĭ, eĭ cari făcuseră o opoziție înviersunată — până la proces —, supt conducerea profesoruluĭ de drept și filosofie Bărnuț, toțĭ aceștia, față de politica de confesionalism escesiv și de timiditate teoretică a cercurilor bisericeștĭ, continuaŭ să rămînă în afară de revendicările pur confesionale pe care Biserica unită le-ar fi putut presinta. Astfel această Biserică unită nu era lipsită numaĭ de șeful săŭ, de conducătorul săŭ legiuit ierarhic, dar și de conducerea acelor cari ar fi fost în stare să înlocuiască pe epiesopul absent, a celor maĭ învățațĭ, a celor maĭ talentațĭ, a celor cu maĭ multă autoritate din lumea profesorilor și scriitorilor. Pe Ciparĭŭ și pe Bărnuț i-am văzut, de un timp, nu acolo, la Blaj, în legătură cu tradiția confesională locală, ci, până la sfîrșitul anuluĭ 1849, până la restabilirea păcĭĭ, i-am văzut totdeauna în legătură cu Șaguna, în legătură cu generalitatea politică a Romînilor. Mergeaŭ cu Șaguna și *supt* Șaguna natural, nu din punctul de vedere confesional, ci fiindcă lor li plăcea să vadă în Șaguna represintantul cel maĭ bine înzestrat, cel maĭ influent, cel maĭ capabil de a duce la biruință poporul românesc. Dar nu se putea împiedeca nicĭ aceia ca, prestigiul luĭ personal crescînd, Biserica în fruntea căreia stătea acest om de mare autoritate, să nu cîștige și ea, în largă măsură.

Cînd pentru întăia oară se ridică din punctul de vedere unit cereri asămănătoare cu cererile care se ridicaseră din partea cealaltă, acel care vorbește în numele Romînilor de această confesiune este episcopul de Oradea-Mare, Erdélyi, o personalitate ștearsă, — de altfel om foarte chipos, om de societate, dar care nu se distinsese prin nimic.

[1] El refusă o înțelegere, care se primise la Muncaciŭ, în ce privește cununiile mixte; *ibid.*, p. 363.

Cererea luĭ este, de altfel, vrednică de laudă, presintînd unele puncte de politică religioasă și națională care erau necesare. E bine că, dacă Blajul n'a cerut și episcopia de Oradea-Mare pentru viitoarea luĭ Mitropolie, măcar Oradea-Mare și-a arătat dorința de a fi alipită cu Blajul, cînd Blajul va ajunge să represinte o Mitropolie și va fi capabil prin urmare de a avea scaune sufragane. Un punct însemnat de sigur și acesta în ce privește conștiința unității Romînilor, fie și supt forma confesională. Să se noteze faptul că Erdélyi cerea, pe lîngă acest punct, și ca națiunea romînă să aibă în fruntea sa și un prefect saŭ guvernator, care să-și aibă reședința la Blaj. Nu se ceruse de la Sibiiŭ așa ceva, ca șeful națiunii romîne, pe care noul Împărat se credea că-l va numi neapărat, — și cît se înșelaŭ! —, un fel de corespunzător al luĭ Jellacich, să resideze în vecinătatea Scaunului episcopal neunit. În ceia ce privește pe uniți însă, o astfel de cerere s'a făcut.

Închidem acest capitol al așteptărilor și speranțelor și deschidem un altul al desilusiilor, care, neapărat, aŭ atins foarte dureros pe aceia cari le-aŭ încercat, dar care eraŭ foarte de prevăzut.

Șaguna le prevăzuse cînd simția „amărăciune“ la presintarea urărilor cu care fu întîmpinat la întoarcere. Doar, îndată după aceia, guvernatorul Wohlgemuth îl mustră grosolan pentru „adunările secrete“ „mahinațiile politice“, petițiile neîngăduite ale clerului săŭ, ba pentru bănuita luĭ participare la ele. „Eine schnöde Lästerlichkeit“, „o hîdă calomnie“, fu strigătul indignat al omului care fusese întruparea credinței, și el vorbia mîndru de „vitejiĭ săĭ preoți, dintre cari mulți aŭ murit moarte de mucenicĭ pentru monarhul luĭ legiuit“; cerea să se preciseze acusația[1].

Totuși școlile se germanisaŭ în grănicerime, ca la Orlat; oamenii se schingiuiaŭ, se legaŭ de care, se aruncaŭ în temniți[2]. Ca un blăstăm al veneratului episcop, pe Wohlgemuth îl ajunse rechemarea și moartea năprasnică. Peste cîteva săptămîni, la 21 Februar 1850[3], acelaș provocant tiran al Ardealului cucerit cerea, în

[1] *Ibid.*, pp. 364-71, 380-1.

[2] Petiția, *ibid.*, p. 393 și urm., și Păcățianu, *l. c.*, I.

[3] Întreba pe Maiorescu de ce put cojoacele Valahilor și primi ca răspuns: fiindcă le fac Sașiĭ; Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, pp. 283-4.

vorbe puține și mînioase, să i se spuie de ce Șaguna a schimbat vechiul titlu de „episcop diocesan grecesc neunit“ („griechisch nicht-unirter Diöcesan-Bischof“) cu acela de „episcop diocesan românesc al Bisericiĭ orientale din Ardeal“ și i se răspundea că nu e o inovație, ci reluarea titlului firesc și istoric, părăsit numaĭ de 150 de anĭ, „din nepriința vremurilor“, și restituit, neapărat, prin însăși decretata „egalisare a confesiunilor“; Biserica luĭ nu cunoaște „centralisarea rigidă, făcînd abstracție de naționalitățĭ, ci ține samă de fiecare seminție“, întrebuințîndu-ĭ limba potrivit cu canoanele. Urmaș al vechilor „oláh püspökök“, el se simte și se va numi Romîn, cum Romînĭ *sînt* toțĭ fiiĭ săĭ duhovnicești. „Grec“ are și alt sens, iar „neunit“ e o negație de care nu simte nevoie a se folosi în caracterul *positiv* al misiuniĭ sale, — cum aŭ cerut și diocesaniĭ săĭ. De alminterea acest titlu, pe care l-a luat de cînd i s'a dat misiunea la Curte, l-a purtat și înnaintea Ministeriuluĭ și a Împăratuluĭ.

Răspunzînd „episcopuluĭ bisericiĭ orientale din Ardeal“, îndărătnicul biurocrat nu se dădu bătut. Răspingînd ca maĭ puțin „autentice“ broșurile înnaintate de Șaguna, el cerea ca „neapărat să se lase la o parte terminologia națională“, pe care n'o permite „concepția maĭ înnaltă“ a niciuneĭ religiĭ și, pe lîngă aceasta n'ar admite-o faptul că nu toțĭ Romîniĭ, teritorial și confesional, îĭ sînt supușĭ luĭ. Titlul noŭ e „ganz unzulässig“[1]!

Cînd apoĭ, folosindu-se de ordonanța ministerială din 18 Novembre 1848 pentru chemarea sinoduluĭ episcopal la Viena, Șaguna voi să adune și el un sinod, după canoanele Bisericiĭ sale, deosebĭ de cel sîrbesc, *chemînd și mireni la dînsul*, după datină — cel puțin 40 de laicĭ pe lîngă ceĭ 40 de protopopĭ și doĭ profesorĭ de teologie (12 Ianuar 1850)—, i se răspunse că numărul trebuie înjumătățit, laiciĭ lăsațĭ la o parte, programul mărginit la „Biserică și școală“. Trebui să se supuie, cu inima frîntă, și astfel convocă el adunarea din 12 Mart. Aflînd că totuși se aleg delegațĭ, Wohlgemuth obiectă că „aceasta nu se poate tolera în niciun Stat cu rînduială“ și somă pe episcop să numească el „oamenĭ de încredere“ („Vertrauensmänner“). De fapt, numaĭ la Brașov se îngăduise celor treĭ comunitățĭ bisericeștĭ să facă o

[1] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 55 și urm.

alegere. Se numi un comisar de control, Ioan de „Karabetz“ (Carabăț, Bucovinean), pentru a veghia ca ordinele să nu fie întrecute. De alminterea, sinodul ceru caracterul românesc al Bisericiĭ și, ca un corolar, *recunoașterea națiunii*, restituirea sinoadelor cu participare de mireni și a Mitropoliei, egalisarea situațieĭ, crearea uneĭ secțiĭ pentru eĭ la Ministeriul de Culte și la Guvernul ardelean, cercetarea pagubelor revoluțieĭ, dotarea uneĭ Case a lefiĭor preoțești, organisarea unuĭ învățămînt național, primirea în școlile militare, acordarea de stipendiĭ studenților, restituirea fondurilor[1].

Șaguna spunea lămurit, încă din Octombre, cînd se aștepta un progres de la o nouă călătorie a luĭ la Viena — și se îndoia că i-o vor permite — că „*vremea resoluțiilor de dobîndit a trecut acuma*“ ! Doar în materie bisericească de se poate propune ceva[2].

Cea d'intăiŭ trezire din visurile marĭ aŭ avut-o Romînii cînd s'a făcut împărțirea teritorială a Monarhieĭ. Împărțeala aceasta nouă a Monarhieĭ s'a făcut pur și simplu din punct de vedere geografic. E adevărat că, în puterea uneĭ tradițiĭ istorice, o parte din comitatele exterioare,—nu însă toate,—aŭ fost reunite, cum s'a văzut, cu Ardealul, că s'aŭ pus decĭ supt autoritatea guvernuluĭ central din Sibiiŭ și unele din regiunile care fuseseră reunite cu Ardealul după crearea acestuĭ principat vasal al Turcilor. Pentru Romînĭ era, cu toată înglobarea multora din eĭ în „Sachsenland“[3], un avantagiu, dar eĭ credeaŭ că acesta este numaĭ un început și că restul împărțeliĭ se va face ținîndu-se seamă de interesele naționalităților, decĭ și ale naționalităților lor. Alipirea uneĭ largĭ părțĭ din Banat către Voevodina sîrbească fu o zguduire puternică. „Ar trebui nesimțire“—, scriaŭ ceĭ loviți de această măsură, într'o nouă jalbă, — „saŭ totala părăsire a orĭcăriĭ speranțe în viitoarea îndurare a Maiestățiĭ Voastre ca

---

[1] *Ibid.*, p. 58 și urm.

[2] Popea, *l. c.*, pp. 380-1. Memoriul luĭ Șaguna către Wohlgemuth, în care socoat 4.000 de oameni din diocesa sa morți pentru Împărat, 319 biserici prădate, 40 arse; *ibid.*, p. 50 și urm.

[3] Petiția contra acesteĭ măsurĭ fu redactată de Maiorescu; Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, p. 276.

să tăcem această durere“ [1]. Maramurășenii erau uniți cu Rutenii. Unii Ungurenî rămîneaŭ laolaltă cu Maghiarii [2].

Dintr'odată, visul cel frumos și mare se împrăștiase.

Toți vechii tiranî se întorceaŭ și credința era prigonită și luată în batjocură de îndrăzneala cinică a fostuluî rebel.

Represiunea... loialității lua cel maî revoltător caracter; văduvele și orfaniî celor căzuți muriaŭ de foame; ceî scăpați cu viață lucraŭ, ca la Alămor și Tiuș, ca să refacă gospodăriile arse ale Ungurilor răsculați. Orice pîră aducea întemnițarea [3].

După atîtea plîngerî, în primăvara anuluî 1850 Împăratul trimese un comisar pentru Ardeal. Romînii văzură cu mirare că acestuî comisar i se alipește imediat un sfetnic sas. S'or fi mirat eî, dar n'aveaŭ de ce. Cum voiaŭ ca urmașul firesc al luî Iosif al II-lea, care însemnase unitatea în forma culturală germană, unitatea cu mijloace administrative, în legătură și ele cu această tradiție nemțească, cum voiaŭ ca Francisc-Iosif, care se feria de naționalități, cînd nu era naționalitatea luî, să nu înțeleagă folosul pe care-l poate trage pentru supravegherea Ungurilor, în acel moment, și, mîne, pentru supravegherea Romînilor poate, din elementul german, pe care un noroc istoric i-l dăduse în margenea aceasta răsăriteană a monarhieî sale? Natural că luî Francisc-Iosif eraŭ să-î fie maî dragî Sașiî, carî nu sacrificaseră nimic, căcî niciun Sas din Ardeal nu trăsese măcar un foc de pușcă neîncărcată pentru salvarea tronuluî Mărieî Sale, ci stătuseră între Imperialî și anti-Imperialî, între Kossuthiștî și apărătoriî tronuluî, cu multă socoteală și cumpăneală, gata să treacă. firește, în tabăra care li oferia maî mult. Toată libertatea pentru Biserica lor, toate privilegiile pentru cultura lor, care era și cultura Împăratuluî, care era și cea maî înnaltă formă de cultură pentru toate Statele Monarhieî. Între altele—și o dăm ca exem-

[1] *Ibid.*, pp. 391-2.

[2] Petiția *tuturor* deputaților (și Bănățenî și Ungurenî), din 10 Ianuar 1850, *ibid.*, p. 400 și urm. Aicî arătarea exactă a locurilor bistrițene și făgărășene etc., unite arbitrar cu *Sachsenland*. În părțile Clujuluî caracterul era maghiar: „o răsplată a rebeliunii, o pedeapsă a jertfirii“. Ceî de la Odorheiŭ căzuseră supt Secuî.

[3] *Ibid.*, pp. 405-6. Cea maî mare parte din aceste acte în românește, și la Ilarion Pușcariu *l. c.*, Documente, p. 10 și urm. Aicî și acte privitoare la organisarea Voevodineî sîrbești. Cf. *ibid.*, p. 89 și urm.

plu — ei căpătaseră în *Sachsenland* o organisație judecătorească perfectă, care li permitea ca de jos până sus, de la judecătorul de pace până la președintele superior al Casației, Sasul — și numai el — să nu se judece înnaintea altora decît înnaintea unor oameni cari-i cunoșteau limba, cari hrăniau simpatie pentru dînsul și erau gata să-l ajute.

Romînii crezuseră că la 1848 s'a isprăvit cu Sașii, cari nu sînt decît o reminiscență medievală, că s'a întrat în era constituțională, că privilegiile se pot zvîrli. documentele pecetluite se pot arunca în foc ca să li sfîrîie pergamentul, că în epoca aceasta nouă o minoritate națională nu se poate bucura de o situație superioară majorității zdrobitoare de țerani care o încunjură. Se vor mai fi gîndit și la faptul că totuși, — Împăratul însuși o spusese, — jertfa însemnează ceva și că acela care nu și-a cruțat situație, avere, locuință, sînge pentru domnul său, acela de sigur va avea o stare mai bună decît burghesul timid care s'a strîns într'un colț de vatră, așteptînd să vadă cum se aleg vremurile.

Îndată după numirea comisarului acestuia saxon s'au grăbit și Romînii să ceară un comisar, care să represinte națiunea lor. Au amintit de vechile promisiuni ce li se făcuseră în ce privește școlile românești bine organisate, susținute de Stat. Pe vremea aceia era încă Ministeriul Bach, care credea că e o datorie de bună politică a se întrebuința pe cît este posibil naționalitățile supuse, naționalitățile iubitoare și gata de sacrificii, dar a se impune credință, iarăși pe cît este posibil, și naționalităților care într'un moment *fuseseră* rebele.

Și, fiind acest scop îndoit, de ce să se cheltuiască prea mult pentru un prieten, care este sigur că nu va deserta niciodată de la datoria sa umilă?! Romînul dovedise doar că este în stare să-și puie pe foc toată averea, să-și sacrifice ultima picătură de sînge numai pentru ca un Împărat să fie în Viena și să stăpînească așa cum voiește el, cu Constituție, dacă-i place, fără Constituție, dacă socoate el că e mai bine, cîrmuind toate popoarele din moștenirea sa. Acum era rîndul celorlalți, al celor cari se țineau cerbicoși, cari-și aduceau prea bine aminte de epoca lui Kossuth, de zilele, de aur și sînge, ale libertății. Aceștia trebuiau să fie obiectul *curteniriĭ* speciale din partea miniștrilor Împăratului.

În adevăr, după ce se arăta o iubire naturală, o preferință pe

care orice cunoscător al lucrurilor putea s'o prevadă, pentru Sași, îndată după aceasta începură acele cochetării ale Curții din Viena față de națiunea maghiară, care, deci, n'ar fi tocmai așa de rea, care ar aștepta poate numai o vorbă bună.

Și s'au întrebuințat toate măgulirile care se găsiau în vocabulariul înțelepciunii politice, pentru a ajunge la o împăcare. Tovarășii spînzuraților de la Arad trebuiau acoperiți de toate favorurile. de toate semnele de distincție, doar se va stabili din nou—căci ce altul este interesul Habsburgilor? — vechea viață de unitate familiară în jurul Suveranului-patriarh. Cine-și închipuie că Habsburgii procedează împotriva uneia din naționalitățile cuprinse în monarhia lor cu intențiunea de a o înlătura definitiv de la orice favoare din partea puterii centrale, acela nu înțelege însăși rațiunea de a fi a Habsburgilor.

În April, Șaguna își ținuse sinodul care trebuia să-l pregătească pentru acțiunea lui de despărțire a Bisericii românești din regiunile bănățene de Biserica Sîrbilor. Din aceasta se vedea foarte bine care este punctul lui de vedere, direcția în care-și va întrebuința toate silințile. De aceia aștepta cu nerăbdare ceasul sinodului, pe care boala Patriarhului îl tot zăbovia. De aceia fericirea lui cînd, în sfîrșit, adînc în toamnă, se făcu dorita convocare. La cererile vechi el adăugia și altele: admiterea legăturii dogmatice cu *cellalt* Patriarhat, de Constantinopol, respectarea serbătorilor ortodoxe, catehisarea după ritul lor a copiilor, regulamentarea căsătoriilor mixte, *întemeierea unei Mitropolii și pentru Românii de ritul său din Austria și crearea unui consistoriu diocesan,* de arhimandriți, protosinghelii și preoți, cu cancelaria și fondul lui, ridicarea de seminarii pregătitoare, *pedagogice* și teologice, deci și pentru învățători, organisarea școlii populare confesionale susținută de popor, cu inspectorii săi locali și inspectorul general, un fond de pensii al clerului, cruțarea lui de arestări brutale, administrația autonomă a fondurilor (16 Novembre)[1].

De fapt, adunarea din Viena n'a fost decît — cum i s'a hotărît titlul oficial — „consfătuiri episcopale“ *(bischöfliche Berathungen).* Servilismul mergea așa de departe, încît majoritatea credea că

[1] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 73 și urm.

tot Guvernului trebuie să i se ceară și alegerea unei noua numiri pentru întreaga Biserică ortodoxă din Statele austriace. Hacman, care visa Mitropolia *pentru el,* fu așa de pretențios, de nedrept și de brutal față de Șaguna, încît opri să se cetească o propunere a acestuia, ca nefiind făcută în formele legale, și o smulse chiar din mînile episcopului de Karlstadt, care voià să-i dea cetire; altă dată-l „invectivà“ alături cu dușmanii [1]. Discuția se întindea asupra unor puncte de organisare generală: dotație a clerului, orînduirea consistoriilor, crearea de seminarii, revisuirea cărților bisericești, și neexperiența, deci desorientarea participanților nu era slabă. În zădar ceru capul clar al lui Șaguna să se înceapă cu însuși *cadrele* organisației, „relațiile exterioare ale Bisericii“: i se răspunse de Guvern că pentru situația Bisericii sale se va ține deosebit o conferință [2]. Sîrbii apărau dreptul Patriarhului lor de a se zice șeful întregii ortodoxii austriece, și cel din Timișoara tăgădui existența unor Mineie românești ce s'ar fi tipărit la Buda [3]! Voiau să impuie binecuvîntarea patriarhală și pe cărțile pentru Romînî! Supt cuvînt că episcopul de Timișoara e bolnav, nu se ținură ședințe de la 3 Ianuar pănă la 16 Mart; iar la 23, după moartea bolnavului, membrii „consfătuirii“ se luară la ceartă pentru că Hacman declarase că, nefiind înștiințat oficial, el nu știe „ce e aceia Patriarhie sîrbească“. Se încercă discuția chestiei românești începînd prin neinvitarea lui Șaguna. Peste o lună, ministrul de Culte trebui să intervie constatînd că „în șese luni nu s'a ajuns la nicîun resultat [4]“. La 13 Iunie în sfîrșit, Împăratul comunica Patriarhului că rînduiala o va face *el.* Îndată, plecarea fără nicîo formă a șefului Bisericii sîrbești disolva adunarea și, scrie Șaguna, „fiecare din episcopii cari aveau conștiință și rușine, se întorceau nemîngîiați pentru cele petrecute“ [5].

Prin urmare Șaguna săvîrșise, fără îndoială, din punctul de vedere general românesc, o greșeală, cînd își consacrase toate si-

---

[1] Ziarul german al lui Șaguna, în Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie,* pp. 273, 282.

[2] *Ibid.,* p. 274.

[3] *Ibid.,* pp. 276-7.

[4] *Ibid.,* pp. 296-7.

[5] *Ibid.,* p. 311.

linţile sale numaĭ pentru o organisare bisericească, al căriĭ moment nu venise încă. Fiindcă el putea să fie sigur acum de un lucru: că Biserica luĭ metropolitană nu va veni—dacă va veni—decît după Biserica mitropolitană a celorlalţĭ; nu era să înceapă doar catolicul Împărat din Viena cu neuniţiĭ, cu shismaticiĭ, lăsînd la o parte pe cei uniţĭ cu el şi în ceia ce priveşte forma confesională! Prin urmare Blajul trebuia să treacă înnainte· Îndată ce Leményi se va duce, îndată ce se va alege un altul, Blajuluĭ trebuie să i se acorde Mitropolia în rîndul întăiŭ, şi nu Sibiiuluĭ. Dar putea să maĭ fie sigur încă de un lucru: că, odată ce Blajuluĭ i se va fi acordat Mitropolia, va fi imposibil ca ea să se denege celeĭlalte episcopiĭ româneştĭ, care avea supt dînsa cea maĭ mare parte din populaţia românească a provinciilor Împăratuluĭ. Prin urmare ceasul luĭ era să vie, şi Mitropolia nu era s'o întemeieze numaĭ cu elementele româneştĭ din Ardeal, odată ce cealaltă se alcătuise contopindu-se într'însa şi comitatele exterioare. Cum, de alminterea, şi alcătuirea politică şi administrativă a Ardealuluĭ după 1849 arăta că margenile noilor Mitropoliĭ romîne nu vor fi ale Ardealuluĭ de odinioară.

Orĭce s'ar zice, la Şaguna ortodoxul biruise pe Romîn. I-a lăsat pe celĭalţĭ din comitet să se descurce singurĭ, pe fugariĭ din Bucureştĭ, pe profesoriĭ de la Blaj, pe fiscaliĭ şi proprietariĭ de moşiĭ, pe Babeş şi pe Pera Mocioni, cari lucraŭ într'un mediu foarte străin, neavînd nicĭun fel de legătură, nicĭo influenţă în viaţa socială vienesă, şi nu eraŭ înzestraţĭ cu nicĭo însuşire politică superioară, tocmaĭ în momentul cănd de sigur *se maĭ putea scăpa ceva.*

Punctul de vedere al luĭ Şaguna este cuprins în această formulă: „Libertatea şi independenţa Bisericiĭ orientale din Ardeal şi egala îndreptăţire a eĭ cu celelalte religiunĭ creştine din ţară". Numaĭ în legătură cu această judecată venia vorba şi de problema polĭtică. Limba poporuluĭ este totdeodată şi limbă bisericească; *prin urmare* Biserica stă în legătură strînsă cu libertatea naţională, aşa încît viaţa şi înnaintarea eĭ sînt condiţionate de viaţa şi înnaintarea celeĭlalte. *Din causa aceasta* el trebuia să ceară „existenţa politică a naţiunĭ romîne". Dar întăiŭ Biserica şi pe urmă naţiunea. Se ceruse însă mult maĭ mult la început: Romînĭi de amîndouă confesiunile strînşĭ laolaltă şi formînd un corp politic separat în Monarhie. Vede orĭcine că între aceste

cereri și acele din primăvara anului 1850 este oarecare scădere, și chiar oarecare contrazicere. Evident că erau și Romînii uniți; cine putea să-i ascundă? Erau așa de mulți! Și apoi organisarea lor era veche, și cultura lor de asemenea — și foarte necesare. Și, atunci, ce era de făcut? În legătură cu Biserica orientală din Ardeal se cerea existența politică a națiunii romîne întregi. Din această existență politică fac parte însă ori ba aceia cari nu fac parte și din Biserica orientală a Ardealului și a Ungariei? Aceia se aruncă în gura lupului, saŭ se poate închipui că după acordarea acestor privilegii se vor înfățișa în chip de suplicanți ca să fie primiți în Biserica orientală din Ardeal, spre a face și ei parte din ființa Romînilor cu caracter politic? E egoism —, și așa de omenește explicabil!

Dar, pe cînd, nu atîta Hacman vanitosul, cît intențiile ascunse ale Vienei, care chemase pe toți acești episcopi „orientali“ tocmai pentru a-i conpromite, făceaŭ să cadă marele proiect, peste cîteva luni numai după risipirea Vlădicilor conspiratori și hîrbareți se ajungea, în sfîrșit, în ziua de 30 Septembre, la ocuparea Scaunului episcopal din Blaj. A fost un moment foarte important, pe care nu-l cunoaștem poate destul de bine. Oamenii aveaŭ dorința să transforme acest sinod de alegere într'un fel de adunare națională. Tradiția de la 3 Maiŭ 1848 nu era așa de veche. O mare parte din cei cari vorbiseră și lucraseră atunci eraŭ acum în mijlocul cestorlalți. Prin urmare dorința de a se manifesta din punct de vedere național era o dorință așa de firească, cu atît mai mult, cu cît trebuia să caute și Blăjenii a atrage și pentru dînșii ceva din ce făcuse marea popularitate, autoritatea cea mare a lui Șaguna. Să nu-l lase pe el singur, pe ortodoxul de la Sibiiŭ, să represinte națiunea romînă militantă pentru drepturi și organisare, ci această națiune să fie represintată, măcar cu această ocasie neobișnuită, și de dînșii, uniții de la Blaj. Guvernul însă a intervenit „părintește“, punîndu-li în vedere că se va vota după datină și că adunarea n'are voie să se ocupe cu nimic altceva decît cu această înțelegere.

Începea să se arate *și aici* arama „protectorilor“ de la Viena, și oamenii noștri, așa cum eraŭ de orbiți, începeaŭ totuși să vadă și ei ceva înnaintea ochilor. Încă de pe atunci, ei pornesc a se plînge că însuși cuvîntul de Romîn era evitat în toate actele

în legătură cu Ardealul, că ei au ajuns numai o „clasă a unei poporații" („eine Klasse einer Bevölkerung"). „Nici nu sîntem numiți ca nație !" Se tînguiau însă zădarnic către plănuitul „Mare-Duce al Romînilor", care, ajutat de măiestria lui Bach, era încă în fasa reîntemeierii absolutismului, înnainte de a întinde mîna sa îndurătoare și plină de iertare către — Ungurí.

Prin urmare nu s'a făcut altceva decît actul de alegere. Erau trei candidați mai importanți, și a fost ales dintre ei vicariul din părțile Sălagiului, Alexandru Sterca Șuluț (de la Abrud, n. 15 Februar 1794), om foarte bine crescut, cu tradiții nobiliare, cu oarecare avere, însă de însușiri intelectuale mediocre, de sentimente care n'au fost totdeauna frățești, creștine, românești față de tovarășul său, episcopul romîn din Sibiiu; era de la început foarte dispus să găsească rău tot ceia ce făcea Șaguna, fiindcă era ortodox, înnainte de toate, fiindcă representa cu atîta strălucire și putere ortodoxia, „care", zicea el însuși, „stă ca un chedru și ca o cetate tare, care nu se teme de neprieteni" [1].

Alegerea nu era fără îndoială cea mai fericită. Ce noroc ar fi fost pentru Romîni dacă s'ar fi ales Timoteiu Cipariu ! Ce ar fi fost viața Bisericii unite din punct de vedere național supt un astfel de episcop! Dar soarta n'a voit aceasta, și n'a voit-o, de sigur, nici Curtea, căreia-i trebuia un om care *nici într'un fel să nu fi fost amestecat în lucrurile, discutabile, cu toată credința, ale anilor celor răi* [2].

Și în 1852 urmează stăruințele lui Șaguna în direcția unică a activității sale. El are bucuria să vadă pe Patrichie Popescu așezat ca vicariu în locul lui Gherasim Raț [3] (August 1850). Dar Scaunele bănățene erau toate libere, ca și cel din Buda, și, pentru interesul causei, Șaguna ascultă de invitația Guvernului de a lua parte la alegere în Carlovăț, fiind vorba de „o afacere bisericească așa de importantă" [4]. De alminterea, invitația lui Rajacich, pe care o aștepta, întîrzie. Asigurînd pe diocesanii săi că

[1] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 71.

[2] Pentru prigonirea lui Iancu, v. Corespondența lui Ioan Maiorescu în „Convorbiri literare" 1899, p. 113 și urm.

[3] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, pp. 98-100.

[4] *Ibid.*, p. 100 și urm.

„nu e aplecat a trece la altă eparhie", Șaguna se și duce la Sinod în Novembre.

De la început, Patriarhul declară că prezența episcopului ardelean e „contra privilegiilor acordate națiunii sîrbești". „Împăratul", spunea el, „e domn pe viața, nu pe conștiința mea, și nu voiu sfinți episcopi numiți fără voia mea[1]." Comisariul imperial Coronini nu putu birui împotrivirea și — se rali la părerea contrară. Șaguna se supuse, declarînd însă că Adunarea devine prin aceasta neascultătoare și anticanonică. El refusă să dea în scris pe candidații săi. Denunțul către Împărat, trimes din Sibiiu, la 24 Novembre 1852, cerea deci, după o lungă, exactă și impresionantă expunere istorică, întemeiarea ierarhiei românești proprii[2].

Dar la Carlovăț se trimese numai observația că așa ceva să nu se mai repete. Iar lui Șaguna, încă din anul 1854, i se ceru un proiect de reorganisare a Consistoriului său, pe care el avu curajul de a-l refusa ani întregi, pănă ce chestia de principiu a Mitropoliei nu se va resolvi în sensul său[3].

Ceia ce-l înviersuna acum era *crearea solemnă, încă din 1853, a Mitropoliei celeilalte.* Avînd supt ascultarea lui „numai Romîni și anume sîmburele chiar al populației românești", el refusa, *și de aceia,* să figureze ca „episcop grecesc neunit al diocesei de Sibiiu"[4].

Încă de la 18 Novembre 1852 se ținuse la Viena, cu intervenția lui Bach, *altă* conferință episcopală, a Bisericii catolice și, fiindcă *vroià* Ministeriul, se ajunse la un resultat, iar Împăratul îl admitea încă de la 12 Decembre, începînd îndată negocierile cu Papa pentru crearea Mitropoliei „greco-catolice". Deocamdată în Iulie urmă la Oradea-Mare ceremonia consacrării episcopului Alexandru.

În vremea aceasta Șaguna urmă cu factorii hotărîtori ai Monarhiei negocieri pentru desfacerea episcopiei sale de către Sîrbi. lucrări grele și îndelungate.

În același timp se luase o nouă măsură care lovia pe Romîni[1]: supt pretext că cei din Ardeal repartisați la gloate n'ar

[1] *Ibid.*, p. 111.
[2] *Ibid.*, p. 102 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 115 și urm.
[4] *Ibid.*, p. 129.

fi fost destul de călduroşi în apărarea Tronului, grăniceriĭ trebuiaŭ desfiinţaţi. Nu e de nevoie să fie decît o singură armată şi armata acesta să fie a Împăratului, a regimului, nu a uneĭ naţiuni. Manifestaţiile grănicereşti din 1848 pecetluiseră hotărîrea împărătească, de şi ele eraŭ făcute în folosul dinastieĭ. Cine se manifestă odată într'un fel, poate, în alte împrejurăriĭ, să se manifeste *şi altfel*. Regimul special se păstra doar pentru moment, în ce priveşte fondul de întreţinere al instituţiilor.

Aprobarea Mitropolieĭ unite din partea Romeĭ venise la 1-iŭ Mart din anul 1853. Dar numaĭ la 16 Octombre 1855 soseşte prelatul trimes din Roma ca să instaleze pe Alexandru Sterca Şuluţ în calitatea luĭ de Mitropolit, puindu-l în legătură canonică cu Oradea-Mare şi cu cele două episcopiĭ nouă, care se stabiliseră, una în regiunile Maramurăşuluĭ, cu Scaunul în Gherla, cealaltă în regiunile bănăţene, cu Scaunul în Lugoj.

Şaguna trebui să cetească proclamaţiĭ din partea Mitropolituluĭ rival, prin care[2] el chema la Unire ca la singura formă mîntuitoare de suflet pe toţiĭ iubitoriĭ Romeĭ, pe toţiĭ urmaşiĭ luĭ Traian, pe toţiĭ locuitoriĭ romînĭ „de la Marea Neagră prin Tesalia şi dincoace de Carpaţi pănă la malurile Tiseĭ“[3]. Şi în acelaşĭ timp i se aducea luĭ, printr'un act metropolitan publicat în *Gazeta Transilvanieĭ*, devenit organ oficial, învinuirea că *el* face proselitism[4]. Şi în plîngerea sa el releva că şi Ministeriul pare a crede că toţiĭ Romînĭ atîrnă de Scaunul blăjean. „Maiestatea Voastră e dreaptă, şi Biserica greco-orientală din Ardeal cere doar numaĭ dreptate“, striga Şaguna la 1-iŭ Decembre 1855[5]. Trebui ca noul guvernator Schwarzenberg să proteste hotărît contra direcţieĭ de asimilare religioasă a Ministeriuluĭ; destul că Bisericiĭ rivale i s'a dat sprijin, „prinzînd-o de supţiorĭ“; nu e cuviincios a tratà religia celor maĭ mulţĭ Romînĭ ca o „shismă ruginită“, tulburînd liniştea ţerii. Şi în acelaşĭ timp Patriarhul sîrbesc reclamà pentru sine pe aceştĭ shismaticĭ.

---

[1] Ioan Puşcariu, *l. c.*, p. 21, cf. *ibid.*, pp. 26-7.

[2] Nilles, *Symbolae*, p. 679.

[3] Ilarion Puşcariu, *l. c.*, Documente, p. 129. Şaguna interzice cetirea foiĭ (Lupaş, *l. c.*, pp. 118-9).

[4] Puşcariu, *l. c.*, p. 151, no. 59.

[5] *Ibid.*, p. 160.

În sfîrșit, petiția de reîntemeiere a Mitropoliei românești, cu un Consistoriu de mireni, și pentru Bucovina, pe care o presintară, la 21 August 1860, Șaguna, cu Andrei Mocioni pentru Banat și baronul Petrino pentru Bucovina, fu ascultată. Un nou sinod general ortodox fu ordonat la 27 Septembre, în ajunul Constituției din 20 Octombre. Împăratul declara că „nu e neaplecat la înființarea unei Mitropolii romîne de religiunea ortodoxă răsăriteană", pe care o cerea, la 26 Octombre, și sinodul diocesan din Sibiiu. Dar interesele catolice, greutățile puse de Sîrbi, reaua-voință a lui Hacman zăboviră până la 1864 hotărîrea definitivă.

De alminterea încă de la 1857 însuși ministrul de Culte, Thun. spusese limpede — în calitate de catolic, și după dogmele romane — de unde vine împotrivirea. Biserica ortodoxă n'are un șef suprem, cum e la catolici Papa, care să răspundă pentru dînsa, și-i lipsesc oamenii de valoare culturală, ca și demnitarii necesari. Și Șaguna obiecta că valoarea principală a preoțimii trebuie să fie *cea morală* și că o mai bună cetire decît a Bibliei și a Sf. Părinți, de ale căror traduceri „Biserica noastră este foarte bogată", nu se poate. Pe lîngă toate, înnaltul funcționar nu se sfiise — intitulînd familiar „Verehrtester" pe acest episcop care se privia ca arhiepiscop și șef de Biserică națională — a spune că ar trebui ca ortodocșii din Austria să recunoască pe Papa, o „simplă chestie de onoare", ceia ce ar ușura mult lucrul [1].

Pentru împăcarea personală a acelora cari jucaseră un rol în ultimele mișcări ardelene a început, apoi, în era cea nouă absolutistă, împărțirea de decorații și de bani. La trei dintre șefii mișcării din Munții Apuseni li s'au trimes sume însemnate, și ei au făcut gestul acela frumos, care a rămas însă fără urmare, din motive nelămurite, de a consacra o parte din această răsplată în bani pentru întemeierea unei societăți literare romîne. Mai tărziu era să se întemeieze, altfel, *Asociația*, marea formă culturală unitară a întregii națiuni, care nici politicește, nici bisericește nu se putuse uni. Ceia ce nu împiedecă, supt Schwarzenberg încă, cercetarea, în 1852, prin hîrtiile lui Șuluț, *închiderea lui Iancu*, și chiar a lui Bariț, scos de la *Foaie* din anul 1850 [2].

[1] Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă și istorie*, I, p. 314 și urm.

[2] *Transilvania*, XI, p. 40; Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, p. 305, nota 2.

În sfîrșit, pentru a cîștiga cu totul spiritele fără a face concesiuni importante, Împăratul s'a crezut, în Iulie 1852, dator să apară el însuși în părțile acestea pentru a fi văzut de supușii romîni și a întări încă mai mult legăturile sentimentale dintre el și națiie. A poftit prin urmare pe toți șefii să-i iasă întru întîmpinare ca să li facă cunoștința. Avram Iancu n'a venit. De unii se zice că a fost așa de rău tratat de ofițerii împărățești la Viena, încît a plecat supărat. Era un om violent, și încă de pe vremea aceia se întinsese asupra spiritului său o umbră de melancolie, care trebuia să-l ducă la o lungă agonie și la un tragic sfîrșit († 1872). După alții însă, prins de o mișcare de timiditate, el ar fi refusat, în ultimul moment, de a se presinta înnaintea Suveranului[1].

Dar acesta a văzut sus, pe muntele Găina, pe protopopul Balint[2], care l-a salutat recunoscător, dîndu-i să bea apă din plosca lui, după ce i-a întins mîncare țerănească de balmoș. În alte părți a fost întîmpinat fără îndoială cu alte forme; Șuluț l-a intitulat „regenerator al națiunii", „părinte adevărat". La Sibiiu, unde a întrat călare, toți fruntașii romîni l-au salutat, cu Șaguna în frunte, care, baron din 1850, se alese deocamdată cu titlul de „consilier intim".

A doua zi însă după ce se întoarse Francisc-Iosif din Ardeal, și îndemnul Împărătesei, al tinerei princese, de 16 ani, Elisaveta de Bavaria, de o natură romantică, de sigur anormală, îl apropie încă mai mult de Ungurî, cari o fermecaseră prin afectația romantică a persoanei, veșmîntului și pompelor lor.

După chibzuința vremii lui Bach și Thun venise, — fără să plece cel d'intăiu, pănă la 1859, — influența lui Buol-Schauenstein, care doria Austriei regenerate dominația la Dunăre, patronarea expansiunii economice germane, primația în Europa Centrală. Cumintele Francisc Deák înțelegea că pentru o politică așa de largă *basa mul(ămirii* maghiare e indispensabilă. Și el găsi și mijloacele pentru a convinge de aceasta pe Împărăteasa visătoare și pe pasivul Împărat. Cînd acesta apăru la Pesta și aclamații

[1] Cf. Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 29. Fiii de țeran. pădurar al fisculuî, la Vidra-de-jos, Iancu avea de alminterea antipatie față de formele sociale; *ibid.*, și *Transilvania*, 1872, p. 256 Lupaș, *l. c.*, p. 92.

[2] V. memoriul publicat de răp. Nerva Hodoș, urmaș al său, în 1913.

furtunoase se ridicară, aceasta-i ajunse ca să declare că aruncă vălul uitării asupra rătăcirilor unui trecut trist și vrea să înceapă era cea nouă pentru Monarhie. Nici nu se putea, de alminterea, să se adopte programul care fusese odinioară al lui Ludovic-cel-Mare, al lui Sigismund de Luxemburg, al lui Matei Corvin, tinzînd să se stabilească Dunărea ca graniță sudică a Monarhiei, fără ca națiia care susținuse pe acești regi să nu fie chemată la egalitatea politică pentru care sîngerase în 1848.

Cît privește pe Romîni, se credea că ei sînt complect asigurați prin concesiile făcute. Și așa credeau *chiar cei din Principate.* Doar un fruntaș al revoluției din 1848, Ioan Maiorescu, străbătea continuu Germania, refugiindu-se pe urmă, de la Frankfurt, unde era Parlamentul revoluționar din 1848, în cancelariile din Viena, ca să represinte punctul de vedere al ridicării națiunii romîne, al realisării unității ei prin concursul și supt scutul poporului german. Și, de oare ce acest popor german nu-și putea crea vechiul Imperiu medieval al lui Frederic Barbarosa, în locul acestui Imperiu, ca semn unitar al poporului german el primia pe Austria, chemată, deci, să realiseze această legătură între marea națiune germană și între tînăra, saŭ întinerita prin revoluție, națiune romînă. Și aceasta fără a pomeni pe Moldovenii filo-austriaci ai lui Nicolae Istrati și respectul adînc pentru Austria al regimului intronat la București, în 1849, prin Vodă-Știrbei, care salutase în persoană pe Împărat la apariția lui în Ardeal și măgulia Curtea cu daruri și cu legături de familie, cu corespondențe secrete în cercurile vienese.

Cine știe ce ar fi fost, dacă în războiul Crimeii Austriacii, cari ocupaseră Principatele, cu învoirea Turciei și contra Rusiei, ar fi rămas!

Dar nici mișcarea populară către Împăratul, care se aștepta, nu s'a produs în părțile noastre, și nici împrejurările de politică generală n'aŭ fost de așa natură, încît ocupația să se poată preface într'o adevărată stăpînire.

Și, atunci, în așteptarea realisării programului de așezare a Austriei la gurile Dunării, s'a trecut, hotărît, la programul cellalt. Romînii eraŭ prea slabi pentru ca Împăratul în visurile lui de viitor, să se poată răzima pe dînșii. Rămînea să se reiea prietenia, din ce în ce mai exclusivă, cu Ungurii.

XV.

«Noua eră» austriacă până la dualism și Romînii.

Uneltirile Ungurilor pentru libertate, războiul Crimeiĭ, Unirea Principatelor, războiul din Italia, în cursul căruia se puse la îndoială loialitatea Romînilor — călduros apărată de Șaguna[1] — grăbiră schimbarea la care toată lumea se aștepta, cu sentimente deosebite. Se isprăvește politica aceia largă, răzimată pe toleranța națională, pe tradițiile cele bune ale vechiĭ Ungariĭ. Și aceasta era o necesitate pentru Împăratul tînăr, care, firește, n'avea să joace un mare rol romantic pe lume, ci să lucreze practic și cu spor pentru el și aĭ luĭ, potrivit cu caracterul situațieĭ în care se găsia. Habsburgiĭ nu sînt doar niște profesoriĭ ereditariĭ de morală politică și nu sînt, iarăși, niște advocațiĭ ereditariĭ aĭ principiilor care animează „Congresul națiunilor" saŭ conferința de la Haga. Nu se poate scoate nimeniĭ din rostul luĭ îndătinat, moștenit, tradițional, și nu i se pot cere nimănuĭ lucruriĭ care ar fi contrariĭ existențeĭ luĭ propriĭ. O putere politică trebuie înainte de toate să fie credincioasă misiuniĭ sale; numaĭ indiviziĭ isolațiĭ pot face sacrificiĭ, pentru care, în desvoltarea eĭ, omenirea li e, firește, foarte recunoscătoare.

Ce putea să facă Împăratul atuncĭ? Să dea o a treia Constituție, cu al treilea rînd de speranțe. A și dat-o. Este vestita diplomă de la 20 Octombre 1860, întărită prin patenta de la 6 Februar 1861. Dar, pentru a se ajunge la actul acesta din 1860-61, el înțelegea să aibă o consultație din partea șefilor tu-

[1] Lupaș, *l. c*, p. 184 și urm.

turor naționalităților. I se vorbise de atîtea naționalități, și el nu căuta să le înlăture, doria să nu le supere, era gata să li dea satisfacția că aŭ fost consultate. Dar această consultare trebuia să nu fie în cine știe ce formă liberă, ci într'o formă strict oficială. Trebuia să se facă — acesta este aicĭ rostul cuvîntuluĭ „oficial“ — în sensul pe care-l fixaŭ tradițiile vechĭ ale Împărățieĭ, tradițiile de Casă ale dinastieĭ de Habsburg. Cînd se cere o Constituție și nu vreĭ s'o daĭ, potĭ oferi un Senat. Și Francisc-Iosif a oferit un astfel de Senat internațional saŭ, cum i se zicea de Romînĭ din Ungaria, un „Consiliu imperial înmulțit“ *(verstärkter Reichsrath)*.

El trebuia să fie format din notabilitățile naționale. Și, în alegerea lor, Ministeriul alese punctul de vedere care putea să-i convie.

S'au adunat decĭ, în Maiŭ 1860, la Viena, supt presidența arhiduceluĭ Rainer, notabilĭ din marea aristocrație maghiară și austriacă, precum și diferiții Vlădicĭ cari veniseră, după convocare, pentru a discuta, în vederea nemulțămirilor, în vederea dorințelor, în vederea reformelor. „Stăpînirea împărătească este hotărîtă a respecta principiul naționalităților, presupunînd că acest principiu va mulțămi toate popoarele“, i se spuse de la început luĭ Șaguna[1], care până la urmă apără unitatea absolută a Monarhieĭ[2].

Acum toate adunările consultative sunt escelente, cu o condițiie: să nu fie absolută nevoie de dînsele, să știĭ însuțĭ ce vreĭ să facĭ și să fiĭ hotărît s'o facĭ chiar împotriva adunărilĭ consultative. Și ele aŭ în această privință un instinct admirabil, care li și determină atitudinea.

În adunarea din 1860 eraŭ însă oamenĭ prinșĭ din toate părțile, fără niciо educație politică, și maĭ ales fără una comună. Aveaŭ adecă o educație absolutistă, dar eĭ veniaŭ acolo tocmaĭ ca să înlocuiască absolutismul prin altceva. Oamenĭ cu averĭ marĭ, cu situațiĭ strălucite, cu însemnate rosturĭ, dar aparținînd unor națiunĭ deosebite, fiecare cu cultura sa, și această cultură însăși îngustată astfel, încît să nu lovească în interesele unuĭ Stat internațional. Oamenĭĭ aceștia hotărît că nu știaŭ ce trebuie să facă.

[1] V. jurnalul luĭ, în Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă și istorie*, I, p. 323.
[2] Lupaș, *l. c.*, p. 189 și urm.

În ce privește pe Romînĭ, aceasta s'a văzut încă de la început. Intelectualiĭ nu puteaŭ să asiste, neavînd o suprafață în viața publică: niciĭ Cipariu, redevenit profesorul blăjean, niciĭ Bărnuț, plecat la studiĭ în Pavia, niciĭ Bariț, abia ieșit din temniță, niciĭ dascăliĭ din Principate, întorșiĭ de mult acolo; nimeniĭ dintre oameniĭ cu un trecut politic și cultural supt raportul național nu eraŭ și n'aveaŭ ce căuta în Senatul de reforme al Împăratuluĭ Francisc-Iosif.

Aŭ venit un Andreĭ Mocioni, un baron Petrinò, Bucovinean, și puținiĭ alțiĭ cari făceaŭ parte din ordinele privilegiate, și, pe lîngă aceștia, firește, șefiĭ Bisericilor. Și încă, dacă-l auzim acolo vorbind pe Șaguna, nu-l vedem pe Șuluț. Aceștia represintaŭ pe Romînĭ, treĭ milioane de nemulțămițiĭ aĭ presentuluĭ și de temătoriĭ aĭ viitoruluĭ.

Dar ce legătură putea fi între dînșiĭ? Șaguna avea ca preocupație principală separarea Bisericiĭ românești din Ardeal și din părțile vecine de Biserica sîrbească; toate silințile luĭ eraŭ consacrate numaĭ manifestăriĭ acestuĭ punct de vedere: grăbirea momentuluĭ cînd era să aibă Biserica luĭ deosebită, Mitropolia luĭ, alte lucruri interesîndu-l numaĭ secundar. Mocioni avea cultura unuĭ aristocrat maghiar de supt regimul absolutist austriac, iar baronul Petrinò pe a unuĭ nobil german de treapta a doua saŭ a treia tot în acel vechiŭ regim austriac: niciĭ unul, niciĭ altul, apoĭ, nu eraŭ pregătițiĭ de loc pentru ce aveaŭ să vorbească uniĭ cu alțiĭ.

E penibilă pentru noĭ rătăcirea prin protocoalele desbaterilor[1]. Caracterul lor e haotic și resultatul ultim atît de puțin important! Omeniĭ aceștia niciĭ nu veniseră cu părerile lor în cea maĭ mare parte, ci cu amintirea petițiilor care li se adresaseră, și fiecare se simția dator să comunice, în formă de interpelare, de întrebare, saŭ în altă formă, dorința cercului în care-șĭ făcuse viața. La observațiile care li se făceaŭ, răspundeaŭ une orĭ, ca, de pildă, Mocioni: Am primit un memoriu în sensul acesta și eram angajat să-l presint. Și se întîmpla că memoriile acestea nu veniaŭ măcar din Ținuturile pe care eĭ le represintaŭ, cu care aveaŭ contact, ci dintr'un alt Ținut. Ba, într'una din zile, a fost un conflict așa de acru, încît a trebuit să intervie pre-

[1] Vezi-le în Păcățianu, *l c.*. II, unde ocupă o sută de paginĭ.

ședintele ca să oprească personalitățile și să provoace la urmă declarația lui Mocioni că a primit o petiție din Bucovina și de aceia s'a amestecat în afacerile bucovinene, — lucru de care se supărase baronul Petrinò. Ședință foarte interesantă, de sigur, pentru noĭ, dar regretabilă.

Afară de declarațiĭ, ca aceia a luĭ Șaguna că limba românească îșĭ are drepturile eĭ în viața publică[1], de intervenția luĭ pentru secția ortodoxă la Ministeriul de culte și pentru ajutoarele date școalelor și bisericilor[2], eraŭ totușĭ chestiunĭ care se impuneaŭ la toțĭ. Era, întâiŭ, chestiunea organisăriĭ bisericeștĭ, și Șaguna cerea, ajutat și de represintantul Banatuluĭ și al Bucovineĭ, dar combătut de Patriarh, „o adunare obștească bisericească, cu represintare proporțională" orĭ măcar o conferință de fruntașĭ, dacă era cu putință. Era de nevoie fixarea unuĭ normativ pentru legătura interconfesională a Romînilor.

Sînt sate care aŭ două biserici: una unită, alta neunită; sînt sate care ar putea să aibă două școlĭ, — odată ce școlile sînt confesionale —, una în legătură cu o Biserică, alta în legătură cu cealaltă, și Statul trebuie să fie interesat ca relațiĭ bune să domnească între o clopotniță și cealaltă, între școala dependinte de una și școala dependinte de a doua. Nimenĭ nu s'a gîndit la așa ceva. Fiecare privia confesiunea cealaltă ca dușmană, străină. Un cuvînt n'a spus Șaguna, cît a stat la Viena, despre interesele Bisericiĭ unite, care-l jignise de curând așa de mult. Odată a vorbit de școala din Abrud, fiindcă i se ceruse. Tot maĭ mult se întîlnește cuvîntul de „coreligionarĭ", cînd am aștepta cuvîntul de „conaționalĭ".

Dacă în momentul acesta se ivește, aiurea, în celalt colț al Monarhieĭ, la Nord-Est, o problemă națională românească de foarte mare importanță, ea este lăsată în sama luĭ Petrinò, ca fiind Bucovinean.

Era vorba dacă trebuie ca Bucovina să se unească cu Ardealul saŭ cu Galiția. Aĭ noștri, natural, aveau tot interesul să se unească cu Ardealul. Guvernul însă înțelegea, avea chiar anumite interese, să fie contrariul. In adevăr, Poloniĭ nu se răs-

[1] Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă*, I, p. 330.
[2] Ibid, p. 337.

culaseră la 1848, eĭ puteaŭ fi întrebuințațĭ în contra Rusieĭ, puteaŭ chiar să constituie un element continuŭ de agitație între aĭ lor de supt cîrma Țarului, și, prin urmare, din acest punct de vedere Guvernul imperial vroia să împuternicească pe Poloniĭ din Austria, fără să prevadă conștiința ruteană de maĭ tîrziŭ, și maĭ ales forma contrară intereselor polone în care era să se manifeste această conștiință ruteană. Decĭ să se adaoge Bucovina la Galiția !

E drept că s'a luptat Petrinò : a ținut un discurs, foarte frumos și bine intemeiat, în care arăta că Romînii nu vor primi niciodată așa ceva, că măsura este în contra dreptuluĭ lor istoric, că în momentul de față li s'ar face o și maĭ mare nedreptate decît în alt moment, că nu de aceia, la 1848, Romînii aŭ fost atît de credincioșĭ.

Și maĭ era, în ceia ce privește pe Bucovinenĭ, și nevoia de a se asigura fondul religionar, averea moștenită dela Domniĭ de odinioară aĭ Moldoveĭ, fond de atîtea orĭ amenințat cu confiscarea directă saŭ cu împărtășirea altor naționalĭ,—astăzĭ din partea Rutenilor. Ce nu s'ar fi putut face în Bucovina dacă acest fond ar fi rămas românesc, în administrație și scopurĭ, întrebuințat exclusiv pentru interesele culturale naționale ale Romînilor ! Cine avea însă autoritatea și aplecarea de a vorbi despre asemenea lucrurĭ ? Petrinò, luînd cuvîntul după Hacman, care răspinse încă odată comunitatea cu Carlovățul—în această privință Romînii lucraŭ solidar—, ceru numaĭ o organisare după „împrejurările locale de acolo", și observă atîta : că mare păcat s'a făcut dîndu-se fondul, de către episcopul Vlahovicĭ, pe mîna administrațieĭ [1].

Dar în acest Senat imperial eraŭ alțiĭ cari vorbiaŭ altfel, solidar, conștient și tare; eraŭ Ungurii. Iată declarația conteluĭ Majláth, istoricul, om foarte cult, foarte inteligent, strîns legat numaĭ de interesele națiuniĭ sale. Se discuta chestia naționalităților, se vorbia de făgăduielile Împăratuluĭ tînăr, și atuncĭ vorbitorul a făcut următoarea declarație: „După cîte știŭ eŭ, în Ungaria sînt numaĭ Ungurĭ, orîce limbă vor fi vorbind : nemțească, slovacă, maghiară saŭ românească". Rar dacă vre unul din deputațiĭ de alt neam recunoștea drepturile Romînilor și cuteza să

[1] Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 331 și urm.

vorbească de a patra națiune. Senatorul Jakabffy, un Armeano-Ungur, a făcut însă o astfel de declarație, cerînd Romînilor chiar să trateze pe celelalte națiuni ca pe niște surori. „Egala îndreptățire a nației romîne este scrisă în inima fiecărui Ardelean“ [1], răspundea el lui Șaguna. Aceasta era însă numai singularitate și sentimentalism. Alte vremuri se apropiau, și ai noștri nu le simțiau că vin, — răpezi și cumplite.

În sfîrșit Senatul se închise, pregătindu-se adunarea dietei ardelene, potrivit cu Constituția de la 1860-1861. E vorba de acea dietă ardeleană care nu s'a adunat decît în anul 1863. Dar. înnainte de a ajunge la dietă, Șaguna încercă să preîntîmpine primejdia printr'o acțiune comună cu a colegului său din Blaj, căruia consimția să-i ierte deci păcatele față de el însuși și de Biserica lui. La 4 Novembre 1860, îndată după diploma din 20 Octombre, care schimba stările de drept ale Monarhiei, și după sinodul bisericesc ținut în aceiași lună la Sibiiu, el se adresă „Excelenției Sale domnului Mitropolit greco-catolic, Alexandru Sterca Șuluțiu, conte de Karpenis“, și, făcînd alusie la însești înflăcăratele cuvinte ale imnului revoluționar „Deșteaptă-Te Romîne“, îi amintia *însemnătatea de viață sau de moarte națională a zilelor în care trăim:* „acuma sau niciodată se cere de la noi conțelegere, privighere și conlucrare“. Se temea să nu se înlăture diploma, „biletul de mînă“ al Împăratului, căci, prin „conferința regnicolară“, ardeleană, convocată în aceiași zi, „pregătindu-se toate“ de către noul cancelariu maghiar al țerii, baronul Kemény, „pentru organisarea Guvernului, a municipiilor și a judecătoriilor, ținînd seamă de toate naționalitățile și limbile din țară“ [2] se prevedea ștergerea autonomiei Transilvaniei, unirea ei cu Ungaria. O deputație la Viena, și fără zăbavă, ca să reînnoiască cererea celor zece puncte, i se părea lui Șaguna și celor cu cari se consultase, „inteligenței noastre de aici“, un mijloc de a influența hotărîrile apropiate ale Curții, și pentru aceasta el și alesese pe protopopul Popazu, pe doi negustori din Brașov și pe Rășinăreanul Ioan Brote; trebuia să se adauge Șuluț ori măcar episcopul Gherlei, Ioan Alexe, autorul cunoscutei Gramatice românești. Propunerea fu primită, și Șuluț, care iscăli, la 7 No-

[1] *Ibid.*, p. 339.

[2] Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 51.

vembre, petiția comună pentru numirea unuĭ cancelariŭ romîn și larga participare la conferința apropiată [1], conduse, de și „cu sufletul în buze", deputația, care sosi în Decembre la Viena: Împăratul primi din mîna luĭ și a luĭ Popazu o cerere, compusă de Babeș, în chestia cancelariuluĭ romîn, a celor treĭ limbĭ oficiale și a congresuluĭ, și se arătă „cu foarte multă și chiar părintească îndurerare", dînd „promisiunĭ și asigurare verbală"; și președintele Consiliuluĭ, Rechberg, părea favorabil. După cererea deputațieĭ, Alba-Iulia fu aleasă ca loc de adunare a conferințeĭ ardelene.

Maĭ puțin mulțămit se arătă Șaguna : neprimirea întregiĭ deputațiĭ i se părea o desaprobare și o jignire. „Îmĭ vine de tot asemenea cu împrejurările anuluĭ 1848, cînd încă ni se ziceaŭ vorbe frumoase. Dar ce folos ! Ele aŭ rămas vorbe, și nicĭ după doĭsprezece anĭ nu s'aŭ făcut trup. Oare să maĭ așteptăm altĭ doĭsprezece anĭ? Vrăjmașiĭ s'aŭ folosit cu opositiile lor de doĭsprezece anĭ, însă noĭ puteam să prevedem că după doĭsprezece anĭ maĭ adînc vom zăcea în groapa goanelor?" Se temea și de alegerea pentru conferință de către cancelariŭ a niscaĭva „renegațĭ romînĭ" și semnala numirea Maghiaruluĭ conte Mikó ca șef al Guvernuluĭ ardelean. Pe Șuluț îl invita a cere o audiență privată pentru a presinta un noŭ și scurt memoriu de plîngerĭ accentuate [2].

Lucrurile nu se opriră însă aicĭ. Căpătîndu-se formala învoire pentru un „congres național romîn", el se ținu, și anume la Sibiiŭ, timp de treĭ zile, în Ianuar 1861 (1-4). Ceĭ doĭ șefĭ bisericeștĭ chemaseră nu maĭ puțin de „160 bărbațĭ de încredere". Se aduseră plîngerĭ împotriva luĭ Kemény, care a numit prea puținĭ Romînĭ în noua sa cancelarie, care a dat Ungurilor la conferință de treĭ orĭ maĭ multe locurĭ decît Romînilor, socotind de o parte pe Secuĭ, de o parte pe orășenĭ și de o parte pe ceĭ de la țară — tot cite opt —, și se ceru încă odată „inarticularea" națieĭ românești, suprimarea legilor ce o lovesc și ținerea în seamă a drepturilor eĭ la redactarea noiĭ legĭ electorale, coborîndu-se censul fixat în 1848 la 5 florinĭ dare pe an. Pentru apărarea drepturilor naționale se alese o „comisiune permanentă de patru", supt conducerea arhiereilor, pănă cînd națiunea romînă își va

[1] *Ibid.*, p. 52.

[2] Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă*, I, p. 347 și urm.; [Bariț], *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești*, Brașov, 1860.

cîștiga dreptul său de națiune politică [1]. În materie confesională, se condamna orice iritare a deosebirilor: „afurisit va fi acel Romîn care va mai încerca o stricare a legăturii frățești". Se cerea și întemeiarea unei Asociații culturale. Deocamdată Andrei Mocioni demisionă din dieta Ungariei. Șuluț doria „un congres general al *tuturor* Romînilor din Ungaria, Banat și Ardeal", cari să presinte cereri comune [2], temîndu-se ca dieta Ungariei să nu silească pe Împărat a primi „unirea". De și ales de Lugojeni, Șaguna refusă să iea parte la diata ungară (Maiu) [3].

La conferința deschisă în ziua de 11 Februar fiecare nație veni cu hotărîrea, ireductibilă, care-și avea rădăcinile în tot trecutul lor. Romînii erau numai șepte, al optulea avînd părerile de „unire" ale Maghiarilor și fiind deci oprit, de Șuluț, episcopul său, să se presinte, de și era preot în Alba-Iulia chiar. Discursul lui Șuluț, tipărit apoi și în broșură, fu impresionant. Cancelariul trecu la protocol aceste opiniuni disparate, — singurul folos al adunării [4]. La 26 Februar, se cerea alegerea de deputați — unul la 30.000—pentru Parlamentul Imperiului, și se făcu în grabă organisarea, pe basa stărilor din 1848, defavorabile Romînilor, a „municipiilor" chemate a face alegerea în cadrele lor. Censul fusese scăzut doar cu cîțiva crăițari.

O dietă ardeleană preparatorie se convocase în ziua de 4 Novembre. Ea trebuia să constituie Guvernul, să revisuiască legile; *națiunea romînă avea să fie „inarticulată"*. Dar Guvernul ardelean împiedecă adunarea [5]. Aceasta crescu neîncrederea față de „promisiunile splendide" ale „nobilei națiuni maghiare", cum se exprima Șuluț, care, de alminterea, nu se declara „neprieten al unirii Transilvaniei cu Ungaria", „cugetînd la o adevărată înfrățire și împăciuire cu națiunea maghiară", dar nu fără „legi potrivite de asigurare" [6]. Și, cuminte, Șaguna vedea mîntuirea în această lozincă: „Cît doresc Ungurii pentru naționalitatea lor, atîta să dorim și noi pentru a noastră naționalitate"; „egalitate în lege și prin lege". „Singuri Ungurii cei mari ne-ar osîndi pe noi,

---

[1] Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă*, I, pp. 356-7.
[2] *Ibid.*, p. 357 și urm.
[3] *Ibid.*, pp. 360-1.
[4] Ioan Puşcariu *l. c.*, pp. 51-5.
[5] *Ibid.*, p. 50 și urm.
[6] Ilarion Puşcariu, *Doc. pentru limbă*, I, pp. 366 7.

Romînii, dacă am lăsa ca noi astăzi mai puțin să fim decît Unguriĭ în patria aceasta, ce e comună, a noastră și a lor.“ Nici el nu era însă principial un adversar al „unirii“ [1].

Totuși negocierile la Viena erau încă purtate de Șuluț. Bologa și Rațiu în Octombre-Novembre 1861 și se arăta Împăratului neîncrederea în Guvern. Zenobie Pop, Hurmuzachi, baronul Vasilco ajutau [2].

Iată cum era răsplătit poporul românesc pentru atitudinea sa din anul 1848, iată cum era pedepsit pentru că *nu* trădase ca trădătorii cari erau acuma răsplătiți.

Starea generală a națiunii se înfățișa deplorabilă. Tiparul nu era liber. Aproape nimic cu sens și cu folos, cu acțiune asupra societății nu se putea tipări. Poate să facă cineva cultură generală vorbind despre copacii cu gumă din America centrală, poate să vorbească despre Pampas, despre Împărăția Romană din cele mai liniștite epoci, despre toate acestea are voie oricine să vorbească, dar despre lucrurile care ating politica, nu: acelea rămîn pe seama Cîrmuirii. Și se plîngeau bieții oameni; un popor care trăiește prin cultura lui, care nu se poate desvolta decît luînd elemente de viață din această cultură, piere sufletește cînd nu i se dă voie să facă măcar aceasta. Al doilea, oamenii crezuseră că limba lor o să pătrundă pretutindeni; aceasta o și ceruseră: comune cu limba exclusiv românească să întrebuințeze limba maghiară saŭ nemțească numai în ceia ce privește legătura cu puterea centrală. Acum limba românească era scoasă și din cancelarie. Erau funcționari romîni, — ca Ioan Pușcariu, Iosif Hodoș ș. a. —; numai cît funcționarii aceștia romîni trebuiau să vorbească nemțește și să corespundă tot nemțește. Supt cuvînt că în atîrnarea lor sînt și alții decît Romînii — și așa era din viciul împărțirii —, ei erau datori să întrebuințeze limba generală a Statului. Natural că limba germană, deschizînd o cultură așa de bogată, represintînd o națiune de o astfel de importanță, era mai simpatică Romînilor decît limba ungurească, dar totuși cea mai simpatică li era — limba lor proprie.

Se mai plîngeau ai noștri de relele oricărui regim biurocratic, și care sînt de esența însăși a biurocrației. Foarte mulți funcționari, amestecați în toate rosturile. Ei erau necesari într'un sens,

[1] *Ibid.*, p. 375 (April). Așa credea și Bariț (pp. 384-5).

[2] *Ibid.*, pp. 58-62.

ca să creeze o clasă dependentă de Curte, o clasă de slujbași maleabili față de Guvern. Toți aceștia erau însă plătiți bine de societatea pe care o îngrijiau bine ori rău.

În materie de procedură, absolutismul austriac avea un talent deosebit de a înmulți zădarnic fasele prin care se trecea, conform cu noile legi austriace, introduse, după cerere, și în Ardeal. Procedura civilă era foarte grea, ceia ce făcea apropierea de organele judecătorești aproape imposibilă pentru o lume atît de naivă, trăind în împrejurări atît de patriarhale. și ea însăși atît de puțin știutoare de carte, cum era lumea românească.

Și se mai plîngeau Romînii din Ardeal și Ungaria de faptul că se înnoiseră, printr'o hotărîre de la 1861, măsurile din vremea Mariei-Tereseï care tindeau să împiedece intrarea cărților din Țara-Românească și din Moldova. Atunci era o explicație: agitația care se credea că se face cu cărțile venite de la noi împotriva Unirii, cărțile acestea sprijinind ortodoxia pe care Statul o ataca, încercînd s'o distrugă. Dar acum nu era nimic de felul acesta: un Mihai Sturdza, un Știrbei avuseră d-ar toată grija cenzurii pentru ideile nouă, și Cuza păstrase censura! Dar, firește, nu se vorbia de cărți din Moldova sau din Țara-Românească ci de „cărți de aiurea“ —, probabil ca nu cumva să se creadă că se combate o propagandă pentru realisarea vechiului regat al lui Decebal.

Greu li cădea la toți neîncrederea și bănuiala care apăsa asupra tuturor Romînilor, paza polițienească ce urmăria pe Bărnuț și pe Cipariu, cari jucaseră numai un rol în sensul folositor Împăratului, cari se așteptaseră doar ca toți funcționarii să-i salute ca pe represintanții unei credințe nezguduite și cari se vedeau urmăriți ca niște suspecți de furt sau asasinat!

Se mai adăogiau încă așa-numitele „experimente proselitice“. Aceasta însemna continuarea tradiției supt raportul religios de pe vremurile Marieï-Tereseï, lui Iosif al II-lea și lui Leopold. Li trecuse prin minte unora că ideia de Stat austriac se întărește dacă toți Romînii s'ar face catolici, ori, de nu catolici curați, cel puțin uniți. Serbătorile catolice fuseseră decretate și pentru toți Romînii.

Inspectorii erau în cea mai mare parte tot catolici, cari se gîndiau necontenit și la elementul acesta confesional, zice petiționea de la Brașov. În alte locuri se încerca de aceiași funcționari, fățiș, germanisarea.[1]

[1] V Păcățianu, *l. c.*, I.

Mai erau plîngeri în ce privește îngreuiarea situației țeranilor. Fiindcă administrația imperială făcea curte Ungurilor, fiindcă Unguriĭ fuseseră foarte greŭ atinși supt raportul social prin măsurile de la 1848, prin desființarea absolută a iobăgieĭ, prin crearea uneĭ țerănimĭ libere și proprietare, fiindcă apoĭ mulțĭ din aceștia trecuseră la Împărat ca să folosească națiа lor întreagă, și Împăratul era încîntat că o parte din Unguri părăsesc rătăcirile revoluționare și se declară aderenți aĭ absolutismuluĭ imperial —, pentru aceasta trebuiaŭ răsplătiți. Cu ce? Făcuseră funcționariĭ din eĭ, dar, pentru că nu orĭunde era nevoie de funcționariĭ și, în același timp, ca să ridice această clasă credincioasă, s'a schimbat icĭ și colo situația proprietățiĭ țerănești noĭ față de vechea proprietate nemeșească. Prin măsurile din 1860 iobăgia a revenit în parte.

În același timp elementele țerănești romîne, care până atuncĭ fuseseră privilegiate, fiindcă purtaseră armele pentru Împărat, dispăreaŭ. Se desființaseră regimentele grănicerești ale Secuilor, fiindcă aceste regimente nu se arătaseră credincioase, și, pentru ca măsura să aibă un caracter general, s'aŭ suprimat, cum am maĭ spus-o, și regimentele grănicerești ale Romînilor, luîndu-li-se chiar și o parte a munților.

Pe de altă parte, Statul făcuse cheltuieli marĭ cu înnăbușirea revoluțieĭ, cu întreținerea trupelor austriece care stătuseră pe pămîntul Ardealuluĭ. Era o crisă necontenită, teribilă, tocmaĭ în momentul cînd funcționariĭ se înmulțiaŭ. Și, atuncĭ, în împrejurările acestea anormale, trebuia să se găsească banĭ de aiurea. Statul plătia în florinĭ de hîrtie și cerea florinĭ de argint.

Romînii se încearcă atuncĭ să se organiseze măcar cultural. Până și această organisare întîmpină piedecĭ. S'a spus maĭ înnainte că din remunerațiile care se dăduseră unora din șefiĭ mișcăriĭ se pusese la o parte o sumă pentru susținerea culturiĭ românești. De și nu s'a dat urmare hotărîriĭ, se simția instinctiv nevoia uneĭ astfel de asociațiĭ. Pentru uniți, „Asociația pentru cultura limbiĭ și literaturiĭ românești“ a făcut-o Șuluț; pentru neuniți a făcut-o și Șaguna. În mare parte a făcut-o Șaguna, întru cît mintea luĭ nu era prinsă de acea grijă de căpetenie care la 1864 trebuia să-și producă ultimele resultate, aducînd recunoașterea de către Împărat prin decret imperial a Mitro-

polieĭ din Sibiiŭ. Ba Ioan Puşcariu, în Memoriile luĭ, pretinde că el, Puşcariu, a făcut-o. Natural că toţĭ cîţĭ aŭ fost acolo aŭ făcut-o. Se poate ca Cipariŭ să n'o fi făcut, la rîndul luĭ? Dovadă discursul săŭ foarte frumos, în care, între altele, zice că „acum se cufundă în pămînt un stîlp pentru viitorul Romînilor". De fapt, a făcut-o toată lumea; a făcut nevoia naţieĭ, pornirea desperată de a se găsi un loc în care să se poată strînge toţĭ Romîniĭ fără deosebire de teritoriu şi confesiune, avînd şi legătură cu noĭ, ceĭ de dincoace.

N'aŭ fost scenele acelea înnălţătoare pe care le-am pomenit la întemeierea Academieĭ maghiare. Romînul de obiceiŭ este maĭ strîns la pungă, şi în special cel de dincolo. Amîndoĭ Mitropoliţiĭ aŭ ajutat cum aŭ putut să ajute, date fiind împrejurările în care trăiaŭ (2.000 şi 1.500 fl.). Cîte ceva a venit şi din Principate, unde Scarlat Rosetti se recunoştea ca ucenic al luĭ Lazăr şi-ĭ punea pe mormînt piatra de pomenire, iar Grigore Brîncoveanu avea, prin Aaron Florian, numit de el director al aşezămintelor brîncoveneştĭ, legăturĭ culturale cu Ardeleniĭ, Şaguna numindu-l „odraslă bună, dar nu mîndră, a uneĭ familiĭ preastrălucite"[1] Dar fonduri marĭ nu s'aŭ strîns; de altmintrelea, nicĭ cheltuieli marĭ nu eraŭ, căcĭ funcţionariĭ trebuiaŭ să fie plătiţĭ maĭ mult din veniturile recunoştinţiĭ naţionale. Scopul fixat prin statute „Asociaţiuniĭ transilvane pentru literatura romînă şi cultura poporuluĭ romîn", care-şĭ deschidea şedinţele la 4. Novembre st. n. 1861, supt presidenţia luĭ Şaguna şi vicepresidenţia luĭ Cipariŭ, era cu mult maĭ înnalt decît lucrurile pe care le întîlnim astăzĭ. Era vorba de întreaga cultură românească în toate formele eĭ: „înnaintarea literaturiĭ romîne şi cultura poporuluĭ romîn în deosebitele ramurĭ, prin studiĭ, prin elaborarea şi edarea de opurĭ, prin premiĭ şi stipendiĭ pentru diferitele specialităţĭ de ştiinţă şi arte, şi altele asemenea". Se prevedea tipărirea de cronicĭ, tipărirea de documente, în „foaia periodică" *(Transilvania)*, editarea inscripţiilor, a tuturor mărturiilor de viaţă românească din trecut, precum şi adunarea baladelor, formarea unuĭ corp de balade româneştĭ de dincolo. Putem observa aicĭ că avem culegerĭ foarte bune datorite bunăvoinţeĭ particulare, dar până acum „Asociaţia" n'a luat, potrivit cu ce s'a spus la 1861, ini-

[1] Lupaş, *o. c.*, ed. 1-a, pp. 478-84.

ţiativa strîngerii poesiei populare, şi cine ştie, dacă această poesie populară s'ar fi strîns în arhivele „Asociaţiei“ în mod continuu de la 1861 pănă acum, dacă atîtea lucruri care s'au pierdut n'ar fi fost salvate, pentru întregirea tesaurului de frumuseţă al poporului nostru!

Se gîndiau apoi la organisarea de bibloteci, de musee, de tot ce putea cere naţiunea de la cultură, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Trebuia, pe lîngă aceasta, să se întreţină relaţii cu Romînii de pretutindeni, cu „ţerile vecine“. Era deci o instituţie panromănească, localisată, în ceia ce priveşte sediul, în Ardeal. Toţi dascălii ardeleni de la noi erau prevăzuţi ca membri extraordinari ai acestei instituţii: Laurian, Aaron Florian, Ioan Maiorescu, Papiu, Pumnul, Alexandru Teodori, Fontanin. Din „Asociaţie“ puteau să facă parte şi aceia cari locuiau în alte ţeri româneşti şi nu erau născuţi în Ardeal. Se aleseră şi cîţiva boieri mari de la noi în nădejdea, poate, şi a unei donaţii şi, alături de generalul Mavros, ca numismat, şi Eudoxiu de Hurmuzachi, tovarăş al atîtor clipe de luptă.

„Asociaţiunea“ — căreia-i urmă o societate maramurăşeană cu acelaşi titlu — era gata să între în luptă pe basa acestui program. „Un razim naţionalităţii romîne“, zicea Cipariu, „se împlîntă astăzi, ci sperăm că asemenea razime, de astă şi de alte forme, se vor împlînta şi de-aicî înnainte[1]“. De-odată însă programul trebuia sancţionat de prea-înnaltul Guvern, care vedea înlăuntru lucruri periculoase, şi a trebuit să se întrebe la Viena. Scopul pur naţional se declara, hotărît, neadmisibil, de locotenenţa ardeleană. De aceia în petiţiunea Braşovenilor este şi plîngerea aceasta împotriva piedecilor care se aduc unei culturi folositoare Statului. S'au cîntărit în sfîrşit şi s'au aprobat statutele. Cu toate acestea s'au mai făcut intervenţii pe lîngă Şaguna şi alţii, şi foarte multă vreme „Asociaţiunea“ s'a ţinut în reservă. Şi poate că rău a făcut, căci şi atunci, la început, cînd era entusiasmul cel mare, cînd din toate părţile răsăriau documente, cînd legăturile cu poporul erau mai strînse, dacă s'ar fi pornit cu entusiasm mare la opera de adunare a lucrurilor pe care le oferia trecutul şi poporul şi de coborîre în sufletul naţiei a elementelor pe care le puteau înfăţişa cărturarii, soarta „Asociaţiei“ ar fi fost mai strălucită[2].

[1] *Actele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiunii*, Sibiiu, 1862.

[2] Pentru amănunte, Lupaş, *l. c*, p. 242 şi urm.

În acest moment Șaguna era adînc scîrbit. Lăsase pe Șuluț să joace rolul de căpetenie și nu era mulțămit de felul cum acesta, mai șovăielnic, de o mai slabă pricepere, își îndeplinia misiunea. Causa sa bisericească o vedea zăbovindu-se, toată atenția cercurilor conducătoare fiind prinsă de recrudescența marii chestiuni politice. În Bucovina, Hacman, în opositie deplină cu Hurmuzăcheștii, cari păstrau „conștiința demnității Bisericii lor", făcea să se ceară de un congres fără mireni, total supus lui, o ridiculă Mitropolie separatistă, cu doi sufraganți și sinod la Viena, supt controlul unui procurator imperial și întrebuințînd ca limbă oficială germana; „noi sîntem străbătuți de durere și de rușine: străinii rîd și își hat joc", scrie Gheorghe Hurmuzachi[1]. „Atîta însă știu și eu, și frații și amicii mieĭ, că altă speranță și altă mîntuire pentru Biserica Bucovinei nu este afară de supunerea episcopiei noastre supt o Mitropolie romînă ortodoxă, care, după socotința noastră, numai și numai în Ardeal poate fi, și al căreia Scaun numai și numai de Preasfinția Voastră poate fi ocupat, spre binele și scăparea Bisericii romîne ortodoxe[2]". Iar Hacman se bucura că împacă altfel pe Romînĭ și „Sloveni"!

Aceste agitații bucovinene aduseră din nou în discuție[3] propunerea lui Șaguna de a se restabili Mitropolia. Cancelaria ardeleană ceru în Ianuar 1862 un memoriu lui Ioan Pușcariu[4]. Agentul lui Șaguna la Viena, Ioan Dobran, ca și Andrei Mocioni, lucrau din nou pentru acest scop, încurajați de moartea lui Rajacich, și cel din urmă nădăjduia să capete și o deputație de Bucovineni, cu Eudoxiu de Hurmuzachi, baronul Petrino și ginerele lui, Vasilco. Noul cancelariu Nadásdy înștiința pe Șaguna că în curînd va avea să meargă însuși la Viena pentru apărarea causei sale. Episcopul de Arad era în același curent de idei, și Romînii Banatului și Aradului se hotărîseră a nu lua parte la sinodul de alegere sîrbesc.

Adresa deputației tuturor Romînilor din Ungaria fu presintată, și în numele lui Hurmuzachi, Vasilco și Buchental, încă la 15 Mart. Se cerea numai „ridicarea piedecilor" pentru „realisarea Mitropoliei noastre venerabile", adunarea unui congres bisericesc

[1] Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 184.
[2] *Ibid.*, pp. 184-5.
[3] *Ibid.*, pp. 187-8.
[4] *L. c.*, p. 62.

constatător din 40 preoți și 60 *honoratiores* mireni din diocesa Ardealului, a *Bucovinei*, a Aradului și din cele două diocese din Banat, pentru constituirea comună bisericească, supt conducerea lui Șaguna[1]. *Șuluț găsi cu cale să proteste imediat, și astfel devisa „viribus unitis", care călăuzise până atunci lupta politică a Romînilor, căzu pentru totdeauna.*

Un lucru era sigur: că Mitropolia se *va face:* în discuție erau numai hotarele ei, cu privire la care se discuta încă după mai bine de un an, din causa intenționatei zăbăvi a Guvernului ardelean. Totuși la 25 Iunie 1863 Împăratul se declara pentru Mitropolia cea nouă a Romînilor.

Alegerile pentru Parlament se făcură în toamna anului 1862, după o nouă intervenție românească la Viena —, și de aici zăbava Vienei. La 20 Februar 1863 abia petiției arhiereilor i se răspundea, pe basa hotărîrii imperiale din 18 Octombre trecut, cu *aprobarea „congresului național romîn"*. El se deschise la 20 April, de față fiind cîte 150 de represintanți ai fiecării confesiuni, și anume preoții formînd numai o treime. Mai mult mireni întrară în deputația care arătă la Curte plîngerile și dorințile Romînilor, deputație care se învrednici și de cinstea unui banchet din partea Capitalei. La 4 Maiu, răspunsul imperial urmă, asigurător [2].

La 15 Iulie se deschise la Sibiiu dieta Ardealului, pentru a discuta, între altele, „egala îndreptățire a națiunii romîne" și drepturile celor trei limbi. Romînii, favorisați de censul scăzut, izbutiră să trimeată numai deputați de nația lor. Dieta ținu doi ani de zile: pentru Romîni ea nu înseamnă altceva decît dreapta inarticulare ca națiune. Tot restul a fost vorbă degeaba: *pruritus loquendi,* cum îl caracterisează Ioan Pușcariu, care a fost de față la această nebună risipire a timpului. Iar antagonismul dintre Șaguna și Șuluț crescu până într'atîta, încît cel din urmă preferă să se retragă, propuind un conducător mirean, decît să dureze preponderanța, fatală, a rivalului său [3]. Șaguna participă și la desbaterile Senatului imperial, împreună cu o parte din membrii ardeleni.

---

[1] Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 200 și urm.

[2] V. și Lupaș *l. c*, p. 212.

[3] Ioan Pușcariu, *l. c*, p 66 și urm.; Lupaș, *l. c*, p. 215 și urm.

De acum înnainte însă problema organisării religioase preocupă singură pe marele episcop. În Iulie 1863, el stăruia asupra necesității ca, după însăși declarația împărătească din 1860, și „acel mic fragment al Bucovinei“ să fie cuprins în Mitropolia viitoare. Totuși, încă odată, la începutul anului următor, cînd era vorba de a se aduna congresul destinat a da Bisericii ortodoxe romîne organisarea, se repeta cu insistență întrebarea dacă ea n'ar trebui mărgenită la Ardeal. Încă odată, Sinodul din Mart 1864 afirmă cu tărie punctul de vedere al lui Șaguna. În August, represintanții Romînilor merseră la Carlovăț, unde se ținea Sinodul pentru alegerea noului Patriarh, dar numai spre a declara că nu pot lua parte la un act care privește altă națiune; în unele părți poporul refusase chiar alegerea delegaților la adunarea pe care o priviaŭ ca străină.

Atunci oficialitatea se hotărî să dea în sarcina aceluiași Sinod delimitarea bisericească între cele două națiuni, lăsîndu-se *după* organisarea Mitropoliei punerea la cale a situației din Bucovina. Hacman, care era de față și presinta lungi memorii savante, biruise. Șaguna nu era să fie „Mitropolitul Romînilor din Austria“.

La 13 August, Împăratul declara intenția sa formală, și noul Patriarh, Samuil, regretînd ruperea unei legături de un secol și jumătate, se învoia, deschizînd sinodul socotelilor de pe urmă. În Septembre, se fixaŭ Aradul și Caransebeșul (episcop, Ioan Popazu) ca locuri de reședință ale sufraganilor (Șaguna voise să aibă episcopi și la Cluj și Timișoara).

Urmă autograful imperial din 24 Decembre. Episcopia ardeleană era acum „Mitropolie a Romînilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria“, și la 23 Ianuar următor se exprimaŭ lui Francisc-Iosif, de o deputație numeroasă, mulțămiri pentru actul de îndurare. Congresul din Carlovăț, adunat în Februar 1865, la care luă parte și Șaguna, se ocupă numai de împărțirea fondurilor [1].

---

[1] Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 82 și urm., 252 și urm.

XVI.

Dualismul austro-maghiar și Romînii.

Guvernul Schmerling, foarte favorabil Romînilor, căzuse încă din Iulie 1865, și în Novembre se chemă la Cluj o dietă ardeleană pentru „revisia legii de unire din 1848“, — ca și cum de atunci nu s'ar mai fi petrecut nimic în Ardeal; acte de căpetenie fură îndată sistate în executarea lor. Națiunea romînă, limba romînă nu-și mai aveaŭ deci drepturile, așa de greŭ smulse. Aceasta înseamnă triumful opoziției maghiare.

Se încercă în zădar o împotrivire din partea lui Șuluț și a laicilor,—Popp, președintele Casației românești din Viena, Bariț, Murășanu, — Șaguna fiind considerat ca un guvernamental trădător. I se ceru totuși convocarea cu de la sine putere pe ziua de 20 Octombre a „congresului național“. „Pot plînge, ajuta însă nu“ *(possum flere, sed iuvare non)*, fu raspunsul laconic al Mitropolitului ortodox. La somația Guvernului, el declară, înrăutățindu-și situația față de adversarii săi romîni, că lucrul nu i s'a părut „recomandabil“.

Censul cel mare făcu ca de astă dată să nu mai fie la Cluj o „scupștină valahă“; eraŭ numai vre-o doîsprezece deputați romîni aleși, la cari Guvernul adause episcopi, magistrați, consilieri de guvern, de școli, căpitani supremi, fruntași culturali și pe Zenobie Pop. Cele mai multe voturi le avu propunerea ungară de a se cruța adunării sarcina revisiei legilor constitutive, de oare ce după hotărîrile din 1848 Ardealul nu mai exista și numai o dietă din Pesta poate săvîrși această operă. Șaguna pro-

puse în numele Romînilor chemarea *alteĭ diete ardelene*, pe basa legiĭ electorale votate la Sibiiŭ, maĭ prielnică Romînilor. La 25 Decembre, Împăratul amîna chestia de drept, dar admitea ca Ardelenii să fie represintaţiĭ, prin delegaţiĭ aleşi după legea din 1848, la dieta din Pesta, de încoronare [1].

Se isprăvise. Romînii eraŭ biruiţi, cu totul biruiţi.

Totuşi eĭ se sforţaseră, vorbiseră, scriseseră. În scrisul şi vorba lor sînt lucruri foarte interesante, unele înnălţătoare de suflet, altele de o severă mustrare a defectelor, care se aplica atuncĭ şi se poate aplica şi astăzĭ. Defecte care n'aŭ dispărut, care nu staŭ de sigur în temperamentul nostru naţional, dar fără îndoială staŭ în aceste condiţiĭ nepotrivite de pregătire, în aceste direcţiĭ greşite, care stăpîniaŭ viaţa Romînilor din Ardeal şi din Ungaria la 1866-1868 şi stăpînesc şi astăzĭ viaţa fraţilor noştri de peste munţĭ. Saŭ, într'un chip maĭ general, defectele aceste staŭ poate în caracterul comun al culturiĭ româneştĭ din toate părţile, care supt raportul acesta nu s'a schimbat. Sînt păcatele uneĭ culturĭ teoretice, cu totul în afară de realităţile naţionale, de necesităţile absolute ale vieţiĭ noastre, de problemele practice care se deschid pentru noĭ.

Resultatele eraŭ, de sigur, nule. Dar, alăturĭ de această nulitate a resultatelor, era ceva ca o tragedie, care, ca toate tragediile, e zguduitoare şi înnoitoare de suflete, prin urmare de folos pentru lucrurile care vor veni pe urmă. E o reînviere a sufletuluĭ omenesc, individual şi naţional, prin astfel de tragediĭ ale unor sforţărĭ nobile către dreptatea care zăboveşte din causa fatalităţilor momentuluĭ. Societăţile omeneştĭ trăiesc toate laolaltă, şi un popor nu este totdeauna răspunzător de nereuşita silinţilor sale. El e totdeauna răspunzător de căderea sa definitivă, dar de resultatele nule ale silinţilor sale *într'un anume moment* poate să nu fie răspunzător, saŭ să nu fie răspunzător *în întregime.*

Una din causele primordiale ale nesuccesuluĭ Romînilor din Ardeal şi Ungaria în 1866-1868 era nepregătirea poporuluĭ. Eĭ i se datoreşte şi lipsa unuĭ caracter consecvent şi real al luptеĭ întreprinse.

Al doilea motiv era totala lipsă de organisare, maĭ ales în-

[1] Ioan Puşcariu, *l. c*, p. 84 şi urm.

tr'un timp cînd autoritatea arhiereilor era zguduită și cînd noile împrejurări bisericești cereau toată atenția singurului conducător chemat, care era Șaguna.

Și atît pregătirea populară, cît și solidaritatea conducătorilor erau lucruri absolut necesare în momentul cînd Curtea era silită să facă — precum i-a fost și declarat lui Șaguna încă din 1865[1] — ultimele concesii Maghiarilor.

În 1866 Împăratul simția nevoia unei anchete a forțelor disponibile pentru lupta cea grea care-l aștepta; trebuia să știe care sînt elementele pe care se poate sprijini în această încercare cu Prusia. Era natural s'o facă. Cine nu-și încordează toate puterile cînd stă să se încleștеze cu dușmanul cel mare! Dar în Monarhie exista un singur factor care, și supt raportul moral, era pe deplin pregătit să ajute pe Habsburgi în această luptă pe viață și pe moarte, dacă, evident, factorul acesta va fi satisfăcut și el în necesitățile sale de viață, în pretențiile sale, și drepte, și nedrepte. În toată Monarhia nu exista decît o singură forță națională răzimată pe tradițiuni seculare, cuprinzînd un mare număr de oameni strînși laolaltă prin cele mai puternice legături de solidaritate morală, gata să facă orice pentru ca să recapete o situație dominantă pe care o pierdusera printr'o greșală, care poate că era numai o pripă —, prejudecarea viitorului cu douăzeci de ani. Această națiune erau Ungurii.

Deci Împăratul și-a luat toate măsurile ca să împace pe Ungurі. Li făcea curte de atîta vreme, și negocierile erau înnaintate. Și unul și ceilalți erau în cele mai bune dispoziții spre a cădea la învoială, și Împăratul, și națiunea maghiară.

S'a chemat prin urmare dieta de la Pesta, care trebuia să fie o dietă generală, *la care să iea parte și Ardealul.* Dar Ardealul avea autonomia lui. Era supus Împăratului, da, în calitatea lui de rege al Ungariei, dar, lucru foarte important, el alcătuia o unitate politică distinctă. Funcționase doi ani o dietă în Ardeal (1863-4), în același timp cînd altă dietă își ținea ședințele la Pesta. Acum, ce rost putea să aibă această nouă dietă, se înțelege foarte bine. De formă, era să fie *o dietă de încoronare.* Împăratul își adusese aminte că i lipsește pe cap încă o coroană, lucru în sine puțin interesant, dar făcut foarte interesant atunci,

[1] Lupaș, *l. c.*

ca simbol, prin împrejurări. Împăratul își „adusese aminte“ de aceasta, și era hotărît să ție o dietă, să facă anumite forme constituționale pentru actul acesta.

Ardealul era chemat astfel să aleagă deputați pentru dieta din Pesta, împotriva Constituției date de Împăratul el însuși cu puțin înnainte.

Se punea astfel o foarte mare întrebare pentru Romîni, care cerea din partea lor o desăvîrșită unire, și, al doilea, era necesară o cunoștință perfectă a circumstanțelor și hotărîrea netedă de a luptă pe un singur drum, indicat de aceste circumstanțe, orîcare ar fi fost riscul, orîcare ar fi fost primejdia care s'ar fi înfruntat.

Toată chestiunea dar era aceasta : ce face națiunea romînă față de convocarea Ardealului la dieta din Pesta ? Răspunsul a lipsit. Întăiu țeranilor nu li s'a vorbit nimic. Tot ce s'a făcut de la 1866-1868 s'a petrecut numai în lumea cărturarilor, și, cînd zic : „cărturari“, înțeleg pe cărturarii cei mai de sus, nu lumea învățătorilor și a preoților. Învățătorii erau prea puțini. preoții mai mult de moda veche. Dar se putea face ceva cu dînșii. În lumea aceasta nu s'a făcut însă absolut nicio propagandă în ceia ce privește lucrurile care atunci se înfățișau la orizont, lucrurile decisive pentru soarta națiunii noastre pe multă vreme.

Pe de altă parte, oamenii cari erau meniți să vorbească n'au vorbit. Era Șaguna; el își căpătase Mitropolia *și, la revisuirea întregului trecut absolutist, se temea pentru dînsa*; a tăcut. Un mare păcat al lui, trebuie s'o recunoaștem, ca să nu-l mai facă și alții. El și-a ispășit greșala mai tărziu: în viața morală zguduită pe care a avut-o pe urmă, în viața-i politică nesigură, în moartea lui isolată, se simte evident marea greșeală din 1866, cînd și-a lăsat națiunea singură. Răspunsul lui a fost acesta: „Am vorbit la Curte; Împăratul nu vrea“. Împăratul nu vrea, dar noi, ceștia de dincoace, avem un proverb istoric, care în Ardeal nu se știe în de ajuns: „Vodă vrea și Hîncu, ba“.

Șuluț de la Blaj, om blînd, păstor domol al oilor cuvîntătoare, el ar fi vrut să aibă loc discuția, dar nu-l ținea firea. S'a mulțămit cu declarația din toamna lui 1867 că „n'ar fi crezut el vre-odată că oamenii cei mari de pe lume să mintă“. Putea să se aștepte: este în bună parte chiar misiunea lor, căci li-o cer împrejurările. În orice cas, chiar dacă ar fi oamenii cei mai

mărturisitorĭ de adevăr de pe lume, încă e dator cineva să-şĭ iea puţintel măsurile pentru casul, sporadic, extraordinar, cînd mint.

Astfel conducătorul Bisericiĭ unite şi conducătorul Bisericiĭ neunite *n'aŭ fost la locul lor*. Atuncĭ, jos nimic, sus nimic! Şi problema cea teribilă se impunea tuturor. Ce facem?

Nu numaĭ atît, dar chiar intelectualiĭ s'aŭ ţinut la început de o parte: Zenobie Popp la bancă, Bariţ, la fabrica de hîrtie din Zîrneştĭ. Orĭ cine maĭ aude de Cipariŭ de la 1850 înnainte?

Atuncĭ rămîneaŭ oamenĭ de mîna a doua: funcţionariĭ. În cea maĭ mare parte, acestor funcţionarĭ era să li se zvîrle în obraz că aŭ servit pe Bach. Era o crimă să fi servit pe Bach, care fusese un ministru absolutist, era o crimă să fi stat în serviciul regimuluĭ germanisăriĭ şi al absolutismuluĭ. Şi, orĭcum, prin aceasta eĭ n'aveaŭ autoritatea morală ce s'ar fi cuvenit.

La dieta de încoronare aŭ fost şi aŭ vorbit însă: Vincenţiu Babeş, încă tînăr, meşter în teoriĭ de drept, ca şi ceĭlalţĭ şcolarĭ aĭ Academiilor juridice maghiare, Alexandru Bohăţel, Iosif Hodoş, advocatul Ilie Măcelaru, de la Miercurea. care, acela, avea şi graiŭ şi suflet şi de aceia a ajuns într'o situaţie imposibilă la sfîrşit, Gozsdu. magnat ungur, om bogat, dar care nicĭ el nu nu dispunea de autoritatea morală trebuitoare. Aceştia s'aŭ ales; s'aŭ ales puţinĭ. Ca să se vadă proporţia în care eraŭ represintaţĭ Romînĭĭ în Parlamentul acesta din Pesta, eĭ număraŭ 1.800.000 de oamenĭ, la 1866 în Ardeal şi părţile vecine, iar numărul deputaţilor pe cari i-aŭ trimes a fost de 19 din 377. Şi alegerile acestea nu le-a făcut noul regim naţional maghiar; nu exista atuncĭ un ministru al Ungarieĭ osebite, nu existaŭ funcţionarĭ administrativĭ maghiarĭ, ci alegerile acestea s'aŭ făcut în cea maĭ mare parte supt supravegherea chiar a funcţionarilor romînĭ. Împrejurările decĭ eraŭ atît de rele, organisaţia naţională atît de defectuoasă, lipsa de înţelegere între oamenĭ atît de bătătoare la ochĭ şi atît de funestă în resultate, încît s'a ajuns la acest nenorocit resultat pentru o naţiune de aproape două milioane: a trimite nouăsprezece oamenĭ, în cea maĭ mare parte necunoscuţĭ, fără autoritate morală, toţĭ fără conştiinţă politică, fără nimic comun între dînşiĭ, în afară de

faptul că unii din ei represintaŭ interesele Ardealului, iar alții interesele comitatelor exterioare din Ungaria.

Cam pe ce basă s'aŭ lăsat ei aleșĭ? Basa era aceasta: Ei țineaŭ la autonomia Ardealului. Eraŭ absolut, nu în contra uniriĭ cu Ungaria, în forma cea mai generală și mai puțin plină de consecințe, ci în contra *unificăriĭ* cu Ungaria, în contra *fusionăriĭ* cu Ungaria. Doriaŭ ca Ardealul să rămîie autonom pe temeiurile de la 1526. Dar admiteaŭ să se *coordoneze* cu Ungaria, *dacă* așa se va găsi cu cale la Pesta. Deocamdată însă, de oare ce eraŭ chemați împotriva unor „privilegiĭ" pentru care pierduseră zeci de miĭ de oameni, trebuia să găsească un mod de apărare. Sînt într'un Parlament care nu e legal, ci ilegal. Îĭ poftește Împăratul; ei sînt supușiĭ Împăratului, și merg să asiste la încoronarea luĭ. S'aŭ găsit numaĭ două vechĭ grupe românești, din Scaunele de odinioară, oameniĭ de la Săliște și părțile vecine, cari aŭ declarat că nu aleg: convocarea nefiind dreaptă, ei nu se manifestă în niciun fel. Și, în adevăr, de acolo n'a plecat niciun represintant romîn în Parlamentul din Pesta.

Dieta se deschisese întăiŭ în Decembre 1865[1], cu un discurs al Împăratului, căruia i-a urmat altul, în care se vorbia de „interesele bine pricepute ale regatului nostru ungar", acusîndu-se în felul acesta de nepricepere regimul anterior, pentru a se scusà opera cea mare a aplanăriĭ, și calificîndu-se deputațiĭ maghiarĭ strînșĭ acuma de „urmașĭ demnĭ aĭ strămoșilor d-voastră celor vechĭ, cari fuseseră credincioșĭ Caseĭ de Habsburg".

Acum, din felul cum a fost primit discursul acesta, din răspunsul dat de Ungurĭ, din programul care se schițà, se putea prevede unde o să meargă. D'innainte nu era o înțelegere între Romînĭ, întrațĭ pe rînd. Mulțĭ din ei se vor fi mirat că se găsesc acolo; așa de străinĭ eraŭ sufletește unii de alțiĭ. Aŭ încercat să organiseze o „conferință a deputaților romînĭ din Ardeal la dieta de încoronare din Ungaria". N'avem protocolul acesteĭ conferințe, și nu se vede întru nimic influența ei asupra desfășurăriĭ evenimentelor. „Clubul național" al Ungurenilor avu, un moment, puncte comune cu Deák[2]. Cu toate acestea aŭ trebuit să iea

[1] Întreruptă de războiŭ la 26 Iunie, ea se redeschide la 19 Novembre 1866.
[2] Ioan Pușcariu, *l. c*, p. 108, nota.

o hotărîre, care însă n'a fost urmată de fiecare, ci s'aŭ servit, în deosebi, interesele Ţinuturilor respective. De obiceiŭ, se împărţiaŭ afacerile Monarhiei în trei: afaceri ale Imperiului întreg, afaceri ale regatului Ungariei întreg şi afaceri ale Ardealului în special, şi deputaţii romîni se priviaŭ ca fiind chemaţi să apere conservarea autonomiei Ardealului în margenile afacerilor ardelene speciale.

Deci la 1848 se cerea îndreptăţirea naţională a Romînilor. Nu era vorba de privilegii teritoriale pentru un pămînt, pe care se găsesc Romînii, dar se găsesc şi alţii, ci era vorba, dacă este posibil, de crearea unui teritoriu naţional românesc pe basa naţionalităţii romîne declarată una din naţionalităţile componente ale Monarhiei. Acum se trecuse de la basa naţională la basa teritorială a autonomiei ardelene. Dar pe urmă s'aŭ gîndit bine şi aŭ scăzut esenţial şi această basă a acţiunii lor: bine înţeles autonomia Ardealului, dar *în margenea afacerilor special ardelene.* Tot ceia ce are legătură cu Împăratul, cu coroana Sf. Ştefan, este în afară de cadrul acestei autonomii. Şi atunci, firește, în margenile acestea restrînse, naţiune românească, limbă românească, justiţie independentă, bancă pentru Ardeal, cameră fiscală pentru Ardeal, tot ce voiţi...

Este interesantă declaraţia celui d'intăiŭ Romîn care a vorbit. Aloisiu Vlad de Sălişte a declarat că nu este centralist, fiindcă nu este Neamţ, nici dualist, fiindcă nu este Maghiar, ci, fiind Romîn, este federalist. Este federalist cu voia Măriei Sale, potrivit intereselor Măriei Sale. Şi a mai adăugat: federalism între popoarele care aŭ *un trecut istoric.*

Trecutul istoric este însă un lucru pe care ţi-l acordi, dar poate că ceilalţi nu-l recunosc. Trecut istoric!... Întăiŭ, dacă o naţie există, trecut istoric *este* şi ziua de ieri. Ajunge *o zi* pentru adevărata existenţă a unei naţiuni, pentru ca această naţiune să aibă un trecut istoric. Fiindcă, altfel, dacă este vorba să măsori trecutul istoric ca stofa pentru o haină, sînt măsuri deosebite, coturi mai mari saŭ mai mici. Trecut istoric!... S'a răspuns la „trecutul istoric“ din partea Ungurilor: V'am căutat, şi nu v'am găsit ca naţiune. N'am găsit armată românească, adunări româneşti, ci pretutindeni „regnum Hungariae“; şi noi sîntem Unguri; este vorba, prin urmare, de *noi*, nu de d-voastră. Dacă se pot admite trei coroane: coroana Sf. Leopold pentru

Nemți, coroana Sf. Venceslas pentru Slavi, rămîne o singură coroană, a Sf. Ștefan, pentru toți *ceilalți*, și ea, fiind ungară, e totuși maghiară. Iar de 1848, de jertfe, de concesiuni smulse, — nimic deocamdată.

Cum a fost primită declarația lui, ni putem închipui. Cînd bietul om a început să facă profesiune de iubire pentru Unguri, cînd a spus că el este „unul din cei nemărgenit de puțini Romîni inteligenți cari au fost și vor fi totdeauna pentru unirea Ardealului cu Ungaria", lăsînd o pausă după „acel nemărgenit de puțini Romîni inteligenți", s'a produs o mare ilaritate în Cameră. Nu putea măcar astfel să-și cucerească oarecare considerație în adunare.

Și s'a răspuns lămurit de autorul noii stări de lucruri, de Deák Ferencz, căruia Ungurii îi datoresc situația lor de astăzi, pe care n'au izbutit s'o strice așa de mult încît opera să fie total ruinată, deși și-au dat toate silințile pentru aceasta. Istețul politician care făgăduia Romînilor în patru ochi orîce, limba romînă în comune, în municipii și la toate oficiile publice afară de dietă și de dicasteriile centrale"[1], a zis că, după el în Ungaria o singură naționalitate politică este, dar că această naționalitate se îndatorește, existînd ea singură, să trateze pe celelalte națiuni așa cum o națiune liberă tratează cu alte națiuni libere.

La acestea ai noștri făceau distincțiuni. Unul spunea: eu m'am născut om — și rîdeau Ungurii, — pe urmă am învățat o limbă și am ajuns Romîn, iar, cînd am atins o anumită vîrstă, am fost și *civis hungarus*.

Deosebirea firească între vechea națiie privilegiată, hrisovulită, din grația Regelui, a Împăratului, între nația revoluționară a plebei răsculate și eterna nație din grația lui Dumnezeu, născută, nu făcută, organică, iar nu artificială, generală, iar nu specială, nu se găsia nimeni care, în acel fum greu al teoriilor înșelătoare, s'o arunce cu limpeziciunea unei raze!

Aloisiu Vlad admitea însă că „supt națiunea politică maghiară sînt a se înțelege toate naționalitățile locuitoare în această țară". Nu națiunea politică maghiară, ci Statul ungar,—da. Din moment ce sînt naționalități locuitoare în această țară, și le deosebești,

[1] Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 111 și urm.

și le recunoștĭ, și le iubeștĭ saŭ le urăștĭ, și vreĭ să existe orĭ să piară, și luptĭ pentru existența saŭ peirea lor, nu maĭ e loc pentru naționalitatea politică maghiară, ci numaĭ pentru Statul ungar. în măsura în care acest Stat ungar poate să corespundă necesităților de desvoltare ale națiunilor, pe care nimenĭ nu le *vrea*, dar care sînt superioare, ca vechime și putere, tuturor voințelor individuale, singulare. Saŭ poate există, în dualismul de azĭ, și o „nație politică austriacă"?

Să adăogim că, pe lîngă aceasta, maĭ era — atuncĭ ca și acum! — un element de încurcătură, *patria* luată într'un anume sens. Sigismund Pop și-a terminat un discurs în aplausele generale ale adunăriĭ, spunînd că „pentru nimic în lume el nu-și dă patria". Piară națiunea, patria să rămînă! Dar patria capătă un sens moral numaĭ în legătură cu națiunea, încolo n'are altă valoare decît valoarea dictonuluĭ roman „ubi bene, ibi patria", saŭ simpla valoare a unuĭ instinct local, a unuĭ obscur sentiment ereditar, a uneĭ înrădăcinărĭ fortuite. În afară de națiune, patria este pămînt, țărînă!

Acum firește că, în lupta aceasta, se presintaŭ, din partea elementelor maghiare, oarecare demonstrațiĭ menite să înșele pe cineva cu privire la resultatul ultim al unirĭ Ardealuluĭ cu Ungaria. Iată unul, Böserméný, care spune foarte frumos: „Protestăm în contra oricăriĭ cerințe ce are de scop luarea oricăror dispositiuniĭ care sînt în detrimentul celorlalte naționalități".

Și, mișcat de astfel de declarațiĭ, Gozsdu, care a lăsat stipendiile cunoscute, dar care în viața luĭ a avut o atitudine pe care, natural, n'o poate aproba nimenĭ, răspundea așa: „Pe rotogolul pămîntuluĭ maĭ bun Romîn și maĭ bun patriot maghiar decît mine nu există. Romînul care necontenit asmuță națiunea romînă ca să stea în dușmănie cu Ungurĭ, este dușmanul națiuniĭ romîne. Dacă piere Maghiarul astăzĭ, mîne piere și Romînul." Corespundea în felul acesta mărturisirĭ unuĭ Slovac, care strigase: „Slovacĭ mieĭ sunt Maghiarĭ întregĭ"!

Singurul care a vorbit foarte deslușit a fost Iosif Hodoș (1829—80), om dintr'o bucată, cu multă stăpînire de sine și mult curaj. A început prin a declara că ar fi voit să vorbească românește și, de și vorbește silit ungurește în dietă, poate că va veni timpul și pentru acest lucru, să vorbească în limba luĭ. În ce privește

„unirea“, el crede că „numaĭ coroana este comună între Ardeal și Ungaria“. Unirea decretată la 1848, în adunarea revoluționară de la Cluj, n'are niciо valoare, ea nu este „articulată“, nu este cuprinsă în articolele uneĭ legĭ următoare; e o simplă demonstrație națională, care se îndreaptă și contra Romînilor. De almintrelea asupra acestuĭ punct s'a trecut, de vreme ce aŭ existat de la 1848 încoace adunărĭ ale Ardealuluĭ alăturĭ cu adunările Ungarieĭ. Mergînd maĭ departe, el declara că se înțelege pe sine ca făcînd parte din locuitoriĭ unuĭ Ardeal complectat firește cu comitatele exterioare. Și a fost un tumult în adunare cînd s'a declarat că regiunea până la Tisa face parte din Ardeal în sensul politic cel maĭ vast al cuvîntuluĭ. Programul luĭ se resuma în această formulă: „integritatea și independența Ardealuluĭ cu țerile aparținătoare coroaneĭ Sf. Ștefan“.

Așa s'aŭ desfășurat, în ce privește pe Romînĭ, ședințele de la început ale dieteĭ, iar, la 24 Iunie, începîndu-se războiul, s'a făcut apel la „meine Völker“ lăsîndu-se soluțiile pe urmă, după resultatele războiuluĭ. Cu cîtă inimă s'aŭ luptat aceia cari nu maĭ eraŭ priviți ca o nație și cari puteaŭ pierde tot ce răscumpăraseră cu sîngele lor, se știe. În desastrul înfrîngerĭ obscure eĭ aŭ amestecat strălucitoarea lumină a credinței și onoareĭ lor.

Dacă ar fi fost altă cultură, altă solidaritate, altă orientare, din acest noŭ capitol de jertfe umane ce nu s'ar fi putut cîștiga! Dar în acel moment tocmaĭ Ladislaŭ Popp smulgea luĭ Șaguna, gata a merge, și data aceasta, dar nu cu *orice fel* de petiție, dreptul de a conduce pe Romînĭ și încredința, ca represintant al curentuluĭ laic, sarcina de a se presinta Împăratuluĭ cu un memorand pentru redeschiderea dieteĭ ardelene, memorand inițiat la Blaj și iscălit la Brașov și Turda, acruluĭ critic ce era Bariț și advocatuluĭ dr. Ioan Rațiŭ. Peste cîteva săptămînĭ memorandul se întorcea îndărăt pe cale oficială, cu observația că „Maiestatea Sa n'a binevoit a dispune nimica despre acea petițiune“. De alminterea, trimeșiĭ niciĭ nu fuseseră primiți în audiență publică, ci numaĭ, în particular, Rațiŭ. Brașoveniĭ își retraseră plenipotența.

În acest moment, la 30 Decembre 1866, provocat de articole în „Telegraful Romîn“, Șuluț crezu că are dreptul să califice pe colegul săŭ de trădător față de neam, printr'un lung și violent act de acusație. Răspunsul, redactat de Ioan Pușcariu și întregit

de episcop, s'a și publicat: el e un monument de bun simț politic și de legitimă indignare, cuprinsă în formele cele mai obiective față de situația în care se vorbia. „Plătească-i Domnul după faptele sale", fu apoi ultimul răspuns al lui Șaguna.

La reluarea ședințelor dietei, nicĭun cuvînt despre noile sacrificiĭ de sînge făcute pentru Împărat, despre marele rol de vitejie pe care l-aŭ avut Romînii în războiŭ, și mai ales nicĭo încercare de a fixà deosebirea între atitudinea morală pe care aŭ avut-o în războiul de la 1866 Ungurii și atitudinea morală pe care aŭ avut-o Romînii. Nimic decît obișnuitele teorii de metafisică politică. Cînd Ungurii urlaŭ în dietă: „Nu recunoaștem pe Împărat!" — s'a strigat; este în protocol —, Romînii urmaŭ, cu puțin mai mare siguranță de sine, discuțiunea cu privire la „naționalitatea politică" și „naționalitatea genetică", la „drepturi inarticulate" și „drepturi nearticulate" ș. a. m. d. Nicĭo scenă mare de pasiune măcar... Și eraŭ datorĭ, absolut datorĭ cu scena aceasta mare de pasiune, tumultuoasă, teribilă. Nu pierde un popor toată basa sa constituțională, cum eraŭ s'o piardă aĭ noștri la 1867, disolvîndu-se dietele din Sibiiŭ și Cluj și anulîndu-se toată opera lor, fără o protestare menită să rămîie în istoria nedreptăților. Babeș și Gozsdu aŭ încercat doar o modestă opoziție, propuind, de pildă, ca în loc de „națiune maghiară" să se zică „patria noastră", cînd era vorba de a se cere Împăratului restituirea „libertăților". În discuția provocată de această propunere limpede, a vorbit Alexandru Mocioni. A început și el cu declarația că își reservă dreptul de a vorbi altă dată românește și, dacă vorbește ungurește acuma, o face numaĭ din motive de oportunitate. În ce privește teoria, el zicea: „țin ca lucru necorect, după modesta mea părere, ca complexul acestei națiuni să poarte numele genetic *al unei națiuni aflătoare în minoritate*". Și atuncĭ obiectă Aloisiu Vlad că discuția aceasta samănă cu aceia care se făcea la 1453 în Constantinopolul asediat de Turcĭ, cu privire la unirea cu Roma, ca și cum și *Romînilor* li s'ar fi putut aduce această critică.

Declarațiĭ mai energice vin iarăși din partea lui Hodoș. Se adusese înnainte, cu aceiași nedibăcie ca astăzi, chestia Ungurilor din județele Bacăŭ și Roman. Sînt acolo, se zicea, vre-o 80.000 de Maghiarĭ; ce ar fi dacă ar cere și eĭ o unitate cu aĭ lor din Patrie! „Dacă am cere în Parlamentul din Bucureștĭ pentru

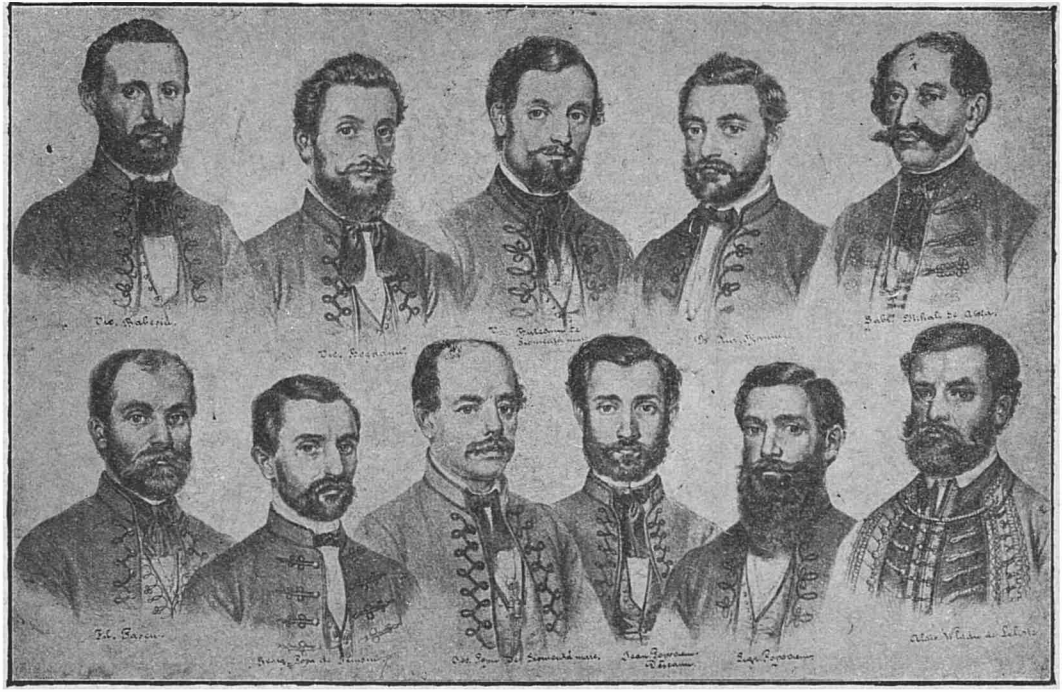

Vincenţiŭ Babeş şi tovarăşiĭ săĭ din Parlamentul dualismuluĭ.

Ungurii noștri din România ce cereți d-voastră pentru Romînii de aici, ce s'ar face?" Și atunci Hodoș observă că este deosebire: „aceia sînt „adventitii", pe cînd noi sîntem băștinași". — Și dacă totuși ar veni Ungurii cu aceste pretenții? — Eu le-aș susținea și acolo!

În momentul acesta, între discuțiile preliminare, între acordarea Ungariei reconstituite de către Împărat, între numirea, la 18 Februar 1867, a lui Andrássy Gyula ca prim-ministru al Ungariei, între pregătirile pentru încoronarea din 8 Iunie, veni petiția cu cele 1493 de iscăliturî de „alegători romîni" cerînd unele lucruri mari în numele unei „națiî otelite"... Și Francisc-Iosif răspundea scurt acestor oameni, cari stăteau și în afară de ierarhia bisericească și în afară de represintanța parlamentară: „Contez pe credința dv. și în viitor, iar dorințele și cererile Romînilor le voiu considera" (Decembre 1866).

Iar, peste trei luni, cînd Ilie Măcelariu la 7 Mart 1867, rostește cele d'intăiu și cele din urmă cuvinte românești care s'au auzit vre-odată într'un Parlament al Ungariei unificate: „Onorată Cameră...", a fost un urlet extraordinar! „La ordine! Unde este presidentul?". Presidentul a intervenit și a spus că nu este de admis să se vorbească în limba românească, fiindcă există în acest sens un articol de lege. S'a dovedit însă că acest articol nu există, și a trebuit o ordonanță a Împăratului care să răpească dreptul de a vorbi în limba românească în Parlamentul din Pesta.

„Fără întrebuințarea limbii materne, patria și naționalitatea sînt numai o ilusie", declara atunci, adînc mișcat, *în ungurește*, oratorul. Și, la comunicarea resoluției imperiale contra dreptului limbii românești, el face să se audă aceste neuitate cuvinte: „Da, dar nu s'a șters din inima națiunii romîne amintirea acestui drept".

Cînd apoi s'a ridicat să vorbească un altul, Andrei Medan, l-au întîmpinat cu „Jos!". Cînd s'au pomenit de anume măsuri din 1848, s'a întrebat ironic: „Unde? La Blaj?". Totuși Alexandru Roman, intervenind în favoarea lui Șuluț, pe care era vorba să-l destituie pe jumătate, dîndu-i un coadjutor, a amintit, curagios, și de jertfa celor 40.000 de Romîni cari căzuseră la 1848.

S'a vorbit chiar și de Horea. Nu știu mai cine făcuse alusie la numele blăstămat al celui tras pe roată, și un deputat romîn

s'a sculat pentru a spune, rece, că este o mare deosebire între Horea și cutare din partea Ungurilor de la 1848, fiindcă *Horea a luptat pentru dreptate.* „Dacă voiți exemple de cruzime, căutați-le la naționalitatea d-voastră și nu le puneți în spinarea altora.“

Deputații romîni comiseră însă greșeala de a rămînea în Parlament și după despoiarea națiunii lor de orice drept special, prin actul de la 27 Iunie1867, trei săptămîni abia după încoronare, la care asistase Șaguna—și nu Șuluț—, atrăgîndu-și pentru aceasta scoaterea prin vot fățiș din presidența „Asociației“, și după ce se crease dualismul, pe o basă pe care ei n'o puteau admite. Datoria lor era să părăsească imediat Parlamentul, după provocarea unei scene pasionale care să emoționeze lumea întreagă, lumea românească și lumea străină. Cu toate acestea au rămas acolo. Și e penibil să-i vezi cum se amestecă în discuția tuturor chestiunilor secundare, fără nicîun fel de importanță... Luau cuvîntul la fiecare prilej aproape. Era vorba de organisația municipiilor? Două-trei discursuri românești. Era vorba de invalidarea alegerilor? Două-trei discursuri românești. Li se usau în felul acesta puterile fără absolut nicîun folos pentru afirmarea lor națională ori pentru consecințele practice pe care le puteau trage în folosul națiunii lor.

Din afară lucrul acesta s'a simțit, și tineretul din Blaj a făcut așa-numitul *pronunciamento*, care este foarte interesant. S'au adunat un număr de tineri și au luat hotărîrea de a desaproba acțiunea umilă a deputaților, spunînd limpede că pentru Romînii din Ardeal uniunea de la 1848 este ceva care lovește așa de mult în interesele lor, încît n'o pot admite. Din punctul de vedere al unui interes superior, ei rămîneau într'o atitudine de opoziție permanentă și cereau întoarcerea autonomiei Ardealului și a drepturilor Romînilor în margenile acestei autonomii.

S'a făcut un zgomot infernal, s'au început cercetări împotriva acelora cari alcătuiseră acest act al „pronunciamentului“, și au fost și discuții în Parlamentul unguresc. S'a găsit cineva care să spuie aicî că pentru Romînii din Ardeal uniunea din 1848 nu este decît „afluxul volniciei“. „Strigăte! Aceasta nu se poate tolera! Mai mulți deputați sar de pe scaune!“ Iar la asemenea intole-

rantă Ilie Măcelaru răspundea: „Nu pentru cîștig de pîne am venit aicĭ, cum se crede în cercurĭ mai înnalte, ci pentru ca să dăm dovezĭ națiunilor surorĭ că nu vroim să pierdem nicĭun prilej de a trăi cu ele în pașnică și bună înțelegere. Departe însă de orĭcine cugetul de a știrbi în exercițiul dreptuluĭ nostru restrîns autonomia Ardealuluĭ.“ Iar, cînd s'a discutat limba de întrebuințat în școlile populare, prin urmare la legea învățămîntuluĭ elementar, Iosif Hodoș și-a resumat părerea în această propoșițiune: „În școlile acestea nu este nevoie să se învețe limba maghiară, ci limba poporuluĭ, care este acolo în majoritate“.

Se votaseră o mulțime de legĭ. *Una* însă se zăbovise, care fusese făgăduită de la început, aceia care trebuia să fixeze punctele de unire și de osebire: legea naționalităților, compensația pentru „inarticularea națională“ pierdută.

Eraŭ mai multe propunerĭ: una din 1866, a Romînilor, prevedea că „în Ungaria locuitorĭ maghiarĭ constituie națiunea maghiară, locuitorĭ romînĭ, națiunea romînă, locuitorĭ slovacĭ, națiunea slovacă, locuitorĭ sîrbĭ, națiunea sîrbească, locuitorĭ germanĭ, națiunea germană și locuitorĭ rutenĭ, națiunea ruteană“.

Nicĭ pe departe nu se putea aproba o astfel de propunere, formulată așa de ascuțit, de un Parlament care din ședință în ședință devenia cu atît mai neîngăduitor, cu cît era mai sigur de sine, cu cît în umbra luĭ se organisa forța administrațieĭ maghiare căreia de atuncĭ i-aŭ rămas supuse toate provinciile regatuluĭ. Într'o formă mai blîndă a venit apoĭ propunerea naționalităților, dar slab susținută, cu șeĭsprezece zile înnainte de închiderea dieteĭ. Cîțĭva oratorĭ aŭ ținut discursurĭ marĭ; între alțiĭ și Hundsdorfer-Hunfalvy, istoricul Neamț curat, care a pomenit impunerea culturiĭ anglo-saxone în Statele Unite, faptul că eĭ aŭ trebuit să i se supună Indienĭ, Pieile Roșiĭ. Și adăugia: „Noĭ n'o facem, dar ferească Dumnezeŭ să nu ne provoace cineva să întrebuințăm față de naționalitățile celelalte mijloacele de desagregare totală pe care le-aŭ întrebuințat Anglo-Saxonĭ față de Pieile Roșiĭ din America de Nord.“ Ba a vorbit și de Belgia și Olanda, uitînd că în Belgia sînt două limbĭ, care trăiesc de la sine, pe cînd limba maghiară nu se impune de la sine. Decît Romînĭ, Sîrbiĭ aŭ vorbit cu mai multă inimă, cunoștință a împrejurărilor și autoritate, la legea naționalităților.

Atuncĭ nu s'a ajuns la legea dorită. Iar, cînd s'a ajuns, ea nu maĭ era decît un zădarnic desiderat. Dar Romîniĭ rămîneaŭ să maĭ facă, pănă se vor convinge de aceasta, încă multă practică de parlamentarism ungar.

Șaguna avuse o mare și legitimă teamă: ca noul regim să nu revie asupra concesiilor smulse trecutuluĭ absolutist. Reserva luĭ, cu prețul popularităților, își poate găsi explicația eĭ și în acest sentiment. El n'avea însă motiv de teamă: Deák însuși mărturisia adîncul respect pe care-l purta acesteĭ marĭ personalități, care pe dînsul, ca și pe Kossuth, îl impresionase de la întâia vedere prin maiestatea frumuseței sale bărbătești. Noul ministru de Culte, fruntașul scriitor maghiar, Iosif Eötvös, fusese un tovarăș de școală al luĭ și-ĭ rămăsese prieten [1].

Decĭ, la 24 April 1868, se presintă în Parlament proiectul de lege pentru recunoașterea „actuluĭ grațios“ de odinioară al Împăratuluĭ: „Mitropolia de sine stătătoare și de drept egal cu a Sîrbilor, înființată *pe sama Romînilor* de religiunea greco-orientală, asemenea și ridicarea episcopiei greco-orientale din Ardeal ca arhiepiscopie, se inarticulează“ era cuprinsul celuĭ de-al doilea articol. Se punea în vedere neîntîrziata chemare a „congresuluĭ bisericesc *romîn național* de confesiunea greco-ortodoxă“ (§ 6). Guvernul își reservă de a hotărî în ultima instanță cu privire la diferendele dintre cele două Biserici naționale ortodoxe, a Sîrbilor și a Romînilor, și se reservaŭ drepturile „credincioșilor de confesiunea greco-orientală cari nu sînt nicĭ de limba sîrbească, nicĭ romînă“,—rămășițele din Pesta și Brașov ale Grecilor, și nu niscaĭva Ungurĭ ortodoxĭ, la cari încă nu se gîndia nimenĭ. Împotriva opositieĭ sîrbeștĭ, care credea să poată readuce în parte vechea stare de lucrurĭ, și a încercărilor maghiare de a amesteca Statul cît se poate de mult în autonomia odată hotărîtă, rămase în mare parte ceia ce doria Șaguna să rămîie. Și, în Camera Magnaților, el apărase cu căldură contra Patriarhuluĭ sîrbesc, drepturile „sfinte ale limbiĭ“. „Pot eŭ să vorbesc și maĭ frumos decît odinioară Sf. Ioan Gură-de-Aur, ba însuși St. Ioan Gură-de-Aur poate vorbi, însă, dacă va vorbi unuĭ popor care nu-l pricepe, gura luĭ de aur rămîne fără efect [2]“.

---

[1] Lupaș, *l. c.*, p. 284, nota 2.

[2] Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiiŭ, 1870, p. 332 și urm.

Congresul de organisare-şĭ deschise şedinţele la 25 Septembre 1868 în Sibiiŭ. Cuprindea 60 de mirenĭ pe lîngă 30 de clericĭ. În douăsprezece şedinţe se hotărî, atît modul de alegere al arhiereilor—rămas în suspensiune de la 1864 încă—, cît şi acela cum se va conduce de acum înnainte, cu necontenita participare a credincioşilor, şi nu pe răspunderea însăşĭ a şefilor bisericeştĭ, prin „absolutism ierarhic", Biserica. „Depun", spunea creatorul unic al acesteĭ stărĭ de lucrurĭ, „cu desăvîrşită odihnă sufletească toată competinţa legislativă a Bisericiĭ noastre naţionale în mînile congresuluĭ present şi ale celor viitoare, care singure sîut represintanţele legale şi canonice ale întregiĭ noastre provinciĭ metropolitane, prin urmare competente de a aduce şi conduce trebile administrative-economice bisericeşte, şcolare şi fundaţionale[1]". Se admise întrebuinţarea generală şi exclusivă a limbiĭ româneştĭ şi se hotărî pregătirea noilor episcopiĭ, dorite de credincioşĭ, la Oradea-Mare şi Timişoara.

Dar opera cea mare a memorabileĭ adunărĭ a fost *Statutul organic,* „templu al libertăţiĭ confesionale şi naţionale", cum se exprima unul din vorbitorĭ. După cuprinsul luĭ, „nime în provincia noastră metropolitană", spunea Şaguna însuşĭ, „nu e oaspe şi nemernic, ci e membru îndreptăţit şi activ în Biserica noastră[2]". De la un capăt la altul, pentru preoţĭ, pentru dascălĭ de şcoală, pentru toţĭ slujbaşiĭ mărunţĭ, pentru protopopĭ şi inspectoriĭ şcolarĭ, pentru membriĭ consistoriilor, pentru Vlădicĭ şi Mitropolit, un singur principiu domneşte: acela al alegeriĭ, şi ea trebuie să se facă pe cea maĭ largă basă populară. Fiecare organ are autonomia sa. Adunările sînt parohiale, protopopeştĭ, consistoriale (cu un Senat bisericesc, unul şcolar şi al treilea fundaţional). Preoţiĭ lucrează alăturĭ cu mireniĭ. Congresul de 90 e anual; cel de alegere a Mitropolituluĭ cuprinde 120 de membri. Era ca o înviere a înfrăţitoarelor tradiţiĭ democratice din Biserica primitivă, interpretate în aşa fel, încît să permită exprimarea adecvată şi îndrăzneaţă a uneĭ naţiunĭ care nu-şĭ putea găsi altfel o continuă manifestare legală.

Ministeriul aprobă această largă şi reală Constituţie biseri-

---

[1] *Ibid.*, p. 343. Şi în n-l consacrat luĭ Şaguna din *Neamul Românesc* pe anul 1909.

[2] Popea, *l. c*, p. 348.

ceasca-națională, la 28 Maiŭ 1869, adăugînd însă puncte care deschideaŭ portița intervenției sale. Astfel Statul își păstra dreptul de control, se recunoștea primația sîrbească prin aceia că pentru un sinod comun, în afaceri de dogmă, de la Sîrbi trebuia să plece inițiativa, căpeteniile bisericești trebuiaŭ să facă la întrarea lor în funcțiuni jurămînt de credință; congresele să nu se ție fără o înștiințare prealabilă a Suveranului și, în sfîrșit, în legăturile ei cu Statul, Biserica se cade să vorbească ungurește (Statutul însuși fusese presintat numai în originalul românesc) [1]. Se încercă în zădar un protest. În toamna anului 1870 noua organisație începea să funcționeze, fără nicio neînțelegere și fără nicio greutate.

Alexandru Șuluț nu trăi să vadă această organisație, căreia el nu-i putea opune decît curtea sa de canonici, centralisînd administrația, judecata și grija școlilor și adunările de alegere, extraordinare. Încă de la 7 Septembre 1867, el încetase din viață. Fusese un suflet nobil, iubitor al nației sale, un idealist sentimental, pe care pasiunile altora, din jurul său, îl împiedecaseră de a păstra punctul său de vedere din 1861 că, dacă „soarta saŭ inamicii — că Dumnezeŭ cu bună samă nu — aŭ vrut ca Romînii să fie tăiați în două confesiuni, ei totuși sînt o carne, sînt un trup, un sînge, o *națiune* romînă“ [2]. Și nu trebuie să uităm că, tot atunci, calificînd de nebună ideia unui „Imperiu dacoromîn“, el afirma că „în inima noastră, ca și în inima tuturor națiunilor către națiunea lor, locuiește boldul și simțul acel preanatural prin care pre frații noștri romîni cari, ori în Principatele danubiane, ori în altă parte a lumii ar locui, să-i iubim și lor să li poftim tot binele și toată fericirea“ [3].

Urmașul său era să se ție, ca și Șaguna, la o parte de activitatea politică, și aceasta într'un timp cînd, față de suprimarea legilor de asigurare națională și înnăbușirea glasurilor de protestare în Parlament, un curent spre pasivism începea tot mai mult să cîștige teren. Dar prin Sinodul mixt — și cu mireni —,

---

[1] Ilarion Pușcariu, *Mitropolia*, p. 171.

[2] *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești de la Sibiiŭ*, p. 63.

[3] *Ibid.*, p. 63.

Mitropolitul Andreiŭ Şaguna (alt chip).

pe care-l ținu în afacerile școlare în 1873 și în curînd îl chemă și în afaceri fundaționale —, el recunoștea superioritatea măsurilor lui Șaguna și căuta, în margenile canonice ale Bisericii sale, să le imite.

XVII.

Cultura populară la Romînii din Ungaria în preajma anului 1870.

Pentru o politică de pasivitate a Romînilor din Ardeal și Ungaria, așa cum erau siliți acum s'o inaugureze, de sigur prea târziu, ar fi trebuit un lucru, care în cea mai mare parte lipsește și astăzi la dînșii și li dă firește un succes cu mult mai mic decît acela la care ar avea dreptul să rîvnească: lipsa pregătirii îndelungate a națiunii întregi, fără deosebire de confesiune și de clasă. Cîștigarea unei orientări statornice, aceasta este absolut necesar la un popor ce nu are Stat, nu are guvern, care trăiește prin urmare prin conștiința morală răspîndită între toți indivizii cari-l alcătuiesc. Cu totul altfel este situația unei națiuni care este organisată în formă de Stat și ale cării organe conducătoare pot întru cîtva să suplinească lipsa existenței unei conștiințe morale a națiunii. În orice împrejurări și pentru totdeauna nicî acolo aceasta nu se poate: existența morală a națiunii este o condițiune neapărată a garanției viitorului ei. Dar, în unele casuri măcar, în anumite manifestări se poate să se înlocuiască, să se dea ilusiunea existenței unei națiuni prin existența unui Stat bine constituit, a unei clase conducătoare cu educația ei proprie, cu rădăcini în trecut, cu anumiți șefi legali înnaintea cărora se închină toată lumea.

Căci conștiința națională nu există numai în cultura națională, ci în ceva cu mult mai mare, în manifestarea instinctivă a națiunii întregi față de anumite probleme în același fel. Lucru

foarte greŭ, care se produce printr'o anumită cultură și o anumită direcțiune a acesteĭ culturĭ. Într'un schimb de scrisorĭ dintre Bethmann-Holweg și profesorul Lamprecht, s'a arătat din partea celuĭ d'intăiŭ că *Germania* nu formează încă o națiune în acest sens și se vorbia cu admirație de acel instinct care face pe Francesĭ și pe Englesĭ să se manifeste în întregime, fără discuție, fără propagandă, fără lectură, fără ascultare de discursurĭ, în acelașĭ fel față de anumite întrebărĭ de ordin superior.

Se poate întîmpla ca la un popor din care o maĭ mare parte este liberă și o altă neliberă, partea neliberă să împrumute această conștiință morală, această soluțiune unică în chestiile decisive de la partea care este liberă. Pentru aceasta trebuie însă ca legăturile dintre una și alta să fie reale, strînse, continue. Aceia cari sînt neliberĭ să-șĭ pregătească decĭ copiiĭ, măcar în ce privește aniĭ ceĭ din urmă, în școlile celor cari sînt liberĭ. Trebuie să existe ziare care să pătrundă fără deosebire de hotare, ca să creeze în toate părțile aceiașĭ conștiință. Și se maĭ cere, natural, ca și ceĭ liberĭ să trăiască, înnainte de toate, pentru cultura care stabilește legăturile între dînșiĭ și ceĭlalțĭ.

Dar condițiunile acestea nu sînt îndeplinite la noĭ nicĭ astăzĭ. Nu învățăm aceiașĭ școală, nu cetim decît în parte aceleașĭ cărțĭ, și maĭ ales nu cetim decît în foarte mică parte aceleașĭ ziare. Așa era și pe la 1860-70, și avem însășĭ mărturisirea lor că, „în Austria, din foile politice din Bucureștĭ, numaĭ *Naționalul* poate întra liber cu poșta[1]". Eĭ ar ceti bucuros pe ale noastre, dar sînt oprite; noĭ nu putem ceti pe ale lor, fiindcă ni trebuie cu totul altă materie decît aceia de suferințe care ni vine de dincolo. Informația noastră eĭ o cetesc, nu pentru informație, ci pentru elementul de mîndrie care poate să iasă din informația ziarelor noastre; noĭ însă nu cetim pe a lor, fiindcă e prea serioasă, prea sinceră. Universitățile noastre nu sînt populate de Romînĭ veniți din alte părțĭ. Și, dacă *astăzĭ* nu există această legătură, ni putem închipui ce era pe atuncĭ, înnainte de 1870, cînd s'aŭ hotărît în sfîrșit Romîniĭ din Ardeal să se retragă într'o cetățuie culturală, care trebuia creată. Și aceasta deși la Universitatea din Iașĭ, întemeiată în 1861, unul din marĭĭ profesorĭ era Bărnuț și spiritul întreg era, prin el, ardelenesc, deși

[1] Bibliografia de la sfîrșitul *Protocolului* citat din 1861, la urmă.

se arăta dorința „de a putea îmbrățișa în mijlocul nostru pe mai mulți dintre frații noștri din Transilvania[1]".

Acum, cu geniul în materie de strategie poate cineva să improviseze în mijlocul unui cîmp fortificații în care să se retragă, dar în materie de cultură nu se poate așa ceva. Tot geniul omenesc strîns la un loc nu este în stare să creeze spontaneu adăpostul cultural de care o națiune învinsă pe terenul politic simte nevoie într'un anume moment. O conștiință națională nu se improvisează și o cultură nu-și găsește fundamentele sale și desvoltarea sa logică decît prim munca necontenită a mai multor generații.

De „dincoace" deci, în acest moment de schimbare silită a direcției, a venit un singur lucru: elementul de mîndrie națională, care se desface atunci cînd Statul pe care se razimă elementele libere ale națiunii, prin anumite împrejurări, mai mult sau mai puțin neașteptate, iea o formă nouă, mai solidă, mai întinsă, mai capabilă de a ridica sufletele celor cari fac parte dintr'însul sau cari tind în chip firesc, pe basa legilor de desvoltare ale națiunilor, să facă parte dintr'însul. La 1859 se săvîrșise Unirea, se crease o armată romînă; armata aceasta romînă întrase în rîndul forțelor militare de care trebuia să se ție seamă. Austria avuse războaie la 1859 și 1866. Le pierduse pe amîndouă și, profitîndu-se de dificultățile Austriei, mai ales după 1866, cînd ea fu zdrobită de Prusia, armatele romîne erau gata să treacă munții, unde, incontestabil, *erau așteptate*, de și, în starea internă a Romăniei atunci, lucrul era, nu numai imprudent, dar imposibil.

Rămînea deci ca de la ei de-acasă pentru ei acasă să-și tragă Romînii de acolo forțele morale *care pot singure* să facă dintr'o pasivitate politică de protestare un lucru viu și fecund.

Începem întăiu cu literatura, care în această privință este mult mai puțin importantă decît ziaristica. Din nenorocire li-a lipsit lor — afară de cîteva cîntece de energie națională ale lui Andrei Murășanu —, o literatură ca a lui Vörösmarty și Petöffy, literatura aceia romantică, veche și nouă, de imaginație aprinsă, de provocare și îndrăzneală nebună, de patriotism și naționalism din

---

[1] *Amicul Școalei*, p. 368, după „Gazeta Transilvaniei". Fuseseră invitați la inaugurare „mai mulți bărbați din Ținuturile în care se află Romîni".

care pentru Ungurĭ a ieşit mişcarea de la 1848[1]. Aceia cari aŭ murit atuncĭ luptînd pentru independenţa maghiară eraŭ formaţĭ în felul acesta, prin această poesie, căreia Unguriĭ îĭ datoresc poate însăşĭ existenţa lor ca naţiune avînd şi anumite rosturĭ de Stat. Şi şcoala clasică, ce nu era chiar aşa de clasică, şi şcoala romantică, şi maĭ ales şcoala revoluţionară politică aŭ colaborat ca să formeze acel spirit naţional maghiar care a însufleţit o societate întreagă. Nu-şĭ poate da samă cineva, din paginile şterse ale tratatelor de istorie obişnuită, ce vifor de entusiasm a străbătut societatea ungurească din 1848-1849 şi de ce înfrîngerea Ungurilor a fost totuşĭ fecundă, pe cînd sînt biruinţe care rămîn sterpe, — fiindcă ceia ce hotărăşte nu este resultatul pe care o mişcare îl poate avea într'o anume fasă a eĭ, ci capitalul moral pe care naţiunea l-a adus în cutare act esenţial al vieţiĭ sale. Acest capital moral nu se pierde; este o bogăţie veşnică. Cetească-se numaĭ acelea romane ale luĭ Jókai, care scrise maĭ tărziŭ, oglindesc totuşĭ impresionant această stare a sufletelor!

La Romînĭ şcoala cea veche se coborîse, cu tratatele eĭ de filologie şi istorie, doar în lumea preoţilor culţĭ, foarte puţinĭ. Nu zic: şi a învăţătorilor, fiindcă după 1848 abia dacă maĭ eraŭ adevăraţiĭ învăţătorĭ. Cu toate acestea, după ce Şaguna a creat cele 600 de şcolĭ ale luĭ şi cursul de pedagogie, înnaintarea şcolilor a mers foarte răpede; a fost o mişcare spontanee de iubire a ţeranuluĭ pentru şcoală, care poate nu-şĭ află părechea în nicio ţară din lume. Nicĭ nu maĭ era de nevoie ca Ioan Puşcariu, în „Comentariul patenteĭ din 1854 pentru poporul romîn", să îndemne la „şcoală şi iarăşĭ la şcoală"[2]; lumea venia de la sine, cu încredere, cu *evlavie*. Între săracĭĭ învăţătorĭ se găsiaŭ şi de aceia ca Ion Haţeg din Belinţ, cu studiĭ făcute la Pesta, care atrăgea pe şcolarĭ cu turte şi crucerĭ, îĭ învăţa „supt umbră", îĭ curăţa şi creştea cu eĭ viermiĭ de mătasă[3]. Căcĭ doar nu era vorba de întemeiarea şcolilor din budgetul Statuluĭ, ci de jertfa

[1] Găsesc în momentul cînd fac corecturile părerĭ foarte pătrunzătoare cu privire la această literatură, în articolele despre Maghiarĭ pe care d. I. Slavicĭ le-a publicat în anul V al „Convorbirilor Literare". Cf. *Istoria literaturiĭ maghiare* de V. Bologa, Sibiiŭ, 1908.

[2] P. 20.

[3] *„Amicul şcoaleĭ"*, p. 241 şi urm. Cf. raportul luĭ Vasicĭ, *ibid*, p 342 şi urm.

grea a fiecăruia dintre săracĭ. În asemenea condiţiĭ e în adevăr de uimit că, la 1860, din 2.164 de şcolĭ primare care existaŭ în Ardeal, 742 eraŭ şcolĭ româneştĭ [1]. Maĭ mult decît a treia parte a şcolilor de acolo eraŭ întemeiate decĭ de ţerănimea noastră ieşind aşa ca din pămînt. „Să nu zidim de sus“, marea învăţătură a luĭ Şaguna, fusese urmată.

Dar ideile şcoliĭ latiniste pătrunseseră, cum am spus, între preoţĭ, cari la început nu cetiaŭ. Îĭ luase Şaguna şi cu răul şi-ĭ maĭ făcuse din păstorĭ de oamenĭ cari eraŭ şi păstorĭ de oĭ, preoţĭ amestecaţĭ în cultura naţiuniĭ lor. Făcuse pentru eĭ „Dreptul canonic“, „Enchiridiul de canoane“, „Studiul pastoral“, „Istoria bisericească“ [2]. Pentru eĭ întemeiase *Telegraful Romîn*, apărînd, le la 1852, în tipografia episcopală, de două, apoĭ de treĭ orĭ pe săptămînă, întăiŭ supt conducerea luĭ Aaron Florian. Iar preoţiĭ uniţĭ, cu cultură, de la Blaj, aceia se ţineaŭ firește mult maĭ sus, eraŭ oamenĭ cari aveaŭ o pregătire superioară, treceaŭ prin şcolĭ care formaŭ ca un fel de început de Universitate, în care se preda teologia superioară, dreptul, filosofia. Dar nicĭ acolo o pregătire a învăţătorilor nu exista încă.

Se ceruseră Universitate, Academiĭ, — şi de simpli sătenĭ săracĭ. Şaguna voià un gimnasiu mare şi un gimnasiu mic, şese altele în ţară, şese şcolĭ reale. După ce se supărase pe Braşovenĭ că zălogesc pentru gimnasiu şi „cojocul Sf. Nicolae“, el îĭ sfinţi, îĭ îngriji şi-l iubi, cît stătu supt conducerea luĭ Gavril Munteanu şi a luĭ Ioan Meşotă [3].

Avu bucuria să vadă cum cîteva comune din Munţiĭ Apusenĭ întemeiază gimnasiul din Brad, la 1862. Era vorba chiar de o şcoală curat secundară la Lugoj [4]. Dar sînt numaĭ începuturĭ, *pe drumurĭ străine*. Se proiectase la Haţeg o şcoală centrală [5], şi la

---

[1] Cf. Lupaş, *l. c.*, p. 305, nota 2; *Amicul şcoaleĭ*, p. 150 şi urm.

[2] Cf. Lupaş, *l. c.*, pp. 160 şi urm., 299.

[3] Asupra frecventării în 1859, servească această notiţă din *Amicul Şcoaleĭ*, p. 69: „s'aŭ înmatriculat peste tot 71 de şcolarĭ: după naţionalitate, 70 Romînĭ şi un Ţigan; după confesiune 65 greco-orientalĭ şi 6 greco-catolicĭ; după ţerĭ, 68 pămînteni şi 3 străinĭ. Cu finea anuluĭ şcolastic rămaseră numaĭ 52 şcolarĭ, căcĭ 16 aŭ părăsit şcoala, 1 a murit, şi 2 fură asentaţĭ la miliţie. La şcoala normală în 1860 eraŭ 258 de şcolarĭ, la cea de fete 66 şcolăriţe; p. 257. La Beiuş eraŭ 16 elevĭ (11 Unguri, 1 German, 2 Evreĭ); p. 365.

[4] Lupaş, *l. c.*, pp. 142-3, 299 nota 2, 300-1.

[5] *Amicul Şcoaleĭ*, p. 181.

Făgăraș Ioan Codru Drăgușan, unul din marii funcționarĭ ai absolutismului, întemeiè școala „Radu Negru". La 1859-60, 27 de Romînĭ urmaŭ la Academia de drept din Sibiiŭ [1].

Școala românească nu putea servi pentru răspîndirea mai largă a ideilor, reformatoare supt raportul cultural și politic, din veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Prea puține din aceste ideĭ străbătuseră. Se ridicase o generație care învățase la școlile apusene: mulți dintre eĭ fuseseră la Viena și Pesta, iar, după 1848, la Universitățile italiene din Padova și Pavia, unde a fost și Hodoș și și-aŭ desăvîrșit cunoștințile Bărnuț, Papiu Ilarian. Papiu a ieșit un jurisconsult de mare valoare, care, ca interpret al dreptuluĭ și ca ministru în România, a colaborat la alcătuirea legilor noĭ. Să ne gîndim și la frumoasele studiĭ făcute cîtva timp la Viena de bătrînuĭ Laurian, capabil de a scrie o carte întinsă în limba latină, „Tentamen Criticum", aruncînd teoriĭ noĭ filologice în ce privește desvoltarea limbiĭ noastre. Ioan Maiorescu avuse și el aniĭ luĭ de Universitate străină, învățînd dreptul și filologia în Austria.

Generația aceasta era bună într'un fel, pînă la autodidacțiĭ superiorĭ de talia luĭ Cipariŭ saŭ Bariț; ce larg cerc de vedere aveaŭ, și ce activitate se desvoltă în jurul lor! Cipariŭ a fost unul din ceĭ mai remarcabilĭ enciclopediștĭ cari aŭ existat vre-odată, de o originalitate de spirit superbă, capabil de a găsi prin intuiție ceia ce nu găsește cineva prin cea mai îndelungată disciplină științifică. Totuși oamenii aceștia *nu daŭ o literatură*. N'aŭ contact cu ceĭ de jos și nicĭ eĭ între eĭ, rămînînd individualități răzlețe. E dureros cînd vede cineva cum aceste talente se istovesc pe drumurĭ pe care se poate culege ceva, dar nu ceia ce trebuia să se culeagă neapărat. Și talentul literar nu lipsia *nicĭunuia* din eĭ, și, orĭcît cercaŭ a-și face scrisul „filologic", eĭ știaŭ să se facă înțeleși de țeranii din mijlocul cărora se ridicaseră: tatăl luĭ Ioan Maiorescu a făcut sensație la Craiova venind să-și cerceteze fiul, ajuns unul din oamenii marĭ aĭ orașuluĭ. În articolele luĭ Bariț cîtă originalitate de limbă, cîtă spontaneitate de sentiment, cît bun simț duios, care merge drept la inima orĭcăruia!

[1] *Ibid.*, p. 256.

Dar terenul sufletesc era prea mult răscolit de nevoile didactice, pedagogice, publicistice ale fiecăruia, pentru ca rădăcina unei opere literare să se poată împlînta adînc în el. Astfel Cipariŭ tipăreşte la 1858 „Chrestomatia", la 1860 „Poetica", la 1862 a treia ediţie din „Compendiul" de gramatică romînă, la 1866 celebrele luĭ „Principiĭ de limbă şi scriptură"; el prelucrează o scriere despre Ştiinţa Sfinteĭ Scripturĭ, etc. Şcoala din Blaj nu putea să meargă de sigur fără ele. Dar cît de recunoscătorĭ i-am fi fost cu toţiĭ, dacă alăturĭ de acestea ar fi dat ceva şi pentru naţie; nu pentru mica naţie scolastică, ci pentru naţia cea mare, care trăieşte în afară de şcoală, chiar dacă trăieşte prin şcoală la început. Şi, în jurul luĭ, toţiĭ la Blaj nu fac altceva decît cărţĭ de şcoală. Rusu scrie „Icoana lumiĭ" şi „Istoria Ardealuluĭ", — nu a Romînilor din Ardeal, ci a Ardealuluĭ,—Roşu „Filosofia", Vasile Raţ „Purtare de cuviinţă între oameniĭ" ş. a. m. d.

De almintrelea acesta nu e un fenomen de „pedantism blăjean"; acelaşĭ lucru se face şi dincolo, la Sibiiŭ. Şi acolo era Şaguna, spiritul superior, care, ce e drept, n'avea pregătire pentru literatură, de şi maiestru de cuvîntărĭ bisericeştĭ, de îndrumărĭ supt raportul teologic şi disciplinar, de memoriĭ politice. Prelucra şi el din sîrbeşte într'o românească maĭ bună orĭ maĭ rea. Şi era de nevoie pentru o confesiune care nu-şĭ avea literatura sa specială.

Dar literatură beletristică nu aveaŭ nicĭ neunitiĭ decît doar prin foile de la Braşov, care culegeaŭ de icĭ de colo, maĭ mult de peste munţĭ, lucrurĭ ce n'aveaŭ pecetea ardelenească, decĭ nicĭ folosul în Ardeal.

Poesiĭ ca ale luĭ Alecsandri eraŭ escelente de scris în albumurĭ şi de declamat între păharele de ceaiŭ la serata uneĭ nobile doamne, iar, cînd este vorba de poesiĭ patriotice, sînt minunate poesiile patriotice ale luĭ Alecsandri cu condiţia de a fi spuse într'un mediu special: la o solemnitate publică, la ocasiĭ marĭ oficiale. Dar literatura poporuluĭ, de părintească morală, de nobile sentimente, de îndrăzneţe aventurĭ, aceia lipsia de acolo, din sat, de la eĭ. Pănă şi poesiile populare, strînse de d. Atanasie Marienescu, eraŭ supuse uneĭ prealabile pregătirĭ, uneĭ împăieriĭ savante [1].

[1] Dar tot d-sa dă o carte pentru ţeranĭ, cu sfaturĭ practice, însă în limbă nepractică, *Învăţătorul şi poporul, despre bună-starea materială şi propăşirea spirituală*, Sibiiŭ, 1858.

Episcopul Nicolae Popea.

Iar din productele indigene, din „Zorile Bihorului", din „Aurora Romînă", „almanahul societăţiĭ de literatură din Arad", din „Buchetul de sentimente naţionale" saŭ „Mugurii" orĭ „Versuinţele romane, tipărite de junimea studioasă romînă" din şcoala orădeană, nu se formă pentru nimenĭ sufletul pe care toţĭ ar fi trebuit să-l aibă.

Nu-ĭ poate trece prin minte cuiva să aştepte de la ziaristica românească în anii 1848-1870 ceia ce are dreptul să aştepte de la aceia de astăzĭ: ziarul care cuprinde tot, care spune tot, care răzbeşte pretutindenĭ, care ameninţă chiar literatura, fiindcă dă într'o anumită formă până şi literatura. Şi în Europa apuseană între 1830-1840 ziarele eraŭ puţin populare, în cuprinsul şi preţul lor, şi de aceia, în ce priveşte cultura, ele aŭ maĭ puţină influenţă.

În Austria maĭ trebuie să se ţie seamă de alt fapt: era regimul absolutist; gazetele apăreaŭ puţine, şi ele trebuiaŭ să fie scrise într'un anume ton, şi numaĭ în acel ton. S'aŭ plîns de atîtea orĭ bieţiĭ redactorĭ aĭ ziarelor din Ardeal şi Ungaria de necontenita supraveghere poliţienească, de acel control supărător, demoralisant, care se exercita împotriva lor. Se revoltaŭ din causa suspiciunilor care apăsaŭ necontenit asupra intenţiilor lor.

În împrejurărĭ de acestea, o presă *populară* la Romînii de dincolo nu putea să apară. Din foile cele vechĭ, „Gazeta Transilvanieĭ", trecută supt altă conducere, era mult maĭ puţin liberă de la 1848 înnainte, cuprinzînd ştirĭ traduse din alte părţĭ, informaţiĭ cu tendinţă obiectivă, maĭ rar articole. Ea se cetia în multe părţĭ, nu numaĭ la Braşov, dar în lumea ortodoxă maĭ ales.

Biserica unită nu-şĭ avea organul, căcĭ publicaţia, de altfel personală, pe care o începe Cipariŭ înnainte de revoluţie, încetează îndată. El dă apoĭ, cu cel maĭ credincios şi maĭ bun învăţăcel al luĭ, părintele I. M. Moldovan, „Archivul", revistă consacrată istorieĭ şi filologieĭ, cuprinzînd documente vechĭ, discuţiĭ polemice cu ceĭ de la noĭ, cari găsiseră că este foarte bine ales momentul şi să se încaiere cu Ardeleniĭ pe motive de ortografie, studiĭ, etc. Şuluţ nu îndrăznise să deie o foaie rivalisînd cu „Telegraful Romîn" al luĭ Şaguna. Ar fi fost cutezător, şi Mitropolitul unit era în fundul sufletuluĭ un radical timid. „Telegraful Romîn", foarte bine redactat la început, cînd scriaŭ Florian Aaron, Nicolae Cris-

tea, dr. Vasicĭ, Ioan Bădilă, Visarion Roman, Alexandru Roman, Iosif Roman, etc., era să aibă chiar și un supliment literar, dar care n'a ieșit niciodată. „Asociațiunea“ și-a pornit însă foaia literară, „Transilvania“, care însă n'avea atingere cu poporul.

În afară de aceste foĭ se încearcă la Pesta, în legătură cu activismul deputaților de acolo, publicarea unor ziare de o natură politică mai pronunțată, într'o limbă nu totdeauna așa de bună ca limba de la Sibiiŭ și de la Brașov. Eraŭ mai puțin în legătură cu nevoile de toate zilele ale poporuluĭ nostru, dar merită să fie pomenite, pentru că în ele se oglindește spiritul activismuluĭ, al aceluĭ activism care pe încetul se descurajează pentru a face loc politiceĭ de pasivitate. Avem cele două foĭ ale luĭ Sigismund Pop „Amicul Poporuluĭ“ și „Democrația“, apoĭ, ca publicație de căpetenie, „Concordia“ de la 1871 și, mai târziŭ, „Federațiunea“ la 1878.

Lîngă ele trebue să se așeze „Albina“ din 1865, care poartă numele luĭ Gheorghe Popa, dar era redactată în cea mai mare parte de Vincențiu Babeș, inspirația venind de la Mocionești. Cu caracter bisericesc unit, dînd mai mult predicĭ și studiĭ de istorie religioasă, era publicația luĭ Grigore Silași, „Sionul Romîn“, din 1870. Iar pentru învățătorĭ se dă la Sibiiŭ, în 1860, de Visarion Roman, *Amicul școaleĭ*, o „scriptură pedagogică“.

Să nu uităm literatura humoristică, foile luĭ Ardeleanu, „Strigoiul“, „Humoristul“, „Gura Satuluĭ“, care aveaŭ ilustrațiĭ foarte bune, privitoare și la lucrurile din Principate.

Răspîndirea tuturor acestor foĭ era însă de tot restrînsă. Pasiunĭ și interese confesionale, personale eraŭ mai mult servite de dînsele. Foaia tuturora, obiectivă, senină, consecventă, instructivă, lipsia. Dacă ar fi avut-o, dacă ar fi avut măcar o bună foaie fanatică de partid, cum a fost în Bucureștĭ, pentru burghesie, *Romînul* luĭ C. A. Rosetti, Romîniĭ de dincolo ar fi astăzĭ cu un veac mai departe în ce privește limpezirea orizontuluĭ politic pentru toțĭ aĭ lor, din toate clasele.

XVIII.

Agonia activismului (1868-72).

Cu aceasta venim la însăşi proclamarea politicei de pasivitate şi după aceia la condiţiunile în care s'a desvoltat lupta politică a unei părţi anume dintre Romînî în vechea formă parlamentară.

Căci totdeauna cînd se vorbeşte de viaţa politică a Romînilor după dualism, trebuie să se ţie seamă de faptul că n'avem a face cu o naţie unitară în ce priveşte alcătuirea ei naţională, cu toate consecinţele care derivă dintr'o astfel de unitate constituţională.

Ceilalţi, Ungurii, stabiliseră, prin măsurile de după 1866, prin realisarea complectă a dualismului, prin recunoaşterea hotărîrilor de la 1848 cu privire la alipirea Ardealului de Ungaria, prin prefacerea acestor hotărîri într'una din pietrele de temelie ale regatului nou al Ungariei, o unitate constituţională, de care însă Romînii nu puteau să ţie samă, şi mai ales nu puteau să ţie samă în sensul în care se interpreta această nouă unitate constituţională: naţie maghiară, în care să se confunde toate naţionalităţile celelalte; o viaţă constituţională, în folosul unei părţi numai din aceia cari se chemau că participă la dînsa.

Unitatea aceasta n'o simţiau şi n'o admiteau însă Romînii, cari, deci, se întorseseră fiecare la tradiţiile şi la interesele sale locale, pe care le jertfiau numai, întru cît erau ortodocşi, ca membri ai organisaţiei bisericeşti din 1868.

Şi la un popor la care conştiinţa naţională nu este complect educată, la un popor la care masele populare lucrează naţional

mai mult din instinct decît de pe urma unei propagande continue și din causa unei organisații desăvărșite, deosebirile locale capătă o importanță cu mult mai mare decît la alte popoare, de și, ca în Italia și Germania, deosebirile locale rămîn și după o educație politică foarte înaintată, cu o conștiință populară foarte îndelungată.

Pasivitatea a accentuat încă această deosebire, a ajutat-o să se manifeste public. Căci motivul pasivității nu era un motiv general românesc, ci un motiv particular, teritorial. Analisarea celor d'intăiu propuneri în cele d'intăiu adunări care s'au ținut în vederea declarației de pasivitate arată foarte limpede acest lucru. Ardealul protesta împotriva desbinării samavolnice care-i răpise autonomia, fără să ție seamă că restabilirea acestei autonomii ar putea să aducă sfîșierea unității bisericești realisate,—de unde și răceala lui Șaguna față de aceste tendințe. În acest sens se pronunță Ardelenii de la Miercurea, de la Inidoara. În părțile ungurești nici nu se vorbește însă de proclamarea pasivității. Se arată toate durerile, toate călcările de drept, toate denegările de justiție constituționale, — acestea da, și acolo, dar, în ce privește schimbarea liniei de conduită, a atitudinii politice, ca sistem față de alegeri și față de represintarea în Parlament, în părțile bănățene și ungurești nu este vorba de așa ceva. Făcînd declarații foarte frumoase ca aceasta: „Romînii locuiesc de peste șeptesprece secole acest pămînt; în noi este viață, noi voim să trăim ca Romîni", ei credeau că pot înrîuri asupra decisiunilor luate în adunări parlamentare unde erau în foarte slabă minoritate. Este vrednică de ținut în samă scrisoarea de atunci a lui Alexandru Mocioni, care avea o mare influență în părțile unde se întindea activitatea lui[1]. În ea se cere alcătuirea unui partid, sau, cum se întrebuința atunci terminul la femenin, „unei partide politice națională-democratică". Ar avea de scop smulgerea prin activitatea parlamentară și pe toate căile legale — acesta este un termin care se întîlnește în orice manifestare a poporului romîn în timpurile acestea —, în margenile strictului ideal național, a drepturilor elementare pentru națiune. Și se enunțau cu acest prilej principii atît de sănătoase ca acesta: „Numai națiunea care știe să lupte pentru libertatea sa o va poseda întreagă".

[1] Păcățianu, *l. cl*, V, p. 26 și urm.

Totuşĭ la 14 Ianuar 1869 membriĭ adunăriĭ din Miercurea hotărîseră încetarea trimeteriĭ de deputaţĭ din partea Romînilor într'o dietă în care eraŭ convinşĭ că nu vor putea folosi nimic prin aceştĭ represintanţĭ aĭ lor, de oare ce punctul de vedere ce li se opunea era un punct de vedere negativ, de intransigenţă desăvîrşită şi eternă, lăsîndu-se în acelaşĭ timp Romînilor de dincolo, din Ţara Ungurească, şi dreptul şi datoria de a trimete astfel de represintanţĭ. Din consideraţie numaĭ pentru Împărat se vor respecta legile cele nouă. La Inidoara, în aceiaşĭ zi, la Solnoc, înnainte, se luară decisiunĭ la fel cu aceasta[1].

Forţe din cele maĭ însemnate ale Romînilor se înlăturară prin aceasta dintre conducătoriĭ uneĭ lupte care continuà totuşĭ, fără să se vadă limpede caracterul eĭ teritorial, prin forţe politice de o valoare şi o experienţă inferioară. În dietă după aceasta nu s'a maĭ auzit Ilie Măcelaru, un om şi jumătate, stăpîn pe cercul luĭ de la Miercurea, care vorbia liniştit, deschis, fără frică, înnaintea oriceuĭ. Nu maĭ pomenim pe represintanţiĭ superiorĭ aĭ cleruluĭ, cari, din momentul acesta, raliindu-se şi eĭ la pasivitate, de şi n'aŭ luat parte la adunările care aŭ decretat-o—Şaguna era în perioada de amorţire nemulţămită cu invasia lipsită de respect şi de înţelepciune a elementuluĭ laic (moare la 16 Iunie 1873), iar Ioan Vancea de Buteasa, noul arhiereŭ blăjean, se consacrà exclusiv uneĭ opere de organisare, cerută şi de organisarea Bisericiĭ rivale—, nu şi-aŭ maĭ ridicat glasul în adunările în care deputaţiĭ Banatuluĭ şi părţile ungureştĭ vorbiaŭ de deosebite chestiunĭ.

O retragere în masă a uneĭ părţĭ din fruntaşiĭ unuĭ popor se poate la cine ştie ce naţiune mare, înnaintată în cultură, deprinsă cu luptele politice, la o naţiune ce are de unde lăsa şi totuşĭ să rămîie. Dar era un fundamental neajuns în situaţia Romînilor dacă o parte din puţiniĭ fruntaşĭ pe cari îĭ aveaŭ, şi maĭ ales din puţiniĭ oameni cari eraŭ deprinşĭ cu viaţa publică, cari fuseseră în funcţiunĭ de Stat, cari cunoşteaŭ legile, dispăreaŭ de la suprafaţa politică.

Dar, în sine, era bun activismul saŭ era bun pasivismul? Argumentele pe care le-am adus acum zece anĭ, în „Sămănătorul",

[1] Păcăţianu, *l. c.* p. 61 şi urm.

le repet și acuma, căcĭ tot ce s'a întîmplat pe urmă n'a făcut decît să întărească părerea mea. Noĭ n'avem puterĭ destule ca să ducem în acelașĭ timp lupta economică, culturală și politică. Și, atuncĭ cînd trebuie să alegem între ele,—și *trebuie* să alegem—, ce se cuvine să avem în vedere maĭ întăiŭ? Natural că aceia ce privește viața noastră culturală și economică. Înnainte de toate să fim un popor luminat, bogat, unitar prin conștiință,—fiindcă acolo nu este vorba, ca la noĭ, în România, de o activitate politică între aĭ tăĭ, ci este vorba de o activitate politică pentru aĭ tăĭ și între ceĭlalțĭ, în fața celorlalțĭ, cari sînt contrariĭ poporuluĭ tăŭ. Este o deosebire *esențială*.

Și maĭ este un lucru. O luptă politică este o acțiune chibzuită pe basa unor puterĭ bine calculate și în vederea unuĭ scop bine determinat. Dacă, de la început, vezĭ că nu te apropiĭ de acest scop, atuncĭ fără îndoială că drumul pe care aĭ pornit este în el însuși un drum greșit. Trebuie să se soldeze positiv bilanțul orĭcărieĭ activități politice. Întru cît însă s'a soldat positiv bilanțul activității politice a Romînilor din Ardeal de cînd s'a deschis era activismuluĭ? Ba, din potrivă, unĭĭ fără să se fi speriat Ungurĭĭ, s'aŭ lăsat ispitițĭ *eĭ*. Anume disidențe naționale fără activism ar fi fost imposibile. De o parte, oamenĭ simplĭ, adunațĭ dintr'un colț de provincie, de alta, oamenĭ marĭ, cu obiceiurĭ de societate, cu maniere prevenitoare, cu talent de a capta sufletele, de a stîrni, măguli și satisface vanitățile și interesele. De unde vin apoĭ variațiĭ individuale, în creștere înceată, dar sigură. La început trebuie o balanță de precisie ca să se simtă o desfacere, una din acele scăderĭ supt raportul conștiinței naționale pe care le produce contactul cu națiunĭ maĭ bine pregătite în această materie. Pănă cînd nicĭ nu maĭ trebuie o balanță, ci ajunge să privești cu ochiul liber ca să poți vedea îndată ce s'a întîmplat, ce scădere de conștiință!

Și, iarăși, Romînĭĭ nu vor putea interesa nicĭodată conștiința morală europeană prin prezența și protestările lor în Parlamentul din Pesta, între altele și fiindcă această conștiință are ciudate uitărĭ și reveniriĭ, al căror mobil nu e decît *alt* interes național.

Pe lîngă aceasta trebuie să ne gîndim la basa pe care staŭ Romînĭĭ și pe care staŭ ceĭlalțĭ, — fără ură împotriva lor. Politica este o artă, dar această artă se razimă pe constatărĭ știin-

ţifice exacte, fiindcă altfel la ce servă toată arta ? Ţintele noastre şi ţintele lor se exclud. Ei sînt datorĭ faţă de dînşiĭ să fie cum sînt; noĭ sîntem datorĭ faţă de noĭ să fim cum sîntem. Natural, constatăm toate călcările de drept ; este datoria noastră, şi ni serveşte enorm. Pentru dînşiĭ este o nenorocire că nu-şĭ pot servi interesele naţionale decît prin călcărĭ de lege. E o scădere a lor, pe care, dacă o înţelegem, n'o putem ierta, şi sîntem datorĭ să n'o iertăm, sîntem datorĭ s'o semnalăm, cum sîntem datorĭ să luptăm împotriva ei. Dar să-şĭ închipuie cineva că de la o bucată de vreme o să se pot crea Ungurĭ maĭ „cuminţĭ" decît acum, este o greşeală.

Şi argumentul că prin desbaterile Parlamentuluĭ şi prin reproducerea lor în foile româneştĭ s'ar folosi mult, e ilusoriu. Contactul cu alegătoriĭ se face rar şi numaĭ superficial, aşa încît nicĭ pe această cale consecinţa fericită a activismuluĭ nu se produce. Iar imunitatea parlamentară a deputatuluĭ cutează a o călca, fără mustrare de cuget şi fără frică de pedeapsă, orice „strajameşter" într'o zi de alegerĭ.

Măcar dacă ce se spune acolo cu maĭ multă libertate decît aiurea, — şi e o întrebare dacă se poate —, ar pătrunde în adevăr în masele naţiuniĭ şi le-ar însufleţi... Dar pentru aceasta ar trebui să fie o altă publicitate, maĭ întinsă şi maĭ populară, a lucrurilor spuse în Parlament.

Acestea sînt criticele pe care le-am adus, şi le menţin, cu atît maĭ mult, cu cît naţiunea noastră nu-şĭ dă încă seamă de nevoia absolută a modesteĭ muncĭ necunoscute din fiecare clipă, din care în anumite momente iese marile fapte istorice care transformă viaţa unuĭ popor.

Şi am lăsat la o parte argumentul cel mare „sentimental" în favoarea pasivismuluĭ. El e şi o chestie de demnitate. Te-a scos cineva din drepturile ce aĭ ; nu eştĭ în stare să le aperĭ cu puterea. Te pregăteştĭ, natural, pentru vremea cînd le veĭ recuceri cu puterea, căcĭ a spus-o chiar un bărbat politic ungur, la 1870: „Numaĭ drepturile pe care le părăseştĭ, numaĭ acelea sînt pierdute pentru totdeauna ; drepturile care ţi s'aŭ luat cu sila, le poţĭ căpăta totdeauna înapoĭ". Sfinte vorbe, care ar putea fi un articol de crez în catehismul politic luptător al oricăruĭ popor de pe faţa pămîntuluĭ ! Dar, din moment ce puterile acestea nu le aĭ încă, la ce foloseşte să staĭ alăturĭ de acela care ţi-a răpit

drepturile şi de la care nu le poţi smulge? Nu văd supt raportul demnităţii, care şi ea este un mare element moral, deci un mare element de putere, ca toate elementele morale în viaţa unei naţiuni —, nu văd care este folosul. Este o degradare să lucrezi într'o situaţie pe care n'o admiţi. Cum vine aceasta? Admiţi situaţia? Lucrezi într'însa. N'o admiţi? Aştepţi momentul cînd o veţi putea schimba şi după aceia să lucrezi în situaţia nouă, care corespunde drepturilor şi demnităţii tale.

Dar mai era ceva. Dacă se proclama pasivitatea, această pasivitate trebuia să privească numai viaţa generală şi unitară a Statului, singura condamnată şi condamnabilă. S'a zis de unii dintre ei chiar, şi cu multă dreptate, că numai faţă de terenul acesta voiesc pasivitatea, iar încolo activitate cît se poate mai mare. Supt alte raporturi, care numai în aparenţă sînt secundare şi neinteresante, lupta se impunea neapărat. Însă ea *nu s'a dat*, cu gîndul tot la lucrurile înnalte, care, din nenorocire, erau imposibile.

Dar pasivismul trebuia înţeles numai ca un lucru provisoriu, al cărui provisorat aveau datoria de a-l scurta. Era necesară,— tocmai din causa lungului timp pierdut în zădar, a manifestei inferiorităţi faţă de naţiile conlocuitoare,— o luptă culturală extraordinar de intensă, o propagandă de o vioiciune nemai pomenită, căci la oştirile care păstrează un steag retragere şi concentrare nu însemnează desertiune şi împrăştiere, ci numai pregătirea victoriei de mîne, şi, prin urmare, este datoria comandantului şi a celor cari supt el exercită comanda, să recunoască toate forţele pe care le au, să le aşeze pe un teren mai favorabil şi prin mijloace noi să reînceapă lupta. Nu s'a înţeles însă de loc că era o tactică de pregătire.

Dar pentru aceasta trebuiau oameni, şi erau aşa de puţini! Şi aceia stăteau bosumflaţi în toate colţurile, pe cînd, chiar în ziua în care s'a proclamat politica de pasivitate, trebuiau să iasă din ungherele lor şi să se amestece. Nu numai Vlădici erau nemulţămiţi, dar şi capii culturii, acel Bariţ, care ceruse de mult pasivitatea, apoi Cipariu şi cei cîţiva alţii. Îi salutau, li se trimetea adrese de felicitare pentru atitudinea lor, îi mai puneau preşedinţi de onoare prin comitete naţionale, dar fiecare sta în unghe-

rul său, la gazeta sa, la cancelaria sa, la Mitropolia sa, cînd toţi trebuiau să iasă din rosturile acestea şi să ocupe locurile care li se cuveniau. Căci un loc de onoare este pentru fruntaşii unei naţiuni, nu o vitrină, ci un post de onoare. Sentinela care e pusă să păzească nu stă acolo ca să fie admirată în ţinuta ei de către trecători, ci, indiferent de reflecţiile făcute de dînşii asupra fisiculuĭ ei, ea păzeşte ca să nu se atingă aceia ce i s'a încredinţat.

În afară de rosturile culturale şi politice a căror urmărire trebuia să se facă cu puteri reunite şi cu silinţe potenţate, mai era însă un lucru. Viaţa comunală înseamnă oricînd ceva şi, lîngă viaţa comunală, mai exista în Ungaria — cum există încă — o altă viaţă, de o mare importanţă constituţională, în care se pot spune lucruri energice, fiindcă acolo nu mai e un auditoriu compus din cîteva sute de oameni porniţi pe tăgadă şi ofensă, ci un număr restrîns de oameni, cunoscuţi personal fiecare cu slăbiciunile şi interesele lui. Între concetăţeni se pot lua, prin cine ştie ce jocuri de rosturi locale, personale, hotărîri de care să se uimească cineva. Sînt adunările *comitatense*. Acele comitate de odinioară ale Ungariei au rămas, şi în ele, pre lîngă oameni de mîna a doua, îşi pun candidaturile şi alţii. Au trecut prin locurile de membri în comitate chiar şi fruntaşi ai vieţii politice ungare, şi mulţi au înţeles să păstreze şi situaţiunea aceasta din comitate,—unde se poate vorbi mai fără frică, românește, de-a dreptul românește, şi trebuie să se asculte. Să ne gîndim la ce s'a făcut în Arad şi în Blaj, în timpul din urmă, şi la ce s'ar putea face în Braşov şi aiurea.

Aşa însă cum s'a înţeles pasivismul, el dădea un drept de a nu face nimic şi nicăiri, ani întregi, pănă la 1872, în care timp manifestaţiile politice ale Ardelenilor nici nu mai există decît ca acte sporadice, nepotrivite. Iată unul din ele. La 1870-1871, în timpul războiului franco-german, presa românească a luat hotărît partea Francesilor; ba nişte ţerani din Banat au trimes printr'o deputaţie la Camera ungurească o declaraţie în favoarea Franciei, care s'a şi cetit acolo. La Braşov, Saşii au vrut să facă aceiaşi serbare care s'a făcut la Bucureşti de colonia germană pentru triumful armatelor germane. Unguri, cari nu suferiau pe Nemţii din Austria, întindeau sentimentele acestea de antipatie asupra întregii naţiuni germane. Ei au demonstrat în contra Sa-

şilor, mai ales că de vechi timpuri nu se puteau împăca acolo în localitate, şi Romînii au demonstrat şi ei alături de Unguri. S'au ţinut discursuri de înfrăţire, care au avut un răsunet foarte neplăcut în celelalte părţi. Braşovenii s'au scusat cu aceia că se pusese chestia bisericii greceşti, care fusese a Companiei de negoţ în care întrau şi Romînii şi era reclamată acum de cîţiva Greci din localitate, cu moşiile, cu castelul şi biblioteca lui Grigore Brîncoveanu, legate de biserică. Prin urmare lor li se părea, sau pretindeau că li se părea, că, dacă ar face o demonstraţie alături cu Ungurii, ea ar avea un efect practic în chestia bisericii, care însă tot grecească a ajuns.

Dacă voim deci să vedem manifestarea serioasă a Romînilor până cînd s'au luat ultimele hotărîri, asupra cărora ne vom opri pe urmă, trebuie să ne uităm tot la dieta din Pesta. Pe atunci se vota organisarea judiciară, se acordau stipendii pentru teatrul naţional unguresc, pentru şcolile superioare şi medii ungureşti. Iar Sîrbii şi Saşii şi alte naţiuni pretindeau ca din budgetul Ministeriului Instrucţiunii publice, întreţinut din banii tuturor naţionalităţilor, să se sacrifice sume importante pentru a ţinea şi *celelalte* aşezăminte culturale. La toate aceste chestiuni Romînii aveau datoria să vorbească, şi puteau vorbi în sens naţional. Iosif Hodoş şi alţii s'au rostit deci foarte răspicat une ori: „Libertatea care leagă tare o naţiune de patria ei este libertatea naţională, şi aceasta pentru noi nu este recunoscută, cu atît mai puţin asigurată.“ Altă dată, „Asociaţia“ alege ca membri extraordinari pe Hasdeu şi pe răposatul Urechiă, oameni de valoare deosebită, natural, dar cari prin feluri deosebite de activitate izbutiseră să-şi cîştige multe simpatii dincolo. După statute se cerea aprobarea Guvernului unguresc. Guvernul a refusat însă această aprobare. Şi atunci s'a interpelat în Parlament, întrebîndu-se de ce, pentru ce crime această grosolănie şi arătîndu-se părerea de rău că se întrerupe comunicaţia spirituală şi materială, atît de logică şi atît de folositoare, între represintanţii aceluiaşi popor.

În cutare alt rînd se întîmplau neomenii cum au fost acelea de la Totfalu. Un biet sat de oameni săraci. Proprietar era Apor, dintr'o vestită familie maghiară. Într'o bună dimineaţă, el şi-a izgonit toţi şerbii de pe moşie, şi oamenii şi-au aşezat sălaşurile pe dru-

mul mare. Din partea deputaților romînĭ s'a făcut atuncĭ o declarație ca aceasta: „Totfăluienĭĭ, dacă vor fi alungațĭ și din drumul țerĭĭ, sînt hotărîțĭ a se așeza în cimitire, pe țărîna moșilor și strămoșilor lor!“ Cînd a venit chestia teatrelor, s'aŭ cerut 200.000 de florinĭ pentru teatrul național romîn și, în discuție, cînd s'a spus că este o singură cultură, care trebuie încurajată, făcîndu-se iarășĭ alusie la ceĭ „80.000“ de Ungurĭ din România, un deputat a adus aminte că la clădirea bisericĭĭ reformate din Bucureștĭ a contribuit cu banĭ și Statul romîn și însășĭ caseta particulară a Domnitoruluĭ.

Era momentul cînd se auziaŭ încă astfel de lucrurĭ: „Ne numim națiune pentru că avem și noĭ drepturile pe care le are și de care se folosește națiunea maghiară. Națiunea maghiară încă se numește pe sine națiune!“ — Da, dar noĭ sîntem acasă la noĭ! — Și noĭ sîntem aicĭ acasă! „Eŭ cel puțin“, zice Vincențiu Babeș, „nu știŭ ca familia noastră să fi emigrat aiurea. Noĭ am fost afiațĭ aicĭ cînd aŭ venit Maghiarĭĭ, și poporul romîn totdeauna a dat ajutor națieĭ maghiare ca să fie susținută, și spre scopul acesta am jertfit totdeauna sînge și sudoare“! Protocolul înseamnă „mișcare“. Credem și noĭ... Și, de la Blaj răsbăteaŭ cuvintele, aplaudate, ale părinteluĭ I. M. Moldovan, care declara: „Unde este mama aceia, care să ne asculte pe noĭ cînd îĭ vom spune plîngerile noastre? Și tatăl și mama poporuluĭ romîn este poporul romîn însuș!“.

Evident că o conștiință maĭ bună începea să se trezească atuncĭ la Romînĭĭ din Ardeal. Aveam și noĭ o parte la formarea acesteĭ conștiințe. Ridicarea necontenită a Românieĭ, era de roforme și organisare militară a luĭ Cuza-Vodă, care a fost iubit și dincolo, ca și Kogălniceanu, suirea pe tron a unuĭ prinț dintr'o familie domnitoare în Europa, unanimitatea cu care a fost primit Carol I-iŭ în Maiŭ 1866, ușurința cu care a fost reprimată tentativa de separatism de la Iașĭ, puterea cu care Guvernul romîn a întîmpinat amenințările de intervenție militară și ocupație militară a Porțiĭ, dibăcia cu care a scăpat de conferința europeană, care nu știa dacă e bine saŭ nu să se continue Unirea între Moldova și Țara-Românească, în sfîrșit ridicarea treptată ca însemnătate á Românieĭ noĭ la 1870-1871 și frica, nu cumva biruința cîștigată de Prusienĭ să aibă cine știe ce reper-

cutare în alte locurĭ, toate acestea aŭ contribuit să exaspereze pe represintanţiĭ ideiĭ de Stat maghiar, făcîndu-ĭ să trateze pe Carol I-iŭ de „principele unuĭ popor sălbatec de porcarĭ", bun de închis la Muncaciŭ, pe boierĭ de „ieşiţĭ din cocine", iar Romănia unită, de „Valahia şi Moldova" (aşa se punea pe paşapoarte) şi, astfel, — să întărească speranţa în biruinţa ideiĭ de dreptate, a Romînilor [1].

---

[1] Pentru propunerile făcute de Kossuth luĭ Cuza-Vodă, cu făgăduielĭ de drepturĭ naţionale pentru ceĭ de dincolo, dacă aceştia de dincoace ar ajuta învierea Revoluţieĭ maghiare, v. A. P[apiu] I[larian], *Independinţa constituţională a Transilvanieĭ*, Iaşĭ 1861; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, pp. 315-6. Actele aŭ fost tipărite şi de V. A. Urechiă. — Afacerea n'a ajuns publică, n'a avut urmărĭ şi nu ne interesează în special aicĭ.

XIX.

Până la programul din 1881.

Între 1872 și 1881, data cînd se fixează un program de care Romînii din Ardeal și Ungaria aŭ rămas legați până în momentul de față, cu toate încercările unora și altora de a acomoda acest program cu împrejurările noĭ, se întinde, peste două legislaturĭ ale Parlamentuluĭ din Pesta, una din epocele cele maĭ interesante ale desvoltăriĭ vieții constituționale și naționale, în general, a fraților noștri.

În 1872, o parte a Romînilor, care nu era și partea cea maĭ mare, care statisticește ajunsese să nu fie partea cea maĭ mare, rămînea și maĭ departe în atitudinea negativă față de politica ungurească. S'a discutat și în 1872 care va fi atitudinea Romînilor față de viața parlamentară din Ungaria și s'a ajuns la aceiașĭ conclusie că, pentru moment, nu se poate face altceva decît să se păstreze o atitudine de pasivitate. În manifestațiile făcute atuncĭ în semn de solidaritate națională, o adunare hotărăște că „acest act de frățietate să fie model și posteritatea să nu uite, să nu slăbească din această înțelegere sfîntă".

În afară de acest plan de continuă luptă prin negațiune se ivesc foarte puține divergențe. Una a luĭ Ludovic Vaida, care se declară pentru o înțelegere oarecare cu Ungurĭ. Și e interesant că în această epocă se întîlnește și din partea adversarilor o încercare în acest sens, asemenea cu aceia care dăunăzĭ s'a desfășurat supt ochiĭ noștri și pe care cu atîta emoție am urmărit-o cu toțiĭ. Dar atuncĭ, situația internațională a neamuluĭ românesc fiind cu mult

inferioară, încercările acestea n'aŭ produs pe departe zgomotul, în toate părțile Europeĭ, pe care l-a produs tentativa de împăcare din 1914.

Anume, pe vremea aceia, în fruntea Guvernuluĭ unguresc se găsia contele Lonyay. Acesta, îndemnat nu știm *exact* de cine, silit de nu știm *precis* ce împrejurărĭ—fiindcă ni lipsește o corespondență din partea Romînilor, care să se găsească la dispoziția cercetătorilor istoricĭ—, a făcut pasul întâiŭ către Romînĭ. Li s'a cerut să presinte un memoriu. Evident, obișnuita simulare de ignoranță. Oamenĭĭ nu știaŭ ce anume doresc naționalitățile, cum nu știŭ, de sigur, și ce se face în acele naționalități.

S'a și redactat un memoriu către Ministeriŭ. Iată ce se cuprindea în acest act: limbă oficioasă românească, primirea Romînilor în funcțiunĭ — ceia ce, în anumite proporții și în anumite rosturĭ, este maĭ mult o primejdie decît o binefacere—, *autonomia clerului unit*, vechiŭ desiderat pentru Romînĭ și foarte important, care apără de contopirea în Biserica catolică maghiară, contopire pe care din toate puterile sale Statul unguresc o caută. Pe vremea aceia, poate datorită faptuluĭ că patriarhalismul românesc nu fusese înlocuit în Biserica unită cu totul de erudiția romană saŭ de erudiția căpătată în înseșĭ școlile ungurești, tendințele de apropiere cu catolicismul roman eraŭ mult maĭ slabe decît acum, în timpurile noastre. Dar tendințele Statuluĭ unguresc de a face să dispară confesionalismul cu caracter național romîn eraŭ evidente. Și, atuncĭ, dacă în memoriu se prevedeaŭ astfel de măsurĭ de apărare, ele nu veniaŭ prea curînd și nu eraŭ îndreptate împotriva uneĭ primejdiĭ imaginare, ci împotriva uneia foarte reale, care trebuia și în timpurile următoare să se manifeste în forme din ce în ce maĭ visibile.

Se pare că Lonyay nu voià decît o simplă informație. El a luat decĭ memoriul, l-a așezat în săltar, și lucrurile aŭ rămas aicĭ. Firește că după discuțiile acestea zădarnice s'a urmat de către represintanțiĭ Romînilor în Parlamentul unguresc vechea politică de intransigență națională. Această politică a adus nu odată declarațiĭ foarte importante, și în ceia ce privește fondul lor de ideĭ, și în ce privește forma. din ce în ce maĭ energică, în care sînt îmbrăcate. Și, cum unul din scopurile noastre este și acela de a verifica și în astfel de formule care este intensitatea sentimentelor Romînilor și tendințelor de independență politică a lor, ni vom face datoria de a le semnala.

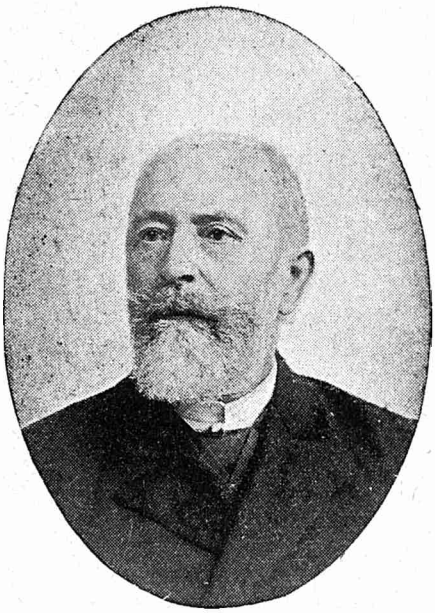

Gheorghe Pop de Băseşti.

Astfel, în 1872 încă, ridicîndu-se iarăşĭ chestiunea legăturiĭ dintre Romîniĭ din Ungaria, s'a găsit cineva care să exprime interesul pe care Unguriĭ îl aŭ la conservarea poporuluĭ romîn. Iar deputatul Roman, un învăţat, care făcuse şi temniţă pentru manifestarea energică a drepturilor româneştĭ, li-a adus aminte Ungurilor de zilele în care în adevăr oştile valahe din ţerile de supt Coroana Sf. Ştefan liberaseră Ungaria de primejdia turcească. Li-a amintit lupta de la Sînt' Imbru, în care Hunyady, în fruntea trupelor româneştĭ, a oprit pe Turcĭ de a lua în stăpînire întreaga provincie a Ardealuluĭ. Şi, maĭ tărziŭ, s'a găsit şi un deputat ungur care a crezut că se poate îngădui faţă de punctul lor de vedere naţional să afirme această comunitate de arme din veacul al XV-lea, care, natural, crea drepturĭ, nu numaĭ uneia din naţiunile luptătoare, ci şi celeĭlalte.

Altă dată, cînd venise în discuţie, înnainte de cea d'întăiŭ lege menită să introducă în şcolile confesionale elementare învăţătura obligatorie a limbiĭ maghiare, ca limbă a şcoliĭ primare, s'a făcut în Camera ungurească, de un deputat romîn care trăieşte şi acum şi care păstrează aceiaşĭ jovialitate şi acelaşĭ caracter popular— acum a ajuns şi patriarhal din causa vrîsteĭ luĭ înnaintate—, s'a adus de d. Gheorghe Pop de Băseştĭ în discuţie un noŭ argument. Se ceruse introducerea cît maĭ intensivă a limbiĭ maghiare în şcoala primară confesională, şi, cum Camera întreagă striga: „Să se facă"! şi aĭ noştri se împotriviaŭ, el a zis: „Vă întreb eŭ, venind cumva timpul să se puie în şcoala maghiară învăţătură muscălească, care ar sili pe copiiĭ maghiarĭ să zică în loc de „jó napot" „zdravstvoişte", v'ar părea oare bine? Argumentul a produs firește impresia pe care o doria vorbitorul.

Tot cu prilejul acesta, lăudîndu-se cultura maghiară, care trebuie să radieze larg asupra popoarelor din Peninsula Balcanică — un fel de imperialism politic de odinioară, prefăcut acum şi în imperialism cultural —, s'a răspuns în tabăra românească: „nu pot crede ca popoarele din Orient să dorească o cultură ca aceasta". Natural că la astfel de enunţărĭ se răspundea cu acusaţia de lipsă de patriotism, de iredentism, de „Daco-Românie". Iar, în ceia ce priveşte pe Sîrbĭ, cari aveaŭ aceiaşĭ atitudine ca Romîniĭ, eĭ eraŭ învinuiţĭ că pregătesc în Ungaria o mare conspiraţie menită să creeze Serbia Mare, întinzîndu-se, nu numaĭ peste rămăşiţele Voevodineĭ sîrbeştĭ până la Mureş, dar

trecînd pănă la Dobriţin, care a făcut parte din patrimoniul Brancoviceştilor.

Eraŭ, bine înţeles, închipuirĭ copilăreştĭ şi suspectărĭ gratuite. Cu toate acestea de pe urma acestor suspectărĭ gratuite s'a ajuns la procese şi la condamnărĭ. Unĭĭ dintre Romînĭ aŭ avut să sufere aşa de greŭ de pe urma unor astfel de bănuielĭ, cum a fost Tincu, încît nu şi-aŭ maĭ revenit niciodată. Lucrurĭ foarte tragice resultaŭ din asemenea comice închipuirĭ. Se credea foarte serios în Ungaria, la 1876, de unĭĭ oamenĭ cari ar fi trebuit să se teamă de păcatele lor firesc maĭ mult decît de dorinţa de răsbunare a acelora care suferiaŭ din causa acestor păcate, se credea foarte serios de aceĭ oamenĭ că principele Milan al Serbieĭ a organisat cu ajutorul vestiteĭ societăţĭ studenţeştĭ „Omladina" ceva înspăimîntător. În curînd partea sudică a Ungarieĭ şi Croaţia vor fi infestate de bande revoluţionare şi — Ungaria s'a dus! Decĭ înnainte de războiul cu Turcĭĭ, care începu întăiŭ la Sîrbĭ pentru ca maĭ tărziŭ să fim amestecaţĭ şi noĭ într'însul, lupta se deschisese cu cea maĭ mare vehemenţă împotriva şi a Sîrbilor şi a Romînilor.

La 1878, după ce se mîntuise războiul balcanic, care, cu toate că de partea sîrbească n'a fost biruitor, a produs totuşĭ o mărire a Serbieĭ şi a adus o înnălţare a prestigiuluĭ Romănieĭ şi crearea în Peninsula Balcanică a unuĭ noŭ Stat slav: Bulgaria, după ce războiul acesta produsese şi în mentalitatea naţionalităţilor supuse din Ungaria efectul moral pe care Ungurĭĭ îl constată fără să-l poată împiedeca şi de care se tem fără a se putea luptă împotriva luĭ, Împăratul încheia sesiunea unuĭ Parlament în care Romînĭĭ nu avuseră altă menire decît aceia de a face declaraţĭĭ, din care am ales părţile maĭ caracteristice, şi anunţa alegerĭ pentru o Cameră nouă.

Firesc că atuncĭ s'a pus din noŭ întrebarea care se pusese la 1872: Se menţin Romînĭĭ în atitudinea lor de pasivitate saŭ trebuie s'o schimbe pentru o politică activă? În fruntea pasiviştilor se afla un om, a căruĭ situaţie culturală între Romînĭ era fără păreche: Gheorghe Bariţ. Aceasta şi din causă că foaia luĭ era de fapt singura care avea o influenţă asupra naţieĭ, „Gazeta Transilvanieĭ". Maĭ exista foaia luĭ Şaguna, dar marele Mitropolit murise de mult. Trecuse şi palida stăpînire bisericească a fos-

tuluĭ episcop de Arad, Procopie Ivacĭcovicĭ. De fapt: Ivaşcu născut din Romînĭ şi între Romînĭĭ din comitatul Torontaluluĭ, dar elev al Seminariuluĭ sîrbesc din Vîrşeţ şi fost funcţionar al Mitropolieĭ din Carlovăţ, unde fratele său era profesor şi scriitor sîrb, el părea la moartea luĭ Şaguna indicat pentru alegere prin locul pe care-l avea în Biserica Romînilor, de care fusese legat prin măsura de organisare. Fu ales în curînd însă, la 1874, Patriarh, pentru că Ministeriul nu voiă pe altul asupra căruia se opriseră Sîrbiĭ, şi el primi această strămutare care putea să contribuie la o nouă amestecare a rosturilor noastre naţionale cu ale Sîrbilor. Dar în noua sa situaţie n'avu noroc, căcĭ Tisza-l sili să se retragă (el muri la 1881, ca simplu particular, în Biserica-Albă). Urmaşul său, Miron Romanul, un Bihorean (n. 1828), care şi el venia de la Arad, nu-şĭ lămuri pe deplin şi uşor atitudinea. Un om foarte capabil, care s'a impus adversarilor, care şi-a asimilat foarte răpede o cultură — fusese şi profesor la Arad şi colaborase la presa românească —, care supt raportul politicel era deosebită; un om de prestanţă şi de prestigiu; nu sămăna cu un Ivacĭcovicĭ oarecare, care credea că poate să capete moştenirea luĭ Şaguna represintînd numaĭ o Biserică, nu şi o naţiune. Miron Romanul a avut şi foarte marĭ slăbiciunĭ. Dar, cu toate acestea, trebuie să recunoaştem că, dacă el n'a fost urmaşul luĭ Şaguna în ceia ce priveşte marile însuşirĭ intelectuale, în ceia ce priveşte chemarea culturală, — cultura propriu zisă fiindu-ĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin indiferentă —, el represinta cu demnitate un neam în faţa adversarilor luĭ firesc. Fără să-şĭ jertfească crezul şi ştiind să găsească modalităţĭ de acelea care eraŭ ocrotitoare, nu pentru persoana luĭ, ci înnainte de toate pentru forma bisericească şi corpul naţional de care se ţinea, el ştiu să apere moştenirea fără a atrage ura împotriva acelor apăraţĭ de el, lucru foarte greŭ şi foarte necesar în anumite împrejurărĭ.

La 1879 dispăruseră şi foile care se tipăriaŭ în Pesta, „Albina", „Federaţiunea"; încetase răpede foaia luĭ Ioan Lăpădatu,—poetul şi nuvelistul, meritosul profesor braşovean în strînsă legătură cu curentele de ideĭ din România,—şi a luĭ Frîncu, „Orientul Latin", şi nu apăruseră încă „Luminătorul" şĭ „Observatorul", unul în Timişoara, celălalt în Sibiiŭ. „Gazeta Transilvanieĭ" fu continuată

la 1877, în timpul boliĭ luĭ Ioan Murășanu și până ce fiul acestuia, Aurel, primi moștenirea ziaristică a părinteluĭ săŭ. Și după aceia însă glasul luĭ Bariț domină, prin *Observatoriul* din Sibiiŭ, care ținu de la 1878 la 1885; el oprise încă de la 1865 „Foaia“ culturală.

Se redactează atunci, de dînsul, un memoriu menit să explice națiunilor conlocuitoare care este causa pentru care Romînii nu se pot hotărî să treacă dincolo de margenile uneĭ stricte pasivități. Cu ocasia aceasta el spune: „Ar fi umilitor pentru poporul romîn să sărute mîna care-l lovește, să se roage poate de iertare. S'aŭ făcut doar încercărĭ cu trimeterea de deputați la dieta din Pesta, și am văzut cum aŭ fost eĭ tratați.“ Niciodată pasivitatea n'a fost înfățișată într'o formă maĭ capabilă de a trezi sentimentele. Obiecțiunea că prin pasivitate se împiedecă legătura din ce în ce maĭ strînsă dintre inteligență și popor fiindcă poporul nu s'a putut supune absolut disciplineĭ naționale și, prin urmare, atunci cînd a fost vorba de alegerĭ, foarte mulțĭ aŭ votat, și nu pe un Romîn, ci pe un străin, așa încît prin aceasta s'aŭ deprins să voteze străinĭ, nu hotărî schimbarea de direcție.

Activismul înseamnă în orice cas frecventarea inamiculuĭ, și aceasta în vreme de armistițiu. Frecventarea aceasta nu este periculoasă pentru o armată ce are sentimentul datorieĭ față de steag, dar ea e foarte periculoasă pentru o armată flămîndă, pentru șefĭ ambițioșĭ saŭ supușĭ conruperiĭ. Imunitatea morală supt orice raport se capătă prin multe sforțărĭ, și până atunci trebuie să zicem: „și nu ne duce în ispită...“.

De partea cealaltă, s'aŭ adus, de către unĭ advocațĭ de la Brașov și din alte părțĭ, argumentele pe care le cunoaștem. Ele aŭ prins întru atît, întru cît aceia cari se depărtaŭ de planul fixat în adunările de la 1878, ardeleană și bănățeană, nu eraŭ tratați ca desertorĭ și trădătorĭ aĭ națiuniĭ. Cînd doĭ din represintanțiĭ cestuĭlalt crez și-aŭ pus candidatura la alegerĭ—ba pe unul l-aŭ votat și Sașiĭ și anumiți Ungurĭ în Țara Bîrseĭ—, rupînd în felul acesta disciplina națională; eĭ aŭ fost înfruntați aspru de represintanțiĭ pasivismuluĭ, dar numărul acelora cari aŭ întrat în Camera ungurească era prea mare ca să fie cu toțiĭ înlăturați dintre conducătoriĭ naționalĭ. Aŭ întrat Niculae Străvoiu, care se rostise pentru activism, Partenie Cosma, care vorbia foarte

bine în Camera ungurească, Gheorghe Pop de Băseștĭ, generalul Traian Doda, Alexandru Roman, Gheorghe Szerb și alțiĭ cari nu maĭ sînt printre ceĭ viĭ.

Și, atuncĭ, în discuția privitoare la presența saŭ lipsa Romînilor în lupta ce era să se deschidă acum, se enunțaŭ din noŭ formule din ce în ce maĭ clare ale ideilor despre care în altă formă fusese vorba înnainte. De exemplu ziceaŭ unĭĭ dintre Romînĭ: „O simplă emigrație ca în secolul al XIII-lea și al XIV-lea de Romînĭ din Transilvania în Romănia saŭ în Dobrogea ar avea de resultat peirea de foame a unuĭ mare număr de proprietarĭ în Transilvania; iar, de s'ar aduce în locul Romînilor emigrațĭ colonĭĭ nemțeștĭ saŭ jidovești, ruina acelor proprietarĭ ar fi maĭ sigură". Altă dată: „Presa românească în Transilvania geme supt un jug care astăzĭ nu-și are părechea nicĭ în Rusia, nicĭ în Turcia". „De la un anume moment încolo perseverența întru a cere trece în cerșetorie umilită și abjectă, cu totul opusă caracteruluĭ poporuluĭ românesc și demnității sale naționale." Și maĭ departe: „Să afle odată toată lumea, prin urmare și compatrioțiĭ noștri, că națiunea romînă nu voiește să aibă nimic din grație, ci insistă pentru cîștigarea drepturilor omenești, civile și politice și naționale".

Acum, cînd deputațiĭ romînĭ întrară în noul Parlament, eĭ găsiră acolo în discuție chestiunĭ care cereaŭ neapărat și o intervenție a lor. Era, între altele, chestiunea anexăriĭ Bosnieĭ și Herțegovineĭ,—importantă, pentru că, fiind și ea o chestie națională, trebuia să intereseze supt raportul național pe Romînĭ. Eraŭ Ungurĭ cari nu vedeaŭ cu plăcere această „ocupație", fiindcă cele două provinciĭ fuseseră luate 'n înțelegere cu Rusia.

Și maĭ era ceva: Bosnia și Herțegovina se luaseră de la Turcĭ; dar Unguriĭ aŭ fost totdeauna, pănă în timpurile din urmă, niște marĭ prietenĭ aĭ acestora. Cadourĭ trimese Turcilor în anumite momente de crisă, ca în 1877, aŭ învederat această simpatie, pe care eĭ și-o închipuie că se îndreptățește prin comunitatea de rasă. Și, în sfîrșit, Monarhia se găsia într'o teribilă crisă financiară la 1878: se întrevedea cantitatea enormă de banĭ care se va risipi pentru organisarea acestor provinciĭ, și mulțĭ se întrebaŭ: vor valora ele vre-odată în viitor atîta cît să compenseze aceste însemnate pierderĭ de banĭ? Se uita poate că era acolo

un condominiu cu Austriecii, cari, în administrație și colonisare, aŭ știut să-și facă partea.

Dar, în sfîrșit, chestiunea aceasta ținea vie problema balcanică în Parlamentul unguresc, și deputații romînĭ aveaŭ prilejul să intervie. Și, atuncĭ, s'a vorbit, atît în Camera Deputaților, cît și în a Magnaților, despre întreaga problemă a Balcanilor și a Dunării, așa cum fusese pusă, și resolvită numaĭ în parte, de războiul de la 1878. Aŭ avut prilejul Romînii să vorbească, între altele, și despre România, pe care, și după 1878, atîtea persoane din lumea politică ungurească se făceaŭ că nu o pot numi altfel decît „Moldo-Valahia" și căreia i se aduceaŭ, fățiș și piezиș, tot felul de critice și învinuirĭ.

Pentru a le răspinge, un Miron Romanul întrebuința formele cele maĭ supțirĭ ale diplomațieĭ, declarînd că nu poate să fie învinuit că vorbește din punctul de vedere românesc, nicĭ măcar din punctul de vedere al raseĭ latine, ci numaĭ din punctul de vedere politic actual. Și cu aceasta și-a cîștigat și o călduroasă strîngere de mînă din partea Împăratuluĭ, fiind ales în delegațiunĭ și avînd onoarea de a se presenta înnaintea Maiestățiĭ Sale.

Un frumos discurs ținut cu prilejul acesta a fost și acela al d-luĭ Partenie Cosma, care a amintit de neîncrederea pe care toțĭ o aveaŭ față de România înnainte de începerea războiuluĭ, de surîsul curios si compătimitor al marilor Puterĭ față de armata noastră și de admirația Europeĭ care s'a cîștigat prin purtarea trupelor românești alăturĭ de cele rusești, în sfîrșit de dovada, care s'a făcut, că, aicĭ, la Dunăre, este un popor viteaz și tînăr, capabil de lucrurĭ marĭ.

Îndată după aceasta, la 1879, un interesant capitol se deschide în viața Romînilor din Ardeal și Ungaria. Politica agresivă a Ungurilor față de dînșiĭ devine maĭ puternică, maĭ fără scrupule. Ministrul de Instrucție, Tréfort, care era în adevăr „très fort" în ceia ce privește ignorarea unor drepturĭ elementare ale naționalităților celorlalte, presintă, în sensul generațieĭ sale întregĭ, un proiect de lege care tindea la întrebuințarea limbiĭ maghiare în școlile elementare românești și la controlul învățătorilor cu privire la predarea acesteĭ limbĭ. Era vorba de treĭ orĭ șese anĭ, în care timp orĭce învățător romîn trebuia să fie în stare

a preda limba Statului în şcolile româneşti. Dacă nu, va trebui să plece de la şcoală, ca să facă loc altuia mai bine pregătit.

Măsura aceasta, care nu tindea la altceva decît la desorganisarea totală a şcolilor elementare şi, pe de altă parte, la schimbarea caracterului lor lingvistic şi naţional, în aşa fel, încît ele să devie inutile pentru naţiunea care le sprijine, natural că a deşteptat împotrivirea tuturor cercurilor româneşti fără deosebire de clasă socială, fără deosebire de confesiune, fără deosebire de vederi politice imediate, de activism saŭ de pasivism. Pentru întăia oară după 1848 — şi aceasta este însemnătatea mare a lucrului —, acest atentat plănuit şi îndeplinit în potriva drepturilor limbii româneşti, care este şi limba populară şi limba locală a Romînilor de dincolo, a strîns pe toţi Romînii în aceiaşi oaste luptătoare. Folos incalculabil! Şi *de aceia* este bună duşmănia făţişă şi lovitura necruţătoare. Un popor să nu se roage lui Dumnezeŭ să capete amabilităţi din partea adversarului saŭ concesiuni ipocrite, fiindcă atunci el va merge către o demoralisare complectă. Ci *atacul* să şi-l ceară din toate puterile rugăciunii.

Un astfel de atac, drept la inimă, necruţător, s'a făcut împotriva Romînilor la 1879. Şi aŭ constatat Ungurii cu oarecare mirare,—fiindcă prea se deprinseseră a vedea confesiuni şi linii de conduită, şi nu vedeaŭ destul o unitate naţională, elementară —că *este* totuşi naţiunea de la 1848 şi că în anumite împrejurări ea e gata să lucreze solidar şi făcînd cele mai mari sacrificii. Ei contaŭ pe faptul că Şaguna dispăruse. Vlădica cel noŭ era aşa de bine primit în Camera magnaţilor şi-i prindea aşa de bine cînd mîna lui era strînsă de degetele Măriei Sale! Contaŭ şi pe faptul că între Vlădici nu eraŭ cele mai bune legături, Noul Mitropolit unit (n. Maiŭ 1820, în Bihor şi el) era om de neam ales, doctor în teologie de la Viena, deci de o cultură aleasă, de o inteligenţă care nu se ridica foarte sus, dar care se ţinea la un nivel convenabil, un arhiereŭ capabil de o bună organisaţie, şi căruia şcolile din Blaj îi datoresc aşa de mult. Dar luptător politic nu era şi nu voiă să fie. De ce nu s'ar încerca deci lovitura cea mare *acuma?*

Legea Tréfort s'a votat, dar folosul văzut, resultat pentru Romîni din împotrivirea la votarea acestei legi, a fost imens. Fără

el fără îndoială că nu s'ar fi ajuns la declarațiile îndrăznețe din 1881, la noul program, așa de mîndru, în jurul căruia s'aŭ strîns toțĭ Romîniĭ. Program maĭ mult saŭ maĭ puțin oportun, dar programele cele marĭ nu sînt totdeauna și programele oportune.

S'a ales o deputație care să meargă la Împăratul; trebuiaŭ să facă parte dintr'însa represintanțĭ aĭ Consistoriuluĭ, cîte doĭ, și toțĭ episcopiĭ. Eraŭ să meargă din partea Bisericiĭ unite Vancea, Mitropolitul actual, Victor Mihályi, atuncĭ la Gherla, iar, din partea cealaltă, a neuniților, Miron Romanul, Ioan Popazu, de la Caransebeș, și Ioan Meția, noul episcop de Arad. Era și un memorandum care trebuia presintat, și se punea chestiunea dacă trebuie să fie o deputație și de laicĭ, cum a fost casul maĭ tărziŭ, o deputație aleasă din întregimea poporuluĭ românesc, orĭ numaĭ una de clericĭ. E rău că aŭ fost desigațĭ preoțiĭ? Cred că era maĭ bine ca, atuncĭ, la 1879, să se facă așa, fiindcă pe „represintantul națiuniĭ“ îl poate refusa Curtea, petițiunea luĭ se poate trimite la ministrul unguresc; pe acela însă care este șeful uneĭ Bisericĭ, pe care însuși Împăratul a întemeiat-o ca răsplată pentru niște serviciĭ foarte reale, pe acela care vorbește, nu numaĭ în numele oamenilor, ci și în al luĭ Dumnezeŭ, îl poate răspinge cu mult maĭ greŭ. „Preoțiĭ cu crucea în frunte“ nu trebuiaŭ uitațĭ cu desăvîrșire nicĭ în timpurile următoare, după 1848, fiindcă acolo Biserica nu însemna numaĭ o tradiție, numaĭ forma spirituală a unuĭ popor în legătură cu puterea nevăzută, ci și singura formă românească deplin recunoscută de Stat, garantată neapărat de dînsul și intangibilă în ultima esență.

Nu putem ascunde faptul că episcopiĭ uniți s'aĭ grăbit să meargă ceĭ d'intăiŭ ca să poată pleca imediat, spre a nu-ĭ găsi celĭalțĭ. Lucru absolut vrednic de osîndă. Caracterul măreț pe care l-ar fi avut această represintare unică a poporuluĭ romîn prin șefiĭ săĭ religioșĭ a fost pierdut prin dușmănia confesională, prin rivalitatea și invidia confesională, care n'aŭ putut să dispară nicĭ într'un moment așa de mare, din care eraŭ să se tragă consecințe așa de importante. Împăratul a răspuns că el are înnainte de toate grijă, ca un bun părinte, „de a păstra pacea și buna înțelegere între toate națiunile sale“. Iar, cîtăva vreme după aceasta, iscălia proiectul de lege: el trecea prin amîndouă Camerele și era și sancționat.

Firește că, alăturĭ de dinasticism, de credința față de Împărat, de dorința de a nu-l supăra supt nicĭ un raport, și maĭ puternică

decît toate aceste considerente, e însăşĭ nevoia naţională de a se apăra. Cînd aŭ întrat decĭ episcopiĭ neuniţĭ în reşedinţele lor, aŭ avut o primire triumfală, maĭ frumoasă ca pentru un Împărat. S'a vorbit atuncĭ cu mult entusiasm de scopurile către care trebuia să meargă neapărat desvoltarea naţională. Şi Hodoş striga în auzul luĭ Miron Romanul, pe care îl serbătoriaŭ: „Aicĭ sîntem, aicĭ stăm, ca stînca eternă a unuĭ popor, pusă aicĭ de Dumnezeŭ!“.

Aplicarea legiĭ a întîmpinat dificultăţĭ enorme şi ea a produs numaĭ o parte din resultatele care se aşteptaŭ, — nu fiindcă a lipsit buna dispoziţie din partea acelora cari eraŭ meniţĭ s'o aplice, dar fiindcă o administraţie nu poate cîte îşĭ închipuie ea, şi maĭ ales cînd tendinţele eĭ sînt absolut nepotrivite cu tendinţele societăţiĭ către care se îndreaptă.

Dar efectele morale aŭ fost: hotărîrile de la 1881 şi crearea partiduluĭ naţional românesc, întinzînd asupra Ungarieĭ întregĭ programul săŭ complect în lupta, pe care întăiŭ în forma pasivă, pe urmă în forma maĭ activă, o poartă acest partid.

XX.

Formarea „partidului național romîn".

În ce privește solidaritatea Romînilor de dincolo, existaŭ lacune foarte însemnate, cu toată hotărîrea pe care o luaseră în repetite rînduri, fie în Ardeal, fie în părțile de dincolo de hotarele Ardealului, de a formà o singură organisație românească. Organisațiile politice serioase pot să vie numaĭ din două stărĭ de fapte: saŭ din perpetuarea uneĭ clase dominante, care duce din generație în generație aceleașĭ aspirațiĭ, și aspirațiile acestea, concretisate din cînd în cînd în programe, strîng în jurul unuĭ singur crez pe toțĭ aceia cari sînt menițĭ să conducă o națiune, saŭ se produce o mișcare populară cu caracter revoluționar, de pe urma căreia, și potrivit cu tradițiunile pe care le-a creat o astfel de mișcare, se alcătuiește pe urmă un altfel de program decît al trecutuluĭ. În Ardeal însă, nu fusese nicĭ clasa dominantă și, dacă luptase o revoluție, aceia de la 1848, era o revoluție învinsă.

Decĭ se înțeleg foarte bine greutățile pe care le-a întîmpinat organisația Romînilor de dincolo la 1880. Ardealul se ținea maĭ dîrz în cererile sale, cu toate că puterile din el slăbiaŭ relativ, pe cînd ceĭ aflătorĭ dincolo de hotarele ardelene se simțiaŭ cu mult maĭ puternicĭ, dar nu aveaŭ pentru dînșiĭ aceiașĭ tradiție de concentrare a romînismuluĭ în acelș părțĭ. Și, cînd a fost vorba de organisarea unitară a Romînilor și de fixarea unuĭ program, greutățile acestea s'aŭ întîlnit, și a trebuit să se ducă o adevărată luptă pentru înlăturarea lor. Aŭ trebuit, între altele,

să se facă două felurĭ de convocărĭ, la două ceasurĭ deosebite din aceiaşĭ zi de 12 Maiŭ, pentru a ajunge în sfîrşit la organisarea unică a partidului naţional romîn. Întăia mişcare, venită de la comitetul electoral ardelean ales în 1878, privia numaĭ pe Ardelenĭ şi numaĭ a doua, din partea comitetuluĭ de şepte, ales de conferinţa sibiiană din 1880, privia pe toţĭ alegătoriĭ romînĭ.

Aceia cari luaseră însă iniţiativa adunăriĭ ce trebuia să fixeze forma politică luptătoare a Romînilor de supt Coroana Sf. Ştefan eraŭ „bărbaţiĭ romînĭ, 22 la număr, de prin maĭ toate părţile locuite de Romînĭ din patria comună, adunaţĭ ocasionalmente laolaltă în Sibiiŭ", în casa d-luĭ Partenie Cosma şi în urma uneĭ înţelegerĭ luate după adunarea de la Turda a „Asociaţieĭ". Oameniĭ de încredere aĭ naţiuniĭ... E cam vag terminul acesta de: „oameniĭ de încredere", şi mandatul lor era foarte dubios. Nenorocirea face ca până în momentul de faţă la originea oricăriĭ situaţiĭ în lupta Romînilor de dincolo se întîlneşte acest dubiu, care scade fără îndoială prestigiul autorităţiĭ acelora cari vorbesc în numele naţiuniĭ romîne. Oricînd se poate produce o disidenţă, al căriĭ drept la viaţă se poate contesta numaĭ cu greŭ. Nimenĭ nu poate împiedeca pe oameniĭ ambiţioşĭ de a răsări, şi aceştia încep prin a verifica valoarea şi calitatea politică a predecesorilor lor.

În afară de hotarele Bisericiĭ, în care Şaguna voise să zăgăzuiască viaţa politică a întregiĭ Romînimĭ, era firesc lucru să se întîmpine dibuirile şi rătăcirile, dar Biserica însăşĭ, în totalitatea eĭ, era vinovată că nu crease, printr'o nedesfăcută unire în orice manifestaţie privind cultura şi politica neamuluĭ, o bază unică pentru desvoltarea luĭ luptătoare. Mireniĭ aveaŭ şi eĭ păcatul, extrem de grav, că nu făcuseră nicĭo încercare pentru a îndrepta această Biserică, unită şi neunită, care totuşĭ atîrna aşa de mult de dînşiĭ, pe alte căĭ decît ale confesionalismuluĭ orĭ ale oportunităţilor personale. Ceĭ 22 de oameniĭ de încredere declaraseră „necesitatea, utilitatea şi posibilitatea uneĭ acţiunĭ comune politice naţionale pe basa solidarităţiĭ în general". Eĭ ceruseră observarea legilor celor vechĭ şi „stăruinţă la legĭ noĭ". Dar evident că acestea toate eraŭ lucruri provisoriĭ, până la adunarea delegaţilor, până la alegerea aceleĭ adunărĭ generale româneştĭ, care, ea, trebuia să recunoască organisarea şi să primească programul cel noŭ.

Pentru acțiunea în acest scop, comitetul de șepte era foarte bine ales. Pe atunci nu prea era vorbă de tineri și bătrîni, pentru un motiv, și anume acela că tinerii se amestecaŭ în viața socială și politică numaĭ după ce ajungeaŭ la o anumită vrîstă, după ce aveaŭ o anumită experiență și, atunci, natural că între omul de 40 de anĭ și între cel de 60 nu prea era așa mare deosebire. Pe atunci domnià obiceiul ca întâiŭ să treacă cineva prin fasele de inițiare și după aceasta să se amestece în luptă.

În comitet era Vincențiu Babeș, spirit plin de resurse, elastic trecînd de la argumente de drept la cuvinte de spirit, cunoscîndu-și adversariĭ extraordinar de bine ca unul ce trăise în societatea lor, parlamentară și politică, element extrem de folositor în viața Romînilor de dincolo, insondabil în ce privește intențiile și mijloacele sale de luptă. Era Bariț, care avea o autoritate imensă, cunoștințĭ foarte bogate și, prin viața luĭ consecventă, curată și muncitoare, impunea respect oricuĭ, rolul luĭ în ce privește desvoltarea culturală a Romînilor fiind incomparabil cu acela pe care l-ar fi jucat oricare altul. Era d. Partenie Cosma, plin încă de vitalitate politică. Era Nicolae Popea (n. 1826, la Satulung), cel maĭ bun ucenic a luĭ Șaguna, care-l făcuse secretariŭ consistorial în locul iubituluĭ sàŭ confident Pantazi, un om impunător, absolut intransigent în ideile sale. avînd o ideie cu totul superioară în ce privește datoriile sale, stăpîn pe trupul și sufletul săŭ și activ în cel maĭ înnalt grad. Era și pe atunci bătrînul Sălăgean Gheorghe Pop de Băseștĭ (n. 1835), care, prin legăturile sale cu aristocrația maghiară, prin marile sacrificiĭ pe care le făcuse trecînd de la vederile tinerilor nobilĭ de la 1848 la vederile partiduluĭ național romîn, îșĭ cîștigase o poziție excepțională, ca unul pe care — ca și pe Mocioneștĭ, din ce în ce maĭ retrașĭ din viața națională, — toate condițiile vieții trebuiaŭ să-l îndrepte în altă tabără și care cu toate acestea a revenit la Romînii săĭ. Era dr. Ioan Rațiŭ (n. 1828 în Turda), nobil, pregătit pentru teologia catolică (și în Pesta), luptător cu armele în 1848, apoĭ trecut la studiĭ de drept și la o carieră de funcționar supt absolutism, autor al „pronunciamentuluĭ“ blăjean din 1867, îndemnător capital al acesteĭ mișcărĭ: un om colosal și ca înnălțime și ca legătură, și sufletește tot dintr'o bucată, cu totul incapabil de transacțiĭ, avînd, în legătură cu cultura sa romană, un ideal al caracteruluĭ și mijloacelor în lupta politică

Dr. Ioan Kaţiu.

ce impunea adversaruluĭ, în cel maĭ înnalt grad. Era în sfîrșit profesorul Visarion Roman, distins cărturar al Romînilor din Ardeal și gazetar plin de inimă la „Telegraful Romîn“, „Amicul Școaleĭ“ și „Albina“.

La 12 Maiŭ — și desbaterile aŭ ținut pănă la 14 — s'a adunat acel mare Sfat al poporuluĭ romîn, din care făceaŭ parte și ceĭ de dincolo de hotarele Ardealuluĭ, prin doĭ delegațĭ pentru fiecare din șese comitate (52 de persoane), iar, în ce privește pe ceĭ din Ardeal, eraŭ represintate 42 de cercurĭ și 7 orașe (103 persoane). Asistența a fost decĭ foarte numeroasă. Pe atuncĭ nu valora îndestul ideia de Stat maghiar și sistemul în legătură cu dînsa, și nu-ĭ trecea nimănuĭ prin minte să oprească ținerea uneĭ astfel de adunărĭ, absolut liniștită, care cerea înnainte de toate „solidarisarea poporuluĭ romîn“, am spus-o, iar celelalte două cerințe principale eraŭ numaĭ: observarea legilor actuale și crearea de legĭ noĭ.

Proiectul de hotărîre, presintat de comitetul de 30 menit a duce lupta, vorbia de trista situație a Romînilor, de „legĭ foarte greșite și dăunoase“ (dăunătoare), de administrația pur maghiară, de sistematica desconsiderare a elementuluĭ românesc; se trimetea un îndemn „adevărat loaial și curat patriotic“,—„adevărat loaial“, ca să nu supere pe Împărat, și „curat patriotic“, ca să nu se bănuiască nepatriotismul lor,—de resistență față de atacurile continue din partea Maghiarilor (avîndu-se în vedere, maĭ ales, noua lege a școlilor elementare). Și, în acelașĭ timp, se arăta necesitatea „de a se uni toțĭ Romînĭ de supt Coroana Sf. Ștefan și de a-șĭ împreuna și organisa puterile pentru apărarea drepturilor și intereselor tuturor, politice, economice și maĭ vîrtos a celor maĭ desconsiderate, naționale și culturale, ale lor propriĭ“.

S'a ales un comitet electoral de nouă membri, al căruĭ rost era să garanteze, înnainte de toate, aducerea la îndeplinire a măsurilor de pasivitate, fiindcă, pănă atuncĭ și pănă foarte tărziŭ, pănă în zilele noastre, s'a păstrat această atitudine de pasivitate.

În acelașĭ timp se fixează programul. Punctele luĭ pot surprinde pe aceia cari-șĭ aduc aminte de ultimele negocierĭ cu Tisza fiul, cînd foarte mulțĭ eraŭ dispușĭ să-l sacrifice public, și atîția din aceia cari nu îndrăznesc să-l sacrifice public l-ar fi sacrificat pe ascuns, ca și cum s'ar fi cuprins în el cele maĭ ra-

dicale din cererile îndrăznețe. De fapt, într'un fel el era prea puțin nou și în altul era prea depărtat de tradițiunea, recentă și bună, care trebuia să se observe.

Un program altul decît acel de la 3 Maiu 1848 nu se poate. Deci cine ar fi vrut să dea un program potrivit cu tradiția trebuia să desvolte punctele de la 1848, cu această deosebire că la 3 Maiu se făceau mai mult anumite enunțări în ce privește dreptul național elementar și situația Ardealului și Ungariei, iar de atunci Ungaria constituțională nouă, în forma ultimă dualistă, trăise mai multe decenii, și era vorba acum de o *acordare formală cu împrejurările*, în vederea unei nouă acțiuni imediate.

Dar oamenii de atunci, din 1881, n'au vorbit un cuvînt de programul de 1848, ca și cum el ar fi fost cine știe ce lucru mai vechiu decît Horea și Cloșca sau decît Mitropolitul Sava Brancovici, pe cînd, slavă Domnului, erau în adunare chiar persoane care avuseră oarecare amintiri din împrejurările de atunci, de și mulți se strămutaseră la noi, unde, de sigur, era mai puțină nevoie de dînșii.

Astfel fără nicio legătură aparentă și mărturisită cu programul de la 3 Maiu 1848 și, iarăși, fără vre-o legătură cu tendințe mai înnaintate și mai îndrăznețe ale generației ce se ridica, se fixează următorul program, foarte rigid în aparență, dar foarte slab în ce privește sistematisarea.

1) În ce privește Ardealul, autonomia lui. Dar în ceia ce privește *celelalte* provincii? Nu era niciun răspuns. Însă aceasta era neadmisibil; odată ce se lua o măsură în ce privește o parte a poporului, era o datorie să se arăte părerea și în ce privește celelalte. Sau celelalte părți vor fi ce au fost până atunci, Ardealul supunîndu-se pasivității și inactivității, iar celelalte teritorii refusînd să se supună pasivității și participînd și la viața activă a comitatelor vecine, locuite și de o populație străină?

2) Întrebuințarea limbii romîne în judecată și administrație,— punct cunoscut.

3) Numirea de funcționari romîni sau cunoscători ai limbii românești.

4) Revisuirea și aplicarea legii naționalităților, fără a se indica *punctele* asupra cărora mai ales trebuie să apese această revisuire.

5) Autonomia bisericească și școlară și susținerea școlilor de

Stat. Autonomia școlară depindea însă de autonomia bisericească, și ca să se puie în program autonomia bisericească și școlară, se cerea cît de mult învoirea și concursul acelora cari representaŭ organisația bisericească unită și neunită,— și aceasta lipsia total, afară doar de presența luĭ Popea, ale căruĭ legăturĭ cu oficialitatea sibiiană nu maĭ eraŭ, pe departe, acelea din vremea luĭ Șaguna. *De nobis sine nobis* este o formulă foarte nepotrivită în orice domeniu, dar maĭ ales atuncĭ cînd se atinge cineva de interesele unuĭ corp constituit, care trebuie măcar consultat.

6) O lege electorală maĭ blîndă, „pe basa votuluĭ universal“ saŭ măcar a uneĭ „dărĭ directe“.

7) Lupta împotriva maghiarisărĭĭ, ea fiind „nepatriotică“. Aceasta era însă o *îndrumare,* un *punct de program.*

8) O alianță se va încheia cu „toțĭ aceia“ cari vor luptà în acelașĭ sens, „cari maĭ vîrtos vor ținea cont de interesele și bunăstarea poporuluĭ peste tot“. Decisiune foarte greșită, care deschidea calea tuturor aliațelor de oportunitate cu elemente de alt caracter, adînc nemulțămite și ele în Statul ungar, așa cum se presinta în momentul acela. Dar aliațe de acestea nu pot decît să încurce.

Și luptele pe care le conduce o coaliție sînt de obiceiŭ maĭ comode pentru dușmanul comun decît lupta ce ar purta-o, încordîndu-șĭ toate puterile, unul singur.

9) În ce privește dualismul, Romîniĭ îșĭ reservă părerea. „Chestiunea dualismuluĭ nefiind astăzĭ la ordinea zileĭ, partidul național îșĭ reservă a se pronunța asupra eĭ la timpul săŭ.“ Dar punctele ce se reservă nu se pun în program pentru a mascà desaprobarea stărĭĭ de lucrurĭ actuale.

Programul național din 1881 a trezit resistență în multe locurĭ unde era natural să trezească resistență, dar într'o formă care putea să fie evitată. Li s'a făcut imediat proces de răĭ cetățenĭ ungarĭ pe basa neadmiterĭĭ dualismuluĭ și a dorințeĭ de autonomie a Ardealuluĭ, cererĭ în afară, nu de legile Ungarieĭ, ci de basele constituționale ale Statuluĭ. Și este o întrebare: ce este maĭ potrivit într'o luptă ca a Romînilor de dincolo: să se atace întăiŭ legile, pentru ca prin legĭ noĭ să se ajungă la putința schimbărĭĭ regimuluĭ constituțional, saŭ să se atace regimul consti-

tuțional, punînd toată greutatea pe acest atac și împiedecîndu-se în felul acesta lucrul efectiv în ceia ce privește schimbarea legilor? Cred că este cu mult mai bine să se cîștige terenul până la redută, înnainte de a se suna din trîmbiță că va fi atacată. Dar terenul până la redută, aceasta însemnează legile.

Orîce partid nu are numai un program. Are programul pe care-l enunță și are programul intim. De multe ori programul care se enunță nu trebuie să cuprindă toate punctele programului intim, fiindcă înseamnă o înștiințare a adversarului, ceia ce nu e de nevoie. Căci, programul odată enunțat, nu se mai poate lepăda cineva de dînsul, nu se poate da înnapoi un pas față de el.

Partea cea mai rea în ce privește lupta contra programului de la 1881 a fost resistența claselor superioare românești și mai ales a acelora cari, în clasele superioare de dincolo, fără deosebire de confesiune, aveau o notorietate și o valoare politică. Mitropolitul Miron Romanul s'a declarat de la început, printr'o circulară trimeasă credincioșilor săi, împotrivă, declarînd că este în adevăr necesar ca Romînii să se organiseze, să-și dea un program, dar nu admite un program care atacă basele constituționale ale Ungariei. Și atunci, în scurtă vreme, a încercat să opună acestui program, care cuprindea „negațiunea stărei actuale de drept", cum spunea el, programul partidului *constituțional*, precum junimiștii la noi, acum treizeci de ani, se prefăcuseră în partid constituțional, arătînd că ei înțeleg consolidarea României pe basele unei Constituții care nu are nevoie să fie schimbată.

Programul[1] începe cu declarația necesității „consolidării Statului" și continuă cu fel de fel de demonstrații de frăție față de Ungurî. Aruncat în opositie față de cellalt program, făcut fără comentarea și participarea sa, Mitropolitul Miron a forțat nota. Poate că și din acest punct de vedere era mai bine să nu i se creeze o situație în care îndărătnicia lui cunoscută să-l silească a face declarații atît de supărătoare pentru conaționalii săi.

S'au făcut alegerile. În alegerile acestea au ieșit represintanții ai Romînilor din părțile de dincolo de Ardeal: Szérb, Roman, generalul Doda. Și în Cameră ei au purtat lupta care se putea aștepta împotriva unor nouă legi, care veniau din partea lui

[1] *Cartea de aur*, VII, p. 35 și urm.

Tréfort. În adevăr, ca să se întregească legea învățămîntului primar, a venit legea privitoare la școlile medii, cu prevederea ca, nu numaĭ limba maghiară, ci și istoria să se predea în limba maghiară; decĭ introducerea într'o măsură cu totul inadmisibilă din punct de vedere pedagogic și național a uneĭ limbĭ pe care nu și-o poate însuși cineva care nu e Maghiar decît cu o greutate așa de mare, încît nu-ĭ maĭ rămîn puterĭ suficiente ca să învețe și alte lucrurĭ. La lupta aceasta, care nu se ținea de programul din Sibiiŭ, aŭ participat firește și șefiĭ Bisericiĭ romîne, și partea pe care a avut-o arhiepiscopul Bisericiĭ unite în această luptă a contribuit la solidaritatea morală a Romînilor.

S'a întîmplat însă atuncĭ un lucru pe care moderațiĭ nu l-ar fi așteptat potrivit cu speranțele pe care le puseseră în acțiunea lor „constituțională". S'a întîmplat că Împăratul a venit la Seghedin în 1879, cu prilejul catastrofeĭ inundațiilor și, fiind salutat de ambiĭ capĭ aĭ Bisericiĭ romîne, li-a făcut o teribilă morală în sensul Guvernuluĭ unguresc. Unuia, luĭ Ioan Vancea, i-a spus că ar fi de dorit ca Romîniĭ să nu fie „nu numaĭ aderențĭ zeloșĭ aĭ religieĭ și naționalității lor, ci tot de odată și cetățenĭ credincioșĭ aĭ Statuluĭ ungar". Iar celuĭlalt, luĭ Miron, i s'a recomandat „adevărata iubire de patrie și reverență către legĭ".

Niciodată nu intervenise direct Împăratul și rege în felul acesta ca să zdrobească cele maĭ legitime sentimente de încredere în el ale supușilor săĭ. Imediat Mitropoliții noștri aŭ plecat din oraș. Acasă aŭ fost primiți însă cu adevărate ovațiunĭ. Miron Romanul a răspuns la acestea că grațiile celor marĭ se pot schimba, dar credința și alipirea popoarelor trebuie să rămînă statornice. S'a ajuns însă la lucrurĭ și maĭ energice; s'aŭ scris articole extraordinare, care aŭ dus la închisoare pe aceia cari le-aŭ iscălit. Dar măsura aceasta, ca toate măsurile nedrepte, a adus un mare profit moral națiunĭ noastre[1].

În zădar s'a încercat, în Mart 1884, din partea moderaților alcătuirea unuĭ *noŭ* partid de opoziție față de programul de la 1881. Între „moderații" aceștia eraŭ: Iosif Gall, Szerb, Cornel Diaconovich, care redactă apoĭ (1885-94) „Romänische Revue", foaia germană menită să arăte vederile partiduluĭ *național* romîn. Cît

[1] *Ibid.*, p. 134 și urm.

privește pe Gall și Szerb, ei erau oameni bogați și darnici, cari făceau parte din Camera Magnaților și erau îndreptați către moderantism prin împrejurările vieții lor.

În același timp spre a exprima cu îndrăzneală ideile de la Sibiiu în alt stil, în altă limbă, ba chiar în altă ortografie, pentru alte idei conducătoare, se întemeiază societatea „Ateneului Romîn“ și începe să apară „Tribuna“ de la Sibiiu supt direcția lui Ioan Slavici (n. 1848 la Șiria), amestecat în viața culturală de aici.

O nouă generație apărea. Ea nu-și mai făcea studiile înnalte exclusiv în Pesta, ci și la Viena, unde se adunau Romîni din toate părțile, și chiar din România (ca M. Eminescu), creîndu-se astfel o conștiință generală românească, ce se vădește și prin colaborarea comună la revista „noii direcții“ de dincoace, „Convorbirile Literare“. Lucru foarte important, fiindcă generația nouă ardeleană, înțelegînd solidaritatea Romînilor într'un chip așa de vast, se pune în legătură cu cercurile din București, ceia ce generația mai bătrînă, cu toate că Bariț, Cipariu, I. M. Moldovan, ei doi Romani făceau parte din „Academia Romînă“ și-i cercetau ședințele, nu îndrăznise a-l face.

Natural, mișcarea aceasta a trecut și în presă. S'a început un curent de atacuri înpotriva comitetului național: că nu lucrează în de ajuns, că nu este destul de revoluționar — ceia ce putea păgubi solidaritatea neapărată. Și totuși nu se poate tăgădui influența mare a „Tribunei“ din Sibiiu prin limba ei curată și bună, prin talentul cu care erau scrise articolele, prin căldura sinceră care respira din fiecare rînd al articolelor scrise de dd. Slavici, G. Bogdan-Duică, G. Coșbuc, care-și începe aici marea carieră literară. Era un loc unde represintanții cugetării politice și talentele literare se puteau întîlni pentru a colabora. Se întemeiase o școală gazetărească cu mult mai bună decît cea de la noi. *Singura greșeală era poate că se făcea confusia între ziaristul încălzit de pasiunile momentului și omul politic care, chiar cînd le provoacă, fiindcă așa trebuie, se cade să știe a le și stăpîni.*

Astfel se ajunge la momentul istoric al Memorandului. Relațiile tot mai strînse cu lumea din România aduseră încă din 1890 întemeiarea unei societăți, unei „Lige“ de studenți, mai ales pentru propagarea în străinătate a cunoștinței causei românești,

Canonicul Augustin Bunea.

dar căreia statutele, elaborate de cumintele Grigore Brătianu, îi dădură ca scop, puindu-l și în titlu, „unitatea culturală a tuturor Romînilor“. După multe dibuirĭ cu un caracter sentimental zgomotos, după multe apeluri la conștiința publică europeană, la care se răspunse cu obișnuitele scrisorĭ de complesență, s'a ajuns la „Memoriul“ din 1891 către străinătate, căruia, după un foarte prost răspuns al studenților unguri, îi urmă frumoasa lucrare metodică a d-luĭ Aurel C. Popovicĭ (n. 1863 în Lugoj, atuncĭ student în medicină și științele politice la Graz), care fu pedepsit pentru aceasta cu patru anĭ de temniță, „Replica“ din 1892.

XXI.

«Memorandul» și urmările sale.

La 1892, delegația partidului național hotărî, îndemnată poate și de căderea atotputernicului despot ministerial Coloman Tisza, în 1890, să se înfățișeze Împăratului un nou act de protestare, un *Memorand*, și conferința a cincea din Sibiiu dădu încuviințarea ei: trebuia să se condamne politica *maghiară* a renegaților doritori să aducă și pe alții la renegarea care li păta sufletul,—așa judeca Ioan Rațiu, care presidă adunarea. Părerea lui Alexandru Mocioni, care era pentru zăbovirea acestui act, fu răspinsă, și tineretul, biruitor acuma, și prin întrarea în comitetul dirigent de 22 de membri, pași, prin Vasile Lucaciu (n. 1852 la Apa, studiî la Roma paroh în Șiești), Septimiu Albini, Eugen Brote, Aurel Popovici, Coroianu ș. a., la redactarea „Memorandului".

Memorandul e un act bine redactat, aducînd o notă mai nouă, în raport cu concepțiile actuale de drept public.

Natural, un popor puțin amestecat în viața politică activă și care nu-și are conducătorii săi recunoscuți de toți, un popor la care nu este o educație politică trecînd din generație în generație, nu nemerește totdeauna tonul enunțărilor sale, întrebuințînd pe acela de disertație academică într'un act politic —, ceia ce nu trebuie nici într'un cas. Dar în Memorand sînt foarte bine unite cele două elemente: protestarea respectuoasă împotriva încălcărilor la care, în toate domeniile, prin urmare și în domeniul electoral și în domeniul aplicării legii electorale și în domeniul împărtășirii la funcțiuni și în al tratării culturii elementare în limba

romînă, aŭ fost supuşĭ Romînĭĭ şi, pe de altă parte, duioşia aceia care se cuvine să domnească în legăturile dintre supuşĭ şi Suveran, indiferent de faptul dacă Suveranul vine dintr'o cucerire şi dacă supuşiĭ aŭ anumite reşerve de făcut în ce priveşte interese naţionale care pot să fie superioare aceluia al vieţiĭ de Stat. Acela din ceĭ cincĭ iscăliţĭ — ca Ioan Raţiŭ, Gh. Pop de Băseştĭ, preşedintele şi vicepreşedintele „comitetuluĭ designat de adunarea generală a represintanţilor tuturor alegătorilor romînĭ din Transilvania şi Ungaria pentru aşternerea memorandului", Brote, Lucaciŭ, Septimiu Albini — care l-a redactat era fără îndoială un om capabil de a da cea maĭ potrivită formă uneĭ manifestărĭ de un ordin atît de ridicat şi atît de bogat în consecinţe cum a fost Memorandul.

De la sfîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea, de la „Supplex Libellus", *vechiŭ cu tocmaĭ un secol*, nu întîlnim niciun act care să corespundă atît, supt raportul intern, cît şi supt raportul extern, manifestărĭĭ de atuncĭ a Bisericiĭ şi inteligenţiĭ româneştĭ. Nu se putea zice maĭ bine în momentul acela, dată fiind calitatea persoanelor care vorbiaŭ şi maĭ ales calitatea persoaneĭ către care se îndrepta acest act, decît cum se făcu aceasta prin Memorandul comitetuluĭ naţional.

Dar *basa de drept* lipsia, şi totuşĭ împrejurările nu eraŭ ale uneĭ revoluţiĭ, căreia, până ce creiază ea însăşĭ o nouă legalitate, totul îĭ este permis. Biserica, amîndouă Bisericile, ar fi putut vorbi de sigur pe alt temeiŭ. Cu multă dreptate întrebase în Parlament deputatul Şerban cum să nu se recunoască îndreptăţirea politică a unuĭ popor care fusese recunoscut solemn în forma bisericească şi şcolară. Şi, iarăşĭ, dacă lupta Romînilor ar fi pornit, modest şi harnic, *de jos*, avîndu-se, cum se putea, unanimitate saŭ majoritate într'o sumă de comune din regatul Ungarieĭ şi, pe lîngă aceasta, un număr covîrşitor de represintanţĭ în anumite adunărĭ de comitate, s'ar fi creat iarăşĭ o basă de drept incontestabilă.

În al doilea rînd, nu văd de ce era de nevoie să se supuie în faţa Măriei Sale: noĭ avem o bombă teribilă, pe care să ştiĭ bine că sîntem hotărîţĭ s'o depunem pe pragul prea-înnălţatuluĭ Tron!

Prin urmare Împăratul nu era nevoie să ştie maĭ d'innainte. Iar, dacă este vorba de Romînĭ, de ce? Ca să se învedereze Romînilor de acolo că aŭ dreptate?

La 16/28 Maiŭ membriĭ deputaţieĭ românești eraŭ, cu dr. Raţiŭ în frunte, la Viena. Audienţa dorită nu se putu căpăta însă, — lipsind permisiunea pe care Ministeriul ungar n'o dăduse, nu voià s'o deie şi declară că-ĭ este imposibil să o facă. Primirea în *Rathaus*, la Primăria din Viena, de către dr. Lueger, duşman al Maghiarilor, se făcu în adevăr, dar cu o zăbavă provocată de intervenirea poliţieĭ, care nu fusese înştiinţată. Ea n'aducea însă niciun serviciŭ causeĭ, popularul Lueger fiind mult timp primar contra voinţeĭ Împăratuluĭ, ca unul ce represinta franc şi curagios tendinţe anti-constituţionale. Telegramele „omagiale“ şi „comersurile festive“ nu folosiaŭ maĭ mult. Dr. Raţiŭ trebui deci să se mulţămească a-şĭ lăsa hîrtia în plic închis şi pecetluit, care pe urmă, tot pecetluit, a fost trimes Ministeriuluĭ unguresc. După o hotărîre în care se spunea că nu se poate lămuri asupra calităţiĭ legale a persoanelor care înfăţişează un protest în numele uneĭ naţiunĭ, s'a retrimes plicul, tot pecetluit, d-luĭ dr. Ioan Raţiŭ, la Turda.

Aceasta e istoria Memorandului. A fost o lovitură, natural, foarte dureroasă, foarte jignitoare, de desnădăjduit pentru oamenii cari-şĭ pun speranţele în alţiĭ decît în eĭ şi în naţiunea lor. Dar credem că se şi puteaŭ aştepta la aşa ceva. Ceia ce nu puteaŭ aştepta însă, nicĭ în răŭ, nicĭ în bine, aŭ fost consecinţele acestuĭ act. Nu manifestarea care s'a făcut supt ferestile d-ruluĭ Raţiŭ la Turda, cu spargere de geamurĭ şi îngrozirea familieĭ —, aşa s'a făcut şi la Şimlăŭ celor de acolo. Politica este o ocupaţie omenească, ce poate avea între alte consecinţe şi pe aceia a spargeriĭ ferestilor, la care trebuie să fiĭ, în tot casul pregătit. Nu se puteaŭ însă aştepta la altceva.

Încă din anul acela, a început procesul împotriva autorilor „Repliceĭ“, în persoana d-luĭ Aurel Popovicĭ şi a altor doĭ. Procesul a fost foarte sgomotos; s'a înfăţişat d. Popovicĭ, şi a vorbit foarte frumos, în românește, apărîndu-şĭ causa. A fost condamnat, şi apoĭ a trecut în România, rămînînd aicĭ.

Dar nimenĭ n'ar fi crezut că se va ajunge şi la alt proces, al persoanelor care iscăliseră Memorandul şi pe care o nouă conferinţă naţională, în Iunie, le aprobase în acţiunea lor. Din refusul Împăratuluĭ de a-l primi nu urmă numaĭ decît că oamenii trebuiaŭ să distrugă orice urmă a Memoranduluĭ, că nu aveaŭ

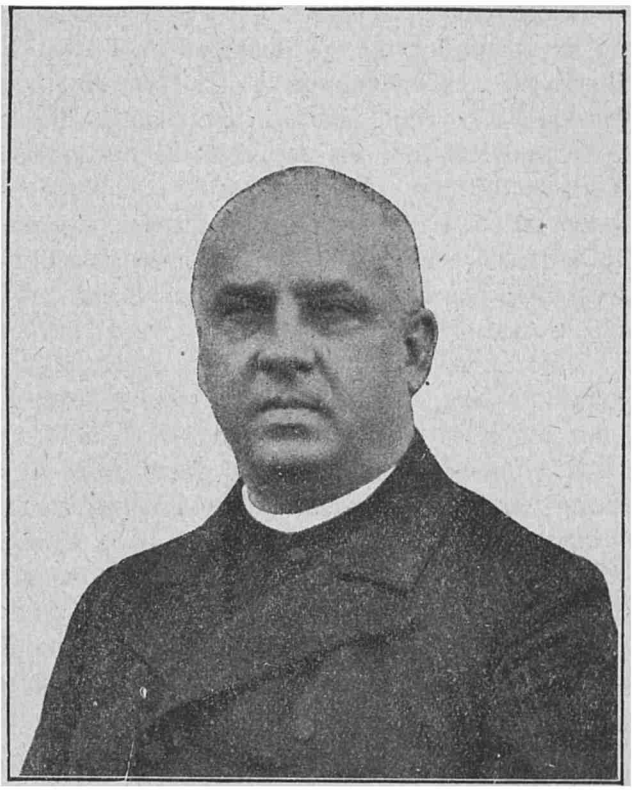

Părintele Vasile Lucacĭ.

voie să-l facă să parvie la cunoştinţa publicului din Monarhie saŭ din afară, saŭ chiar la cunoştinţa Monarhului, prin căĭ intermediare.

Urmase, ce e dreptul, o discuţie în Camera maghiară, în care a fost adus şi numele Regelui Romănieĭ. S'a zis că în Bucureştĭ există „Liga Culturală“ cu program iredentist şi că lumea oficială, precum şi Carol I-iŭ însuşĭ, primesc deputaţiĭ şi ascultă discursurĭ ale „Ligeĭ Culturale“, decĭ că vecina Romănie nu-şĭ îndeplineşte datoria de bunăcuviinţă internaţională, şi încă maĭ puţin aceia de aderenţă la politica generală a Austro-Ungarieĭ.

Dar o schimbare, interveni în viaţa politică a Ungarieĭ, viind în locul Ministeriuluĭ presidat de contele Szapáry, acela în capul căruia stătea Şvabul Alexandru Wekerle (Novembre 1892). Peste un an aproape, la Borossebeş, Împăratul făcea din noŭ observaţiĭ Mitropoliţilor, amintind părinteluĭ Ioan Meţianu, fost protopop în era absolutismuluĭ la Zîrneştĭ, apoĭ vicariŭ la Oradea-Mare şi episcop de Arad (1875), că el e Suveranul tuturora „fără deosebire de naţionalitate şi de religie“ şi că desaprobă „acele periculoase agitaţiĭ care în unele Ţinuturĭ ţintesc să seducă poporul“, iar luĭ Mihail Pavel, episcop unit de Orade, că e necesară „concordia paşnică între naţionalităţĭ“, regretînd din partea aceasta, cu ascuţişul către Maghiarĭ, „frasele goale ale unuĭ şovinism exagerat şi demonstraţiile condamnabile de stradă“ (ceia ce produse scene penibile în Parlamentul din Pesta).

Maĭ de mult încă se hotărîse procesul Memoranduluĭ, celebrul proces al Memoranduluĭ, în care aŭ fost represintaţĭ într'un chip aşa de larg Romînĭ, şi de aicĭ, cu ajutorul cărora s'a stabilit apoĭ legătura sufletească aşa de strînsă între ceĭ de dincolo şi ceĭ de dincoace; el avu loc la Cluj, într'o regiune unde sînt aşa de mulţĭ Romînĭ, ceia ce a permis şi sătenilor să vie în număr foarte mare. Figuraŭ, data aceasta, ca inculpaţĭ, nu cîţiva studenţĭ cari nu dăduseră naţiuniĭ încă măsura puterilor lor şi nu-şĭ creaseră un stat de serviciĭ, ci oameniĭ bătrînĭ, cu o situaţie pe drept respectată în viaţa noastră socială. Eĭ aŭ putut vorbi, cuminte, cumpătat, dar cu siguranţa mîndră a dreptăţiĭ absolute şi cu energia cuĭ simte că represintă un întreg popor. Puternica elocvenţă, în stilul tribuneĭ bisericeştĭ, a părinteluĭ Vasile Lucaciŭ îĭ creă, şi printre Ungurĭĭ ce se aflaŭ de faţă, o mare popularitate. Procu-

rorul Ieszensky a recunoscut însuși la sfîrșitul procesului: „Dumneavoastră sînteți condamnați, dar învinșii sîntem noi".

Fără îndoială că aŭ fost condamnări, și grele, pănă la cinci aní de temniță (părintele Lucaciŭ). Și a fost un adevărat pelerinagiŭ la cele două închisori, din Seghedin și Vaț, unde aŭ fost internați osîndiții. Iar Împăratul a fost silit să-í grațieze, — un act de curaj din partea lui și un act de cedare poate față de România aliată, care *însă nu schimba întru nimic situația.*

Încă de la 16 Iunie 1894, se oprise acțiunea „așa-numitului partid național romîn" și peste cîteva luní la opreliște se adăugiaŭ penalități, pe care le anunțaŭ „Monitoriul Oficial" și placate, la 6 Ianuar din anul următor[1].

Noul Ministeriŭ al lui Desideriu Bánffy își datoriá ființa tocmaí acesteí probleme românești, șeful săŭ, din nobilimea maghiară a Ardealului, și, cîtva timp, un vestit satrap în aceste părți, fiind considerat ca avînd și cunoștințile și energia trebuitoare. „Statul maghiar are putere și știe să o folosească", declara el însuși alegătorilor romînî, anunțîndu-li însă apropiata grațiare a „condamnaților în urma agitațiilor". Totuși el făgăduise de la început să se ocupe de „pretențiile juste pe care le pot ridica concetățenií de buze nemaghiare".

Dar toate încercările de adunare românească pe care le făcu Ioan Rațiŭ, din nenorocire nu în deplină înțelegere cu toți tovarășií săi de suferință, fură zdrobite. Nu era încă acea forță națională nebiruită, care singură putea să asigure adunarea și desvoltarea neamuluí nostru.

---

[1] *Cartea de aur*, VII, pp. 674-5.

Epilog.

Peste mai puțin de zece ani, politica de activism a fost primită iarăși în locul pasivismului, complect desarmat, într'un moment cînd adversarii nu erau bine pregătiți. S'a ajuns în alegeri la un număr destul de frumos de represintanți în Camera din Pesta, dintre cari unii au ținut și discursuri răsunătoare.

O nouă generație, complectată cu oameni ceva mai tineri, cari nu-și făcuseră armele pănă atunci, un Teodor Mihali, un Alexandru Vaida, un Iuliu Maniu, un Vlad, veniau la rîndul lor cu puteri proaspete, dar, din nenorocire, cu o educație care nu era înnainte de toate românească, ceia ce-i făcea să se confunde une ori cu însăși lumea politică — „oligarhia maghiară", *gentry* — pe care alte ori o combăteau cu ultima violență. „Tribuna" se opri tocmai atunci (April 1903), lăsînd locul de căpetenie în presa de dincolo „Tribunei Poporului", întemeiată la Arad — cu caracter de scisiune — în 1897 de Ioan Russu Șirianul, cu concursul unor factori locali (dr. N. Oncu) și după îndemnul cercurilor liberale din București, a căror atitudine în chestia națională nu era totdeauna perfect dreaptă. Foaia, ascultînd de același îndemn, avuse chiar, în relație cu anumite ambiții, o notă de neiertată slăbiciune față de adversarul național (în 1901 de pildă). Îndreptariul lipsia tot mai mult, chiar față de activitatea generației precedente, lăsată tot mai mult în isolare, precum și aceasta însemna o scădere în orientare și simț politic față de generația lui Șaguna și a profesorilor cu ideal românesc.

Oamenii Bisericii, înlăturați sistematic, se refugiară tot mai mult în oportunismul guvernamental. Disidențele favorabile Statului căpătară la un Vasile Mangra, odată un călduros agitator, la

un Şeghescu, la un Burdia, simpli vînătorĭ de profiturĭ materiale, un caracter de odioasă trădare.

De un timp, ideile d-luĭ Aurel C. Popovicĭ despre „Statele Unite ale Austrieĭ Marĭ", duşmană Ungurilor şi, neapărat, prietenă Romînilorĭ, speranţele în moştenitorul de tron, Francisc-Ferdinand (asasinat la Seraievo în Iunie 1914), crescură încă nelămurirea în conducerea Romînilor de dincolo.

Nu e multĕ de cînd o generaţie şi maĭ nouă, adînc înrîurită de noul spirit din Romănia, după 1900, generaţie în fruntea căreia stă un poet de mare talent, d. Octavian Goga, a încercat să dea „Tribuneĭ Poporuluĭ", devenită „Tribuna" după încetarea celeĭ din Sibiiŭ, o îndreptare radicală, în oposiţie cu a „Lupteĭ", apoĭ a „Romînuluĭ", organul din Pesta al partiduluĭ, de acţiunea căruia eraŭ nemulţămiţĭ. Şi aĭcĭ se amestecară însă influenţe de partid din Romănia, care suprimară odată cu ostilităţile dintre cele două grupărĭ şi însăşĭ viaţa preseĭ de dincolo. Adăugindu-se la aceasta că niciĭ ceĭ din urmă veniţĭ n'aŭ păstrat îndestul un contact cu poporul, care ar fi creat o formidabilă forţă luptătoare românească, s'a ajuns la *o viaţă politică aparentă*, ale cărĭ slăbiciuni s'aŭ vădit într'un chip aşa de dăunător în momentul teribil în care tot tineretul naţieĭ era mînat la moarte pentru causa însăşĭ a apăsătorilor, în războiul cu Rusia, ale căruĭ urmărĭ le deplîngem astăzĭ fără a avea măcar speranţele întemeiate în stare să ne mîngîie.

* * *

Încheiem cu convingerea că opera de educaţie a forţelor naţionale ale poporuluĭ romîn se găseşte încă la începuturile sale şi că — în afară de neaşteptate şi providenţiale schimbărĭ,—nu ne putem aştepta la nimic bun şi solid, permiţînd o răpede desvoltare normală, decît după ce această educaţie a forţelor naţionale va fi un fapt[1].

---

[1] După legea veche, 50 de deputaţĭ ardelenĭ eraŭ aleşĭ în două comitate. fără majoritate maghiară, 23 în celelalte. Noua lege electorală e tot aşa de nedreaptă, dar resultatele eĭ nu se pot încă aprecia pe deplin. Votul a rămas oral şi public. — De la 1891 şcolile froebeliane se prefăcuseră în unelte de maghiarisare. O recentă lege de instrucţie a luat pentru limba maghiară majoritatea oarelor şcoliĭ primare confesionale. Aŭ fost momente cînd aproape fiecare zi aducea un noŭ proces de presă, cu condamnarea sigură. În sfîrşit la 1910 faimosul ministru Apponyi hotărî catehisarea în ungureşte (v. *Calendarul Ligeĭ* pe acel an).

Alaiŭ bisericesc la Blaj cu clericĭ romînĭ ortodocşĭ şi uniţĭ (1911).

Canonicul I. M. Moldovan. Mitropolitul Victor Mihályi. Episcopul Miron Cristea. Mitropolitul Ioan Meţianu. Episcopiĭ Ioan Radu şi Ioan Papp.

O scrisoare inedită din 1849 a luĭ Nicolae Bălăşescu către Costachi Glogoveanu.

Domnule Costachie,

De şi d-ta cînd aĭ fost la Sibiiŭ n'aĭ voit a mă cunoaşte, uitîndu-ţĭ de prietenia cea veche ce o am fost avut cîndva, eŭ însă totuşĭ îmĭ aduc aminte cu plăcere de orĭce întîmplare amicabilă *(sic)*. După plecarea d-voastră de aicĭ, noĭ (eŭ cu Lauriani) pătimirăm mucenicește pentru naţiunea romînă, precum veţĭ fi auzit ; noĭ însă aceasta o am făcut bucuros, dar, din acea prindere a noastră, poporul romîn de aicĭ aşa s'aŭ mişcat în contra Ungurilor rebelĭ şi nelegiuiţĭ, încît de acolo s'aŭ pornit războiŭ cetăţenesc. Causa noastră însă a fost sfîntă şi dreaptă, pe care o a cunoscut chiar şi Împăratul de dreaptă, pentru care, el, cu cătanele, punîndu-se în capul nostru, ne luptăm acum de cîteva lunĭ cu aceĭ sălbateci, vărsîndu-se foarte mult sînge drept al Romînilor. Războiul curge neîncetat şi acum, şi, pe lîngă biruinţele cele marĭ ce aŭ purtat aĭ noştri, tot temîndu-ne de o năvală a uneĭ puterĭ maĭ marĭ maghiare peste noĭ, fuseră aĭ noştri a chema şi pe Muscalĭ într'ajutor, carele şi intră la Sibiiŭ şi Braşov.

Ziseiŭ maĭ sus că nu ştiŭ ce aĭ făcut la Sibiiŭ, dar, înnainte de vre-o două lunĭ, venind Madame Vautier, unde sînt copilițele d-tale, mi se plînse că de atîta vreme nu primeşte de la d-v. ştire, şi îĭ lipsesc banĭĭ pentru facerea uneĭ hăinuţe de iarnă la fetiţe. Eŭ am fost gata numaĭ decît a ĭ da cît aŭ cerut, adecă odată 70 fl. în argint, şi în scurt după aceia iară 10 fl., care fac 240 zvanţihĭ. Ba în periclul *(sic)* fugiriĭ le-am fost luat supt ocrotire-mĭ ca să le însoţesc pănă la Rîmnic. Însă, de aŭ şi fugit maĭ toţĭ Siibienĭĭ, şi pe noĭ vre-o cîţĭva Romînĭ ne ameninţa cea maĭ mare primejdie, de ar fi pus Ungurĭĭ mîna pe noĭ; dar tot n'am mers din Sibiiŭ, rămînînd şi Madama cu noĭ. Aicĭ ea-ţĭ trimese o scrisoare; binevoieşte a-ĭ răspunde la dînsa.

Al d-tale frate,

Sibiiŭ, 31 Ianuar 1849. (ss) **Nicolaĭ Balasiescu.**

(Originalul în Biblioteca Academieĭ Romîne.)

CUPRINSUL.

CUPRINSUL.

I. **Înnainte de răscoala luĭ Horea** . . . . . 1.

Clase între Romînĭ de peste munțĭ, 1. Preoțiĭ, 2. Valoarea actuluĭ de Unire cu Roma, 3. Moravurile preoțimiĭ românești, 8. Clasa mirenilor, 10. Țeraniĭ, 12. Grăniceriĭ, 15.

II. **Împăratul și răscoala luĭ Horea** . . . . . 18.

Legenda despre intențiile luĭ Iosif al II-lea, 18. Sensul monarhieĭ austriace, 21. Iosif al II-lea și Ungurii, 25. Iosif al II-lea și Sașiĭ, 28. Iosif al II-lea și Romînĭ, 29. Horea și Împăratul, 30. Romînĭ de pe domeniul fisculuĭ, 32. Conflictul lor cu funcționariĭ imperialĭ, 34. Atitudinea Împăratuluĭ față de Romînĭ, 35.

III. **Izvoarele mișcăriĭ luĭ Horea și caracterul eĭ** . . . 37.

Natura izvoarelor despre răscoala luĭ Horea, 37. Intențiile răsculaților, 39. Actele oficiale despre răscoală, 41. Începuturile eĭ, 41. Întinderea mișcăriĭ. 43. Atitudinea oficialității, 44. Armata și răscoala, 47. Tentative de împăcare, 47. Măsurĭ pentru împiedecarea unor asemenea tulburărĭ, 48.

IV. **Măsurĭ legislative și schimbărĭ constituționale supt Iosif al II-lea și Leopold al II-lea** . . . . . 51.

Noua orînduire a Ardealuluĭ, 51. Desființarea iobăgieĭ, 53. Retragerea reformelor iosefine, 55. Dieta din Cluj și Romînĭ, 56. Causele agitațieĭ pentru un memoriu către Împărat, 57. Literatura românească de atuncĭ și valoarea eĭ politică, 59. Ungurii revoluționarĭ, 60 Încercărĭ de presă românească reformistă, 62. Apropierea dintre cele două confesiunĭ, 63. *Supplex libellus*, 64. Primirea memoriuluĭ în dieta ardeleană, 66. Călătoria episcopilor la Viena și al doilea memoriu, 68.

V. **Romînii în cursul războaielor napoleoniene** . . . . 70.

Izvoare, 70. Petiția din 1814 a Arădanilor, 71. Luptele cu Napoleon și Romînii, 72. Comploturi ungurești, 73. Romînii ca ostași și birnici, 74. Idei politice nouă la Romîni, 75. Răspîndirea lor, 76. Semne de prefacere, 77.

VI. **Vasile Moga episcop neunit în Ardeal** . . . . . 73.

Vicari neuniți romîni, 79. Petiția din 1809 și alegerea lui Moga, 79. Personalitatea alesului, 80. Moga și Compania grecească; mutarea reședinței la Sibiiu, 81. Școlile nouă ardelene, 83. Uniții și școlile de Stat, 84. Neuniții și aceleași școli. 85. Cărțile de școală. 87. Cărți de instrucție superioară, 89. Rolul episcopului Bob, 90. Seminariul lui Moga, 90. Școli grănicerești, 91. Școli bănățene, 92. Caracterul „național" al culturii din Banat, 93. Influența sîrbească, 94. Studenții în Apus și Molnar, 95.

VII. **Emigrația intelectualilor ardeleni și bănățeni în Principate** . . . . . 97.

Boierii din Principate și Ardealul 98. Legăturile lui Molnar cu Principatele, 98. Scriitorii ardeleni în Principate, 98. Operele istorice ale școlii ardelene și Principatele, 99. Părerile ardelene despre scăderea vieții de dincoace, 102. Venirea de dascăli ardeleni în Principate, 102. Cariera lui Gheorghe Lazăr pînă la trecerea sa peste Carpați, 103. Profesori ardeleni de latinește dincoace, 105. Profesori ardeleni în școlile Regulamentului Organic, 106. Conflictele lor cu societatea boierească, 108. Foloase pentru comunicația sufletească a Romînilor, 108.

VIII. **Noua presă ardeleană și manifestațiile politice dintre anii 1830 și 1840** . . . . . 110.

Spiritul public în Ardeal la 1830, 110. Literatura și formarea aceluiași spirit, 111. Calendare, 112. Cărți populare, 113. „Foaia" lui G. Bariț și originile ei, 114. Caracterul „Foii", 116. Petiții politice contemporane, 118. Noul spirit de maghiarisare: Szechenyi, Wesselényi, 119. Opunerea Romînilor, 122.

IX. **Personalitatea lui Andrei Șaguna** . . . . . 124.

Romanisarea Bisericii neunite, 124 Cîștigarea Scaunului din Arad, 126. Originile lui Șaguna, 127. Profesorii tineri din Blaj, 128. Studenții de la drept din Ardeal și idealul lor politic, 128. Macedonenii negustori și partea lor în opera de regenerare, 129. Începuturile lui Șaguna, 131. Romanitatea lui Șaguna, 133. Șaguna și mediul românesc, 134. Tendința politică a lui Șaguna, 135. Șaguna și elementul laic, 137. Guvernamentalismul lui Șaguna, 138.

X. **Pregătirea mișcării de la 1848** . . . . . 140.

Revoluția de la 1848 în Apus, 140. Țeranii din Ardeal și ideile revoluționare, 142. Nemulțămiri sociale, 143. Lipsa unei burghesii și aristocrații ro-

mănești: Grecii, 145. Bărnuț și „cancelistii", 147. Pregătirea mișcării de aceștia. 147.

XI. **Mișcarea de la 1848: ziua de 3 Maiŭ** . . . . . 149.

Izvoarele mișcării, 149. Ziarele: „Foaia", „Gazeta Transilvaniei", „Organul Luminării", 150. Romînii și problema unirii Ardealului cu Ungaria, 150. Agitația studenților, 152. Oprirea adunării din Dumineca Tomei, 153. Vlădicii și adunarea cea mare, 154. Ziua de 2 Maiŭ, 155. Hotărîrile de la 3 Maiŭ, 157.

XII **Urmările zilei de 3 Maiŭ 1848** . . . . . 158.

Lipsa de adevărată unire între Romîni, 159. Comitetul proviscriu, 159. Șovăielile episcopilor. 159. Eftimie Murgul și mișcarea anti-sîrbească a Bănățenilor, 162. Mișcarea anti-săsească a unor Ardeleni, 165. Deputația la Împărat, 166. Părerile lui Șaguna, 167. Primirea de către Împărat; Șaguna la Pesta; desaprobarea lui, 168. Declarațiile grănicerilor, 169. Șaguna în comisiunea de la Pesta și purtarea Ungurilor, 169. Nouă comisiuni românești, acte sîngeroase contra Romînilor, 170. Ruptura între Coroană și Unguri; Puchner, guvernatorul Ardealului, și Romînii, 171, „Comitetul de pacificare" și Avram Iancu; luptele din Munții Apuseni; chemarea Rușilor, 172.

XIII. **Era speranțelor: începutul Domniei lui Francisc-Iosif I-iŭ** . . . . . 174.

Abdicarea Împăratului Ferdinand, 174. Cea d'intăiŭ petiție românească la Împăratul Francisc-Iosif; ideile lui Șaguna, 175. Șaguna la București, 176. Cererile românești presintate la Olmütz, 176. Romînii austrofili și Romînii maghiarofili, 177. Eudoxiu de Hurmuzachi și ideia unității Romînilor din Monarhie, 178. Răspunsul Împăratului, 178. Constituția cea nouă și protestări românești, 179. Manifestul rebelilor unguri către Romîni, 179. Petiția comună a naționalităților și noua declarație împărătească, 180.

XIV. **Triumful Împăratului și răsplata Romînilor. Lupta pentru Mitropolia nouă** . . . . . 182.

Zdrobirea rebelilor unguri și Avram Iancu, 182. Șaguna și noua stare de lucruri, 183. Planurile sale de Mitropolie și Biserica unită, 184. Petiția Bănățenilor și atitudinea episcopului bucovinean Hacman, 185. Nouă agitații bănățene pentru episcopii, 185 Cererile uniților prin Erdélyi, episcopul de Oradea-Mare, 186. Conflictul lui Șaguna cu guvernatorul ardelean Wohlgemuth, 187. Noua împărțire a Monarhiei și nemulțămirea Romînilor, 190. Numirea unui comisar sas pentru Ardeal și favorisarea Sașilor, 190. Sinodul lui Șaguna pentru desfacerea de Sîrbi și noile sale cereri la Curte, 192. Conferința episcopilor ortodocși la Viena, 192. Greșeala lui Șaguna de a se fi restrîns la Biserică, 193. Alegerea de episcop din Blaj, 195. Episcopul Șuluț, 196. Șaguna în sinodul sîrbesc din 1852, 196. Crearea Mitropoliei unite, 197. Desființarea grănicerilor, 197. Proclamația lui Șuluț, 198 Hotărîrea împărătească

pentru Mitropolia ortodoxă, 199. Visita Împăratului în Ardeal, 199. Proiecte austriace asupra Principatelor, 200.

XV. „Noua eră austriacă" până la dualism și Romînii. 202.

Diploma împărătească din 20 Octombre 1860, 202. „Consiliul imperial înmulțit", 202. Declarații ale lui Șaguna în Consiliu, 205. Chestia Bucovinei, 205. Declarații ungurești în Consiliu, 206. Înțelegerea lui Șaguna și Șuluț; noua deputație la Viena, 207. Nemulțămirea lui Șaguna cu resultatul dobîndit, 208. „Congresul național romîn" din Sibiiu, 208. Conferința și dieta ardeleană, 209. Plîngerile Romînilor, 210. Organisarea culturală a „Asociației", 212. Neînțelegeri cu Bucovinenii pentru Mitropolie, 215. Noile alegeri pentru Parlament din 1862 și „Congresul național romîn ortodox"; dieta din Sibiiu (1863), 216. Hotărîrea împărătească în chestia Mitropoliei fără Bucovina, 217

XVI. Dualismul austro-maghiar și Romînii . . . . 218.

Acceptarea dualismului austro-maghiar; dieta din Cluj, 218. Dieta de încoronare, 220. Atitudinea Romînilor, 221. Deputații romîni la dieta de încoronare, 222. Schimbarea basei politice a Romînilor, 223. Dieta din 1865-6, 223. Tratarea deputaților romîni în dieta ungară, 225. Atitudinea lui Gozsdu și a lui Iosif Hodoș, 226. Războiul cu Prusia; cearta dintre cei doi Mitropoliți, 228. Dieta după războiu; jigniri ale Romînilor, 228. Petiția celor 1493, 229. Conflicte în dietă între Romîni și Unguri, 229. Pronunciamentul de la Blaj, 230. Legea naționalităților, 231. Recunoașterea Mitropoliei ortodoxe, 232. Congresul de organisare și *Statutul Organic*, 233. Moartea lui Șuluț, 234.

XVII. Cultura populară la Romînii din Ungaria în preajma anului 1870 . . . . . 236.

Ce este o adevărată cultură politică națională, 236. Lipsa legăturilor mai strînse cu Principatele, 238. Noile școli de sate românești, 239. Ocupația cărturarilor cu manuale didactice, 241. Manifestări literare slabe, 242. Desvoltarea ziaristicei românești, 243.

XVIII. Agonia activismului (1868-72) . . . . . 245.

Motivele pasivității, 245. Proclamarea ei și efectele acestei hotărîri, 247. Valoarea reală a activismului, 247. Domeniile în care el trebuia păstrat, 250. Romînii în Camera din Pesta, 252. Efectul progreselor din Principate, 253.

XIX. Până la programul din 1881 . . . . . 255.

Încercări de „împăcare" cu Unguriî: Ludovic Vaida, Lonyay, 255. Observații ale deputaților romîni în Camera ungară, 257. Procese și condamnări, 258. Războiul din 1877-78; alegeri nouă, 258. Noii episcopi romîni ortodocși: Miron Romanul, 258. Presa românească pe la 1880, 259. Părerile lui Bariț; indisciplinații pasivismului, 260. Păreri românești în Parlament; chestia Bosniei și Herțegovinei, 261. Mitropolitul Miron și d. Partenie Cosma des-

pre România; proiectele de lege ale luĭ Tréfort, 262. Opunerea Romînilor; Mitropolitul unit Ioan Vancea, 263. Noua deputaţie la Viena; răspunsul Împăratuluĭ, 264. Primirea de popor a arhiereilor ortodocşĭ, 265.

XX. **Formarea „partiduluĭ naţional romîn“** . . . . . 266.

Lipsa de organisaţia solidară a Romînilor, 266. Pregătirea uneĭ adunărĭ dătătoare de program, 267. Iniţiatoriĭ: caracterisarea lor, 268. Adunarea pentru program, 269. Punctele programuluĭ, 270. Opunerea contra programuluĭ de la 1881, 271. Programul Mitropolituluĭ Miron; noiĭ deputaţĭ ungurenĭ, 273. Noua lege Tréfort; observaţiile Împăratuluĭ către Mitropoliţĭ, 273. „Moderaţiĭ“ romînĭ, 273. D. I. Slavicĭ şi „Tribuna“, 274 „Liga Culturală“, 274. D. Aurel Popovicĭ şi „Replica“, 275.

XXI. **„Memorandul“ şi urmările sale** . . . . . 276.

Ideia „Memoranduluĭ“ din 1892, 276. Autoriĭ actuluĭ, 277. Refusul imperial, 278. Procesul „Repliceĭ“, 278. Efectul acţiunĭ româneştĭ în Cameră; noĭ observaţiĭ ale Împăratuluĭ 279. Procesul „Memoranduluĭ“, 279. Disolvarea „partiduluĭ naţional romîn“; era Bánffy, 280.

Epilog . . . . . 281.

Prețul : Leĭ 3,75.

Tipografia «Neamul Românesc», Vălenii-de-Munte.